

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่องการพัฒนาสำนักสาธารณะของประชาชนในชุมชนเมือง ผู้วิจัยจะได้ศึกษา ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาใช้เป็นกรอบแนวคิดในการดำเนินการวิจัย ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดด้านสำนักสาธารณะ
 - 1.1 ความหมายของสำนักสาธารณะ
 - 1.2 สภาพที่เป็นลักษณะของการมีสำนักสาธารณะ
 - 1.3 ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาสำนักสาธารณะ
 - 1.4 แนวทางการพัฒนาสำนักสาธารณะ
 - 1.5 กลวิธีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสำนักสาธารณะ
2. แนวคิดและทฤษฎีด้านการพัฒนาสังคม
 - 2.1 ประชาสังคม
 - 2.2 การมีส่วนร่วม
 - 2.3 ชุมชนเข้มแข็ง
 - 2.4 การสร้างการเรียนรู้แก่ชุมชน
 - 2.5 ชุมชนเมืองและเทศบาล
 - 2.6 การพัฒนาเมืองน่าอยู่
 - 2.7 โครงการชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่
 - 2.8 การปรับพฤติกรรม
3. กรณีศึกษา
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
5. กรอบแนวคิดการวิจัย

1. แนวคิดด้านสำนักสาธารณะ

1.1 ความหมายของสำนักสาธารณะ

คำว่า "สำนึก" และ "จิตสำนึก" เป็นคำที่ใช้กันอย่างแพร่หลายและได้มีการใช้ทดแทนหรือสลับกันโดยมีนัยเดียวกันอย่างมากมาย ซึ่งตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

สำนึก ก. รู้สึกซาบซึ้ง รู้สึกตระหนัก..... (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546. หน้า 312)

จิตสำนึก น. ภาวะที่จิตตื่นและรู้ตัวสามารถตอบสนองต่อสิ่งเร้าจากประสาทสัมผัสทั้งห้าคือ รูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งที่สัมผัสได้ด้วยกาย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546. หน้า 1188)

คำว่า สำนึก (Consciousness) เป็นคำกริยาที่มีนัยเชื่อมโยงถึงพฤติกรรมของคนที่แสดงออกมา (ชาย โพธิสิตา และคณะ, 2543. หน้า 9) อันเป็นความหมายในเชิงสังคม เช่น สำนึกในพระมหากษัตริย์คุณ สำนึกผิด เป็นต้น หากต้องการให้เป็นคำนามก็อาจใช้คำว่า "ความสำนึก" ก็ได้ แต่โดยทั่วไปแล้วมีการใช้คำว่า "สำนึก" ในลักษณะที่เป็นคำนามที่ให้ความหมายอย่างเดียวกันด้วย เช่น สำนึกไทยที่พึงปรารถนา สำนึกชาวนาไทย สำนึกทางชนชั้น สำนึกทางสังคม สำนึกร่วมของชุมชน สำนึกทางประวัติศาสตร์ สำนึกข้าราชการที่ดี สามัญสำนึก วัฒนธรรมสำนึก เป็นต้น

ส่วน จิตสำนึก เป็นคำนามที่แสดงถึงสภาพนามธรรมที่เป็นสภาวะหรือคุณสมบัติของจิตใจของคนตามนัยเชิงจิตวิทยา อันประกอบด้วย จิตสำนึก (Conscious Mind) จิตใต้สำนึก (Subconscious Mind) และจิตไร้สำนึก (Unconscious Mind) นอกจากนั้น ชาย โพธิสิตา และคณะ (2543. หน้า 8-9) ได้อธิบายคำว่า จิตสำนึก ว่าเป็นสองด้านคือ จิตสำนึกในฐานะที่เป็นภาวะหรือคุณสมบัติของจิตใจ และ จิตสำนึกในฐานะเป็นสิ่งที่แสดงออกทางพฤติกรรมซึ่งสะท้อนสภาวะที่เกิดขึ้นในจิตใจ

หากพิจารณาตามความหมายดังกล่าวข้างต้น การมีสำนึก หรือ จิตสำนึก ต่างก็มีอิทธิพลต่อการแสดงพฤติกรรมของคนเช่นเดียวกัน แต่พฤติกรรมของคนแต่ละคนที่แสดงออกมานั้น บางครั้งอาจจะไม่ตรงกับความต้องการที่แท้จริงในจิตสำนึกของคน ๆ นั้นก็ได้ ซึ่งอาจเป็นเพราะอิทธิพลจากปัจจัยภายนอกอื่น ๆ บังคับอยู่ หรืออีกนัยหนึ่ง อาจกล่าวได้ว่า การมีสำนึก คือกระบวนการรู้จักรู้คิดแล้วเกิดความตระหนักของคน สามารถเชื่อมโยงถึงการแสดงพฤติกรรมได้ในทุกกรณี แต่ไม่จำเป็นต้องตรงกับสภาวะที่แท้จริงที่เกิดขึ้นในจิตใจเสมอไป

จากการศึกษาเอกสาร ตำรา งานวิจัยจำนวนมาก พบว่า ในการศึกษาเชิงสังคมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาพฤติกรรมของคนนั้น มีการใช้ คำว่า "จิตสำนึก" ในความหมายเดียวกันกับคำว่า "สำนึก" อย่างแพร่หลายจนเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปว่า ถ้อยคำทั้งสองคำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน จะเห็นได้จากชื่อเรื่องของเอกสารและงานวิจัยดังต่อไปนี้ เช่น

การพัฒนารูปแบบการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนชนบท (ประเสริฐ กิติรัตน์ ตระการ, 2533)

จิตสำนึกในความเป็นพลเมืองโลกของครูกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ เขตการศึกษา 9 ตามการรับรู้ของตนเอง (นิภา สุขพิทักษ์, 2536)

จิตสำนึกของผู้ประกอบการค้าในท้องถิ่นที่มีต่อการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมบริเวณสถานตากอากาศบางแสน จังหวัดชลบุรี (ธนาภรณ์ เมืองมุงคุณ, 2540)

ความสัมพันธ์ระหว่างการชมรายการโทรทัศน์ทางด้านสิ่งแวดล้อมกับจิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อมของนักศึกษามหาวิทยาลัยมหิดล (ชัชชัย ศิลปสุนทร, 2540)

การศึกษาสภาพปัญหาและปัจจัยที่ส่งผลต่อจิตสำนึกและพฤติกรรมการรักษาแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นทรัพย์สินส่วนรวม (ชัยสิทธิ์ เฉลิมมีประเสริฐ และคณะ, 2540-2541)

จิตสำนึกในการปฏิบัติงานของข้าราชการ : ศึกษาเฉพาะกรณีกรมการประกันภัย (พงษ์วุฒิ ธีระวุฒิ, 2541)

จิตสำนึกทางวารสารศาสตร์ และการตัดสินใจเชิงจริยธรรมของช่างภาพหนังสือพิมพ์ (วิโรจน์ ศรีหิรัญ, 2541)

จิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อมของพนักงานบริษัทเอกชนที่ได้รับการรับรองระบบการจัดการสิ่งแวดล้อม (ISO 14000) ศึกษาเฉพาะกรณี บริษัท ไทยโอเอเลฟีนส์ จำกัด (สุนันฐา สุขเวช, 2542)

จิตสำนึกของเกษตรกรที่มีต่อการจัดการทรัพยากรการเกษตรในเชิงนิเวศวัฒนธรรม (วศิน ปลื้มเจริญ, โกวิท กระจ่าง, และสุภาณี เวชพงศา, 2542-2543)

การศึกษาจิตสำนึกของคนไทยต่อสาธารณสมบัติ : กรณีศึกษากรุงเทพมหานคร (ชาย โพธิ์สิตา และคณะ, 2543)

จิตสำนึกของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต่อการรวมกลุ่มกิจกรรมเพื่อสังคม (อัจฉรา โฉมแฉล้ม, 2544)

การปลูกฝังในคุณค่าของ “จิตสำนึกพอเพียงและยั่งยืน” เพื่อการพัฒนาสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมแบบยั่งยืน สมดุลและเป็นธรรม (ใจศราญ หิรัญพุกษ์, สิริพร สมบูรณ์บุรณะ, และปัทมา เกตุอำ, 2544)

การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นวิชาศิลปศึกษาเพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์โบราณวัตถุ สถานที่วัดไหลหิน (ชุติมา เวทการ และคณะ, 2545)

จิตสำนึกที่มีต่อการป้องกันแก้ไขปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมของผู้ประกอบการอุตสาหกรรมและ ฟนัสรถยนต์ในกรุงเทพมหานคร (ลักษณะ วิวัฒนาภรณ์, 2545)

ส่วนเอกสารและงานวิจัยที่ใช้คำว่า สำนึก เป็นหัวข้อในการศึกษาที่เป็นความหมาย เชิงสังคม อันเป็นการเชื่อมโยงไปถึงเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ความสำนึกในหน้าที่พลเมืองของเด็กไทย (สวนา พรพัฒน์กุล, 2520)

ความสำนึกต่อการปกครองท้องถิ่นในรูปแบบเทศบาล : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่าง ราชการและประชาชนในเขตเทศบาลเมืองนครสวรรค์ (สมพงษ์ บุญประดิษฐ์, 2525)

ความเปลี่ยนแปลงของสำนึกทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึง พ.ศ. 2475 (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2531)

จส.100 : สำนึกทางสังคมของคนชั้นกลางในเมือง (สมใจ โลหะพูนตระกูล, 2539)

สำนึกพลเมือง (ยุทธนา วรณปิติกุล และ สุพิตา เริงจิต, 2542)

สำนึกไทยที่พึงปรารถนา (ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม และ สังคม สัจจร, 2543)

ความสำนึกในคุณค่าแห่งตนของวัยรุ่น (อุทัยวรรณ พิทักษ์วรพันธ์, 2545)

กระบวนการสร้างสำนึกการปลดปล่อยตนเองจากการเป็นหนี้สินแบบยั่งยืน กรณีศึกษา บ้านห้วยทราย ตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ฮ่อน จังหวัดเชียงใหม่ (เทอดศักดิ์ กองพรหม, 2545)

ฉะนั้น การศึกษาความหมายของคำว่า “สำนึก” ในงานวิจัยนี้ จึงจะต้องศึกษา คลอบคลุมไปถึงคำว่า “จิตสำนึก” ที่มีความหมายในเชิงสังคมอย่างเดียวกันด้วย ซึ่งนิยามที่ หลากหลายของคำว่า สำนึกและจิตสำนึก มีดังต่อไปนี้

Lukacs ได้นำเสนอหลักสำคัญเกี่ยวกับจิตสำนึก 2 ประการคือ ประการแรก เป็นการอธิบายทฤษฎีจิตสำนึกตามแนวทางของมาร์กซิสต์ว่า จิตสำนึกมิได้เป็นเพียงภาพสะท้อน (Reflection) ของโครงสร้างส่วนล่างคือฐานเศรษฐกิจ ที่เป็นบทบาทแบบไม่มีส่วนร่วม (Passive) เท่านั้น แต่ยังเป็นบทบาทแบบมีส่วนร่วม (Active) ด้านอัตวิสัยของมนุษย์ อันได้แก่ความตั้งใจที่ จะกระทำการของมนุษย์อีกด้วย กล่าวในแง่นี้ กระบวนการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกและ เปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมต้องดำเนินการไปพร้อม ๆ กัน มิใช่เปลี่ยนแปลงใดก่อนหลังและ

จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงในทั้งสองส่วนด้วย (กาญจนา แก้วเทพ, 2528. หน้า 34 อ้างอิงจาก Birnbaum, 1971. p. 1)

ประการที่สอง Lukacs ได้จำแนกประเภทของจิตสำนึกว่ามี 2 ชนิด ชนิดแรกเป็นแบบจิตวิทยา อันได้แก่จิตสำนึกที่เป็นสภาวะของจิตใจ (Psychological Consciousness) ชนิดที่สองคือจิตสำนึกทางชนชั้นหรือทางการเมือง (Imputed, Political, Class Consciousness) ในขณะที่จิตสำนึกประเภทแรกเกิดขึ้นเองได้อย่างอัตโนมัติและเป็นไปโดยธรรมชาติ จิตสำนึกประเภทหลังจะเกิดขึ้นได้ด้วยปฏิบัติการที่มีความตั้งใจของมนุษย์เท่านั้น การยกระดับจากจิตสำนึกประเภทแรกมาเป็นชนิดหลังจะต้องผ่านการทำงานทางประวัติศาสตร์ของตัวสื่อกลาง เช่น ผู้นำพรรคการเมือง สหภาพแรงงาน องค์กรมวลชน เป็นต้น (กาญจนา แก้วเทพ, 2528. หน้า 34 อ้างอิงจาก Bottomore, 1973. p. 52)

กระมล ทองธรรมชาติและพรศักดิ์ ผ่องแผ้ว (2539. หน้า 38) ได้ให้ความหมายของจิตสำนึก (Conscious Mind) ว่าเป็นสภาวะแห่งจิตใจที่เกี่ยวกับความรู้สึก ความคิด ความปรารถนาต่าง ๆ สภาวะจิตใจดังกล่าวเกิดความรู้ซึ่งมีความหมายเหมือนกับคำว่าความรู้สึก (Awareness) อันเป็นผลจากการประเมินค่า การเห็นความสำคัญ ซึ่งเป็นสิ่งที่ได้มาจากทัศนคติ (Attitude) ความเชื่อ (Beliefs) ค่านิยม (Values) ความเห็น (Opinion) ความสนใจ (Interests) ของบุคคล ซึ่งเป็นความหมายในเชิงจิตวิทยา ส่วนในเชิงสังคมนั้นได้ให้ความเห็นไว้ว่า จิตสำนึกสามารถเทียบเคียงและใช้แทนกันได้ด้วย "อุดมการณ์" (Ideology) ซึ่งหมายถึงแบบแผนความคิด ความเชื่อที่พึงต้องมีเป็นรูปแบบของคุณงามความดีที่ควรส่งเสริมให้มีให้ปฏิบัติ

ชาย โภธิสิตา และคณะ (2543. หน้า 10) ได้รวบรวมความหมายที่หลากหลายของคำว่าสำนึกและจิตสำนึก ของนักวิชาการท่านอื่น ๆ ไว้อีก ดังต่อไปนี้

จิตสำนึก เป็นการแสดงออกซึ่งความรู้สึกที่เกิดจากความรู้ซึ่งสะสมไว้ทั้งในด้านบวกและด้านลบ เป็นสิ่งสะท้อนถึงความศรัทธาเริ่มแรกที่มีมนุษย์ได้รับมาจากสิ่งที่เรียกว่าประสบการณ์ (Newcomb, Turner, and Converse, 1966. p. 41 – 42)

จิตสำนึก เป็นสิ่งที่เกิดจากการเรียนรู้ จากการที่บุคคลได้รับการอบรมสั่งสอน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ ค่านิยม ทัศนคติ และพฤติกรรมของบุคคล (Hess and Thorney, 1967. p. 6)

จิตสำนึก นั้นเกิดจากการได้รับประสบการณ์ ทั้งจากการเห็นและการฟัง จิตสำนึกจะแสดงออกโดยทันทีเมื่อมีสิ่งเร้า (Otto, 1971. p. 2)

จิตสำนึก หมายถึง ความรู้ ความเข้าใจ การรู้จักคิด การตื่นตัว การเอาใจใส่ ความพร้อม และสนใจต่อสถานการณ์ ความจริงหรือสิ่งที่อยู่ภายนอก (Gove, 1971. p. 482)

จิตสำนึก เป็นสภาพที่บุคคลตระหนักเมื่อมีการรับรู้ต่อภาวะแวดล้อม (Wolman, 1973. p. 38)

จิตสำนึก หมายถึง การกระทำที่แสดงออกถึงความเข้าใจและการรับรู้ หรือการมีความรู้ของบุคคล (Good, 1973. p. 54)

จิตสำนึก หมายถึง สภาวะจิตที่เกี่ยวกับความรู้สึก ความคิดและความปรารถนาต่าง ๆ จิตสำนึกเกิดจากการรับรู้ที่มีความหมายเหมือนกับคำว่า ความตระหนัก (Awareness) (Koffa, 1948. p. 212)

จิตสำนึก หมายถึง รูปแบบของการแสดงออกด้วยจิตใจทั้งหมดในเวลาต่าง ๆ กัน ซึ่งแสดงออกให้เห็นได้จากพฤติกรรมอันเกิดจากประสบการณ์ของบุคคล (Braun, 1983. p. 201)

จิตสำนึก คือ ความรู้สึก หรือความสำนึก คิดหาเหตุผล ในพฤติกรรมที่ได้กระทำไปทุกครั้ง (จรินทร์ ธาณีรัตน์, 2517. หน้า 62)

จิตสำนึก หมายความว่าหลายทางด้วยกัน แต่ความหมายหนึ่งคือ ลักษณะของบุคคลที่สามารถตอบโต้ต่อสิ่งที่อยู่รอบตัว ในอาการตระหนักรู้ สัมผัส ความรู้สึก ความคิด และการต่อสู้ดิ้นรนของตัวเองได้ หรือ คือลักษณะของบุคคลที่ทำอะไรลงไปอย่างรู้ตัว ไม่ได้ใจลอย หรือทำลงไปในขณะที่เกิดอารมณ์วูบ หน้ามืด ขาดสติ ยับยั้ง (เดโช สอนานนท์, 2520. หน้า 55)

จิตสำนึกเป็นผลมาจากการประเมินค่า การเห็นความสำคัญ ซึ่งเป็นสิ่งที่ได้มาจากทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม ความเห็น และความสนใจ ความแตกต่างของสิ่งเหล่านี้อยู่ที่ระดับของความรู้สึกเป็นสำคัญ ความสำนึกมีความหมายใกล้เคียงกับ "ความเชื่อ" (Beliefs) มากที่สุด มันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ต่าง ๆ ของมนุษย์ที่มีการรวบรวมไว้ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ทำหน้าที่ประเมินค่าทางจิตใจว่า สิ่งใดบ้างมีความสำคัญ หากปราศจากความเชื่อ ประสบการณ์ต่าง ๆ ที่คนมีอยู่นั้น ก็จะมีอยู่เพียงแต่ในความทรงจำ ไม่มีส่วนโดดเด่นชัดขึ้นมา แต่หากว่าประเมินค่าแล้ว ตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งนั้นที่มีต่อตน นั่นแสดงว่าเกิดความสำนึกแล้ว ซึ่งอาจเป็นลักษณะเห็นด้วย ชอบ ไม่ชอบ ดี ไม่ดี เป็นต้น (Pornsak Phongphaew, 1976. p. 220)

ความสำนึก หมายถึง การรับรู้ หรือการที่บุคคลมีความรู้ในสิ่งต่าง ๆ การรับรู้หรือความสำนึกของบุคคลนี้ จัดเป็นขั้นต้นของกระบวนการทางจิตหลายประเภท เป็นต้นว่ากระบวนการของการรับนวัตกรรม และกระบวนการเกิดทัศนคติ (จรรยา สุวรรณทัต, 2525. หน้า 11)

ความสำนึก เป็นแรงควบคุมภายใน ซึ่งประกอบด้วยความรู้สึกนึกคิด ความละเอียดอ่อน เป็นผลให้มีการกระทำตามความสำนึก (อุบลรัตน์ เฟิงสถิตย์, 2524. หน้า 284)

นอกจากนั้น ชาย โพธิ์สิตาและคณะ (2543. หน้า 11 - 12) ได้ทำการกำหนดความหมายของจิตสำนึก โดยการวิเคราะห์จากนิยามที่ยกมาข้างต้นว่า จิตสำนึกเป็นความตระหนักในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือปรากฏการณ์ใดปรากฏการณ์หนึ่ง คือตระหนักว่า สิ่งนั้น หรือปรากฏการณ์นั้น คืออะไร มีความหมายอย่างไร และที่สำคัญ ตนควรมีทำที่หรือพฤติกรรมอย่างไรต่อสิ่งนั้น ในความหมายที่คนทั่วไปเข้าใจ จิตสำนึกคือความตระหนักในทางบวกไม่ใช่ทางลบ การที่บุคคลมีจิตสำนึกต่อสิ่งใด หมายความว่าเขามีความตระหนักในด้านบวกต่อสิ่งนั้น คือมีความตระหนักว่าตนควรกระทำต่อสิ่งนั้นอย่างไรจึงจะมีผลในทางบวกต่อสิ่งนั้น เช่น จิตสำนึกต่อหน้าที่ คือความตระหนักในทางที่จะทำหน้าที่ของตนอย่างดีที่สุด จิตสำนึกต่อครอบครัว คือความตระหนักในหน้าที่ที่พึงทำต่อครอบครัว จิตสำนึกต่อศาสนา คือความตระหนักในหน้าที่ที่ศาสนิกพึงปฏิบัติต่อศาสนา จิตสำนึกต่อชุมชน คือความตระหนักในสิ่งที่พึงกระทำในฐานะสมาชิกของชุมชน เป็นต้น ฉะนั้น การมีจิตสำนึกต่อสิ่งใด นั่นคือ มีความตระหนักในความรับผิดชอบต่อสิ่งนั้น

ชาย โพธิ์สิตาและคณะ (2543. หน้า 12 - 13) อธิบายเพิ่มเติมว่า ลำพังความตระหนักที่อยู่ในจิตใจของคน แม้จะเต็มไปด้วยความรับผิดชอบ ก็เป็นสิ่งที่ยากจะหยั่งรู้ได้ว่าเป็นรูปธรรม เราจะประจักษ์ความตระหนักเช่นนั้นได้ก็ต่อเมื่อมันแสดงออกมาเป็นพฤติกรรม ฉะนั้นในเชิงประจักษ์แล้ว เราจะต้องยึดเอาพฤติกรรมที่แสดงออกมา และต้องเป็นพฤติกรรมที่แสดงความรับผิดชอบ เป็นเครื่องบ่งชี้ว่า บุคคลมีจิตสำนึกหรือไม่ ถ้าอยากทราบว่าบุคคลมีจิตสำนึกต่อสิ่งใดหรือไม่ เพียงใด จะต้องดูที่การกระทำหรือพฤติกรรมของเขาต่อสิ่งนั้นว่า ประกอบด้วย ความรับผิดชอบหรือไม่ เพียงใด

พฤติกรรมที่ประกอบด้วยความรับผิดชอบ จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะตัดสินว่าใครมีจิตสำนึกต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือไม่ โดยนัยนี้ จิตสำนึกต่อหน้าที่ ก็คือการทำหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบและอย่างเต็มความสามารถ จิตสำนึกต่อส่วนรวม ก็คือการทำที่แสดงความรับผิดชอบต่อส่วนรวม เช่น การเห็นแก่ประโยชน์ของส่วนรวมเป็นสำคัญ จิตสำนึกต่อชุมชน คือการร่วมรับผิดชอบในกิจการของชุมชน จิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อม คือการใช้สิ่งแวดล้อมอย่างรับผิดชอบต่อประโยชน์ของสิ่งแวดล้อมและคนอื่นที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมเดียวกัน เป็นต้น

ชุตินา เวทการและคณะ (2545. หน้า 39-40) อธิบายความหมายของคำว่า จิตสำนึกไว้ว่า เป็นความรู้ความเข้าใจ และความรู้สึกร่วมได้ร่วมเสียที่มีต่อสังคม สามารถโยงปัญหาของสังคมเข้ากับงานของตน มองเห็นว่างานของตนเองมีบทบาทต่อปัญหาเหล่านั้น และพร้อมที่จะแก้ไขปัญหาของสังคม

จากความหมายและนิยามทั้งหมดดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า สภาพการณ์มีสำนึกของคน สามารถวัดได้จากพฤติกรรมของคน ๆ นั้นที่แสดงออกมา การตัดสินใจแสดงพฤติกรรมดังกล่าวออกมา จะต้องเริ่มต้นตั้งแต่การรับรู้ เรียนรู้ รับทราบต่อสิ่งเร้าหรือปรากฏการณ์สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้น แล้วจึงมีกระบวนการสร้างความคิด ไตร่ตรอง (กันยา สุวรรณแสง. 2544 หน้า 109) ตามสติปัญญา ความเชื่อ ค่านิยม เจตคติและอารมณ์ของแต่ละคน รวมทั้งอิทธิพลจากปัจจัยภายนอกต่าง ๆ (ประสิทธิ์ ทองอุ่น. 2542 หน้า 24-31) จากนั้นจะทำการ ประเมินผล แล้วเกิดความตระหนัก และตัดสินใจว่าควรจะมีพฤติกรรมที่เหมาะสมอย่างไรตอบสนองออกมา

วัตถุประสงค์หลักของงานวิจัยฉบับนี้ มุ่งที่จะศึกษาพฤติกรรมของคนที่ผ่านการรู้จักคิดแล้วแสดงเป็นพฤติกรรมออกมา ไม่ได้ต้องการศึกษาสภาวะจิตใจของคน ผู้วิจัยจึงเลือกใช้คำว่า "สำนึก" มาเป็นหัวข้อในการศึกษา เพื่อจะได้ไม่สับสนกับ จิตสำนึก ซึ่งอาจแปลความว่าเป็นสภาวะจิตใจที่แท้จริงของคนที่อาจจะไม่ตรงกับพฤติกรรมที่แสดงออกมา

คำว่า "สาธารณะ" (Public) นั้นตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546. หน้า 1174) ได้ให้ความหมายไว้ว่า

สาธารณ- สาธารณะ ว. เพื่อประชาชนทั่วไป
 สาธารณประโยชน์ น. ประโยชน์ทั่วไปแก่ประชาชน
 สาธารณสมบัติ น. ทรัพย์สินส่วนรวมของประชาชน

คำว่า "สาธารณะ" นั้นเป็นคำวิเศษณ์ มีนัยสำคัญที่เกี่ยวข้องกันสองประการคือ "ความเป็นเจ้าของ" (Ownership) และ "สิทธิการเข้าถึง" และ "สิทธิการใช้ประโยชน์" (Right to Access) นัยสำคัญทั้งสองดังกล่าวนี้เชื่อมโยงไปยัง ทรัพย์สินหรือประโยชน์อื่นใดที่เป็นส่วนรวมหรือเป็นของคนทั่วไป (ชาย โพธิ์สิตาและคณะ, 2543. หน้า 13) คำว่า "สาธารณะ" จึงสื่อได้ถึงความเป็นทั่วไป หรือส่วนรวม แนวคิดว่าด้วยส่วนรวม เกิดขึ้นเนื่องจากโดยธรรมชาติแล้ว มนุษย์มิอาจอยู่ได้โดยลำพัง วิถีการผลิตเพื่อทำให้ได้มีสิ่งปัจจัยขั้นพื้นฐานที่จะนำไปสู่ความอยู่รอดของชีวิตมนุษย์ จึงดำเนินการไปในลักษณะของการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของปัจเจกชนจำนวนมาก และมีผลทำให้วัตถุหรือพื้นที่บางส่วนเป็นสิ่งที่ทุกคนสามารถเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์หรือใช้ประโยชน์ร่วมกัน (ชัยสิทธิ์ เฉลิมมีประเสริฐ และคณะ, 2540 – 2541. หน้า 18)

ความหมายของคำว่า "สาธารณะ" (Public) ซึ่งมีนัยเดียวกับส่วนรวมนั้น ศรีประภา เพ็ชรมีศรี (2543. หน้า 206 – 210) ได้ชี้ถึงนัยของความหมายของคำว่า "ความเป็นสาธารณะ" ไว้ดังนี้

สิ่งที่เป็นรูปธรรม เช่น สิ่งของ สถานที่ และนามธรรม เช่น ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ เป็นต้น

เป็นเรื่องของส่วนรวม มีการใช้สิทธิร่วมกัน เป็นเรื่องของการมีส่วนร่วม มีกฎเกณฑ์รองรับการใช้ร่วมกัน พร้อมทั้งมีการอนุรักษ์และเสริมสร้าง

เป็นเรื่องของวิถีชีวิต

การใด ๆ ที่มีการเปิดเผย โปร่งใส ตรวจสอบได้

การมีสิทธิ มีความเสมอภาค มีขอบเขตของสิทธิ มีการใช้ประโยชน์และรับผิดชอบร่วมกัน

อพยากฤต คือ การกระทำกลาง ๆ ไม่มีผิดมีถูก เช่น การหายใจ

สังคมโดยส่วนรวม และชุมชนมีส่วนร่วม

ความเป็นเจ้าของร่วมกัน เป็นประโยชน์ของส่วนรวม และส่วนรวมมีสิทธิ

ในการใช้ประโยชน์ร่วมกัน

การใด ๆ ที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของผู้หนึ่งผู้เดียว ทั้งในส่วนที่เป็นคุณและส่วนที่เป็นโทษของหลวง รัฐมีหน้าที่ดูแลรักษา

นโยบาย

สรุปคำว่า สาธารณะ จึงหมายถึง ความเป็นชุมชนหรือสังคมที่มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของคนในสังคม การมีความรับผิดชอบร่วมกัน ความผูกพันร่วมที่สมาชิกสังคมทุกคนพึงต้องให้ความสนใจ เนื่องจากหากมีการละเลย ก็อาจมีผลกระทบต่อปัจเจกชนแต่ละคนได้ และยังหมายถึง ทรัพย์สิน สิ่งของ สถานที่หรือประโยชน์ใด ๆ ที่ไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งเป็นเจ้าของโดยสมบูรณ์หรือสมาชิกในสังคมทุกคนเป็นเจ้าของร่วมกัน ทุกคนมีสิทธิใช้ประโยชน์และดูแลรักษาาร่วมกัน (ชัยสิทธิ์ เฉลิมมีประเสริฐ และคณะ, 2540 – 2541. หน้า 19) สภาพและสิ่งที่เป็นสาธาณะนั้นมีทั้งสิ่งที่เป็นรูปธรรม เช่น ทรัพย์สินหรือสิ่งของ สถานที่ พื้นที่ ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือที่มนุษย์ช่วยกันสร้างขึ้น และเป็นสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น อำนาจหรือสิทธิของชุมชน และเสรีภาพ ความเสมอภาค หน้าที่ของพลเมือง และอำนาจอธิปไตย เป็นต้น

การที่บุคคลในสังคมมองเห็นหรือให้คุณค่ากับสิ่งที่เป็นเรื่องของสาธารณะไปในเชิงบวก คือให้คุณค่ากับสิ่งนั้นสูง ก็จะช่วยให้อุบัติการณ์หรือแสดงออกต่อสิ่งดังกล่าวในรูปแบบที่เป็นที่พึงปรารถนาของคนส่วนใหญ่ในสังคม รวมทั้งไม่ก่อให้เกิดปัญหาแก่ปัจเจกชนและสังคมโดยรวม อันจะช่วยทำให้สังคมมีความสุขและร่มเย็นมากขึ้น ในทางที่กลับกัน หากว่าบุคคลมองเห็นหรือให้คุณค่ากับสิ่งที่เป็นเรื่องของสาธารณะน้อยหรือเป็นไปในเชิงลบ ผลที่เกิดขึ้นก็ย่อมจะเป็นไปตรงกันข้าม คือ อาจสร้างความเสียหาย ทำลาย ความสุข หรือสร้างความขัดแย้งหรือก่อให้เกิดปัญหาแก่สังคมโดยรวมได้

ชัยสิทธิ์ เจริญมีประเสริฐ และคณะ (2540 – 2541, หน้า 19) ได้ให้ความหมายของจิตสำนึกต่อส่วนรวม หรือจิตสำนึกสาธารณะไว้ว่า หมายถึง คุณลักษณะทางจิตใจของบุคคลเกี่ยวกับการมองเห็นคุณค่าหรือการให้คุณค่าแก่การมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคมที่ไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งเป็นเจ้าของ หรือเป็นสิ่งที่คนในสังคมเป็นเจ้าของร่วมกัน เป็นสิ่งที่สามารถสังเกตได้จากความรู้สึกนึกคิดหรือพฤติกรรมกระทำที่แสดงออกมา การมีสำนึกสาธารณะนั้น จะมีหลายระดับและมีการแสดงออกมาเป็นพฤติกรรมตอบสนองที่หลากหลายตามโอกาสและสถานการณ์ของแต่ละคน

1.2 สภาพที่เป็นลักษณะของการมีสำนึกสาธารณะ

ผู้วิจัยจะได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อค้นหาลักษณะที่เป็นสภาพของการมีสำนึกสาธารณะของประชาชน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 พ.ศ. 2545 – 2549 ได้กำหนดคุณลักษณะของสังคมไทยที่พึงประสงค์ โดยมุ่งพัฒนาไปสู่ "สังคมที่เข้มแข็งและมีดุลยภาพ" ใน 3 ด้านคือ สังคมคุณภาพ สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ และสังคมमानฉันท์และเอื้ออาทรต่อกัน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544, หน้า 14 – 15) ในคุณลักษณะประการหลังนี้เป็นการแสดงถึงการเห็นความสำคัญของความเอื้ออาทรของคนในสังคมว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องพัฒนาให้เกิดขึ้นมาให้ได้ในสังคมไทย การมีสำนึกสาธารณะของคนในชุมชนก็เช่นเดียวกัน หากสมาชิกในชุมชนมีความเห็นแก่ส่วนรวมแล้ว ทุกคนก็จะเกิดความเอื้ออาทรมีน้ำใจต่อสมาชิกในชุมชน ความเอื้ออาทรนั้นจะเห็นได้จากพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชนที่จะมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันเท่าที่จะทำได้ เช่น การฝากกันดูแลบ้านหรือคนในครอบครัว การช่วยกันระแวงระวังภัยต่าง ๆ ที่จะเข้ามาในชุมชน การใช้ประโยชน์จากทรัพย์สิน

ส่วนกลางร่วมกันอย่างระมัดระวังไม่ให้เกิดความเสียหาย การมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของกัน
และกันในหมู่สมาชิกของชุมชน เป็นต้น

นอกจากนั้น แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 พ.ศ. 2545-2549 ได้
กำหนดแนวทางการพัฒนาโดยเฉพาะในกลุ่มพันธกิจที่ 2 การเสริมสร้างฐานรากของสังคมให้
เข้มแข็ง ซึ่งได้กำหนด 3 ยุทธศาสตร์ คือ

1. ยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพคนและการคุ้มครองทางสังคม มุ่งเน้นการเสริมสร้าง
คนไทยให้มีคุณภาพ เป็นคนเก่ง คนดี มีความรับผิดชอบต่อสังคม มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและ
สามารถปรับตัวรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม มีการพัฒนาให้คนคิดเป็น ทำเป็น มีวิธี
คิดอย่างมีเหตุผล มีคุณธรรม จริยธรรม ระเบียบวินัย รับผิดชอบต่อส่วนรวม มีการเสริมสร้าง
ความเข้มแข็งและบทบาทของครอบครัวและชุมชน มีการปลูกจิตสำนึกในความรักชาติและ
ความเป็นไทย โดยเน้นการรณรงค์ให้ทุกฝ่ายในสังคม รวมทั้งส่งเสริมบทบาทอาสาสมัครใน
การกระตุ้นให้คนไทยมีระเบียบวินัย รู้จักหน้าที่ มีความซื่อสัตย์สุจริต มีความสามัคคีและความรัก
ชาติ มีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม ตระหนักถึงคุณค่าของความเป็นไทย มีส่วนร่วมใน
การป้องกันและแก้ไขปัญหาสังคมที่สำคัญ

2. ยุทธศาสตร์การปรับโครงสร้างการพัฒนาชนบทและเมืองอย่างยั่งยืน มีการประสาน
เชื่อมโยงการพัฒนาชนบทและเมืองให้เกื้อกูลซึ่งกันและกัน มุ่งให้คนในพื้นที่เป็นศูนย์กลางของ
การพัฒนาภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายในสังคม โดยให้ความสำคัญกับความเข้มแข็ง
ของชุมชนและประชาสังคม มีเสริมสร้างกระบวนการขับเคลื่อนการพัฒนาเมืองนำอยู่ ชุมชน
นำอยู่อย่างต่อเนื่อง และมีการรณรงค์สร้างจิตสำนึกสาธารณะให้คนในเมืองและชุมชนปฏิบัติตาม
กฎหมายอย่างเคร่งครัด มีวินัย เคารพสิทธิและหน้าที่ มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวมดูแลป้องกัน
สาธารณสมบัติ โดยเฉพาะการเฝ้าระวังรักษาที่ดินสาธารณประโยชน์ อาทิ บริเวณริมแม่น้ำ
ลำคลองมิให้มีการละเมิดและบุกรุก เพื่อให้เกิดความมีระเบียบวินัยและความปลอดภัยในชีวิตและ
ทรัพย์สินของคนในชุมชน

3. ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้ความสำคัญกับ
การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างประหยัด คำนึงและสอดคล้องกับศักยภาพที่มีอยู่โดยผ่านกระบวนการ
มีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชนและองค์กรปกครองท้องถิ่น การสร้างจิตสำนึกทางด้านสิ่งแวดล้อม
ให้แก่สาธารณชนอย่างทั่วถึงทุกระดับ

(สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544. หน้า 35-
36,47,53)

คำสอนในพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญของการมีความคิดและการกระทำที่ต้องเสียสละเพื่อส่วนรวมหรือการมีสำนึกสาธารณะเช่นกัน เช่นเรื่อง อารยวัฑฒิ หมายถึงความเจริญอันประเสริฐอันประกอบด้วย ศรัทธา ศิล สุตตะ จาคะ ปัญญา ในข้อ “จาคะ” หมายถึงความเสียสละ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ซึ่งจะช่วยให้บุคคลสามารถละความเห็นแก่ตัว ไม่มีจิตใจคับแคบ สอนให้บุคคลมีจิตใจกว้างขวาง รู้จักช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่คำนึงแต่ความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตน (วิทย์ วิศทเวทย์ และ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2544. หน้า 26) ในพระธรรมเทศนา สาเลยยสูตร ได้สอนถึงสัมมาทิฐิ 10 ประการ สัมมาทิฐิคือ ความเข้าใจที่ถูกต้อง อันเป็นหลักในการแก้ปัญหาว่างถูกต้องเกี่ยวกับเรื่องทางโลกและความเป็นไปของชีวิต ซึ่งองค์ประกอบหนึ่งของการมีสัมมาทิฐิคือ การแบ่งปัน เพื่อป้องกันไม่ให้มนุษย์คิดโลภ เห็นแก่ได้ และแสดงพฤติกรรมใ้เข้าใจต่าง ๆ อันจะนำไปสู่การฝึกคิด ฝึกปฏิบัติ และเอาวัดเอาเปรียบกัน (พระภิกษุวิริยคุณ, 2546. หน้า 18-19)

นอกจากนั้น วิทย์ วิศทเวทย์ และ เสฐียรพงษ์ วรรณปก (2544. หน้า 29-30) ได้อธิบายหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเรื่อง “สาราณียธรรม 6” คือ ธรรมที่เป็นหลักในการสร้างความสามัคคีในหมู่ประชาชน 6 ประการ ดังนี้

1. เมตตาทายกรรม หมายถึง การมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อสมาชิกในหมู่คณะเดียวกัน นับตั้งแต่คนใกล้ตัว เช่น พ่อแม่ ญาติพี่น้อง เพื่อนร่วมงาน และเพื่อนร่วมชาติ ด้วยการอนุเคราะห์ช่วยเหลือคนที่อ่อนแอกว่า ไม่เห็นแก่ตัวหรือเห็นแก่ได้เอาตัวรอดแต่เพียงผู้เดียว เป็นการให้ความรักความเมตตาแก่สมาชิกร่วมสังคม ทำให้สังคมมีแต่ความรักความสามัคคี
2. เมตตาวิจกรรม คือ การมีวาจาดีต่อกัน เช่น พูดจาสุภาพ ไม่พูดค่อนขอดินินทา เมื่อมีปัญหาขัดแย้งก็พูดจาดกลงกันด้วยเหตุผล ไม่พูดจาข่มขู่หรือเยาะเย้ยถากถางกัน นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงการแจ้งข่าวที่มีประโยชน์ หรือสั่งสอนตักเตือนกันด้วยความหวังดี
3. เมตตาโมกกรรม คือ การคิดดีต่อกัน มองกันในแง่ดี ไม่คิดมุ่งร้ายพยาบาทหรืออิจฉาริษยากัน ร่วมดีใจเมื่อสมาชิกในหมู่คณะได้ดี ร่วมเสียใจเมื่อมีเหตุการณ์ไม่ดีเกิดขึ้น ทั้งนี้ ต้องจริงใจต่อกัน มีความปรารถนาดีต่อกัน ไม่เอาแต่จับผิดกัน
4. สาธารณโภคี คือ การแบ่งปันสิ่งของให้กันและกัน ไม่ตระหนี่หรือหวงไว้แต่ผู้เดียวดูแลเอาใจใส่สิ่งของของผู้อื่นเหมือนเป็นของตนเอง ไม่ทำลายทรัพย์สินที่เป็นสาธารณประโยชน์ มีการช่วยเหลือเจือจานในหมู่สมาชิกตามกำลังความสามารถ

5. สีสสามัญญา คือ มีความประพฤติสุจริตดีงาม มีระเบียบวินัย ไม่ละเมิดกฎเกณฑ์ของหมู่คณะตามอำเภอใจ เมื่อมีกฎระเบียบก็ร่วมกันปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและปฏิบัติให้เสมอเหมือนกัน

6. ทิฏฐิสามัญญา คือ มีความเห็นชอบร่วมกัน หาทางยุติปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกัน ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นไม่มีความเห็นแก่ตัว รู้จักใช้ปัญญาพิจารณาด้วยเหตุผล

การปฏิบัติตามหลักสรวาณียธรรมทั้ง 6 ประการนี้ จะทำให้หมู่คณะหรือส่วนรวมมีความรักความสามัคคี ก่อให้เกิดพลังในการประกอบกิจกรรมงานการต่าง ๆ และอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขในสังคม ซึ่งสภาพดังกล่าวทั้งหมดนี้ ถือได้ว่าเป็นสภาพการมีสำนึกสาธารณะของคนที่จะอยู่ร่วมกันในสังคมได้เป็นอย่างดี

ธีรยุทธ บุญมี (2536. หน้า 195) ได้จำแนกให้เห็นถึงการก่อตัวของจิตสำนึกต่อส่วนรวมของคนไทยโดยอาศัยเหตุการณ์ ขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองของชนชั้นต่าง ๆ ในประเทศไทย ที่เกิดขึ้น เคลื่อนไหวและขยายตัวมาโดยต่อเนื่อง ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยแยกเป็น 2 ระดับ

1. จิตสำนึกระดับชุมชน

จิตสำนึกระดับชุมชนนี้เป็นสิ่งที่มีอยู่มาแต่เดิมในสังคมไทย ทั้งในเขตเมืองและชนบท ในรูปของกลุ่มบ้าน ตรอก ซอย ย่าน การมีวิถีชีวิตร่วมกันในระดับชุมชนนี้ ชุมชนจะควบคุมดูแลซึ่งกันและกัน ร่วมกันรับผิดชอบในปัญหาศีลธรรมคุณธรรมอื่น ๆ ร่วมกัน ภาพชีวิตในลักษณะของการร่วมมือร่วมใจกันในระดับชุมชนนี้ เกิดขึ้นอย่างเป็นปกติในสังคมไทยสมัยโบราณ แต่จะเริ่มขาดหายไปในยุคแห่งการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2504 และเริ่มมีการฟื้นกลับมามีบทบาทที่ชัดเจนมากขึ้นภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง ประชาคมตำบล และทฤษฎีใหม่

2. จิตสำนึกระดับสังคม

จิตสำนึกระดับสังคมเป็นจิตสำนึกที่เกิดขึ้นเมื่อสังคมไทยได้ดำเนินการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมตามแนวทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติไปแล้วช่วงเวลาหนึ่ง แล้วเผชิญกับปัญหาทางสังคมที่เกิดขึ้นตามมา อาทิ ปัญหาความยากจน ปัญหาแรงงานเด็ก ปัญหาโสเภณี ปัญหาสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม ฯลฯ สมาชิกในสังคมที่รับรู้และตระหนักในความรุนแรงของปัญหาได้มีการเรียกร้องให้มีการแก้ไขปัญหาร่วมกัน เนื่องจากการมีสำนึกว่าตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตที่ใหญ่กว่าชุมชนแต่ดั้งเดิม ซึ่งทุกคนมีความรับผิดชอบร่วมกันที่จะต้องแก้ไข

ปัญหา และทุกคนมีสิทธิที่จะเรียกร้องเพื่อให้ส่วนรวมดีขึ้น การก่อตัวของจิตสำนึกระดับสังคมนี้ เกิดขึ้นค่อนข้างช้าและเป็นไปในลักษณะที่กระจุกตัวในสังคมไทย

วิทยา สุจริตธนารักษ์ (อ้างอิงใน ชัยสิทธิ์ เฉลิมมีประเสริฐ และคณะ, 2540 – 2541. หน้า 26)ได้สรุปถึงลักษณะของพฤติกรรมที่แสดงออกถึงการมีจิตสำนึกต่อความเป็นพลเมืองไว้ 3 ลักษณะ คือ

1. การแสดงออกโดยลำพัง โดยการพูดคุยนอเสียงแสดงความคิดเห็น หรือการปรับทุกข์ ในเรื่องราวต่าง ๆ ทั้งในด้านส่วนตัว ด้านสังคม ด้านการเมือง และด้านเศรษฐกิจ นอกจากนี้ ยังรวมถึงข้อคิดเห็น ซึ่งนำไปเผยแพร่ในที่สาธารณะ หรือตามสื่อมวลชนต่าง ๆ ตลอดจนการร้องทุกข์

2. การรวมกลุ่ม การแสดงจิตสำนึกในหน้าที่พลเมืองดี โดยการรวมกลุ่มผู้ที่สนใจในเรื่องเดียวกัน มีอุดมการณ์ตรงกัน มีทัศนคติตรงกัน หรือมีอาชีพเดียวกัน เช่น กลุ่มชาวนา สมาคมสตรีไทย กลุ่มสหกรณ์ต่าง ๆ เป็นต้น จะทำให้มีน้ำหนักในการแสดงออกมากขึ้นและการรวมกลุ่มดังกล่าว ยังก่อให้เกิดประโยชน์แก่สมาชิกของกลุ่ม เช่น การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในกลุ่ม ซึ่งจะเป็นแนวทางในการกำหนดจุดมุ่งหมายของกลุ่ม การให้ความรู้แก่สมาชิก การให้บริการสถานที่อำนวยความสะดวก ซึ่งจุดมุ่งหมายของกลุ่มสามารถทำประโยชน์ให้แก่สังคม โดยส่วนรวม

3. การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของสังคมโดยตรง ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการตั้งพรรคการเมือง การเลือกตั้งที่เป็นโอกาสที่ประชาชนจะสามารถเปลี่ยนตัวผู้ปกครองโดยสันติวิธี การไปใช้สิทธิในการออกเสียงเลือกตั้ง เป็นการแสดงออกที่สมบูรณ์ของความก้าวหน้าในระบบประชาธิปไตยของประเทศนั้น ๆ และยังเป็นดัชนีบ่งชี้ถึงความสนใจของพลเมืองเกี่ยวกับวิถีชีวิตในสังคม

สนิท เกษตรศิริ (อ้างอิงใน ชัยสิทธิ์ เฉลิมมีประเสริฐ และคณะ. 2540 – 2541. หน้า 27) มีความเห็นว่าพฤติกรรมการเป็นพลเมืองดี ได้แก่การยึดมั่นและปฏิบัติตามหน้าที่ของบุคคลอันประกอบด้วย

1. หน้าที่ต่อครอบครัว ต้องเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ในครอบครัว ตามลำดับอาวุโสรักษาชื่อเสียงของตนเองและวงศ์ตระกูล
2. หน้าที่ต่อหมู่คณะ ต้องรู้จักเสียสละประโยชน์ที่ส่วนตัว เพื่อรักษาประโยชน์ส่วนรวมรักษาความสามัคคีกลมเกลียวให้มันคงอยู่เสมอ
3. หน้าที่ต่อชาติ เคารพและปฏิบัติตามกฎหมายหรือคำสั่งของบ้านเมือง

4. หน้าที่ต่อศาสนา ต้องประพฤติตามหลักธรรม และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของศาสนา

5. หน้าที่ต่อพระมหากษัตริย์ โดยเชิดชูเกียรติของพระองค์ ไม่ยอมให้ใครดูหมิ่นพระบรมเดชานุภาพของพระองค์ได้

คุณลักษณะของจิตสำนึกและพฤติกรรมที่แสดงถึงการเป็นพลเมืองดีที่น่าเสนอข้างต้นค่อนข้างมีจุดเน้นในด้านหน้าที่ที่พลเมืองพึงต้องปฏิบัติ ทั้ง ๆ ที่มีดีความเป็นพลเมืองนั้นเกี่ยวข้องกับสิทธิที่พึงได้รับความคุ้มครองไปกับหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบ การพัฒนาจิตสำนึกพลเมืองตามแนวทางของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม เพื่อเสริมสร้างจิตสำนึกต่อส่วนรวมให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน จึงควรให้ความสำคัญกับมิติของการเสริมสร้างความพอเพียงของสิทธิพลเมือง ควบคู่กับการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนที่นำไปสู่การปฏิบัติตามหน้าที่ของพลเมืองดีของสังคม

ชัยสิทธิ์ เจริญมีประเสริฐ และคณะ (2540 – 2541, หน้า 34 – 35) ได้สรุปพฤติกรรมที่แสดงถึงการขาดสำนึกสาธารณะของคนไทยโดยเฉพาะในพื้นที่สาธารณะต่าง ๆ ดังนี้

1. การสร้างความเสียหายให้เกิดขึ้นกับทรัพย์สินส่วนรวม รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติด้วย เช่น การทำลายทำให้สกปรกตามตู้โทรศัพท์สาธารณะ พื้นหรือผนังสะพานลอยป้ายประกาศ ที่จอดรถโดยสารประจำทาง วงเวียน หอนาฬิกา สวนสาธารณะ ป้ายและสัญญาณจราจร การยึดพื้นที่ส่วนกลางเพื่อเป็นประโยชน์ส่วนตัวหรือเรียกเก็บเงินคนอื่น การไม่รักษาระเบียบในการใช้พื้นที่ส่วนรวมเช่น ห้องน้ำสาธารณะ สถานที่ท่องเที่ยวทั้งทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรม การทิ้งขยะมูลฝอย สิ่งของปฏิกูล น้ำเสียลงไปในที่ไม่สมควร

2. ความเฉื่อยชาในการมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครอง รวมทั้งกิจกรรมที่เป็นประโยชน์สาธารณะ เช่น การไม่ไปใช้สิทธิเลือกตั้งโดยไม่มีเหตุอันสมควร การซื้อสิทธิขายเสียง การไม่เข้าร่วมกระบวนการตรวจสอบทางการเมืองและทางสังคม การปล่อยวางไม่ชี้ช่องหรือแจ้งมูลความผิดของผู้กระทำผิดต่อส่วนรวม การไม่เข้าร่วมทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์หรือแก้ไขปัญหาหรือร่วมกันกำหนดอนาคตของชุมชน

3. การตัดทอนใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติเกินขีดความสามารถรองรับ เช่น การบุกรุกทำลายป่าไม้เป็นที่ดินทำกิน การไม่รักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมในแม่น้ำลำคลองและทะเลมลภาวะที่เกิดขึ้นจากการใช้รถยนต์และโรงงานอุตสาหกรรม การใช้สารเคมีที่เป็นพิษต่อร่างกายในการปลูกพืชผักและการปศุสัตว์

มัลลิกา มัติโก (2541. หน้า 29) ได้กล่าวถึง จิตสำนึกทางสังคมว่า เป็นสภาวะ ความรู้ตัวถึงความคิด ความรู้สึกต่อบุคคลหรือสิ่งของอื่น ๆ ที่เกิดจากความคำนึงถึงการมีส่วนร่วม ร่วมกัน จิตสำนึกทางสังคมที่กระทำต่อโครงสร้างและสถาบันสังคมอาจแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ จิตสำนึกที่มุ่งรับใช้ระบบที่เป็นอยู่ เป็นจิตสำนึกแบบล้าหลัง แสดงออกโดยยอมรับเคราะห์กรรม ถือเป็น เรื่องของโชควาสนา ยอมรับสภาพที่เป็นอยู่ที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงแก้ไขอะไรได้ ตัวใคร ตัวมัน และอีกลักษณะคือ จิตสำนึกที่มุ่งเปลี่ยนแปลงระบบที่เป็นอยู่ เป็นจิตสำนึกแบบก้าวหน้า โดยมุ่งถึงการมีชีวิตที่ดีกว่า สังคมที่ยุติธรรมกว่า สงบสุขกว่า ได้แก่ การเข้าร่วมกลุ่มกันทำประโยชน์ แก่สังคม ต่อรองกับอำนาจ หรือคัดค้านสิ่งที่เห็นว่าไม่ถูกต้องเอาตัวเอาเปรียบสังคมหรือทำให้สังคม เสื่อม

ยุทธฉัย สีดาล้า และวิภาณุ คงจันทร์ (2542. หน้า 5) กล่าวว่า สำนึกเชิงสาธารณะ (Public Consciousness) คือเกิดการมองเห็นความเชื่อมโยงของสิ่งที่จะเกิดขึ้นร่วมกัน ตระหนักถึง ชะตากรรมร่วมกัน เห็นคุณค่าของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เกิดเป้าหมายร่วมกัน จนเกิดสำนึก ที่จะร่วมกันรับผิดชอบและแสวงหาหนทางแก้ไขปัญหาร่วมกันโดยพึ่งตนเอง

ยุทธนา วรณปิติกุล และ สุพิธา เริงจิต (2542. หน้า 100 – 101) ได้ให้ความสำคัญของการมีสำนึกพลเมือง ว่าในสังคมที่ปกครองในระบอบเสรีประชาธิปไตย การมีสำนึกพลเมืองของ ประชาชนถือเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้สังคมการเมืองมีพัฒนาการไปในแนวทางที่เหมาะสมและ ช่วยให้สังคมเกิดสันติสุขอย่างทั่วถึง พลเมือง หมายถึง ประชาชนที่มีความตระหนักรู้ถึงสิทธิและ หน้าที่ตน และรู้จักเรียกร้องแสดงความต้องการถึงสิทธิอันพึงได้ รวมทั้งการปฏิบัติตามหน้าที่ที่พึง ปฏิบัติ และการมีส่วนร่วมในกิจการต่าง ๆ ของสังคมการเมือง การรับรู้และเข้าใจถึงสิทธิและ หน้าที่ การมีส่วนร่วมในกิจการของส่วนรวม จึงเป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์ที่ประชาชนในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมการเมือง

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรมและสังคม สัจญจร (2543. หน้า 27 - 41) ได้สรุปผลกระทบของ การมีสำนึกที่บกพร่องของชุมชนว่าจะก่อให้เกิดปัญหาแก่สังคม ซึ่งสามารถเทียบกลับไปสู่สภาพ การไม่มีสำนึกสาธารณะของประชาชนได้ ดังนี้

1. ชุมชนอ่อนแอ ขาดการพัฒนา ล้าหลัง ต่างคนต่างอยู่ ไม่มีการรวมพลัง ในการพัฒนา
2. อาชญากรรมในชุมชนอยู่ในระดับสูง รวมทั้งมีปัญหายาเสพติด
3. ขาดศูนย์รวมจิตใจ ขาดผู้นำ ขาดคนอาสา มุ่งแต่ผลประโยชน์ของตนเอง

นอกจากนั้น ยังได้สรุปรูปแบบสำนึกที่บกพร่องที่เป็นพฤติกรรมและการกระทำที่ไม่เหมาะสมในสังคมดังนี้

1. สำนึกที่เน้นการใช้ชีวิตสุขสบาย ฟูมเฟื่อย ฉาบฉวยและบริโภคนิยม
2. สำนึกที่เน้นตัวบุคคลมากกว่าหลักการ นิยมการห้อมล้อมหรือทำตามผู้มีอำนาจ

เหนือกว่า

3. สำนึกที่อิงพิธีกรรมมากกว่าหลักคำสอนของศาสนา เชื่อไสยศาสตร์
4. สำนึกที่เน้นการอุปถัมภ์ค้ำชู
5. สำนึกที่เน้นอำนาจนิยม ทั้งด้านการเงิน การเมือง สังคม ดำรงอยู่โดยหวังพึ่งแต่เพียงศูนย์อำนาจ ไม่หวังพึ่งพาตนเอง
6. สำนึกที่เน้นการมองสังคมแบบแยกส่วน ไม่มีการปฏิสัมพันธ์ในทุก ๆ ส่วนในพื้นที่ชุมชนเดียวกัน
7. สำนึกที่เน้นการปกครองซึ่งทำลายความเข้มแข็งของชุมชน ไม่มีการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นในทุกภาคส่วนอย่างแท้จริง

จากลักษณะของสำนึกที่บกพร่องดังกล่าว จึงทำให้เกิดวัฒนธรรมที่ไม่ถูกต้องดังนี้

1. วัฒนธรรมการพึ่งพิงผู้อื่น ไม่เข้าไปมีบทบาท รอแต่ให้ผู้อื่นมาแก้ไขทั้งที่เป็นปัญหาของตนเองหรือของส่วนรวม
2. วัฒนธรรมบริโภคนิยม เลียนแบบตะวันตกโดยลืมนิยาม
3. วัฒนธรรมการไม่รับผิดชอบ หลีกเลียงความรับผิดชอบ
4. วัฒนธรรมการฉ้อราษฎร์บังหลวง

การส่งเสริมให้ชุมชนมีสำนึกที่พึงปรารถนาหรือสำนึกสาธารณะจะเป็นรากฐานที่สร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน ซึ่งสำนึกดังกล่าวคือ (ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม และ สังคม สัจจกร, 2543. หน้า 66)

1. สำนึกที่จะรวมพลังสร้างสรรค์จัดตั้งเป็นกลุ่ม และยอมรับในความหลากหลาย
2. สำนึกที่จะพึ่งตนเองและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
3. สำนึกที่คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม
4. สำนึกที่ก่อให้เกิดการพัฒนาและการจัดการที่ดี
5. สำนึกที่จะดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ใช้อย่างคุ้มค่าและยั่งยืน
6. สำนึกที่จะเรียนรู้และเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ติดต่อสื่อสารแลกเปลี่ยนความรู้กัน

ชาย โพรธิตา และคณะ(2543. หน้า 39) ได้สรุปว่า จิตสำนึกต่อสาธารณะสมบัติ แบ่งเป็นสองระดับ ระดับหนึ่ง เป็นจิตสำนึกแบบที่บุคคลไม่ต้องทำอะไรมาก เพียงแต่ไม่ก่อให้เกิดความเสียหาย หรือไม่ทำลายสาธารณสมบัติที่ตนใช้ ซึ่งเรียกว่า จิตสำนึกแบบไม่มีส่วนร่วม (Passive Responsibility) เพราะการที่บุคคลไม่ทำความเสียหายหรือไม่ตั้งใจทำลายสาธารณสมบัตินั้น น่าจะเป็นเพราะบุคคลนั้นเข้าใจดีว่า อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำต่อสาธารณสมบัติอยู่ไม่มากก็น้อย อีกระดับหนึ่ง เป็นระดับที่บุคคลกระทำการอันแสดงว่ามีความรับผิดชอบที่ดีต่อสาธารณสมบัติ ไม่ว่าจะใช้หรือไม่ใช้สาธารณสมบัติดังกล่าวก็ตาม เช่น การมีส่วนในการบำรุงสาธารณสมบัติที่เสียหาย หรือช่วย “เป็นหูเป็นตา” ดูแลไม่ให้มีการทำให้เกิดความเสียหายแก่สาธารณสมบัติ การแจ้งให้เจ้าหน้าที่หรือหน่วยงานที่รับผิดชอบทราบเมื่อพบเห็นความเสียหายที่เกิดแก่สาธารณสมบัติ เป็นต้น ซึ่งเรียกจิตสำนึกแบบนี้ว่า จิตสำนึกแบบมีส่วนร่วม (Active Responsibility) และการมีสภาพจิตสำนึกทั้งสองแบบนี้ จะถือว่าเป็นจิตสำนึกอย่างสมบูรณ์ตามแบบนั้น ๆ ได้ จะต้องประกอบด้วยความเข้าใจที่ถูกต้องในความสัมพันธ์ระหว่างตัวเองกับสาธารณสมบัติ ส่วนหนึ่งและความสัมพันธ์ระหว่างตัวเองกับผู้อื่นโดยผ่านสาธารณสมบัตินั้นอีกส่วนหนึ่ง ถ้าไม่มีความเข้าใจเช่นนี้เป็นพื้นฐาน แม้จะกระทำการที่ดูว่ามีความรับผิดชอบ ก็คงไม่ถือว่าเป็นจิตสำนึกต่อสาธารณสมบัติอย่างแท้จริง

ธีรพงษ์ แก้วหาวงษ์ (2544. หน้า 20) จิตสำนึกประชาสังคัม (Civil Consciousness) คือ ความคิดและการยอมรับในเรื่องการรวมตัวกันอย่างอิสระ ด้วยความรัก ความเอื้ออาทร การยอมรับในความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ในอันที่จะเรียนรู้ร่วมกันหรือแก้ไขปัญหาที่เผชิญอยู่ เพื่อสังคมส่วนรวม การรวมตัวกันจึงเป็นลักษณะร่วมคิด ร่วมระดมทรัพยากรและร่วมปฏิบัติ เป็นการรวมตัวในลักษณะภาคี (Partnership) มีความสัมพันธ์ในแนวราบ (Horizontal) มีอิสระ มีการเรียนรู้ร่วมกันและมีความผูกพันทางจิตวิญญาณ

โจสคราญ หิรัญพฤกษ์, สิทธิพร สมบูรณ์บุรณะ และปัทมา เกตุอำ (2544. บทคัดย่อ) พบว่า แนวคิดการให้คุณค่าต่อสิ่งต่าง ๆ ที่สำคัญในกระบวนการสร้างสมความรู้ ความสัมพันธ์ ความร่วมมือร่วมใจ และการแก้ปัญหาของหมู่บ้านและชุมชน มี 3 ระดับ คือ

1. จิตสำนึกระดับครอบครัว ได้แก่ ความพอมีพอกิน ความสัมพันธ์ระหว่างญาติพี่น้อง ความซน มีที่อยู่อาศัย มีที่ทำกิน ก่อให้เกิดรายได้ และการแบ่งหน้าที่รับผิดชอบ
2. จิตสำนึกระดับหมู่บ้าน ได้แก่ คนดี ความดี การแบ่งปัน การอาศัยให้ว่วนเกณฑ์ การเลือกคู่ การช่วยเหลือเกื้อกูล และการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร

3. จิตสำนึกระดับสังคม (ประชาคม) ได้แก่ ความร่วมมือร่วมใจ สามัคคี การมีส่วนร่วม งานทางด้านสังคม งานบุญ ประเพณี และปฏิบัติตามโครงการพัฒนาต่าง ๆ

ประเวศ วะสี (2545. หน้า 36) ได้ให้ความสำคัญกับความเชื่ออาทรต่อกันของคน ในชุมชน ว่าเป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งของการมีสำนึกสาธารณะของประชาชน เพราะความเชื่ออาทรดังกล่าวจะทำให้คนลดความเห็นแก่ตัวลงและช่วยเหลือกันในกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยความเต็มใจ การมีน้ำใจต่อกันจะทำให้เกิดความสุขในการอยู่ร่วมกัน การรวมกลุ่มกันทำกิจกรรม หรือการสร้างชุมชนนี้เป็นการพัฒนาจิตวิญญาณของคนเข้าไปเชื่อมโยงกับคุณค่าที่เป็นประโยชน์ ต่อส่วนรวมได้อีกทางหนึ่ง

เนาวรัตน์ พลายน้อย (2546. หน้า 21-23) ให้ความหมายคำว่า ชีวิตสาธารณะ (Public Life) ซึ่งสามารถเทียบกับสภาพการมีสำนึกสาธารณะได้ สภาพนั้นคือสภาพชีวิตที่ผู้คนในสังคม รู้สึกเป็นธุระหรือเดือนร้อนลุกขึ้นมาช่วยจัดการเรื่องต่าง ๆ ที่เป็นปัญหา ร่วมในสังคมนั้น ๆ และสภาพการถือปฏิบัติเกิดขึ้น ดำรงอยู่ เปลี่ยนแปลงคุณภาพไปอย่างต่อเนื่องจนมีลักษณะ เป็นวิถีชีวิตปกติในสังคมนั้น ๆ กล่าวอีกนัยหนึ่งสังคมเกิดการสำนึก (Social Awareness) ที่จะจัดการตนเองไปสู่ภาวะความเป็นชุมชน ตัวอย่างแนวคิดเรื่องชีวิตสาธารณะ (Public Life) ซึ่งในสังคมตะวันตกได้มีการพัฒนาฐานความรู้และปฏิบัติการโดยมูลนิธิ เคตเตอริง (Kettering) โดย David Mathews ได้ระบุถึงชีวิตสาธารณะไว้ว่า หมายถึง กลุ่มคนที่หลากหลายมาเป็น พันมิตรกัน เพื่อแสวงหาทางเลือก (Choices) ในการนำไปสู่ความสุขสาธารณะ (Common Well Being) ของพวกเขา ชุมชนจะต้องมีพลเมือง (Citizens) ผู้รับผิดชอบต่อความเป็นไปในบ้านเมือง และตัดสินใจอย่างสมเหตุสมผลเกี่ยวกับอนาคตของพวกเขาภายใต้แนวคิดหลักเช่นนี้ มีชุดความคิดที่สัมพันธ์กัน ดังต่อไปนี้

1. ความเต็มใจที่จะเอาธุระกับปัญหา รู้สึกเป็นเจ้าของปัญหามากกว่าจะเพียงบ่น เรียกร้องให้ผู้อื่นรับผิดชอบ
2. การถือปฏิบัติเป็นธุระ ผูกพันต่อเนื่องยาวนาน (Sustained Commitment)
3. การลงมือปฏิบัติร่วมกัน มีความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนที่มีประเด็นปัญหา ร่วม และการปฏิบัตินั้นเป็นไปด้วยความรู้สึกของคุณค่าภายใน (Intrinsic Worth) มีการพัฒนาความร่วมมือจากกลุ่มพลเมืองที่หลากหลายขึ้นมาเป็นรูปธรรม
4. ทางเลือกมิได้หมายถึงเพียง "การตัดสินใจ" เท่านั้น หากแต่สะท้อนถึงแนวคิด ที่มีพลัง "เราจะเป็นอย่างไรที่เราเลือก" จุดหมายสำคัญ คือการมีโอกาสได้เลือก
5. ชุมชนที่ไม่สามารถสื่อสารกันได้จะไม่สามารถทำงานด้วยกันได้

6. การสร้างทีมงานร่วมกัน มองเห็นทุกคนเป็นทรัพยากรมีคุณค่า สร้างจุดร่วมในการปฏิบัติการและทิศทางร่วม รวมทั้งเชื่อว่าพวกเราคือกลุ่มที่เรารอคอยอยู่อย่างต่อเนื่อง

สรยุทธ รัตนพจนารถ (19 กุมภาพันธ์ 2548. หน้า 9) ได้กล่าวถึงความสำคัญของจิตวิวัฒน์ ซึ่งสามารถนำมาพิจารณาเทียบเคียงกับสภาพการณ์สำนึกสาธารณะในงานวิจัยนี้ได้ว่าการวิวัฒนาการทางกายของมนุษย์นั้นไม่ทันกับวิฤติของสังคมที่เกิดขึ้น มนุษยชาติจึงต้องมีการเปลี่ยนแปลงจากการมองโลกแบบแยกส่วน ที่เน้นวัตถุและความแน่นอน มาสู่การมองโลกและชีวิตอย่างเป็นองค์รวม โดยเน้นจิตใจและความสัมพันธ์ต่อสรรพสิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้น การมีจิตวิวัฒน์ จึงหมายถึง การเปลี่ยนแปลงระดับขั้นพื้นฐานของจิตใจ จิตวิญญาณ จากจิตเล็กไปสู่จิตใหญ่ หรือจิตสำนึกใหม่ (New Consciousness) จากความคับแคบของตัวเองไปสู่จิตที่เชื่อมโยงกับธรรมชาติ

จิตเล็ก คือ ความรู้สึกนึกคิดที่แคบ ๆ เห็นอะไรแต่เพียงบางส่วน ทำให้เกิดความบีบคั้น เพราะขัดแย้งกับธรรมชาติ ส่วนจิตใหญ่ หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดที่มีพื้นฐานกว้างขวาง มองเห็นการเชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชีวิตและธรรมชาติ เห็นค่าของผืนดินที่อาศัยอยู่ รวมถึงสายน้ำที่หล่อเลี้ยงชีวิต ตลอดจนสิ่งมีชีวิตทุกชนิดที่ล้วนส่งผลซึ่งกันและกันอย่างแยกขาดจากกันไม่ได้

จิตวิวัฒน์ ทำให้การอยู่ร่วมกันของมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติเป็นไปอย่างสันติ ทำให้มนุษย์เห็นคุณค่าของคนรอบข้าง เห็นความงามของทุกสิ่งรอบตัว ทำให้มนุษย์ก้าวข้ามความคิดคับแคบที่เคยมองโลก นำไปสู่การแก้วิกฤติต่าง ๆ ที่โลกเผชิญอยู่ที่ต้นเหตุของปัญหา โดยอยู่บนพื้นฐานของความรักและความเคารพซึ่งกันและกัน ทั้งกับเพื่อนมนุษย์และธรรมชาติ วิธีการที่จะทำให้เข้าถึงการมีจิตวิวัฒน์ มีมากมายหลากหลายอย่าง เช่น ขยายขอบเขตของการรับรู้ผ่านกระบวนการทางศิลปะ ผ่านการเจริญสติ ผ่านงานอาสาสมัคร หรือการเข้าถึงซาบซึ้งในธรรมชาติ เป็นต้น

จากข้อมูลข้างต้น ผู้วิจัยจึงสรุปสภาพที่เป็นลักษณะของการมีสำนึกสาธารณะของประชาชนเป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

1. การไม่กระทำสิ่งที่ก่อให้เกิดปัญหาแก่ส่วนรวมขึ้นในชุมชน ได้แก่
 - 1.1 การเคารพระเบียบ กฎหมาย กฎเกณฑ์ของสังคม
 - 1.2 การไม่กระทำเหตุเดือดร้อนรำคาญแก่ผู้อื่น
 - 1.3 การรักษาสาธารณสมบัติ
 - 1.4 การรักษาความมีระเบียบเรียบร้อย

1.5 การรักษาความสะอาดและความสวยงาม

2. การมีส่วนร่วมในกิจกรรมเพื่อการพัฒนาในชุมชน ได้แก่

2.1 การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ ตั้งแต่การวางแผนปฏิบัติและติดตามผล

2.2 การร่วมกิจกรรมทางการเมือง การปกครอง

2.3 การร่วมกันปกป้อง ดูแลไม่ให้มีสิ่งที่ไม่ชอบด้วยกฎหมายเกิดขึ้น

2.4 การร่วมกันอนุรักษ์วัฒนธรรม ประเพณีและภูมิปัญญา

2.5 การสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

2.6 การร่วมกันรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและสาธารณสุข

3. การมีน้ำใจเอื้ออาทรต่อกัน

3.1 การเอาใจใส่ให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

3.2 การเสียสละและอาสาสมัครเพื่อส่วนรวม

3.3 การมีปฏิสัมพันธ์ที่ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน

3.4 การร่วมกันดูแลปกป้องผลประโยชน์และแก้ไขปัญหาของส่วนรวม

1.3 ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาสำนักสาธารณสุข

ปัจจัย ที่เป็น องค์ประกอบทั้งในลักษณะรูปธรรมและนามธรรม ตลอดจนกระบวนการกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคมที่จะส่งผลต่อการพัฒนาสำนักสาธารณสุขของประชาชน มีนักวิชาการได้ศึกษาไว้ ดังนี้

Coopersmith (1984. อ้างอิงใน อุทัยวรรณ พัทธกษรพันธ์, 2545. หน้า 16-20) พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อความสำนึกของบุคคลมี 2 ประเภท คือ

1. ปัจจัยที่เป็นส่วนประกอบภายในตนเอง หมายถึง ลักษณะเฉพาะของบุคคลแต่ละคน ที่ทำให้ความสำนึกของบุคคลแตกต่างกัน ได้แก่ ลักษณะทางกายภาพ (Physical Attributes) ความสามารถทั่วไป (General Ability) สมรรถภาพ (Capacity) และผลงาน (Performance) ภาวะทางอารมณ์ (Affective States) ค่านิยมส่วนบุคคล (Self-values) ความปรารถนา (Aspiration) เพศ (Sex)

2. ปัจจัยที่เป็นส่วนประกอบภายนอก หมายถึงสภาพแวดล้อมภายนอกที่บุคคลมีปฏิสัมพันธ์ด้วย ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความสำนึกในแต่ละคนแตกต่างกัน ได้แก่ ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว โรงเรียนและการศึกษา สถานภาพทางสังคม กลุ่มเพื่อน

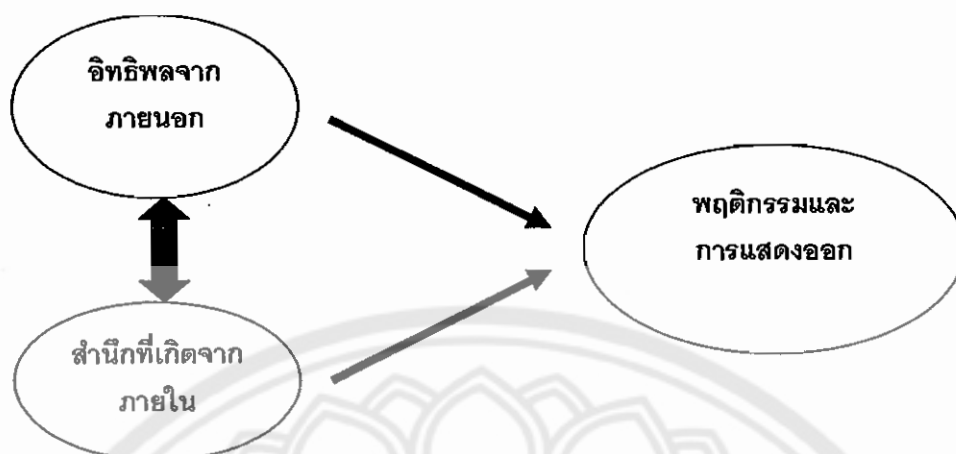
ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรมและสังคม สัจจวร (2543. หน้า 15 - 20) ได้อธิบายไว้ว่า เมื่อพิจารณาลักษณะการก่อเกิดหรือการสร้าง "สำนึก" จะเห็นได้ว่าสำนึกสาธารณะจะอยู่ภายใต้อิทธิพล เงื่อนไขและปัจจัยแวดล้อมมากมาย ซึ่งอาจแบ่งออกเป็นปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในได้ดังนี้

ปัจจัยภายนอกคือ ภาวะทางสัมพันธภาพของมนุษย์ ภาวะทางสังคม ซึ่งผ่านการอบรมขัดเกลาและสะสมมานาน เริ่มต้นตั้งแต่ คนในครอบครัว พ่อแม่พี่น้อง ญาติ เพื่อน ครู คนทั่วไป ตลอดจน องค์การ วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ กฎหมาย ศาสนา วิถีการใช้ชีวิต การรับรู้เหตุการณ์เรื่องราวต่าง ๆ และที่สำคัญที่สุดคือ สื่อสารมวลชน ที่นอกจากจะเป็นตัวกลางให้คนได้สัมผัสสิ่งที่เกิดขึ้นจริงแล้ว ยังเป็นสิ่งที่ส่งผลต่อการกำหนดหรือนำแนวโน้มให้เกิดแนวคิด มุมมองตามที่ผลิตสื่อั้นต้องการ

ปัจจัยภายในคือ การครุ่นคิด ไตร่ตรอง ของบุคคลในการพิจารณาตัดสินใจให้คุณค่าและความดีงาม เกิดเป็นทัศนคติที่ส่งผลต่อพฤติกรรม การรับรู้ การเรียนรู้ การคิด ฯลฯ นำมาซึ่งการพิจารณาตัดสินใจในการก่อตัวของสำนึก จากนั้นจะผ่านการขัดเกลา ตอกย้ำ และการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

ปัจจัยทั้งภายนอกและภายในล้วนแต่มีผลสัมพันธ์ซึ่งกันละกันในการสร้างสำนึก และต้องกระทำไปพร้อม ๆ กันทั้งสองทางโดยจะกระทำต้องเชื่อมโยงกับเนื้อหาที่มีความเหมาะสมและเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

การมีสำนึกของบุคคลมีความสัมพันธ์เป็นพื้นฐานต่อการแสดงพฤติกรรมของบุคคล แต่การแสดงพฤติกรรมของคน ๆ หนึ่งที่แสดงออกมานั้นจะได้รับอิทธิพลทั้งจากปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก จนทำให้พฤติกรรมที่แสดงออกมานั้นอาจไม่ตรงกับความต้องการในจิตใจที่แท้จริงก็ได้ ซึ่งสามารถอธิบายได้ตามภาพ 3 ดังนี้

ภาพ 3 แสดงความสัมพันธ์ของพฤติกรรมและการแสดงออกของคน
(ที่มา : ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรมและสังคม สัจจร, 2543. หน้า 17)

ธเนศวร์ เจริญเมือง (2548. หน้า 207) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในว่า โดยหลักแล้ว พฤติกรรมหรือบทบาทของคนในสังคมมีผลมาจากบริบททางสังคมหรือปรากฏการณ์ทางภววิสัยซึ่งเป็นปัจจัยภายนอก แต่ในขณะเดียวกัน บทบาททางอัตวิสัยหรือปัจจัยภายในของแต่ละคน ที่ยึดเหนี่ยวต่อผู้เอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ สามารถก่อผลการเปลี่ยนแปลงต่อปัจจัยภววิสัยได้ จนกลายเป็นบรรทัดฐานของสังคมรุ่นหลังต่อ ๆ มา และคนจะต่อสู้ดิ้นรนให้ชีวิตของตน ครอบครัวของตน และชุมชนของตนดีขึ้นได้ ก็ต้องอาศัยทั้งปัจจัยภายในของบุคคลนั้น การหล่อหลอมและความผูกพันของครอบครัว ความเป็นมาและความเข้มแข็งของสมาชิกในชุมชน ท่าเลที่ตั้งชุมชน ระบบการบริหารและการจัดการของชุมชน บทบาทการนำตลอดจนนโยบายของรัฐและปัจจัยอื่น ๆ จากภายนอก

ชัชชัย ศิลปสุนทร (2540. หน้า 32) ได้อธิบายเรื่องการที่บุคคลจะมีจิตสำนึกในเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่างๆหรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับว่ามีความเชื่อ มีการยอมรับ แล้วประเมินค่าต่อเรื่องราวหรือเหตุการณ์นั้นได้มากน้อยเพียงใด กระบวนการที่จะนำไปสู่การมีทัศนคติ รวมทั้งการเกิดสำนึกในเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ นั้น ต้องมีขั้นตอนหลือมล้ำเป็นขั้น ๆ ดังนี้คือ

ขั้นที่ 1 เป็นระดับสร้างความสนใจ ได้แก่ การรับรู้ในสิ่งเร้า โดยอาจรับรู้ได้จากการรู้จักสิ่งเร้านั้น การที่มีความรู้สึกที่จะยอมรับสิ่งเร้านั้นและการเลือกที่จะสนใจในสิ่งเร้านั้น

ขั้นที่ 2 เป็นระดับขั้นของการตอบสนอง เมื่อบุคคลเกิดความพอใจแล้วจะเกิดทัศนคติต่อสิ่งเร้า อันนำมาซึ่งการตอบสนองได้แก่ การยอมรับในสิ่งเร้า เกิดความรู้สึกตอบสนองหรือ เกิดความพอใจจากการตอบสนองต่อสิ่งเร้านั้น

ขั้นที่ 3 เป็นขั้นของการสร้างค่านิยมและทัศนคติต่อการตอบสนอง ทำให้เกิดความสำนึกในคุณค่า ความชื่นชอบและผูกพันต่อสิ่งนั้น

ขั้นที่ 4 เป็นขั้นของการจัดระบบคุณค่าโดยการจัดลำดับคุณค่าที่เกิดขึ้นเพื่อนำมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติและเชื่อถือต่อไป

ขั้นที่ 5 เป็นขั้นของการสร้างนิสัยโดยการสร้างจากระบบคุณค่าที่จัดไว้ และดำเนินรอยตามคุณค่านั้น

ชัยสิทธิ์ เจริญมีประเสริฐ และคณะ (2540 – 2541, หน้า 39 -50) ได้ทำการศึกษาหาสาเหตุปัจจัยที่ทำให้คนไทยขาดสำนึกต่อส่วนรวมและทำให้มีพฤติกรรมเห็นแก่ตัว ซึ่งหมายถึงปัจจัยที่ทำให้ประชาชนไม่มีสำนึกสาธารณะด้วยนั้น ประกอบด้วย

1. ความล้มเหลวทางการศึกษา ที่ทำให้ระบบการศึกษาแปลกแยกไปจากความต้องการของประชาสังคม ทำให้ผู้จบการศึกษาหลงลืม ละทิ้ง ไม่ยอมรับ ไม่เห็นความสำคัญหรือไม่ภาคภูมิใจในวิถีชีวิตของชุมชนที่เป็นถิ่นกำเนิดของตนเอง (รุ่ง แก้วแดง, 2541, หน้า 4 –5) และระบบการเรียนการสอนที่ไม่สร้างให้ผู้เรียนคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาได้ ขาดความสามารถในการแสวงหาความรู้ ความเข้าใจในปรากฏการณ์ต่าง ๆ ด้วยตนเอง การวัดผลประเมินผลทางการศึกษาก็มีลักษณะที่เป็นการแข่งขันกันอยู่อย่างเดียวจนทำให้ผู้จบการศึกษามีอัตราสูง ละเลยผลประโยชน์ของส่วนรวมไป (ประเวศ วะสี, 2541, หน้า 37 – 55)

2. ความเบี่ยงเบนของระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม เช่น การผูกขาดอำนาจ การโกง การเลือกตั้ง การทุจริตคอร์รัปชัน การแสวงหาประโยชน์ทางการเมืองเพื่อตนเองและพรรคพวกมากกว่าที่จะสร้างประโยชน์ให้แก่ประชาสังคม (พิทยา ว่องกุล, 2541, หน้า 2 – 8) พฤติกรรมเหล่านี้ทำให้คนเบื่อหน่ายและปล่อยวางทางการเมือง

3. ความเบี่ยงเบนของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเสรี ที่เน้นความเป็นปัจเจกชน การฉวยโอกาส การรักษาตัวเองให้รอด การแก่งกำไร การมีวัฒนธรรมบริโภคนิยม ซึ่งพฤติกรรมเช่นนี้มีส่วนทำลายการมีสำนึกสาธารณะของคนไทยเป็นอย่างมาก

4. วัฒนธรรมพื้นฐานของคนไทยในสังคมไทย ที่มีระบบความเชื่อ ค่านิยมและบุคลิกลักษณะบางอย่างที่เป็นอุปสรรคต่อกิจกรรมและกระบวนการทางสังคมการเมือง (ณรงค์ สิวสวัสดิ์, 2539. หน้า 44 – 71)

5. การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมผ่านกลไกระบบราชการแบบรวมศูนย์อำนาจ ที่ได้สร้างทัศนคติการพัฒนาแบบพึ่งพาและการไม่สนใจที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นด้วยตนเองให้เกิดขึ้นในจิตใจของคนไทย กิจกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเกือบทั้งหมดจะดำเนินการโดยหน่วยราชการ ประชาชนในพื้นที่มีบทบาทเป็นเพียงผู้คอยรับบริการเท่านั้น จึงขาดการมีส่วนร่วมที่จะเป็นเจ้าของร่วมในทรัพย์สินหรือโครงการต่าง ๆ ของราชการ(สุชาติ ตีรรัตน์, ม.ป.ป. หน้า 7 – 23)

6. ความเบี่ยงเบนของสถาบันศาสนา ที่ทำให้วัดและพระสงฆ์ส่วนใหญ่มีบทบาทเป็นเพียงผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนามากกว่าทำหน้าที่เป็นสถาบันที่เสริมสร้างค่านิยมและจริยธรรมที่เหมาะสมแก่คนไทย ทั้ง ๆ ที่แต่เดิมนั้นสถาบันนี้เป็นที่รวมศรัทธาสูงสุดในสังคมและเคยมีบทบาทเป็นศูนย์การของชุมชนในการทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวม (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2538 ก. หน้า 115 – 151)

ประเวศ วะสี (2545. หน้า 37 – 38) ได้แนะนำวิธีการ 5 ประการหรือเบญจมรรคในการรวมตัวกันทำเพื่อเพื่อนมนุษย์อันจะก่อให้เกิดความปิติและความสุขแก่ผู้ร่วมกิจกรรม คือ

1. การขยายความรักต่อสรรพสิ่งทั้งหลายให้เป็นความรักสากล (Universal Love)
2. การสัมผัสธรรมชาติอันยิ่งใหญ่และอริศลปะ
3. การเรียนรู้เชื่อมโยงเป็นบูรณาการ
4. การเจริญสติ
5. การรวมกลุ่มทำกิจกรรมหรือการสร้างความเป็นชุมชน

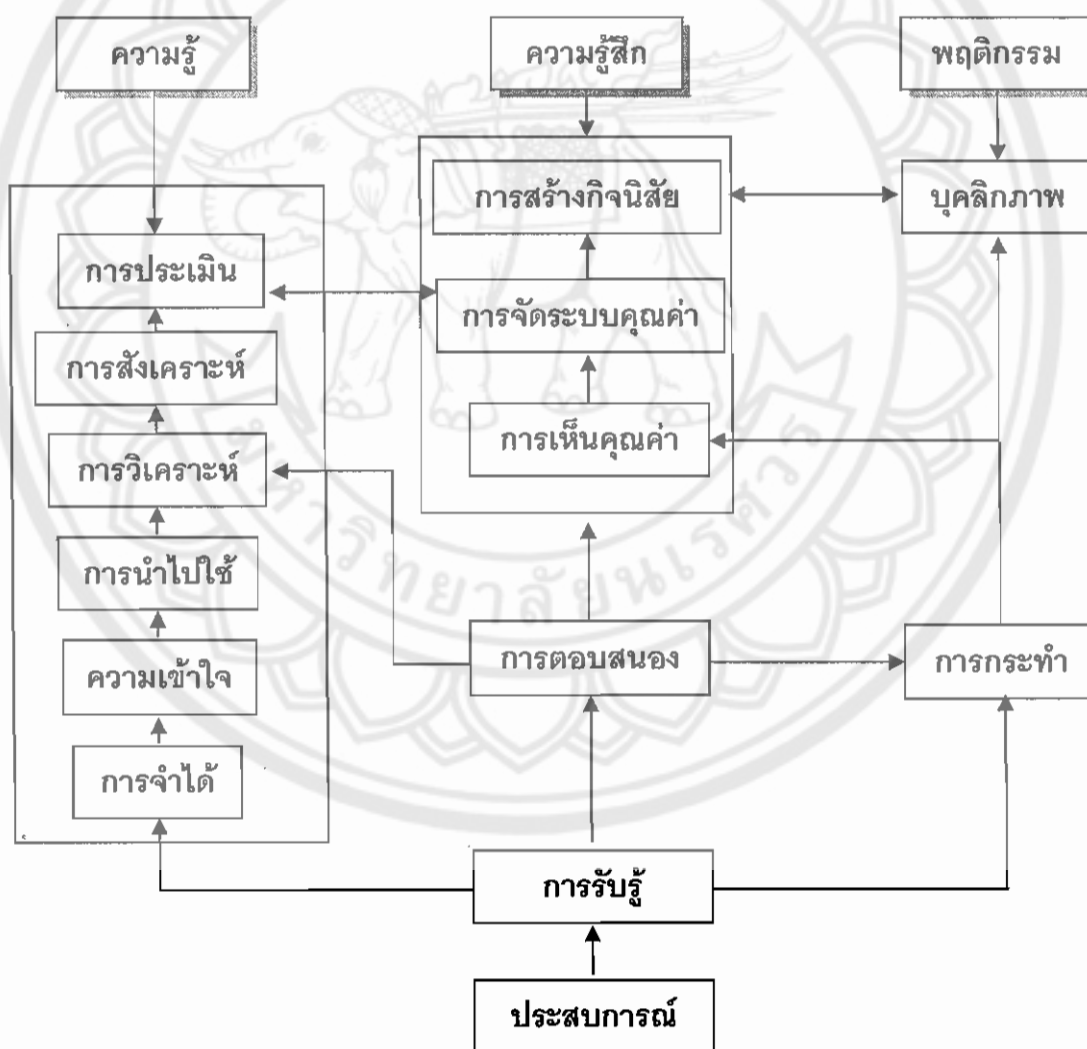
บลูม (2523) ได้อธิบายว่า สำนึกเป็นผลลัพธ์ด้านจิตใจของมนุษย์ที่ก่อรูปขึ้นได้จากกระบวนการเรียนรู้ของคน ซึ่งกระบวนการเรียนรู้นี้มีองค์ประกอบสำคัญสามประการ คือ

1. คุณลักษณะด้านพุทธิพิสัย หมายถึง การได้รับรู้ (Cognition) หรือการมีประสบการณ์ตรงกับสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมผ่านประสาทสัมผัสต่าง ๆ ทำให้บุคคลรู้จักหรือระลึกถึง มีความเข้าใจ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ สามารถวิเคราะห์ สังเคราะห์ และประเมินคุณค่าของสิ่งดังกล่าวได้ และนำไปสู่การก่อรูปของข้อ 2.

2. คุณลักษณะด้านจิตพิสัย หมายถึง ความรู้สึกทางจิตใจ (Affection) อันได้แก่ การมีความสนใจหรือใฝ่ใจในสิ่งดังกล่าว โดยมีปฏิริยาตอบสนอง การเห็นหรือให้คุณค่า การจัดระบบของคุณค่าและสร้างเป็นคุณลักษณะนิสัยที่นำไปสู่ข้อ 3.

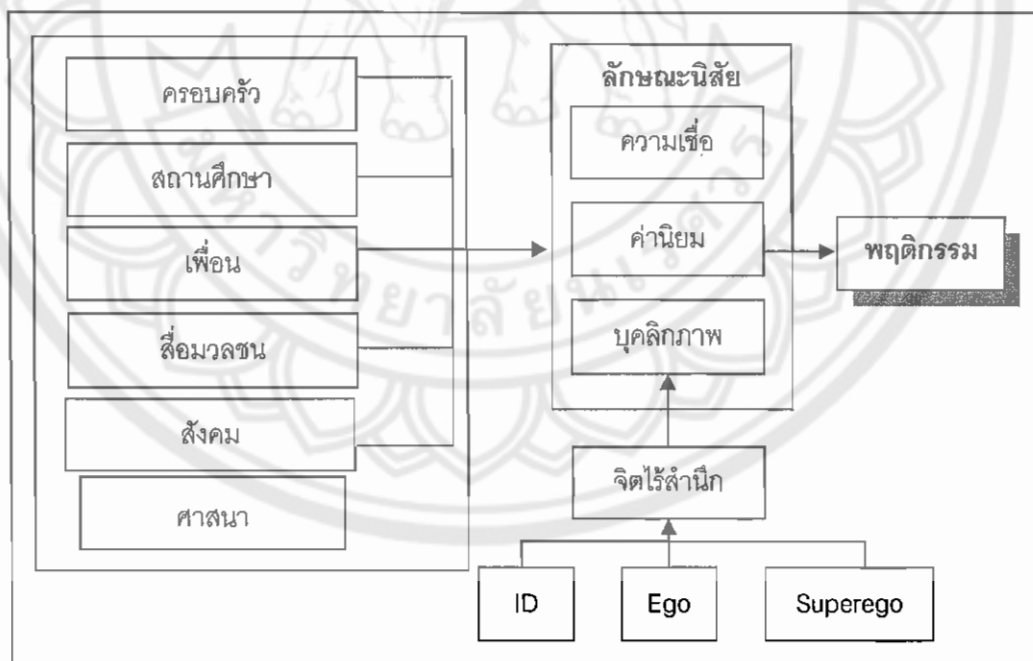
3. คุณลักษณะทางด้านทักษะพิสัยที่หมายถึง พฤติกรรม (Behavior) หรือการแสดงออกที่สามารถจะสังเกตรูปแบบความประพฤติได้อย่างชัดเจนที่เรียกว่าบุคลิกภาพ

จิตสำนึกของบุคคลจึงเป็นผลของการเรียนรู้ ที่เกิดขึ้นภายหลังจากการมีประสบการณ์ตรงกับสิ่งเร้า การรับรู้ในส่วนนี้ได้ก่อรูปขึ้นในจิตใจของบุคคลในรูปของความเชื่อ ค่านิยม ทักษะคติที่ก่อให้เกิดพฤติกรรม เป็นคุณลักษณะทางจิตที่ก่อรูปผ่านกระบวนการทางปัญญา เป็นปฏิริยาตอบสนองต่อปรากฏการณ์ทางสังคม ดังแสดงในภาพ 4 ดังนี้

ภาพ 4 แสดงกระบวนการเรียนรู้ของบุคคล
(ที่มา : จิตรียา ไชยศรีพรหม, 2531. หน้า 33 - 49)

การเสริมสร้างการเรียนรู้ให้แก่บุคคลในสังคมตามกระบวนการเรียนรู้ที่แสดงไว้ข้างต้น อย่างเป็นระบบเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพ มีความรู้ ทักษะ บุคลิกลักษณะ และทักษะ ที่สอดคล้องกับความต้องการทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและประเพณีวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่สังคมทุกสังคมต้องดำเนินการผ่านกระบวนการจัดการศึกษา ซึ่งในทางสังคมศาสตร์จะ เรียกกิจกรรมหรือกระบวนการดังกล่าวว่าเป็น การขัดเกลาทางสังคม (Socialization) (พุทธนิสา นวมพล, 2531. หน้า 64 – 113) อันเป็นกระบวนการที่มีอิทธิพลอย่างยิ่งในการเสริมสร้างการเรียนรู้ ให้แก่บุคคลหรือสมาชิกสังคม มีการรับรู้ มีสำนึก ค่านิยม ความเชื่อ มีบุคลิกภาพหรือมี พฤติกรรมที่พึงประสงค์ จึงเป็นกระบวนการที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องตลอดช่วงชีวิตของ บุคคลในสังคม เพื่อที่จะได้ช่วยให้สังคมได้มาซึ่งสมาชิกสังคมที่มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ และไม่ ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของจิตใต้สำนึกของแต่ละบุคคลมากนัก (ชัยสิทธิ์ เฉลิมมีประเสริฐ และคณะ, 2540 – 2541. หน้า 16) และควรเป็นหน้าที่ของสถาบันหรือหน่วยสังคม อันได้แก่ ครอบครัว โรงเรียน องค์กรทางศาสนา กลุ่มเพื่อน สื่อมวลชน หน่วยงานราชการ ฯลฯ ที่จะต้องเข้ามา มี ส่วนร่วมและดำเนินการให้สอดคล้องประสานกันลักษณะของสัมพันธภาพขององค์การในกระบวนการขัด เกลาทางสังคม ดังแสดงในภาพ 5

ภาพ 5 แสดงกระบวนการขัดเกลาทางสังคมเพื่อเสริมสร้างสำนึกและพฤติกรรม

ให้แก่สมาชิกในสังคม

(ที่มา : Freud อ้างอิงใน ณรงค์ สิ้นสวัสดิ์, 2539. หน้า 13 –36)

องค์ประกอบของกลุ่มตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อสำนึกในจิตใจและพฤติกรรมของบุคคลจะประกอบด้วยกลุ่ม ตัวแปรที่สำคัญ 2 ส่วนได้แก่ องค์การหรือหน่วยงานทางสังคมซึ่งทำหน้าที่ในการเสริมสร้างการเรียนรู้หรือขัดเกลาทางสังคมให้บุคคล ผ่านกระบวนการจัดการศึกษา เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะในด้านการรับรู้ และความสำนึกขึ้นในจิตใจของบุคคล อันได้แก่ ความเชื่อ และค่านิยม ซึ่งเป็นสิ่งที่จะมีผลต่อเนื่องถึงบุคลิกลักษณะและพฤติกรรมของบุคคลในสังคม และนอกจากกลุ่มปัจจัยทางสังคมที่กล่าวแล้วยังมีปัจจัยจิตใต้สำนึกเป็นตัวแปรแทรกซ้อนต่อการเสริมสร้างสำนึก บุคลิกลักษณะและพฤติกรรมของบุคคลอีกด้วย

Senge (1999). (อ้างอิงใน ชาตรี เจริญศิริ และคณะ, 2547. หน้า 19-20) ได้กล่าวถึงองค์กรแห่งการเรียนรู้ (Learning Organization) ว่าเป็นองค์กรที่มีการมุ่งเน้นในการกระตุ้น เร่งเร้า จูงใจให้สมาชิกมีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้และพัฒนาตนเองตลอดเวลา เพื่อขยายศักยภาพของบุคคลและองค์กรในการปฏิบัติการกิจ และผู้นำและการนำองค์กร เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เกิดความสำเร็จขององค์กรการเรียนรู้ ซึ่งสามารถจำแนกผู้นำได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่

1. ผู้นำแห่งองค์กรนั้น (Local Leaders) คือผู้นำที่คนทั่วไปรู้จัก เป็นผู้รับผิดชอบต่อผลงานขององค์กร และมีอำนาจที่จะนำและจัดการองค์กร นำพาเพื่อนร่วมงานลงมือทำงานอันมีความหมายต่อองค์กร รวมถึงการทดลองความคิด นวัตกรรมใหม่ ๆ จินตนาการและความมุ่งมั่นของผู้นำระดับนี้จะนำความสำเร็จมาสู่องค์กร
2. ผู้นำเครือข่าย (Network Leaders) การแพร่ระบาดของความคิดดี ๆ ใหม่ ๆ อย่างกว้างขวางในองค์กรและระหว่างองค์กร เกิดขึ้นจะความกระตือรือร้นของ ผู้นำเครือข่าย ซึ่งบ่อยครั้งที่ไม่ใช่คนมีตำแหน่งในสายงาน ไม่มีอำนาจมากมายในองค์กร แต่ช่วยเกื้อหนุนผู้อื่น ทำให้ต่างคนต่างมองเห็นและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เกิดความรู้สึกร่วม ผูกพัน และเรียนรู้ด้วยกัน ผู้ไม่มีตำแหน่งหรืออำนาจในเชิงโครงสร้างมักจะสามารทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องเกิดความคิดสร้างสรรค์และเกิดมิตรภาพได้อย่างธรรมชาติ
3. ผู้นำระดับตัดสินใจ (Executive Leaders) ซึ่งปัจจุบันกำลังถูกเปลี่ยนแปลงบทบาทโดยการปรับเปลี่ยนจากกระบวนการคิด การตัดสินใจซึ่งเดิมถือว่า ผู้นำคือคนเก่งที่สุด ผู้นำตัดสินใจถูกต้องเสมอ โดยจะต้องมีการปรับเปลี่ยน ให้ผู้นำระดับตัดสินใจยังคงต้องรับผิดชอบต่อประสิทธิภาพขององค์กร และควรสังวรกับการสั่งงานด้วยตนเอง หันมาสนใจกับการออกแบบเงื่อนไขให้เกิดการเรียนรู้แทนการตัดสินใจโดยตรง ผู้นำต้องริเริ่มให้เห็นเป็นตัวอย่าง จากนั้นก็สนับสนุนให้ผู้ที่มิประสบความสำเร็จน้อยกว่าได้เรียนรู้ โดยการเป็นพี่เลี้ยง และปรับบทบาทจากการนำ

มาเป็นผู้สนับสนุนให้คนได้เรียนรู้ ผู้นำต้องฝึกการตั้งคำถามให้เพื่อนร่วมงานขบคิด เกิดความตระหนัก

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536. หน้า 44 – 47) ได้กล่าวถึงประเด็นเรื่อง การมีปฏิสัมพันธ์ (Interaction) ต่อส่วนรวมของคนไทยส่วนใหญ่ซึ่งเป็นสภาวะรูปธรรม เช่น การใช้เวลาร่วมกันในกลุ่มเพื่อน ครอบครัว ชุมชน ในเชิงสร้างสรรค์และเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่นการใช้เหมืองฝาย บ่อน้ำสาธารณะ การช่วยงานวัดในรูปของกิจกรรมในครอบครัวและชุมชน รวมทั้งประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ต้องมีการฝึกกำลังและความสามัคคีของคนในชุมชน ที่เคยเป็นวิถีชีวิตหลักของคนไทยได้สูญหายไปเกือบหมด การมีปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมในชีวิตประจำวันของปัจเจกชนร่วมสมัยส่วนใหญ่กลายเป็นสภาวะนามธรรม ได้แก่ ระเบียบ กฎหมายของรัฐ ทำให้กลไกทางสังคมภายนอกที่ใกล้ชิดที่เคยมีอยู่สำหรับควบคุม ได้ตอบผู้ที่มีพฤติกรรมไม่เหมาะสมต่อส่วนรวม เช่น การถูกตำหนิจากครอบครัว เครือญาติ การถูกชูปรับนินทา การไม่ให้ความร่วมมือจากชุมชนในการผลิต หรือการปฏิเสธไม่ยอมเกี่ยวข้องดองเป็นเครือญาติด้วยการแต่งงาน ฯลฯ กลไกเหล่านี้ที่เคยทำงานมาอย่างได้ผล กลับหมดสภาพลงไป เหลือแต่เพียงกระบวนการขัดเกลาทางการศึกษาที่เป็นเรื่องของนามธรรม เช่น การปลูกฝังระเบียบวินัยโดยโรงเรียน เหตุปัจจัยเหล่านี้มีผลทำให้สำนึกสาธารณะของคนไทยสูญหายไปเกือบหมด

ชาย โพธิธิตา และคณะ (2543. หน้า 17-20) ได้สรุปแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสังคม ซึ่งสามารถนำมาพิจารณาในการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีสำนึกสาธารณะได้ คือ

1. แนวคิด "สังคมเพื่อบุคคล" Herbert Spencer (1820 – 1903) ได้วิเคราะห์ว่า จากประสบการณ์ของคน ทำให้ตระหนักว่า การดำรงอยู่ตามลำพังของคนแบบตัวใครตัวมัน โดยไม่มีสังคมนั้น ทำให้ขาดความปลอดภัย ไม่มีความมั่นคง การรวมกันอยู่เป็นกลุ่มโดยทุกคนร่วมมือกันเท่านั้นที่จะทำให้การดำรงอยู่ของคนเป็นไปอย่างมั่นคง มนุษย์จึงมีการรวมตัวอยู่กันเป็นกลุ่ม เมื่อกลุ่มมั่นคงและขยายขึ้น จึงต้องมีความต้องลงร่วมกันในการปฏิบัติต่อสิ่งต่าง ๆ การกำหนดและยอมรับปฏิบัติตามของสมาชิกของกลุ่มนั้นจะกลายเป็นขนบธรรมเนียมประเพณี กฎเกณฑ์และวิถีชีวิตเดียวกัน (Turner, Beeghley, and Powers, 1995. p. 59 – 101); (Bohannon and Glazer, 1973. p. 231 –263) กฎระเบียบ แบบแผน ประเพณี เหล่านี้มีใช้เพื่อการดำรงอยู่ของสังคม หากแต่เป็นเพื่อการดำรงและความมั่นคงของสมาชิกแต่ละคนของสังคม ฉะนั้น การมีสำนึกทางสังคมเพื่อส่วนรวมตามแนวความคิดนี้จะเป็นสำนึกที่เกี่ยวกับ

ความอยู่รอดปลอดภัยของปัจเจกบุคคลเป็นหลัก การส่งเสริมสำนึกจะต้องเป็นการทำให้สังคมเป็นแหล่งที่ให้ความมั่นคงปลอดภัยอย่างแท้จริง

2. แนวคิด “บุคคลเพื่อสังคม” Emile Durkheim (1858 – 1917) วิเคราะห์ว่า สังคมเป็นสิ่งที่มีอยู่ ดำรงอยู่ได้ด้วยตัวของมันเองโดยความสัมพันธ์ต่อกันอย่างยั่งยืนของเหล่าสมาชิกด้วยการมีอารมณ์ร่วมในกลุ่ม (Sentiment) ความรู้สึกผูกพันเป็นส่วนหนึ่งของสังคม (Sense of Belonging) และระบบความเชื่อร่วมกันของสมาชิก (Belief System) (Turner, Beeghley, and Powers, 1995. p. 310 –350) ; (Hatch, 1973. p. 162 – 213); (McGee and Warms, 1996. p. 83 – 102) การที่สมาชิกในสังคมยอมปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่สังคมวางไว้ก็เพราะการมี “สำนึกในกลุ่ม” (Collective Conscience) โดยมีความตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคมซึ่งความรู้สึกนี้จะมีพลังในการบังคับให้สมาชิกในสังคมปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่วางไว้ โดยคนจะต้องยอมให้แก่สังคม คือยอมสละหรือระงับความต้องการส่วนตัวเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ฉะนั้น การส่งเสริมสำนึกจะต้องเป็นการสร้างเอกภาพเพื่อให้สังคมเข้มแข็งในตัวมันเอง

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538 ข. หน้า 1 – 5) ได้กล่าวถึงเรื่อง วัฒนธรรม (Culture) ว่าเป็นรูปแบบของการดำรงชีวิตที่สั่งสมสืบทอดมาของคนในสังคม การถูกหล่อหลอมมาในวิถีการดำรงชีวิตอย่างใดอย่างหนึ่งย่อมมีผลต่อบุคลิกลักษณะ ความคิดจิตใจและพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลได้ วัฒนธรรมจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งในการสร้างสำนึกสาธารณะให้กับประชาชน สำนึกสาธารณะเป็นสิ่งที่สามารถจะเข้าใจได้ภายในบริบทแห่งระบบความสัมพันธ์ทั้งสามระบบที่เป็นความหมายของ “วัฒนธรรม” คือระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติและคนกับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ อำนาจของวัฒนธรรมมีพลังล้าลึกมาก เพราะสามารถทะลุเข้าไปครองใจคนโดยไม่รู้ตัว อำนาจของวัฒนธรรมจะมีพลังก็ต่อเมื่อถูกนำมาใช้ผ่านวิธีที่แยบยล หรือวิธีตอกย้ำบ่อย ๆ จนชินและไม่รู้สึกว่าการกระทำนั้นเป็นการแทรกซึม ซึ่งสามารถสรุปได้ว่าเป็น “การโฆษณา” นั่นเอง เช่น วัฒนธรรมบางอย่างจะมีพลัง ถ้ากระตุ้นด้วยเนื้อหาสั้น ๆ จับใจ ปล่อยให้ผู้รับสื่อต่อยอดความคิดความคิดด้วยจินตนาการของตนเอง เป็นพลังของปัจเจกแบบอิสระแต่รวมทิศ คล้าย ๆ ชวนให้คนทำดีก็ทำดีได้หลายอย่าง ชวนให้มีน้ำใจแก่กัน เป็นต้น แต่วัฒนธรรมบางอย่าง จะมีพลังต่อเมื่อมีการตอกย้ำ พร่ำบอกบ่อย ๆ จนชินและยอมทำตามโดยไม่รู้ตัว บางทีตอกย้ำด้วยถ้อยคำภาษา บางทีด้วยสัญลักษณ์ ซึ่งเป็นเรื่องหลากทิศแต่มุ่งรวมศูนย์แบบจดจำ ไม่ต้องเข้าใจอะไรลึกซึ้ง ไม่มีจินตนาการ แต่เน้นให้ทำตาม ๆ กัน เช่น ไม่สูบบุหรี่ ไม่ทิ้งขยะ เป็นต้น อำนาจของวัฒนธรรมจะเน้นที่สำนึก เน้นที่ใจชอบ สนองตอบค่านิยม แทรกซึมจน

สำเร็จตามความมุ่งหมายของผู้ใช้พลังของวัฒนธรรม (วีระศักดิ์ ไควสุรัตน์, 3 มิถุนายน 2547. หน้า 7)

อานันท์ กาญจนพันธ์ (2538. หน้า 27-31) ได้ให้ความสำคัญของวัฒนธรรมกับการพัฒนาว่า การลงทุนพัฒนาใด ๆ จำต้องมีการลงทุนทางวัฒนธรรมความคิดควบคู่ไปด้วย หากการพัฒนาเน้นหมายถึงการเพิ่มศักยภาพในการกำหนดวิถีชีวิตของความเป็นมนุษย์ เพราะการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมนั้นประกอบไปด้วยกระบวนการต่าง ๆ ตั้งแต่การเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่ และการปรับตัว เกี่ยวกับระบบคุณค่าอุดมการณ์ ระบบภูมิปัญญา และระบบสิทธิอำนาจ ซึ่งต้องปฏิบัติการอย่างต่อเนื่อง ด้วยการลงทุนลงแรง การลงทุนพัฒนาทางวัฒนธรรมความคิด เพื่อให้มิติวัฒนธรรมแบบองค์รวมสามารถเป็นพลังชี้แนวทางการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ทางสังคม และทางการเมืองได้นั้น คงต้องเริ่มจากความเข้าใจเสียก่อนว่า ทุกสังคมมีต้นทุนทางวัฒนธรรมสะสมอยู่ก่อนแล้วทั้งสิ้น ในรูปแบบที่หลากหลาย ตั้งแต่ ศีลธรรม ศิลปะ และภูมิปัญญา ดังนั้นประเด็นสำคัญในการแสวงหาทางเลือกในการพัฒนาในมิติวัฒนธรรม จึงไม่ใช่เพียงการทำให้ทันโลกทันสมัยเท่านั้น หากแต่อยู่ที่กระบวนการต่าง ๆ 4 ประการ คือ

ประการแรก การเสริมสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรม (Cultural Space) ด้วยการเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพัฒนาพื้นที่ทางวัฒนธรรมของตนเองได้อย่างต่อเนื่อง และสามารถใช้เป็นต้นทุนทางวัฒนธรรม ที่มีศักยภาพ และเป็นพลังในการแสวงหาทางเลือกของการพัฒนาได้ในอนาคต และโดยการยอมรับและค่อย ๆ ปรับฐานะของพื้นที่วัฒนธรรมของท้องถิ่นในรูปแบบต่าง ๆ ให้สถานภาพและสิทธิตามกฎหมาย

ประการที่สอง การเสริมสร้างประชาสังคม (Civil Society) นับได้ว่าเป็นการพัฒนาในมิติทางวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่ง เพราะแสดงถึงความสามารถในการผลิตใหม่ทางวัฒนธรรม ที่ดึงให้ชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมได้อย่างแท้จริง ด้วยการเข้ามามีส่วนในการวางกฎเกณฑ์ และกติกาของสังคม เพื่อให้ทุกคนมีส่วนร่วมทั้งรับผิดชอบ ตรวจสอบ และได้ประโยชน์จากสังคมอย่างเสมอภาคและเป็นธรรม ซึ่งจะช่วยผลักดันให้การพัฒนาในด้านอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจและด้านการเมือง ก้าวหน้าไปได้พร้อม ๆ กัน เพราะทุกคนจะรู้สึกว่าได้รับความเป็นธรรมอย่างเสมอภาคกัน ชุมชนท้องถิ่นก็สามารถปกป้องสิทธิขั้นพื้นฐานของตนได้

ประการที่สาม การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้องค์กรชุมชน เพื่อที่จะได้ทำหน้าที่
 ทั้งตรวจสอบ และปกป้องสิทธิของท้องถิ่นได้เต็มที่ สิทธิขององค์กรชุมชนต่าง ๆ ทั้งที่ผูก
 ติดอยู่กับท้องถิ่นตามประเพณี และองค์กรที่ผลิตใหม่ในรูปของเครือข่าย นอกจากนั้น
 ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนยังจะมีส่วนช่วยเสริมให้ท้องถิ่นมีศักยภาพมากขึ้นในการปรับตัวต่อ
 การเปลี่ยนแปลง และการแสวงหาทางเลือกในการพัฒนา ตลอดจนเป็นกำลังพื้นฐานของระบบ
 ประชาธิปไตยแบบประชาสังคมในระดับรากหญ้าต่อไป

ประการที่สี่ สิทธิการเคารพของความแตกต่างหลากหลายของพหุสังคม
 (Plural Society) มิติวัฒนธรรมนั้นมีลักษณะเด่นอยู่ที่ การแสดงออกถึงคุณค่าของความเป็น
 มนุษย์ และการเคารพสิทธิชุมชน อันเป็นเงื่อนไขสำคัญของการพัฒนาไปสู่ความเป็นพหุสังคม
 ที่ผู้คนแตกต่างกันทั้งในด้านฐานะทางเศรษฐกิจ ระบบการผลิต วิถีชีวิต และชาติพันธุ์ ดังเช่น
 สังคมไทยในปัจจุบัน ยิ่งสังคมมีความหลากหลายมากขึ้นเท่าใด ยิ่งต้องเน้นในระบบคุณค่าที่เห็น
 คนเป็นคน และเน้นความคิดที่เคารพสิทธิของกันและกันมากยิ่งขึ้น ดังนั้น เพื่อสอดคล้องกับ
 ความเป็นจริงของพหุสังคมในประเทศไทย วัฒนธรรมควรจะเป็นเป้าหมายของการพัฒนามากกว่า
 คนเฉยๆ เพราะคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมปัจจุบันแตกต่างกันอย่างมากในหลายด้านดังกล่าวมาแล้ว
 ด้วยการเสริมสร้างให้เกิดการเคารพสิทธิของส่วนต่าง ๆ ในสังคม และธรรมชาติแวดล้อมมากขึ้น
 ซึ่งหมายถึงการพัฒนาไปสู่ความเป็นธรรมและความยั่งยืนของทั้งสังคมและธรรมชาตินั่นเอง

ชาย โพธิ์สิตา และคณะ (2543. หน้า 30-31) ได้ให้ความสำคัญกับ กฎระเบียบในสังคม
 ซึ่งจะเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งต่อการสร้างสำนึกสาธารณะ เพราะเมื่อสังคมขยายใหญ่ขึ้นจน
 ต้องมีรัฐเข้ามาเป็นผู้จัดการ กฎระเบียบต่างๆจึงเกิดขึ้นจากการตกลงกันของคนในสังคม ในเรื่อง
 เกี่ยวกับส่วนรวมหรือสาธารณะ กฎระเบียบเหล่านี้จะกำหนดสิทธิและหน้าที่ของคนในสังคมเพื่อให้
 ทุกคนได้ในสิ่งที่ควรได้และทำในสิ่งที่พึงกระทำเหมือนกัน เพื่อพิทักษ์ผลประโยชน์ของคนส่วน
 ใหญ่กับเพื่อความสอดคล้องลงรอยกันในการปฏิบัติ หน้าที่ที่สำคัญของกฎระเบียบดังกล่าวอยู่ที่
 การสร้างความตระหนักว่า ถ้ามีการล่วงละเมิดเกิดขึ้น บุคคลจะได้รับการลงโทษอย่างไร พร้อมกับ
 การสร้างจิตวิญญาณในการเข้าใจและเคารพสิทธิของตนเองและของผู้อื่น

นอกจากนั้น การบริหารจัดการในชุมชนก็เป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญ ที่จะทำให้สมาชิกใน
 ชุมชนมีสำนึกสาธารณะ การบริหารจัดการในที่นี้รวมถึงเรื่องการกำหนดนโยบาย ทิศทาง
 เป้าหมายและการปฏิบัติของผู้นำและองค์กรในชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ทั้งใน
 ระดับท้องถิ่นและในระดับชาติ เช่น บทบาทขององค์กรบริหารท้องถิ่นที่เอาจริงเอาจังกับการจัดการ
 เรื่องความสะอาดของถนนหนทาง แม่น้ำลำคลอง ผู้คนในองค์กรบริหารท้องถิ่นนั้นก็มักจะ

ระมัดระวังไม่อย่ากทำความสกรปรกด้วยการทิ้งขยะไม่เป็นที่ เป็นทางไปด้วย ส่วนในด้านนโยบาย นั้น นโยบายที่กระจายความรับผิดชอบ ทั้งในด้านการจัดหาและดูแลรักษาในชุมชนท้องถิ่น จะทำให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้นในระยะยาว และสามารถจัดการผลประโยชน์ส่วนรวมในชุมชนได้โดยพึ่งอำนาจรัฐเพียงเล็กน้อย

เนาวรัตน์ พลายน้อย (2546. หน้า 23-24) ได้ยกตัวอย่างปัจจัยในเรื่องชีวิตสาธารณะ ตามที่มูลนิธิ เคตเตอร์ริง (The Kettering Foundation) โดย David Mathews (1996) ได้ให้ความสำคัญกับ “การปจฉาวิสัชนา อย่างมีวิจารณ์ญาณ” (Deliberative Dialogue) ซึ่งมีนัยที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. การแก้ปัญหาสาธารณะจำเป็นต้องขยายขอบเขตของชุมชนหรือกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง มาร่วมแสวงหาทางออกในเรื่องที่เป็นความห่วงใย (Concerns) ด้วยกัน ตัวอย่างปัญหาร่วม เช่น การฟื้นฟูชีวิตครอบครัว ปัญหาการศึกษาในชุมชน ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ปัญหาเศรษฐกิจชุมชน ปัญหาผู้ประสบภัยทางรถยนต์ มอเตอร์ไซด์ และปัญหาการดื่มแอลกอฮอล์ของวัยรุ่น เป็นต้น

2. วัฒนธรรมปจฉาวิสัชนาอย่างมีวิจารณ์ญาณมิใช่การโต้คารมเชิงเห็นด้วย หรือไม่เห็นด้วย หากแต่เป็นการยอมรับว่า “เราจำเป็นต้องทำงานร่วมกัน” การมองหาศักยภาพ โอกาสในการมุ่งไปข้างหน้าร่วมกันมากกว่าการ “บ่น” ปัญหาและรอภาครัฐ หรือรอให้คนอื่นเข้ามาช่วย การไม่เป็นเพียง “คนเกาะรั้วดู” หรือ “คนเชียร์มวย” ตัวอย่างประเด็นที่พูดคุยกัน เช่น เรา และชุมชนของเราจะได้รับอะไร หากเรายกเลิกหรือเปลี่ยนแปลงบางสิ่งบางอย่าง อะไรคือผลสืบเนื่องที่ตามมา ใครจะต้องสูญเสียอะไรบ้างหากเราปฏิบัติตามแนวทางอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ละแนวทางมีข้อดีข้อเสียอะไร

3. เชื่อว่าปัญหาต่าง ๆ ผังรากลึกอยู่ในพื้นฐานศีลธรรม ระบบสังคมเศรษฐกิจและเป็นปัญหาที่ต้องจัดกระทำอย่างต่อเนื่อง การแก้ปัญหาเพียงครั้งเดียวไม่สามารถกำจัดความยุ่งยากต่าง ๆ ได้ และปัญหาต่าง ๆ อยู่นอกเหนือการใช้พลังของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสถาบันใดสถาบันหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงอย่างจริงจังจะเกิดขึ้นไม่ได้จนกว่าบุคคลจะลงมือกระทำ

4. ทางเลือกมิได้หมายถึงเพียง “การตัดสินใจ” เท่านั้น แต่สะท้อนแนวคิดที่มีพลังหมายถึง เราจะเป็นอย่างไรที่เราเลือก จุดหมายของกลุ่มบุคคลคือการมีโอกาสได้เลือก

5. การปฐชาภิวัชชนาอย่างมีวิจารณ์ญาณ เป็น การพูดคุยเพื่อซังน้ำหนกมิใช่การได้วาทิเพื่อเอาชนะกัน ไม่แบ่งฝักฝ่ายทะเลาะกัน มุงพิจารณาว่าอะไรที่ดีที่สุดกับเรา ซึ่งคงไม่ได้อาศัยเพียงข้อเท็จจริง (Fact) เพียงอย่างเดียว พลเมืองต้องร่วมกันคิด ปฏิบัติการผ่านทางเลือกและจัดการผ่านความยุ่งยากที่มีอยู่หลายทางเลือก คิดหาทางออกหรือแนวทางตัดสินใจหลาย ๆ แนวทาง ซึ่งต้องอาศัยการพูดคุยกันจนทะลุ (Talking Through) มิใช่เพียงพูดคุยไปเรื่อย ๆ (Talking About)

กระบวนการนี้จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในบุคคล การเชื่อมต้อกับสาธารณะ เกิดความรับผิดชอบที่เรียกว่า ความรับผิดชอบต่อประชาคม (Civic Responsibility) เกิดความรู้ใหม่ คือ ความรู้ในการปฏิบัติต่อเรื่องส่วนรวมที่ไม่สามารถทำได้โดยปัจเจก ดังที่เรียกความรู้แบบนี้ในทางทฤษฎีสังคมศาสตร์ว่า การเรียนรู้ที่สร้างขึ้นโดยสังคม (Socially Constructed Knowledge) ทำให้ปฏิบัติการทางสังคมเป็นไปได้จริง ทำให้คนทำงานด้วยกันได้แม้ไม่เห็นร่วมด้วยกันทุกอย่าง เปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับภาครัฐเป็นการพัฒนาศักยภาพในการปฏิบัติการของชุมชน เกิดกลุ่มผู้จัดการที่เรียกว่า ผู้ขับเคลื่อนประชาคม (Civic Entrepreneur) เกิดการพูดคุยทางนโยบายและร่วมพัฒนานโยบายสาธารณะที่เหมาะสมขึ้นได้

ชุตินา เวทการ (2545, หน้า 40-42) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อการมีจิตสำนึก ดังนี้

โครงสร้างทางสังคมและสถาบันทางสังคม เป็นตัวให้กำเนิดจิตสำนึกของคน และต่อมาก็จะกลายเป็นจิตสำนึกของคนที่จะย้อนไปปรับเปลี่ยนโครงสร้างของสังคมและสถานการณ์ของสังคม โครงสร้างทางสังคมไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม ล้วนแต่เป็นตัวทำให้เกิดจิตสำนึกของคนทั้งสิ้น เช่น โครงสร้างทางวัฒนธรรมที่เป็นลำดับชั้นจะกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นต่าง ๆ วัฒนธรรมการพึ่งพา ส่งผลทำให้คนเกิดจิตสำนึกด้านความซื่อสัตย์ต่อผู้มีพระคุณ เป็นต้น

ศาสนา ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมความแตกแยกทางชนชั้นระหว่างกลุ่มคนในสังคม ทำหน้าที่อธิบายตอบข้อสงสัยต่าง ๆ ทำหน้าที่ตีความปรากฏการณ์ และศาสนาจะมีคำสอน มีกฎระเบียบมีบุคลากรและกระบวนการผลิตบุคคลอย่างต่อเนื่อง มีการเผยแพร่คำสอนและพิธีกรรม ที่สำคัญคือการสร้างจิตสำนึกเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมตามอุดมการณ์

สถาบันอุปถัมภ์ โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมมี 2 ประเภท คือ โครงสร้างแบบแนวนอน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนในระดับเดียวกัน เช่น ครอบครัว ญาติ หมู่บ้าน ซึ่งเกิดจากความจำเป็นในการผลิตและการใช้ชีวิตในสังคม โครงสร้างแบบแนวตั้ง เป็นความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้น เช่น การต้องทำตามผู้ใหญ่ ในสังคมศักดินาซึ่งกลายมาเป็นระบบอุปถัมภ์

ระบบเครือข่าย เป็นความสัมพันธ์แบบแนวนอนที่เกิดจากความจำเป็นในการใช้ชีวิตประจำวันของคนในด้านต่าง ๆ ที่ต้องทำร่วมกันหรือช่วยเหลือกัน ระบบเครือข่ายเป็นสถาบันที่จำเป็นเนื่องจากเป็นแหล่งของความร่วมมือ ช่วยเหลือและคุ้มครองกัน ทำให้จิตสำนึกที่ให้ความสำคัญกับระบบเครือข่ายมีรากเหง้าที่ลึกซึ้ง ซึ่งจะแสดงออกมาในรูปกฎเกณฑ์ ประเพณี และพิธีกรรมต่าง ๆ

การรวมกันเป็นองค์กร ถือว่าคนต้องมีจิตสำนึกที่เห็นความสำคัญขององค์กร เพราะสามารถที่จะทำให้ความคาดหวังของบุคคลมีอำนาจต่อรองมากขึ้น มีการรวมศูนย์และการจัดการ มีความคล่องตัวในการทำงานเพราะได้มีการกำหนดภาระหน้าที่แบ่งงานกันทำอย่างต่อเนื่อง

ผู้นำและพิธีกรรม ผู้นำเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้คนเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกของผู้ตาม พิธีกรรมเกิดขึ้นเนื่องจากจิตสำนึกเป็นเรื่องนามธรรม จึงต้องมีกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมเป็นเครื่องรองรับเพื่อรักษาจิตสำนึกไว้ พิธีกรรมจะทำหน้าที่หลายอย่าง เช่น ตอกย้ำค่านิยมรวมหมู่ เสริมสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างความคิดของบุคคลกับความคิดของสังคมไม่ให้ขัดแย้งกัน

จากการศึกษา ผู้วิจัยสรุปปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาสำนึกสาธารณะของประชาชน ดังนี้

1. ปัจจัยภายใน ได้แก่
 - 1.1 ความต้องการส่วนบุคคล
 - 1.2 ภาวะที่บุคคลเป็นอยู่ในสังคม
 - 1.3 ความสามารถในการใช้วิจารณญาณ คำนึงคิด ไตร่ตรอง และตัดสินใจ
 - 1.4 ประสบการณ์และทัศนคติต่อสิ่งต่าง ๆ
2. ปัจจัยภายนอก ได้แก่
 - 2.1 การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและการขัดเกลาทางสังคม
 - 2.2 การเรียนรู้และรับรู้ข้อมูลข่าวสาร
 - 2.3 โครงสร้างและสถาบันในสังคม
 - 2.4 วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม ประวัติศาสตร์
 - 2.5 กฎระเบียบในสังคม
 - 2.6 บทบาทของผู้นำ
 - 2.7 การบริหารจัดการและจัดกิจกรรมในชุมชน

ปัจจัยทุกอย่างจะมีส่วนผสมผสมสัมพันธ์ซึ่งกันและกันจนก่อให้เกิดการมีสำนึกต่อสังคมขึ้นมาในความคิดของคนแต่ละคน แล้วจึงแสดงออกมาเป็นพฤติกรรมตอบสนอง การมีสำนึกนี้ หากเป็นการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัวแล้วก็จะเรียกว่าเป็น สำนึกสาธารณะ ดังนั้น ปัจจัยที่ได้จากการศึกษาทั้งหมดนี้ ผู้วิจัยจะได้รวบรวมนำไปพิจารณาเพื่อศึกษาเชื่อมโยงไปสู่แนวทางการพัฒนาสำนึกสาธารณะของประชาชนในชุมชนเมืองต่อไป

1.4 แนวทางการพัฒนาสำนึกสาธารณะ

แนวทางการพัฒนาสำนึกสาธารณะเป็นกรอบของกระบวนการหรือทิศทางอย่างกว้าง ๆ ของการดำเนินการที่ต้องจัดให้มีขึ้นเพื่อให้บรรลุผลการพัฒนาสำนึกสาธารณะของประชาชน โดยแนวทางต่าง ๆ นั้นจะต้องมีส่วนประกอบเพิ่มเติมคือ ชุดกิจกรรมและวัตถุประสงค์ ซึ่งจะสามารถนำไปปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมได้อีกทีหนึ่ง สำหรับแนวทางการพัฒนาสำนึกสาธารณะนั้น สามารถศึกษาได้จากข้อมูลต่อไปนี้

สวณา พรพัฒน์กุล (2520. หน้า 15-16) ได้กล่าวถึง การที่บุคคลใดจะมีความสำนึกในคุณค่าของสิ่งใด ๆ นั้น จะมีขั้นตอนละเอียดหล้อมล้ากันเป็นขั้น ๆ ดังนี้

ขั้นที่ 1 ขั้นสร้างความสนใจ ได้แก่การรับรู้ในสิ่งเร้า ซึ่งอาจเกิดจากการรู้จักสิ่งเร้านั้น การมีความรู้สึกที่จะยอมรับสิ่งเร้า และการเลือกที่จะสนใจสิ่งเร้านั้น ๆ

ขั้นที่ 2 ขั้นของการตอบสนอง เมื่อบุคคลเกิดความสนใจแล้วจะเกิดทัศนคติต่อสิ่งเร้านั้น อันนำมาซึ่งการตอบสนองซึ่งได้แก่ การยอมรับสิ่งเร้า เกิดความรู้สึกอยากตอบสนอง หรือเกิดความพอใจจากการตอบสนองต่อสิ่งเร้านั้น

ขั้นที่ 3 ขั้นของการสร้างค่านิยม ทัศนคติที่ดีต่อการตอบสนอง ทำให้เกิดความสำนึกในคุณค่า ความชื่นชอบและผูกพันต่อสิ่งนั้น

ขั้นที่ 4 ขั้นการจัดระบบคุณค่า โดยการจัดลำดับของคุณค่าที่เกิดขึ้น เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติและเชื่อถือต่อไป

ขั้นที่ 5 ขั้นการสร้างนิสัย โดยสร้างจากระบบของคุณค่าที่จัดไว้ และดำเนินรอยตามคุณค่านั้น ๆ

รัฐจวน อินทรกำแหง (2528. หน้า 110 -119) ได้สรุปแนวทางในการเสริมสร้างจิตสำนึกในสังคม ว่าจะต้องเกิดขึ้นได้จากการคลุกคลีอยู่กับความถูกต้อง การปลูกฝังอบรม การฝึกปฏิบัติ การได้เห็นตัวอย่างที่ชวนประทับใจ ปัจจัยเหล่านี้จะค่อย ๆ โน้มนำใจของบุคคลให้เกิดจิตสำนึกที่ถูกต้อง และการสร้างจิตสำนึกต่อส่วนรวมให้เกิดขึ้นจำต้องอาศัยสถาบันทางสังคมหลายส่วนเข้ามาร่วมมือกันคือ สถาบันการศึกษาควรเน้นการสร้างจิตสำนึกทางจริยธรรม ความผิดชอบชั่วดี การมีความรับผิดชอบและการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม สถาบันทางศาสนาเป็นสถาบันที่ได้รับความศรัทธาจากประชาชนมาช้านาน ฉะนั้น ต้องเป็นผู้นำในการสร้างจิตสำนึกต่อส่วนรวม โดยคำสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงเน้นให้เห็นแก่ประโยชน์สุขของสังคมเป็นใหญ่ สถาบันทางครอบครัวมีความสำคัญอันดับแรกที่จะเป็นจุดเริ่มต้นในการทำให้คนเกิดจิตสำนึกเห็นความสำคัญของส่วนรวม และสุดท้ายคือ สื่อมวลชน ที่ทรงอิทธิพลในการกระจายความรู้ ความคิดไปสู่ประชาชนและจะมีส่วนสำคัญในการชี้นำทัศนคติของประชาชนให้มีความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมได้

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2529. หน้า 91-102) ได้เสนอแนวทางการพัฒนาโดยยึดวัฒนธรรมชุมชน 6 ประการดังนี้ ประการแรก ต้องเน้นการพัฒนาแบบกลุ่ม การร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพื่อคงความเป็นชุมชนเอาไว้ มิใช่การพัฒนาแบบเน้นปัจเจกชนนิยมที่คำนึงถึงแต่การต่อสู้แข่งขันและทำลายล้างกันอย่างการพัฒนากระแสหลัก ประการที่สอง ต้องเน้นการสร้างจิตสำนึกแบบชุมชนให้เกิดขึ้น ด้วยการกลับไปเน้นเรื่องของประสบการณ์ร่วม เช่น ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน วัฒนธรรมหมู่บ้าน เพื่อสร้างความรัก ความภาคภูมิใจ และห่วงใยในวัฒนธรรมของตน เมื่อมีจิตสำนึกทางด้านวัฒนธรรม เอกลักษณะ ความเป็นตัวของตัวเอง และการเคารพในตัวเองก็เกิดขึ้น ประการที่สาม ต้องมีกระบวนการผลิตซ้ำหรือต่อยอดจิตสำนึกแบบชุมชนนี้ ผ่านปัญญาชนท้องถิ่น นักวิชาการในเมือง นักพัฒนา คนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้าน เพื่อสืบทอดจิตสำนึกของชุมชนจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นต่อ ๆ ไป ประการที่สี่ ต้องมีการรวมกลุ่ม รวมตัวกันของของชาวบ้านในรูปของการจัดองค์กร เช่น สหกรณ์ สมาพันธ์ เพื่อเป็นสื่อกลางในการติดต่อ ต่อรองกับสถาบันภายนอกชุมชน ประการที่ห้า ต้องมีการประสานทางด้านวัฒนธรรมระหว่างหมู่บ้านกับหมู่บ้าน และระหว่างหมู่บ้านกับกลุ่มคนอื่น ๆ ในสังคมและต่างสังคม เพื่อสร้างเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนและเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ประการที่หก ชุมชนจะต้องมีความสัมพันธ์และใกล้ชิดกับธรรมชาติ ต้องดูแลรักษา มิใช่ทำลายล้างธรรมชาติอย่างการพัฒนากระแสหลัก เพราะธรรมชาติจะช่วยคงความสามารถในการพึ่งพาตนเองของชุมชนไว้ได้

Brachler (1986. p. 250 อ้างอิงใน สุนทรฐา สุขเวช, 2542. หน้า 12) ได้กล่าวถึงจิตสำนึกว่าเกิดจากทัศนคติที่มีต่อสิ่งเร้า อันได้แก่ สถานการณ์บุคคล สถานการณ์กลุ่มสังคม และสิ่งต่าง ๆ ที่โน้มน้าวใจ หรือพร้อมที่จะตอบสนองในทางบวกหรือทางลบ เป็นสิ่งที่เกิดจากการเรียนรู้และประสบการณ์

องค์ประกอบสำคัญที่ก่อให้เกิดจิตสำนึกมี 3 ประการคือ

1. พุทธิปัญญา หรือความรู้ความเข้าใจ (Cognitive or Belief Component) ความรู้ความเข้าใจจะเริ่มต้นจากระดับงานและมีการพัฒนาขึ้นตามลำดับ
2. อารมณ์ความรู้สึก (Affective Component) เป็นความรู้สึกด้านทัศนคติ ค่านิยม ความตระหนัก ชอบหรือไม่ชอบ ดีหรือไม่ดี เป็นองค์ประกอบในการประเมินสิ่งเร้าต่าง ๆ
3. พฤติกรรม (Behavioral Component) เป็นการแสดงออกทั้งทางวาจา กิริยา ท่าทางที่มีต่อสิ่งเร้าหรือแนวโน้มที่บุคคลจะกระทำ

ดังนั้นบุคคล สถานการณ์ กลุ่มสังคม การเรียนรู้และประสบการณ์ จึงเป็นสิ่งที่ต้องคำนึงถึงในการสร้างจิตสำนึก โดยมีความรู้ความเข้าใจ ความรู้สึก และพฤติกรรมเป็นองค์ประกอบที่ก่อให้เกิดจิตสำนึก

ประเวศ วะสี (2541 ก. หน้า 13) ได้เสนอว่ากลยุทธ์ในการปลูกจิตสำนึกสาธารณะ (Public Consciousness) เป็นกลยุทธ์หลักของการสร้างประชาสังคม เพราะประชาสังคมต้องขับเคลื่อนด้วยความร่วมมือร่วมใจก่อให้เกิดเป็นความสัมพันธ์โยงใยเป็นเครือข่าย ดังนั้นกลยุทธ์การปลูกจิตสำนึกสาธารณะของบุคคลของกลุ่ม ของชุมชน และของสังคม จึงเป็นสิ่งที่ต้องกระทำเป็นสิ่งแรก โดยอาศัยการสนับสนุนหรือเทคนิคคือ

1. ความรัก กลยุทธ์หรือแนวคิดทั้งหลายจะไม่มีทางที่จะก้าวไปสู่ความสำเร็จได้ หากบุคคลที่กระทำการนั้นปราศจากรัก ความรักตามแนวคิดนี้เป็นความรักชั้นสูงของสังคม เป็นมากกว่าความรักในความเป็นพรรคพวก เป็นความรักสากล เป็นความรักอันไพศาล เป็นความรักที่เอาชนะความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ เป็นมิตรภาพเพื่อสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกัน ทำให้เกิดความเข้มแข็งเพื่อเป็นพลังทางสังคม (Social Energy) อันได้แก่ ความรักในเพื่อนมนุษย์ ความรู้สึกยินดีที่ได้เป็นสมาชิกของสังคม ความรู้สึกยินดีที่ได้พบเจอกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ความรู้สึกยินดีที่เกิดและเจริญเติบโตขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของสังคม การได้รับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามา ล้วนแล้วแต่เป็นสี่สรรและชีวิต ชีวา ทั้งความสุข ความเศร้า โกรธ เกลียด อิจฉาริษยา ของทั้งตนเองและเพื่อนรอบข้าง รับเอาความรู้สึกทั้งหมด เข้ามาเสริมด้วยประสบการณ์จริงจาก

ผู้คนที่หลากหลาย ดำรงตนด้วยความเผื่อแผ่ ด้วยความเมตตา และเอาชนะอุปสรรคและความรู้สึกที่เลวร้ายด้วยความรักและเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน โดยมีสติรับรู้ว่าความรู้สึกในอารมณ์ของตนเป็นความรู้สึกของความเป็นมนุษย์เช่นกัน หากเรามีความรู้สึกเกลียดเพื่อมนุษย์ด้วยกัน ความรู้สึกปรองดอง และการอยู่ร่วมกันก็จะไม่เกิดขึ้น

มนุษย์เกิดมาเพื่อเป็นของขวัญซึ่งกันและกัน หากมนุษย์อยู่อย่างเดียวดาย คงไม่มีคำตอบว่าตัวตนของเขาเป็นใคร เพราะมีพ่อแม่ มนุษย์จึงรู้ว่าตัวเองเป็นลูก เพราะมีเพื่อน มนุษย์จึงรู้ว่าตนเองเป็นสมาชิก เพราะมีภรรยา มนุษย์จึงรู้ว่าตนเองเป็นสามี เพราะมีลูก มนุษย์จึงรู้ว่าตัวเองเป็นพ่อเป็นแม่ เพราะมีศัตรู มนุษย์จึงรู้ว่าตัวเองควรทำอย่างไร

ความรักในธรรมชาติในแผ่นดิน ในที่นี้หมายถึงความรวมถึงความรักต่อสังคม ต่อประเทศ มนุษย์กำเนิดโดยธรรมชาติและมีความเป็นอยู่ร่วมกับธรรมชาติ คนในสังคมไทยในประเทศไทย จึงต้องรักและหวงแหนซึ่งธรรมชาติและความเป็นไทย รักในวัฒนธรรมชุมชน รักในค่านิยมความเป็นไทย กระแสความรักดังกล่าวได้จางหายไปในการยธรรมตะวันตก จากค่านิยมลัทธิบริโภคนิยมนำมาซึ่งการแก่งแย่ง แข่งขันกันอย่างเอาเป็นเอาตาย หลงลืมความรู้สึกของเพื่อนมนุษย์ และวัฒนธรรมของไทย ซึ่งความรักต่อเพื่อนมนุษย์ ความรักต่อแผ่นดินจะสร้างความผูกพันในความเป็นสังคมไทยเป็นตัวปลูกจิตสำนึกสาธารณะ (Public Consciousness)

2. ความรู้ การเสริมสร้างความรู้เป็นส่วนสนับสนุนสำคัญในการสร้างความรัก ความรู้ อย่างแท้จริงเกิดจากการเรียนรู้ด้วยตนเอง เรียนรู้จากการกระทำ เรียนรู้จากความต้องการที่แท้จริง (Learning by Doing) ความรู้ในที่นี้แบ่งออกเป็น 2 นัย คือความรู้อย่างซาบซึ้งในศาสตร์หรือ ความรู้นั้น ๆ และความรู้ที่ทำให้เกิดการคิดเป็น เลือกลงเป็น อันเป็นความรู้ในการเชื่อมโยงหรือโลกทัศน์ สังคมที่คิดเป็นคิดถูก จึงเป็นสังคมแห่งปัญญาที่แท้จริง ดังนั้น กลยุทธ์การปลูกจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม จึงต้องสร้างความรู้ความเข้าใจให้เกิดความซาบซึ้งและความตระหนักรู้เพื่อก่อให้เกิดความคำนึงถึงส่วนรวม

3. ความเป็นธรรมชาติ การดำเนินการเพื่อการพัฒนาของรัฐที่ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะการเร่งรัดที่จะให้ถึงเป้าหมายโดยรวดเร็ว ด้วยมีเวลาและงบประมาณจำกัด อีกบางครั้งความสำเร็จก็นำมาซึ่งตำแหน่ง และความก้าวหน้าของข้าราชการหรือองค์กรที่เข้าไปกระทำ มีการแต่งตั้งหัวหน้า ผู้นำ วางแผนวางขั้นตอน จัดหาอุปกรณ์และทรัพยากร ซึ่งเมื่อหน่วยงานถอนตัว ชุมชนก็ไม่สามารถพัฒนาต่อไปได้ เพราะมีผู้จัดการให้ตลอด ฉะนั้น การสร้างจิตสำนึกต้องอยู่บนพื้นฐานของการเติบโตแบบธรรมชาติ เพื่อความเป็นอิสระและยั่งยืน

มัลลิกา มัติโก (2541. หน้า 28-29) ได้กล่าวว่า จิตสำนึกทางสังคม เมื่อเกิดขึ้นมาแล้ว จะต้องผลิตซ้ำอยู่เสมอ เพื่อป้องกันการเลือนหายหรือเปลี่ยนแปลง หรือเพื่อให้จิตสำนึกมีความคงทน โดยต้องได้รับการเสริมแรงจากสถาบัน โครงสร้างหรือพิธีกรรมทางสังคม ด้วยเงื่อนไขที่จำเป็น ทั้งนี้ เงื่อนไขดังกล่าวอาจได้รับผลกระทบจากภายนอก เช่น การไหลบ่าทางวัฒนธรรม ระบบการค้า เศรษฐกิจเสรีทุนนิยมตะวันตก การกำเนิดของสถาบันการเงินและการตลาด ความผันผวนทางเศรษฐกิจ ระบบการติดต่อสื่อสารที่ไร้พรมแดน การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคม วัฒนธรรม คือ ครอบครัวยุคใหม่ วิถีชีวิต ค่านิยม ความคิด กฎเกณฑ์ ระเบียบแบบแผน เหล่านี้ นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกหรือสร้างคุณค่าใหม่ต่อจิตสำนึกขึ้นมาได้ ในขณะที่จิตสำนึกบางอย่างยังคงอยู่ เนื่องจากได้รับปลูกฝังซ้ำเติมมาตั้งแต่ระดับเยาว์วัย จากการอบรมปลูกฝังตั้งแต่ระดับสถาบันครอบครัว ชุมชน โรงเรียน จนถึงปัจจุบัน เช่น คนไทยทุกคนต้องเทิดทูน ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ หรือการเป็นพลเมืองดีบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่นหรือต่อสังคม ซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามเงื่อนไขสภาพแวดล้อม หรือจิตสำนึกอาจย้อนกลับไปเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและสถาบันทางสังคมได้อีกด้วย

อนุชาติ พวงสำลี และกฤตยา อาชวนิจกุล (2542. หน้า 296) ได้กล่าวถึงการเสริมสร้างความเข้มแข็งของประชาสังคม ซึ่งสามารถนำหลักการมาใช้พัฒนาสำนึกสาธารณะได้ว่า โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ(Civic Infrastructure) มีความสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งส่วนใหญ่จะหมายถึง เครือข่ายกลุ่ม องค์กรประชาสังคมที่เชื่อมโยงกันด้วยช่องทางการสื่อสารต่าง ๆ บนพื้นที่สาธารณะ (Public Space) ในประเด็นความสนใจร่วมกันของผู้คนและรวมถึงการจัดการกระบวนการ โอกาสที่เปิดอ้าวนวดยให้ผู้คนมาพบปะพูดคุยกัน ทำกิจกรรมร่วมกัน ไม่ว่าจะแบบไม่เป็นทางการ เช่น เวทีในรูปแบบต่าง ๆ สภากาแฟ งานเทศกาล การแข่งขันกีฬาของชุมชน หรือการพูดคุยหรือบนศาลาวัด เป็นต้น โดยจะต้องมีนัยที่สร้างให้เกิดความสัมพันธ์ของผู้คนในการเข้ามามีส่วนร่วมรับรู้ ตัดสินใจ และร่วมลงมือปฏิบัติ รวมทั้งการเปิดโอกาสให้กับคนทั่วไปที่สนใจเรื่องเดียวกับได้เข้ามามีส่วนร่วมด้วย จึงมีความจำเป็นต้องสร้างหรือสำรวจพื้นที่สาธารณะให้พบในการสร้างสรรค์ประชาสังคม

ยุทธนา วรุณปิติกุล และ สุพิศา เริงจิต (2542. หน้า 135) ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องพื้นที่สาธารณะ (Public Space) โดยหยิบยกเรื่องลานคนเมืองเป็นการจัดให้มีพื้นที่ที่จะทำกิจกรรมร่วมกันทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพื่อเป็นช่องทางที่ผู้คนแต่ละคนในชุมชนตลอดจนในระดับสังคมได้ปรึกษาสนทนาแลกเปลี่ยนเรื่องราวปัญหาในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะ

ในรูปบุคคลต่อบุคคลหรือในระดับกลุ่ม เป็นสิ่งที่มีความสำคัญและจำเป็นในกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เพื่อเกิดพลังการต่อรองในการกำหนดอนาคตของตนเอง

ยุทธดนัย สีดาหล้า และวิภาณุ คงจันทร์ (2542. หน้า 5-6) ได้เสนอปัจจัยและสภาพแวดล้อมที่จะสามารถก่อให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมและก่อให้เกิดสำนึกเชิงสาธารณะของประชาชนได้ เช่น

1. การมีข้อมูลพื้นฐานของชุมชนในทุก ๆ ด้าน ซึ่งนำไปสู่การรู้จักตนเอง มองเห็นปัญหาของชุมชน เข้าใจความเชื่อมโยงในชุมชนของตนเอง อันเป็นรากฐานสำคัญในการกระตุ้นให้ผู้คนเข้ามาร่วมกันคิด และลงมือทำกิจกรรมในการแก้ปัญหาสาธารณะร่วมกัน
2. การมีองค์ความรู้และความสามารถในการสร้างองค์ความรู้ ที่เอื้อต่อการเป็นประชาสังคม เนื่องจากการวิเคราะห์ปัญหา การแสวงหาหนทางแก้ไขปัญหา และการกำหนดทิศทางข้างหน้าร่วมกันต้องอาศัยการสร้างและสะสมองค์ความรู้ เพื่อสามารถปรับใช้และเป็นพื้นฐานให้เกิดการเรียนรู้เพิ่มขึ้นต่อไป
3. การมีเทคนิคและวิธีการประชุมระดมความคิด เวทีพบปะและการประชุมระดมความคิดเป็นกิจกรรมที่สร้างโอกาสให้เกิดการมีส่วนร่วมและเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดกิจกรรมสาธารณะ และยังเป็นเวทีการค้นหาค้นหาอนาคตร่วมกัน(Future Search Conference) ซึ่งจะต้องจัดให้มีขึ้นในกลุ่มประชาชนทุกระดับอย่างแท้จริง
4. มีระบบการติดต่อและการสื่อสารอย่างต่อเนื่องและทั่วถึง เนื่องจากเป็นช่องทางที่ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร เกิดความเข้าใจและเรียนรู้กลุ่มคนอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมในสังคมเดียวกัน ทั้งเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการตระหนักในสถานการณ์ปัญหา และเห็นความจำเป็นในการเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อสร้างสรรค์สังคมร่วมกัน

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม และ สังคม สัจจกร(2543. หน้า 47 - 50) กล่าวว่า สำนึกที่พึงปรารถนาก็คือสำนึกที่จะนำไปสู่สภาพที่สังคมต้องการ สภาพดังกล่าวจะต้องมีลักษณะของการเป็นข้อตกลงร่วมกันของคนในสังคมว่ามีความประสงค์จะให้มันเป็นแบบใดเสียก่อน โดยมีแนวทางดังนี้

1. จัดให้มีเวทีสาธารณะเพื่อระดมความคิดเห็นต่อการสร้างสังคมที่พึงปรารถนาและคิดต่อไปถึงวิธีการสร้างสำนึกที่พึงปรารถนาว่าควรทำอย่างไร ซึ่งอาจเป็นการใช้เวทีโฆษณาประชาสัมพันธ์ สร้างแบบอย่างที่ดี เผยแพร่แบบอย่างที่ดีหรืออาจใช้กระบวนการศึกษาในและนอกระบบ

2. ให้ศาสนาเป็นปัจจัยช่วยให้สังคมดีเพราะศาสนาเกิดขึ้นเพื่อช่วยแก้ไขปัญหาให้สังคม และช่วยรักษาความดีให้สังคม พุทธธรรมมีคุณภาพสูงมาก การประยุกต์พุทธธรรมเป็นเครื่องมือให้คนปฏิบัติตามนั้นจะต้องเป็นไปอย่างชาญฉลาดและมีศิลปะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องให้ผู้ปฏิบัติธรรมหรือขบวนการสงฆ์นั้นได้รับการพัฒนาเพื่อให้เกิดความเลื่อมใสอย่างแท้จริง

3. เครือข่ายสำนักที่พึงปรารถนา ต้องมีการขยายออกไปในทุกระดับและทุกพื้นที่ เชื่อมโยงถึงกัน และมีสัมพันธ์กันเชิงราบเพื่อให้เกิดพลังและการพัฒนาที่ผสมผสานได้อย่างสมบูรณ์ยิ่ง

กระบวนการสร้างสำนักที่ดีหรือสำนักสาธารณะจะต้องมีกลไกดังนี้ (ไพฑูริย์ วัฒนศิริ ธรรม และสังคม สัจจกร, 2543. หน้า 55 - 59)

1. บทบาทของผู้นำและของประชาชนที่จะต้องเกื้อกูลกัน ผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการจะมีบทบาทสูงในการริเริ่มสร้างสรรค์โน้มนำ หล่อหลอม ประสานงานเพื่อสำนักที่ดีต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นในชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม

2. การสื่อสารด้านสำนักต้องรวมศูนย์ การควบคุมโดยศูนย์กลางโดยเผยแพร่ในสิ่งที่ทุกคนเห็นว่าดี หรือเป็นกลไกให้ผู้อื่นร่วมเผยแพร่ มิฉะนั้นจะกลายเป็นการไม่มีเอกภาพในการเผยแพร่ และอาจนำมาซึ่งความเข้าใจผิดในสาระบางประการ ทั้งนี้จะต้องมีผู้นำที่ควบคุมการสื่อสารที่เข้าใจกระบวนการและสามารถประสานพลังกันระหว่างผู้นำกับประชาชน

3. กระบวนการศึกษาเรียนรู้ สร้างสำนัก สร้างชาติ ที่สำคัญคือการผลักดันให้สำนักที่พึงปรารถนาเข้าสู่ระบบการศึกษาให้ได้ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะที่เป็นทางการ เช่น โรงเรียน สถาบันการศึกษา และที่ไม่เป็นทางการ เช่น การเรียนรู้ภายในองค์กร ชุมชน สังคม การเรียนรู้ผ่านสื่อมวลชน ผ่านการปฏิสัมพันธ์ภายในสังคม

4. บทบาทที่สำคัญยิ่งของสื่อมวลชน ทั้งในด้านเป็นช่องทางในการกระจายของข้อมูล ข่าวสารและบทบาทในการชี้นำสังคมในข่าวสารต่าง ๆ สื่อมวลชนสามารถมีบทบาทในการนำพาสำนักที่พึงปรารถนาไปสู่ประชาชนว่าสำนักที่ดีนั้นมีลักษณะอย่างไร และยังมีบทบาทต่อต้านสำนักที่ผิดเพี้ยน ให้ประชาชนได้รับรู้ถึงผลร้ายที่จะเกิดขึ้นกับตัวเองและสังคมส่วนรวม การให้การเรียนรู้ถึงสำนักที่ผิดเพี้ยนจะเป็นกลไกเป็นการฟื้นฟูสำนักที่พึงปรารถนาขึ้นมา

5. กระบวนการสร้างและสนับสนุนคนดี ยกย่องคนดี เลือกผู้นำที่ดี และผลักดันสำนักที่ดีเข้าสู่ระบบราชการก็เป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้เกิดสำนักอันพึงปรารถนาขึ้นในสังคม

ชาย โปธิสิตา และคณะ (2543. หน้า 66) ได้สรุปว่า มาตรการในการเสริมสร้างสำนักสาธารณะนั้น การเลี้ยงดูและอบรมตั้งแต่ในครอบครัวและการศึกษาเป็นสิ่งสำคัญเพราะแก่นของ

การมีสำนึกสาธารณะอยู่ที่การกระทำอันเกิดจากความรู้สึกเอื้ออาทรต่อผู้อื่น วิธีที่จะถูกทำให้เป็นเช่นนั้นก็คือการศึกษาอบรม ทั้งนี้เพราะการที่คนจะรู้สึกเอื้ออาทรต่อผู้อื่นได้ ผู้นั้นจะต้องได้รับความหมายของมันก่อนว่า การดำรงอยู่ของผู้อื่นและของส่วนรวมกับการดำรงอยู่ของเขาผู้นั้นมีความหมายต่อกันอย่างไร ซึ่งต้องผ่านกระบวนการเรียนรู้หลายอย่าง แต่ความจริงจากการศึกษาวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์มากมาย เช่น พฤติกรรมสุขภาพ เป็นต้น ต่างแสดงให้เห็นว่าระหว่างความรู้และพฤติกรรมคือ การปฏิบัติจริง นั้นมีความแตกต่างกันเป็นอันมาก ดังนั้นมาตรการให้ความรู้แต่เพียงอย่างเดียวนั้น ไม่น่าที่จะพอเพียง กฎหมายหรือระเบียบข้อบังคับก็เป็นสิ่งสำคัญ แต่มาตรการบังคับเพื่อให้คนกระทำหรือไม่กระทำก็ไม่น่าจะเพียงพอเหมือนกัน เพราะเมื่อคนไม่กลัวกฎหมายหรือระเบียบข้อบังคับเหล่านั้น หรือสามารถหลบหลีก ปิดบังได้ด้วยอุบายใด ๆ มาตรการบังคับนั้นก็จะไม่เป็นผลอย่างยั่งยืน ฉะนั้น มาตรการเชิงบังคับนี้จะต้องทำไปพร้อมกับการศึกษา การบริหารจัดการที่ดี การปลูกฝังความมีวินัยและวัฒนธรรมแห่งการมีสำนึกสาธารณะอันจะยังผลให้ชุมชนเป็นชุมชนที่เข้มแข็งได้

ซูติมา เวทการ (2545. หน้า 43) ได้กล่าวถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกดังนี้

1. แรงจูงใจในการเข้าร่วมกระบวนการ บุคคลจะเข้าร่วมกระบวนการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกได้ก็ต่อเมื่อมีความต้องการการเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาพชีวิตที่ดีขึ้น และมีความเข้าใจว่ากระบวนการดังกล่าวจะสามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงได้
2. การวิเคราะห์เป้าหมาย ทั้งเป้าหมายของบุคคลและกลุ่มที่กำลังเปลี่ยนแปลง
3. การวิเคราะห์รูปแบบและการแสดงออกของขบวนการและสมาชิกผู้เข้าร่วม เช่น รูปแบบการเคลื่อนไหวในอดีต ปัจจุบัน และการเปรียบเทียบความเหมือน ความแตกต่าง
4. เกณฑ์ในการวัดจิตสำนึกที่เปลี่ยนแปลง ซึ่งจะต้องดูทั้งระดับบุคคลและระดับขบวนการ ซึ่งมีดังนี้ เกณฑ์ระดับบุคคล ได้แก่ วิธีการวิเคราะห์และการอธิบายปัญหา วิธีการที่จะแก้ปัญหาและโดยใคร การเปลี่ยนแปลงทัศนคติพื้นฐานที่จำเป็น สิ่งที่อยู่กลางทางระหว่างการพึ่งพาและความเป็นอิสระ ทิศทางของการเปลี่ยนแปลงและลักษณะปะปนของค่านิยมเก่า ๆ ที่เข้ามาปนอยู่ในจิตสำนึกใหม่

ประเวศ วะสี (2545. หน้า 33 - 36) ได้ให้ความสำคัญของการรวมกลุ่มหรือการสร้างความเป็นชุมชนไว้ว่า ความเป็นชุมชนหมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่ง เท่าใดก็ได้ มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารหรือรวมกลุ่มกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ มีการจัดการเพื่อให้เกิดความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ ชุมชนสามารถเกิดขึ้นได้ไม่ว่าจะเป็นสถานที่ใด ๆ หรือตามสถานการณ์ใด ๆ และความเป็นชุมชนจะเริ่มต้นด้วย 2 ข้อแรกของ

“อภิปรายนิยธรรม” หรือธรรมะแห่งความเจริญ คือ การหมั่นประชุมกันเป็นนิตย และความร่วมมือเพรียงกันในการประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันกระทำกิจที่พึงทำ ซึ่งทั้งสองประการนี้ก็คือ กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนนั่นเอง

นอกจากนั้น การทำกิจกรรมร่วมกันของคนในสังคมจะต้องมี “ผู้นำตามธรรมชาติ” เกิดขึ้น นั่นก็คือ บุคคลที่มีปัญญา มีจิตใจเสียสละเพื่อส่วนรวม สามารถติดต่อสื่อสารกับสาธารณะ เป็นที่ยอมรับหรือให้ความเคารพโดยสมาชิกส่วนใหญ่ การจะรู้ว่าใครเป็นผู้นำที่แท้จริง จะต้องผ่านกระบวนการทำงานร่วมกันเสียก่อนแล้วคุณสมบัติของความเป็นผู้นำจะปรากฏขึ้น ผู้นำไม่จำเป็นต้องเป็นผู้นำที่เป็นทางการที่ผ่านการแต่งตั้งหรือการเลือกตั้ง แต่เป็นไปตามศักยภาพที่แท้จริงของผู้นำ ชุมชนจะต้องมีผู้นำตามธรรมชาติหลายคนเพื่อที่จะเข้ามาทดแทนกันและกัน เพื่อประกันความยั่งยืนของชุมชน และสุดท้าย ชุมชนควรสร้างเครือข่ายกับชุมชนอื่น ๆ เพื่อให้เกิดศักยภาพมากขึ้น

โดยสรุป แนวทางการพัฒนาสำนักสาธารณะของประชาชนนั้น มีหลากหลายองค์ประกอบ ซึ่งในทางปฏิบัติแล้ว จะต้องดำเนินการไปพร้อม ๆ กันและต่อเนื่องกันไป ผู้วิจัยจึงได้สังเคราะห์และรวบรวมแนวทางต่าง ๆ ข้างต้น สรุปเป็นแนวทางการพัฒนาสำนักสาธารณะของประชาชน และจะนำไปพิจารณาประกอบกับแนวความคิดและทฤษฎีการพัฒนาสังคมอื่น ๆ เพื่อจัดทำเป็น รูปแบบการพัฒนาสำนักสาธารณะ ในลำดับต่อไปได้ ดังนี้

1. การสร้างข้อตกลงร่วมกันของคนในชุมชน เพื่อกำหนดเป็นวิสัยทัศน์ สภาพในอนาคตอันพึงปรารถนาของชุมชนที่ชัดเจน เพื่อประกาศเป็นปณิธานร่วมกันของคนทั้งหมดในชุมชน
2. การสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่คนในชุมชน ในด้านต่อไปนี้
 - 2.1 รับรู้ปรากฏการณ์ การเปลี่ยนแปลง ตลอดจนปัจจัยที่เป็นสิ่งเร้าต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อสังคมและชุมชน รวมทั้งปฏิกิริยาที่ควรตอบสนอง
 - 2.2 สร้างความรู้จัก ความเข้าใจในศักยภาพของชุมชน
 - 2.3 รู้จักบทบาท หน้าที่ สิทธิ วินัย และความเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนทั้งของตนเองและผู้อื่น
 - 2.4 รู้จัก วัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
 - 2.5 ปลุกฝังความรัก ความภาคภูมิใจ ในชุมชน
 - 2.6 สร้างเอกลักษณ์ สัญลักษณ์ ที่เป็นจุดรวมใจของชุมชน ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม
 - 2.7 พัฒนาแหล่งเรียนรู้ของคนในชุมชน

2.8 พัฒนาด้านจิตใจของคนในชุมชน ให้มีน้ำใจเอื้ออาทร ใ่วางใจ เสียสละ และอาสา เพื่อส่วนรวม อีกทั้งเคารพในศักดิ์ศรีและยอมรับความแตกต่างของคนแต่ละคน

2.9 ให้ความสำคัญต่อสถาบันศาสนา การศึกษาและครอบครัวในชุมชนเพื่อพัฒนา สำนักสาธารณะ

3. การสร้างและส่งเสริมผู้นำและทีมงานในชุมชน ทุกระดับชั้นให้มีบทบาทในกิจกรรม ของชุมชน พัฒนาให้เป็นผู้มีวิสัยทัศน์ มีปัญญา เสียสละ มีจิตใจเปิดกว้าง มีบุคลิกภาพ มีภาวะ ผู้นำ

4. การรวมกลุ่ม หรือจัดตั้งองค์กรของประชาชนในชุมชนอย่างแน่นแฟ้นซึ่งอาจจะเป็นไป ตามความสนใจ อาชีพ อายุ ตามพื้นที่กายภาพ หรือตามปัญหา ทั้งนี้ การตั้งกลุ่มจะต้องเป็นไป โดยธรรมชาติตามความต้องการของแต่ละกลุ่มอย่างแท้จริง

5. การรักษาสถาปัตยกรรมร่วมกันของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการสร้างสิ่งที่มีประโยชน์หรือ การแก้ไขปัญหาที่มีผลต่อส่วนรวมในชุมชน ทั้งนี้ จะเป็นในลักษณะ วัตถุประสงค์ของ สาธารณูปโภค สถานที่กลาง กฎระเบียบ การปฏิบัติ รวมถึงการแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจด้วย

6. การบริหารจัดการในชุมชน ประกอบด้วย

6.1 การจัดทำฐานข้อมูลชุมชน โดยมีการปรับปรุงให้สมบูรณ์ตลอดเวลา

6.2 การสื่อสาร ประชาสัมพันธ์ต่อคนในชุมชนต้องชัดเจน ทัวถึง มีประสิทธิภาพ รวมถึงการประชาสัมพันธ์ต่อสื่อมวลชนภายนอกชุมชนเพื่อภาพพจน์ของชุมชนด้วย

6.3 กระบวนการจัดการความขัดแย้งของสมาชิกในชุมชน โดยใช้หลักการ ประนีประนอมและดำเนินการโดยผู้ที่เป็นกลาง

6.4 การกำหนดและการควบคุมให้เป็นไปตามกฎระเบียบ ข้อบังคับ ข้อปฏิบัติ ใน ชุมชน รวมทั้งมาตรการที่เหมาะสมต่อผู้ฝ่าฝืน

6.5 ระบบการรับเรื่องร้องทุกข์ของสมาชิกในชุมชนและได้รับการแก้ปัญหาอย่าง เหมาะสม

6.6 ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน โดยจัดให้มีเวทีสาธารณะ ให้มีการ ประชุมโดยพร้อมเพรียงกัน และเป็นกิจวัตร เพื่อให้มีการพูดคุยเสนอปัญหาและข้อเสนอแนะ แลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน

6.7 การประเมินผลงาน การตรวจสอบการดำเนินงานอย่างโปร่งใส

7. การจัดกิจกรรมในชุมชน ที่มีลักษณะดังนี้

7.1 เป็นไปอย่างต่อเนื่อง โดยมีทั้งกิจกรรมที่จัดเป็นประจำและเป็นกิจกรรมที่จัดเป็นโอกาส ทั้งนี้จะต้องเป็นกิจกรรมที่สมาชิกให้ความสนใจและเกิดประโยชน์แก่ชุมชน

7.2 เป็นการเพิ่มการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน

7.3 การจัดกิจกรรมทุกอย่างเป็นไปได้โดยการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของคนในชุมชน โดยเริ่มตั้งแต่ การกำหนด วางแผน การดำเนินงาน โดยอาจใช้เวทีสาธารณะในการประชุมหารือ

8. สร้างเครือข่ายกับชุมชนอื่น สร้างความร่วมมือทั้งทางวิชาการ การบริหารจัดการและด้านเทคโนโลยีกับองค์กร และสถาบันภายนอก ในรูปของการศึกษาดูงาน การสัมมนาวิชาการ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างองค์กร

1.5 กลวิธีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสำนักสาธารณะ

การพัฒนาสำนักสาธารณะแก่ประชาชนในชุมชนนั้นเป็นการกระบวนการที่จะต้องปฏิบัติต่อคนในชุมชนซึ่งเป็นสาธารณชนในวงกว้าง การดำเนินการให้สำเร็จนั้นจะต้องใช้เทคนิคกลวิธีหลายอย่าง ซึ่งจะมีความเหมาะสมต่างกัน ทั้งตามลักษณะของคนแต่ละกลุ่มและตามลักษณะในแต่ละพื้นที่ กลวิธีการพัฒนาสำนักสาธารณะจะต้องถูกคัดเลือกให้สอดคล้องกับแนวทางแต่ละแนวทางที่ได้วางไว้ กลวิธีต่าง ๆ ดังกล่าวจะประกอบด้วย กิจกรรมและวัตถุประสงค์ และยังมีรายละเอียดในการดำเนินกิจกรรมในแต่ละกิจกรรม ซึ่งผู้วิจัยจะได้เรียบเรียงจัดทำคู่มือการดำเนินกิจกรรมต่อไป ในขั้นนี้ ผู้วิจัยจะได้ศึกษาและรวบรวมเทคนิคกลวิธีต่าง ๆ ในการพัฒนาสังคม ซึ่งผู้วิจัยจะนำมาพิจารณาใช้ประกอบกับการจัดกิจกรรมภาคสนามเพื่อพัฒนาสำนักสาธารณะของประชาชนในชุมชนเมือง ดังนี้

1. หลักการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก(Conscientization Research)
2. การฝึกอบรม (Training Program)
3. การประชุมระดมความคิดอย่างสร้างสรรค์ (Brainstroming)
4. กระบวนการ A-I-C (A-I-C Process)
5. การวิเคราะห์ SWOT (SWOT Analysis)
6. การทำแผนที่ความคิดและสร้างอนาคตร่วมกัน(Mind Map and Future Search

Conference)

1. การวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก (Conscientization Research) สถาบัน INODEP (Ecumenical Institute for the Development of People) (1981. pp.3-7) ซึ่งเป็นสถาบันที่ศึกษาค้นคว้าทางด้านการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาสังคม เมืองปารีส ประเทศฝรั่งเศส ได้ให้ความหมายของ "การสร้างจิตสำนึก" (Conscientization) ว่าหมายถึง การดำเนินการเพื่อให้กลุ่มชนหรือชนชั้นในสังคมที่ถูกกดขี่ได้เป็นไท ซึ่งความเป็นไทจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการลงมือกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งที่ผู้ถูกเอารัดเอาเปรียบเป็นผู้ริเริ่มขึ้นเอง โดนเริ่มจากความพยายามที่จะแก้ปัญหาประจำวันของตนเอง และการสร้างจิตสำนึกนี้ จะต้องปฏิเสธการปลุกฝังอุดมการณ์ที่ถูกปิดหูปิดตา ปฏิเสธการปฏิบัติการในลักษณะที่เป็นไปเอง แต่มุ่งเน้นการพัฒนาพลังสร้างสรรค์ของผู้ถูกเอารัดเอาเปรียบ ด้วยกระบวนการเพื่อที่จะได้มาซึ่งอำนาจในการเปลี่ยนแปลงทั้งทางโครงสร้างและทางความคิด สถาบัน INODEP ได้เสนอหลักการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก ดังนี้ (สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2528. หน้า 14-19)

ในสังคมหนึ่ง ๆ ผู้คนที่อยู่ในสังคมล้วนมีบทบาทต่างกันและมีความสัมพันธ์กันในวิถีการผลิต และในความสัมพันธ์นี้จะมีความขัดแย้ง (Contradiction) ดำรงอยู่ ซึ่งเป็นความขัดแย้งระหว่างผู้ที่อยู่ในฐานะที่ได้เปรียบและเสียเปรียบ อันเกิดจากวิถีการผลิตและการกระจายผลประโยชน์จากผลผลิตของสังคม トラบใดที่ผู้เสียเปรียบยังไม่มี ความเข้าใจในสถานการณ์ที่ถูกเอารัดเอาเปรียบของตน เขาก็จะไม่เข้าร่วมในการเรียกร้องและต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงสภาพดังกล่าว แต่ความเข้าใจหรือจิตสำนึกในบทบาทของตนเองในการเรียกร้องความเป็นธรรมนั้นไม่อาจเกิดขึ้นเองได้ จึงจำเป็นต้องหาวิธีการต่าง ๆ มาใช้กระตุ้นให้เกิดการสำนึกดังกล่าว การวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึกเป็นวิธีการหนึ่งที่สามารถกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกในลักษณะที่จะนำไปสู่การเคลื่อนไหวเพื่อการพัฒนา และมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาอย่างแท้จริง

การวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึกมีลักษณะ คือ

1. การวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึกมีสถานะเป็นแนวทางหรือเปรียบได้กับเครื่องมือของกลุ่มประชากรเป้าหมาย ใช้เพื่อการเรียนรู้ วิเคราะห์ปัญหา ถ้อยทอดปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของตน

2. การวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึกมีเป้าหมายเพื่อการเปลี่ยนแปลงในทางปฏิบัติภายในชุมชน

3. การวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึกมีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากการวิจัยทั่ว ๆ ไปดังนี้

3.1 มีการวิจัยทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ

3.2 ไม่มีการตั้งหัวข้อการวิจัย วัตถุประสงค์ และสมมติฐานของการวิจัยในขั้นตอนแรก แต่จะกระทำในขั้นตอนที่สองของการวิจัย

3.3 ผู้ดำเนินการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก แบ่งเป็น 2 ประเภท ตามขั้นตอนของการวิจัย ดังนี้

3.3.1 ขั้นเตรียมการ ผู้ดำเนินการอาจจะเป็นคนภายนอกหรือคนในชุมชนก็ได้ เรียกว่า ผู้กระตุ้น (Animator) โดยผู้กระตุ้นควรเป็นผู้มีอุดมการณ์และความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนา และเป็นผู้มีประสบการณ์โดยตรงหรือโดยอ้อมในงานพัฒนาและมีความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับระเบียบวิธีการวิจัย เคยผ่านการวิจัยเพื่อการพัฒนา เพราะในกระบวนการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึกนั้น บทบาทของผู้กระตุ้นจะเปลี่ยนแปลงไปตามขั้นตอนของการวิจัย

3.3.2 ขั้นการวิจัย ผู้ดำเนินการจะเป็นตัวแทนของสมาชิกในชุมชนที่มีบทบาทในกิจกรรมงานพัฒนาระดับหนึ่ง โดยเรียกว่า ผู้วิจัย

ขั้นตอนของการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก การวิจัยแบ่งเป็น 3 ขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นเตรียมการ ผู้กระตุ้นเป็นผู้ทำการวิจัย เพื่อให้ทราบถึงโครงสร้างของชุมชนว่ามีองค์ประกอบอย่างไร การแบ่งกลุ่มประชากรตามแนวตั้งและแนวนอนอย่างไร ทราบความสัมพันธ์ในวิถีการผลิต ซึ่งผู้กระตุ้นจะต้องมองให้ลึกไปถึงความขัดแย้งในชุมชนว่า ความขัดแย้งนั้นเป็นความขัดแย้งประเภทใด มีกลุ่มบุคคลใดเกี่ยวข้องบ้าง ซึ่งรูปแบบของความขัดแย้งจะแตกต่างกันไปตามสภาพการณ์ของคู่ความขัดแย้งในแต่ละชุมชน ความสลับซับซ้อน ความรุนแรง ความชัดเจนของความขัดแย้ง จะบ่งบอกถึงสภาพความเป็นอยู่ของผู้คนในชุมชนด้วย การศึกษาวิธีการจัดการกับความขัดแย้งของชุมชน ซึ่งถ้าพิจารณาได้ชัดเจนก็จะเป็นแนวทางที่จะทำให้ได้กลุ่มคนที่มีประสิทธิภาพมาร่วมเป็นกลไกในการเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนาต่อไป โดยมีขั้นตอนดังนี้ (สภาพาคทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2528. หน้า 24-41)

1.1 ศึกษาข้อมูลเบื้องต้นก่อนจะเริ่มทำการวิจัย โดยการทบทวนข้อมูลขั้นพื้นฐานเกี่ยวกับชุมชนที่จะเข้าไปศึกษาว่ามีโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองอย่างไร ตลอดจนข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อถือ วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนในกลุ่มนั้น ๆ ซึ่งอาจศึกษาได้จากแหล่งข้อมูลที่มีการรวบรวมไว้

1.2 ศึกษาในชุมชน ทำความคุ้นเคยจากสภาพที่เป็นอยู่ และทำความรู้จักกับสมาชิกของชุมชนเพื่อสร้างการยอมรับผู้กระตุ้นในฐานะเป็นสมาชิกของชุมชนนั้น ๆ ผู้กระตุ้นจะต้องทำความเข้าใจกับสมาชิกของชุมชนในวัตถุประสงค์ของการมาของตน เพื่อขจัดความสงสัยและความไม่ไว้วางใจ

1.3 ค้นหาตัวบุคคลที่จะเป็นกุญแจเพื่อนำไปสู่ข้อมูลระดับลึกของชุมชน ซึ่งอาจจะเป็นคนในระดับผู้นำ เช่น พระ ครู ผู้ใหญ่บ้านหรือผู้ที่ชาวบ้านนับถือ แต่ในขณะเดียวกัน ผู้กระตุ้นจะต้องมีการติดต่อกับภายนอกเพื่อความสะดวกในเรื่องการรวบรวมข้อมูล เทคนิควิธีที่อาจหาไม่ได้ในชุมชน

1.4 การเลือกกลุ่มตัวแทนของชุมชนที่จะทำการวิจัย ซึ่งต้องพิจารณาบทบาทและสถานภาพในชุมชนอันจะเกิดประโยชน์ต่อการวิจัยด้วย เมื่อคัดเลือกได้แล้ว ผู้กระตุ้นจะต้องพยายามจัดให้มีการประชุม พบปะ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างผู้กระตุ้นกับตัวแทนของชุมชนที่จะทำการวิจัยในเรื่องของปัญหาความขัดแย้งในประเด็นต่าง ๆ ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อที่จะนำเข้าสู่ขั้นการวิจัยต่อไป

2. ขั้นการวิจัย ผู้วิจัยจะเป็นผู้มีบทบาทในการดำเนินการ โดยผู้กระตุ้นจะทำหน้าที่เพียงให้คำปรึกษาแก่ผู้วิจัยเป็นระยะ ๆ ซึ่งมีขั้นตอนดังนี้ (สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา , 2528. หน้า 48-61)

2.1 การเลือกหัวข้อเรื่อง (Theme) และกำหนดเป้าหมาย (Objective) เพื่อทำการวิจัย ได้จากการที่ผู้วิจัยพบปะสนทนากับชาวบ้าน และประมวลปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่ในขณะนั้น หรือปัญหาสืบเนื่องที่ไม่สามารถย้อนไปหาสาเหตุหรือจุดเริ่มต้นของปัญหานั้นได้ ในช่วงนี้ ผู้กระตุ้นจะเป็นผู้สังเกตการณ์และพยายามมีส่วนร่วมให้ผู้วิจัยอยู่ในขอบเขตของการวิจัย

2.2 การแปลงปัญหาให้เป็นเป้าหมายของการศึกษาวิจัย โดยผู้วิจัยที่ร่วมกันสนทนากับชาวบ้านจะต้องตั้งคำถามกลับไปว่า เมื่อมีปัญหาเช่นนี้ ต้องการให้ปัญหาคิดคลายไปในลักษณะใด และจะแก้ปัญหายังไง ซึ่งการที่ชุมชนจะแก้ปัญหายังไรนั้น จะเป็นส่วนสำคัญในการศึกษา

2.3 การตั้งสมมติฐานของการวิจัย การหาตัวชี้วัดเพื่อพิสูจน์สมมติฐาน

2.4 การสร้างเครื่องมือในการวิจัย ซึ่งอาจเป็นแนวการสัมภาษณ์ (Interview Guide) หรือแบบสอบถาม (Questionnaire) ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการสัมภาษณ์ด้วยคำถามเปิด มีการถ่ายทอดข้อมูลในลักษณะที่เป็นไปโดยธรรมชาติหรือเป็นกันเอง สาระสำคัญจากการสัมภาษณ์มักจะเป็นคำตอบเชิงอธิบาย การแสดงความคิดเห็น สะท้อนความรู้สึกของชาวบ้าน โดยเฉพาะ

ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความขัดแย้ง บทบาทของตัวเองในความขัดแย้งและสิ่งๆ ที่พร้อมจะกระทำเพื่อลดความขัดแย้งนั้นเพื่อประโยชน์ของตนเองและชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ จะเป็นพื้นฐานที่สำคัญสำหรับการวิเคราะห์ต่อไป

2.5 การตั้งขอบเขตของการศึกษา อันได้แก่ ประเด็นหลักที่จะครอบคลุมในการศึกษา กลุ่มประชากรที่จะเลือกในการสัมภาษณ์ ระยะเวลาในการสัมภาษณ์

2.6 การดำเนินการวิจัย ในระหว่างการวิจัย ผู้วิจัยจะมีการพบปะเพื่อปรึกษาหารือกับผู้กระตุ้นเป็นระยะ ๆ หรือพบปะทันทีเมื่อเกิดปัญหา ซึ่งอาจเป็นปัญหาอันเกิดเนื่องจากเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ข้อบกพร่องของผู้วิจัยในการใช้เครื่องมือวิจัยในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาเหล่านี้ ผู้วิจัยจะต้องพยายามแก้ไขปัญหานั้นโดยคำปรึกษาที่ได้จากผู้กระตุ้นเป็นเพียงข้อมูลที่ผู้วิจัยรับไปพิจารณาเท่านั้น

ในระหว่างการวิจัย ต้องคอยสังเกตว่าประเด็นคำถามใดที่ผู้ตอบไม่เต็มใจตอบ ท่าทีของผู้ให้สัมภาษณ์ เป็นอย่างไร ซึ่งข้อมูลเหล่านี้มีความหมายแอบแฝง ซึ่งจะต้องให้ความสนใจเมื่ออยู่ในขั้นการวิเคราะห์ ผู้วิจัยจะต้องทำการบันทึกการทำงานในแต่ละวัน ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้รายละเอียดขณะสัมภาษณ์สูญหายไป

3. ขั้นการตีความ การเผยแพร่และการระดม ผู้กระตุ้นจะคอยให้หลักการวิเคราะห์ การตีความหมาย การอำนวยความสะดวกบางอย่าง เช่น อาจจะให้ข้อมูลเชิงนโยบายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่กำลังวิเคราะห์ (สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2528. หน้า 62-75)

3.1 การวิเคราะห์ผลจากการสัมภาษณ์ ทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพซึ่งจะต้องมีการจัดประเภทของคำตอบที่ได้ว่าเป็นคำ ตอบของเชิงบวก เชิงลบ หรือไม่ตอบจำนวนเท่าใด จัดประเภทของผลการวิจัย ตรวจสอบความเหมาะสมของข้อค้นพบที่ได้จากกลุ่มตัวอย่าง และเรียบเรียงรายงานการวิจัย

3.2 การเผยแพร่ผล จะกระทำอย่างไรเปิดเผยและใช้ภาษาเดียวกับชุมชน ในกรณีที่ผลการศึกษาก็จะไปกระทบกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือเป็นความขัดแย้งระหว่างสมาชิกของชุมชนโดยส่วนรวม ก็อาจมีการนัดพบสนทนาในที่สาธารณะ ในการนัดพบนี้ผู้วิจัยอาจใช้เครื่องมือ อุปกรณ์ประกอบการเผยแพร่ได้ เช่น ฉายภาพยนตร์ ฉายสไลด์ ภาพโปสเตอร์ และเปิดโอกาสให้ชาวบ้านทุกคนได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับผลของการวิจัย ความถูกต้องของประเด็นที่น่าเสนอ และข้อควรเพิ่มเติมในการวิจัย

ในการเผยแพร่ผลนั้น ผู้วิจัยและผู้กระตุ้นควรเตรียมพร้อมที่จะรับปัญหาต่าง ๆ ที่อาจจะเกิดขึ้น เช่น การเผยแพร่ผลการศึกษา อาจถูกตีความว่าเป็นการโฆษณาชวนเชื่อเป็นการปลุกระดมของฝ่ายตรงข้าม การขัดขวางของกลุ่มอิทธิพลบางกลุ่มที่อยู่ในฐานะเสียผลประโยชน์ ผู้วิจัยอาจจะท้อแท้ เพราะในระยะแรกผู้ที่ยอมรับผลการวิจัยอาจจะน้อย

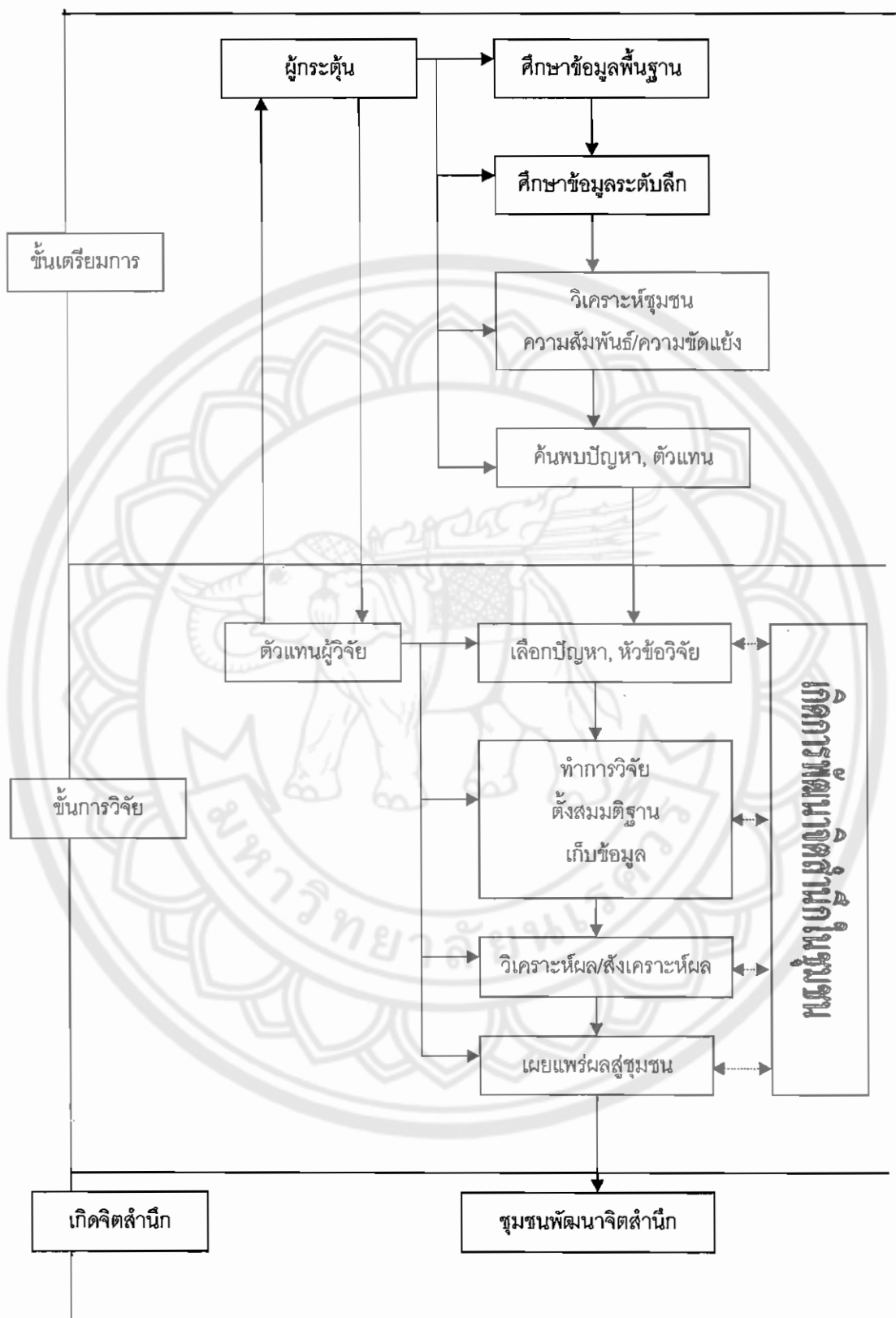
ปัจจัยที่มีผลต่อการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก (ประเสริฐ กิติรัตน์ตระการ, 2533. หน้า 40)

1. ผู้กระตุ้น จะต้องมีความมุ่งมั่น มีความมุ่งมั่นในการทำกิจกรรมเกี่ยวกับงานพัฒนาอยู่บ้าง มีความเข้าใจในปัญหา ความขัดแย้งของสังคมและมักถูกคาดหวังจากชุมชนสูง ต้องเป็นผู้ที่พร้อมที่จะสละเวลาให้กับงานวิจัยได้อย่างเต็มที่ ระยะเวลาที่ค่อนข้างนาน ผู้กระตุ้นจะต้องพยายามสร้างการยอมรับและความไว้วางใจจากคนในชุมชน และต้องวางตัวเป็นกลางโดยไม่นำตนเข้าไปเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งนั้น ๆ

2. ผู้วิจัย มักจะมีขีดจำกัดในทักษะเกี่ยวกับการวิจัย เวลา ความอดทนต่อภาวะกดดันจากฝ่ายต่าง ๆ

3. เงื่อนไขทางการเมือง เนื่องจากการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึกมักมีการกระตุ้นให้มีการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ไขปัญหาหรือเปลี่ยนแปลงสภาพบางอย่างในชุมชน ดังนั้น มักจะถูกมองเป็นเรื่องของการปลุกระดมจากผู้เสียผลประโยชน์เสมอ

ขั้นตอนการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก แสดงได้ดังภาพ 6

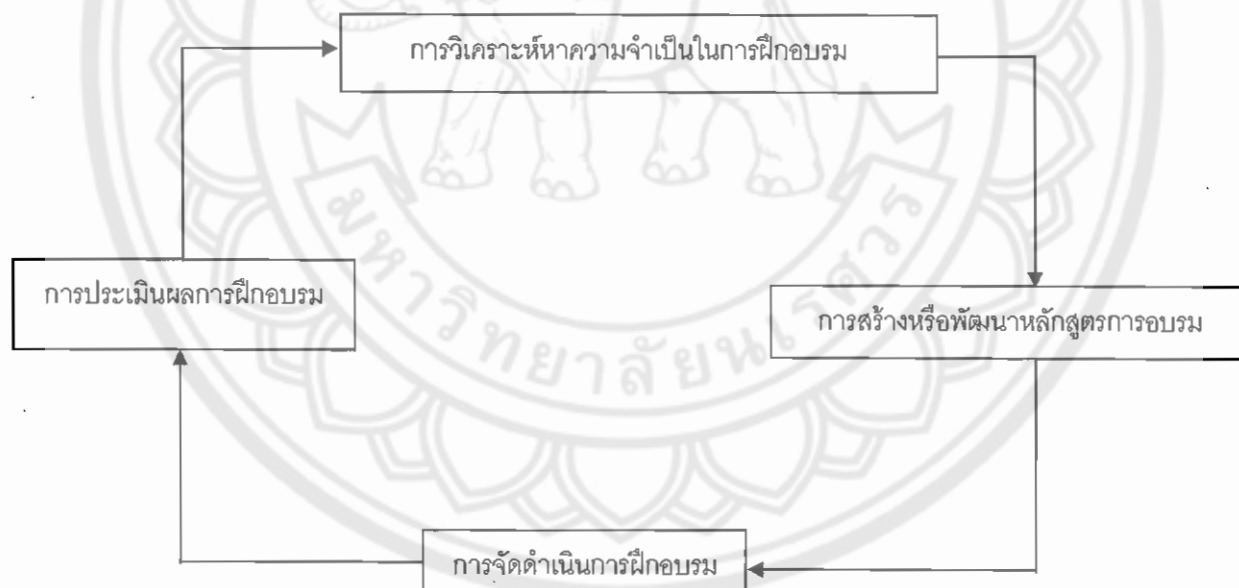
ภาพ 6 แสดงการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก
(ที่มา : ประเสริฐ กิติรัตน์ตระการ, 2533. หน้า 41)

2. การฝึกอบรม (Training Program) เป็นวิธีการอย่างหนึ่งในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนและใช้ในการพัฒนาสำนักสาธารณะได้ การฝึกอบรม มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมเกิดความรู้ ความเข้าใจ มีทัศนคติที่ดีเหมาะสม เกิดการเรียนรู้ หรือมีการเปลี่ยนแปลงไปตามวัตถุประสงค์ของการฝึกอบรมนั้น ๆ

ศรินทิพย์ สติรศิลป์ (2545, หน้า 23-27) ได้สรุปเรื่อง การฝึกอบรมว่าจะประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ได้ก็ต่อเมื่อมีการจัดการฝึกอบรมอย่างเป็นระบบ ซึ่งกระบวนการในการฝึกอบรมอย่างเป็นระบบจะประกอบด้วยขั้นตอนต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. การสำรวจและวิเคราะห์หาความจำเป็นในการฝึกอบรม (Investigate & Analyse Training Needs)
2. การสร้างหรือพัฒนาหลักสูตรการฝึกอบรม (Design Training)
3. การจัดดำเนินการฝึกอบรม (Conduct Training)
4. การประเมินผลการฝึกอบรม (Assess Effectiveness of Training)

นำเสนอเป็นภาพ 7 ดังนี้

ภาพ 7 แสดงการจัดฝึกอบรม
(ที่มา : ศรินทิพย์ สติรศิลป์, 2545, หน้า 24)

อธิบายแต่ละขั้นตอนได้ ดังนี้

1. การสำรวจและวิเคราะห์หาความจำเป็นในการฝึกอบรม

ขั้นตอนนี้จะเป็นขั้นตอนแรกของกระบวนการในการฝึกอบรมเพื่อที่จะสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้ที่จะดำเนินการจัดการฝึกอบรมหรือเกี่ยวข้องอื่น ๆ ว่าจะสามารถใช้การฝึกอบรมเป็นเครื่องมือในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคน เพื่อให้เป็นไปตามที่หน่วยงานหรือองค์การต้องการได้หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ การวิเคราะห์ว่า การฝึกอบรมจะเป็นเครื่องมือที่เหมาะสมหรือไม่ในการแก้ไข "ปัญหา" ที่เกิดขึ้นหรือปรากฏอยู่ของหน่วยงานหรือองค์การ ซึ่งจากนัยนี้เองจึงจำเป็นที่จะต้องเข้าใจถึงมิติของ "ปัญหา" ขององค์การว่าปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้นมีลักษณะเป็นอย่างไร ต้องสำรวจข้อมูลให้ถ่องแท้ แล้วนำมาวิเคราะห์ว่าปัญหาเหล่านั้นเกิดจากสาเหตุใดสามารถแก้ไขด้วยวิธีการฝึกอบรมได้หรือไม่ เพราะไม่ใช่ปัญหาทุกเรื่องจะสามารถแก้ไขได้ด้วยวิธีการฝึกอบรมเสมอไป แต่ถ้าหากปัญหานั้นสามารถแก้ไขได้ด้วยวิธีการฝึกอบรมจึงจะพิจารณาดำเนินการในขั้นตอนต่อไป

2. การสร้างหรือพัฒนาหลักสูตรการฝึกอบรม

ในขั้นตอนนี้จะเป็นขั้นตอนที่สืบเนื่องมาจากการวิเคราะห์หาความจำเป็นในการฝึกอบรม คือ ภายหลังจากการที่ได้ทำการศึกษาค้นหาสาเหตุของปัญหาที่จะสามารถดำเนินการเรียบร้อยแล้ว ต้องมีการนำผลที่ได้มาวิเคราะห์สร้างเป็นหลักสูตรที่ใช้ในการดำเนินการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น โดยมีการคาดหวังผลที่จะเกิดขึ้นภายหลังจากการที่ได้ใช้หลักสูตรดังกล่าวแล้ว สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจะต้องหมดไปหรือลดน้อยลง

3. การจัดดำเนินการฝึกอบรม

ขั้นตอนนี้จะเป็นขั้นตอนที่เริ่มตั้งแต่การเตรียมการก่อนการฝึกอบรม การเตรียมการอื่น ๆ ตลอดจนถึงมือจัดดำเนินการฝึกอบรมตามที่ได้เตรียมการ ไปจนถึงเมื่อการจัดดำเนินการฝึกอบรมเสร็จสิ้นลง โดยจะต้องมีการประสานงานร่วมมือกับฝ่ายต่าง ๆ และผู้จัดการฝึกอบรมจะต้องเป็นผู้มีความรู้เกี่ยวกับการบริหารโครงการฝึกอบรมเพื่อให้การฝึกอบรมเสร็จสิ้น และบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ขั้นตอนนี้จะเป็นขั้นตอนที่จะก่อให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางด้านพฤติกรรมของกลุ่มเป้าหมายอย่างแท้จริง

4. การประเมินผลการฝึกอบรม

เพื่อศึกษาดูผลที่ได้รับหลังจากที่ได้มีการจัดดำเนินการฝึกอบรมเสร็จสิ้นไปแล้ว ว่าการฝึกอบรมนั้น ๆ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อพฤติกรรมของผู้ที่เป็นกลุ่มเป้าหมายอย่างไร มีความรู้สึกพึงพอใจหรือไม่อย่างไร การฝึกอบรมดังกล่าวคุ้มค่าหรือไม่ มีผลกระทบอื่น ๆ

นอกเหนือจากผลที่ได้คาดว่าจะเกิดขึ้นหรือไม่ และผลที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นผลโดยตรงและผลโดยอ้อมนั้นได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งทางบวกและทางลบต่อองค์กรอย่างไรบ้าง ฯลฯ

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการที่จะให้การฝึกอบรมเป็นเครื่องมือในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างแท้จริงนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องมีการดำเนินการอย่างเป็นระบบ และครบวงจรตามกระบวนการฝึกอบรมด้วย

3. การประชุมระดมความคิดอย่างสร้างสรรค์ (Brainstroming) เป็นวิธีการหนึ่งที่จะนำมาใช้เป็นเครื่องมือในขั้นปฏิบัติการสร้างสำนึกสาธารณะได้ ซึ่งมีลักษณะเป็นการประชุมที่มุ่งเน้น “กระบวนการ” ในการดำเนินการประชุม เพื่อดึงเอาพลังความคิด จินตนาการ ของผู้เข้าร่วมประชุมแต่ละคน ออกมาเชื่อมต่อกัน ผสมผสานและผนึกรวมเข้าด้วยกันอันจะก่อให้เกิดผลการประชุมที่มีพลังอย่างแท้จริง

กชกร ชิตะวงศ์ (2544. หน้า 77-79) ได้สรุปการประชุมอย่างสร้างสรรค์ไว้ว่า แตกต่างจากการประชุมแบบเดิม ๆ ที่มักมุ่งเน้นการสื่อสารทางเดียว โดยผู้พูดหรือวิทยากรหรือผู้เชี่ยวชาญทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ของตนไปสู่ผู้ฟังหรือผู้เข้าร่วมประชุม ในขณะที่ผู้เข้าร่วมประชุมแทบไม่มีโอกาสได้พูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น มุมมอง ร่วมกันกับวิทยากร หรือพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในกลุ่มผู้เข้าร่วมประชุม ชักถาม หรือในช่วงพักการประชุม เป็นต้น จึงทำให้การประชุมแบบเดิม ๆ เป็นการประชุมแบบระบบปิด แข็งตัว อันอาจนำไปสู่การขาดโอกาสที่จะเรียนรู้เรื่องราวใหม่ ๆ

การประชุมอย่างสร้างสรรค์ เป็นการประชุมที่ดำเนินการภายใต้หลักความเชื่อที่ว่า บุคคลทุกคนมีความรู้ ความคิด และประสบการณ์ ที่พร้อมจะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในที่ประชุม โดยวิทยากรในที่ประชุมจะแสดงบทบาทเป็น “วิทยากรกระบวนการ” ทำหน้าที่ดำเนินการประชุมด้วยการกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมประชุมระดมสมอง แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน ดังนั้นการประชุมอย่างสร้างสรรค์ จึงเป็นการประชุมที่ดำเนินขึ้นภายใต้ระบบเปิดและยืดหยุ่น อันอาจนำไปสู่การเรียนรู้เรื่องราวใหม่ ๆ ระหว่างผู้เข้าร่วมประชุม เพราะฉะนั้น จุดเด่นของการประชุมมิได้อยู่ที่ปริมาณของเนื้อหา หรือการป้อนเนื้อหาต่าง ๆ ให้กับผู้เข้าร่วมประชุม แต่อยู่ที่ “กระบวนการจัดประชุม”

การประชุมอย่างสร้างสรรค์ดำเนินภายใต้หลักการสำคัญ ดังนี้

1. ผู้ดำเนินการประชุม ต้องมีบทบาทในฐานะผู้สนับสนุนหรือพี่เลี้ยง (Facilitator) เพื่อกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้คิดร่วมกัน และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน

2. ผู้เข้าร่วมประชุม การประชุมอย่างสร้างสรรค์จะมุ่งเน้นการสร้างความมั่นใจให้กับผู้เข้าร่วมประชุมในการถ่ายทอดความรู้ของตนให้ผู้อื่นรับทราบ และในขณะเดียวกันก็จะเน้นให้ผู้เข้าร่วมประชุมเปิดใจกว้าง เพื่อรับฟังข้อมูลและความคิดเห็นของผู้อื่นในที่ประชุม

3. กระบวนการประชุม เน้นกระบวนการเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนข้อมูล หรือข้อคิดร่วมกัน ระหว่างผู้เข้าร่วมประชุม ตลอดจนการร่วมกันค้นหาทางออกใหม่ ๆ และเคารพมติที่ประชุม ซึ่งเกิดจากความเห็นพ้องของเสียงส่วนใหญ่

ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์และปาริชาติ สถาปิตานนท์ (2545. หน้า 48-60) ได้กำหนดขั้นตอนการประชุมอย่างสร้างสรรค์และภารกิจของผู้ดำเนินการประชุมไว้ ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ปฐมทัศน์ เป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการประชุม องค์ประกอบสำคัญได้แก่ ทิศทางในการประชุม และบรรยากาศในการประชุม เรื่องทิศทางในการประชุม คณะผู้จัดประชุม ควรระบุทิศทางในการประชุมให้ชัดเจน โดยเฉพาะการประกาศให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้ทราบเกี่ยวกับเป้าหมายในการจัดประชุม และความคาดหวังจากที่ประชุม โดยเฉพาะในด้านการนำผลการประชุมไปใช้ในเชิงปฏิบัติ ส่วนเรื่องบรรยากาศในการประชมนั้น คณะผู้จัดการประชุมจำเป็นต้องพยายามสร้างบรรยากาศในที่ประชุมให้ดี โดยเฉพาะให้ผู้เข้าร่วมประชุมเกิดความคุ้นเคยและไว้วางใจกัน กล่าวคือ แสดงความคิดเห็นและรับฟังผู้อื่น ตลอดจนเห็นเป้าหมายร่วมกัน ซึ่งภารกิจของผู้ดำเนินการประชุมจะต้องมีการเชิญเจ้าภาพมากล่าวต้อนรับและจัดพิธีการเปิดประชุม ระบุทิศทางและเป้าหมายในการประชุม กฎ กติกา มารยาท และระยะเวลาในการประชุม เพื่อให้ผู้เข้าร่วมประชุมเห็นภาพรวมของการประชุม จากนั้น ทำการอุ่นเครื่องหรือละลายพฤติกรรม เพื่อให้ผู้เข้าร่วมประชุมพร้อม คึกคัก อบอุ่น และกระตือรือร้น

ขั้นตอนที่ 2 รวบรวมประเด็น โดยจะต้องเปิดโอกาสให้ที่ประชุมร่วมกันนำเสนอประเด็นปัญหาหรือภารกิจที่คาดว่าจะต้องทำ เพื่อพิจารณาถึงความเป็นไปได้ในการดำเนินการจริง ภารกิจของผู้ดำเนินการประชุมคือ นำเสนอหัวข้อและภารกิจหลักที่ผู้เข้าร่วมประชุมต้องทำเพื่อให้การประชุมบรรลุเป้าหมาย และจะต้องกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมประชมนำเสนอประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่ต้องการดำเนินการเพื่อไปสู่เป้าหมาย โดยผู้ดำเนินการประชุมอาจใช้เครื่องมือต่าง ๆ เช่น การจัดทำแผนที่ความคิด (Mind Mapping) ในการระดมสมอง

ขั้นตอนที่ 3 คัดเลือกประเด็น ผู้ดำเนินการประชุมจะต้องกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมประชุม จัดลำดับความสำคัญและความจำเป็นเร่งด่วนของหัวข้อประเด็นปัญหาหรือภารกิจที่คาดว่าจะต้องทำ เพื่อพิจารณาถึงความเป็นไปได้ในการดำเนินการจริง

ขั้นตอนที่ 4 ดำเนินการประชุม เป็นขั้นตอนในการระดมสมองผู้เข้าร่วมประชุม เพื่อรวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับปัญหาที่คัดเลือกไว้ ทัศนะมุมมอง เหตุผลหรือหลักฐาน ในการสนับสนุนหรือคัดค้าน การค้นหาข้อสรุปหรือหาทางออกเกี่ยวกับประเด็นปัญหาดังกล่าว โดยผู้ดำเนินการประชุมจะต้องพยายามกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้มีส่วนร่วมในการนำเสนอความคิดเห็นอย่างเท่าเทียมกัน โดยดำเนินภายใต้ กฎ กติกา มารยาท ที่ได้ตกลงร่วมกันไว้

ขั้นตอนที่ 5 วางแผนปฏิบัติการ เป็นการนำเอา ข้อสรุป หรือ ทางออก ซึ่งได้นำเสนอในที่ประชุมไปสู่การปฏิบัติอย่างจริงจังและเหมาะสม โดยมุ่งเน้นให้ผู้เข้าร่วมประชุมวางแผนกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน จัดให้มีผู้รับผิดชอบ ใคร รับผิดชอบเรื่องอะไร เมื่อไร และใครให้การสนับสนุน

ขั้นตอนที่ 6 สรุปตอนท้าย เป็นการประเมินผลการประชุมโดยผู้ดำเนินการประชุมเปิดโอกาสให้สมาชิกเสนอข้อคิดเห็นต่าง ๆ เกี่ยวกับการดำเนินการประชุมและผลการประชุม ตลอดจนการพยายามดกย้าประเด็นด้านบวกที่ได้รับจากการประชุม เพื่อให้กำลังใจและความหวังแก่ผู้เข้าร่วมประชุมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่ได้ตกลงกัน ทำพิธีปิดการประชุมที่ประทับใจเพื่อเป็นพลังผลักดันให้การปฏิบัติเป็นรูปธรรมอย่างรวดเร็วและรอบคอบ

4. กระบวนการ A-I-C (A-I-C Process) การพัฒนาวิถีที่สร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งในการพัฒนาสำนักสาธารณะของประชาชนนั้น สามารถนำเทคนิคตามกระบวนการ A-I-C มาใช้ได้ กระบวนการ A-I-C นี้ได้ทำการทดลองปฏิบัติจริงในภาคสนามหลายครั้งและนำผลมาปรับปรุงทางเทคนิคให้เหมาะสม จนสามารถสรุปได้ว่า วิธีการนี้เป็นเครื่องมือที่มีประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนเป็นอย่างยิ่ง

อรพินท์ สพอิชชัย (2538. หน้า 11-15) ได้อธิบายว่า A-I-C ย่อมาจาก Appreciation, Influence และ Control ซึ่งพัฒนามาจากแนวคิดของสถาบันพัฒนาเอกชนชื่อ Organizing for Development : an International Institute (ODII) ตั้งขึ้นโดย นางทูริด ซาโต้ (Mrs. Turid Sato) และวิลเลียม อี สมิธ (Dr. William E. Smith) กระบวนการนี้ได้นำมาทดลองและเผยแพร่ในประเทศไทยโดยสถาบัน ODII ร่วมกับสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI) และสมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน (PDA) ซึ่งทั้งสามสถาบันได้ดำเนินโครงการศึกษาร่วมกันในประเทศไทย

ในปี พ.ศ. 2533 โดยมีวัตถุประสงค์หลักในการศึกษาบทบาทสตรีในการจัดการงานพัฒนาหมู่บ้าน จึงนับว่าเป็นครั้งแรกที่นักวิจัยได้มีการนำเทคนิคของกระบวนการ A-I-C มาทดลองใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการประชุมระดมความคิดในระดับหมู่บ้าน การศึกษาโครงการนี้ตั้งสมมติฐานว่า กระบวนการนี้น่าจะเหมาะสมกับพื้นฐานของสังคมไทยเพราะหลักปรัชญาของกระบวนการเป็นหลักการที่สอดคล้องกับค่านิยมของไทยและเป็นกระบวนการที่มีพื้นฐานมาจากวัฒนธรรมของคนในเอเชีย นอกจากนี้การวิจัยได้ข้อสรุปด้านศักยภาพของสตรีในการจัดการงานพัฒนาหมู่บ้านว่า แท้ที่จริงผู้หญิงมีความสามารถในการช่วยงานพัฒนาชุมชนและจะให้ความร่วมมือมากขึ้นหากได้เข้าถึงความสำคัญและมีโอกาสได้ร่วมในกระบวนการตัดสินใจ นอกจากนี้ การศึกษาได้ค้นพบว่า กระบวนการ A-I-C เป็นกระบวนการที่มีศักยภาพในการสร้างพลังและกระตุ้นการยอมรับของชาวบ้านทั้งชายและหญิงให้ร่วมพัฒนาหมู่บ้านและยังมีศักยภาพที่จะขยายผลได้ ภายหลังจากการดำเนินโครงการนี้แล้วได้มีการทดลองใช้กระบวนการนี้ในสภาพแวดล้อมต่าง ๆ หัวข้อการวางแผนที่หลากหลาย และใช้กับกลุ่มเป้าหมายอื่น ๆ อีกหลายกลุ่ม ซึ่งจากผลการศึกษาและทดลองในสถานการณ์ต่าง ๆ ทำให้นักวิจัยและผู้ที่มีสนใจมีโอกาสศึกษาและปรับปรุงกระบวนการให้มีความชัดเจนและกระชับมากยิ่งขึ้น จนปัจจุบันกระบวนการนี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “กระบวนการคนใหม่ในการพัฒนา” (New Development Paradigm) และเมื่อนำมาใช้กับการระดมความคิดในการพัฒนาหมู่บ้านจะเรียกว่า “การจัดการประชุมเพื่อระดมความคิดในการพัฒนาหมู่บ้าน : การพัฒนาหมู่บ้านโดยพลังประชาชน”

กระบวนการ A-I-C ที่นำมาประยุกต์สำหรับการประชุมระดมความคิดในการพัฒนาหมู่บ้าน คือ เทคนิคการระดมความคิดที่ให้ความสำคัญต่อความคิดและการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนบนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันเป็นกระบวนการที่นำเอาคนมาเป็นศูนย์กลาง โดยที่คนเป็นผู้ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องของทั้งหมดในชุมชน (Village Stakeholders) มาคิดและทำงานร่วมกันในรูปของการประชุมเชิงปฏิบัติการหรือในความหมายของชาวบ้านคือ การประชุมกรรมการหมู่บ้านและผู้แทนของกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้าน เพื่อระดมความคิดในการวางแผนพัฒนาหมู่บ้าน และเป็นการสร้างแนวทางการพัฒนาหมู่บ้านโดยพลังประชาชน

จากการทดลองใช้ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการของสถาบันฯ และการศึกษากระบวนการเพิ่มเติมในช่วงที่ผ่านมาพบว่า กระบวนการ A-I-C เป็นเทคนิคที่ง่ายและสามารถนำมาประยุกต์ให้เหมาะสำหรับการวางแผนพัฒนาหมู่บ้านและการกำหนดแผนปฏิบัติ กระบวนการ A-I-C ยังสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการระดมความคิดเห็นและมีขั้นตอนวิธีการที่จะรวมความคิดและความต้องการไว้ในแผนได้ เพราะในส่วรายละเอียดของกระบวนการ A-I-C มีเทคนิคการประชุม

ระดมความคิดที่เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมระดมความคิดได้มีส่วนร่วมอย่างเป็นประชาธิปไตย มีการแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ ข้อมูลข่าวสาร ซึ่งทำให้เข้าใจถึงสภาพข้อจำกัด ความต้องการ และศักยภาพของผู้ที่ร่วมระดมความคิดทุกคน เมื่อผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนเกิดความเข้าใจภาพรวมการพัฒนาหมู่บ้านทั้งหมด จะเป็นจุดกำเนิดของการยอมรับของผู้ที่จะนำแผนพัฒนาไปดำเนินการต่อ เช่น ผู้นำชุมชนอาจจะนำเอาความต้องการของชาวบ้านไปเสนอต่อองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น หรือจะเกิดการยอมรับจากผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียจากการดำเนินงานพัฒนาต่าง ๆ ในชุมชน เช่น ชาวบ้านเห็นประโยชน์ของโครงการพัฒนา ร่วมให้การสนับสนุน การดำเนินงานทั้งกำลังแรงงานและร่วมดูแลโครงการทำให้การดำเนินโครงการมีความต่อเนื่องและยั่งยืน หากผู้จัดการประชุมดำเนินการประชุมตามขั้นตอนครบถ้วนทุกประการ เทคนิค A-I-C ช่วยให้เกิดการระดมความคิดในเรื่องการพัฒนาอย่างเป็นระบบ การระดมความคิดอย่างเป็นขั้นตอนนี้จะช่วยให้เราสามารถระดมพลังปัญญาและพลังสร้างสรรค์ที่มีอยู่ของบุคคลต่าง ๆ ในชุมชนมาเป็นพลังในการพัฒนาและดำเนินงานของชุมชนได้

โดยทั่วไปวิธีการระดมความคิดตามกระบวนการ A-I-C แบ่งออกได้เป็น 3 ขั้นตอนหลัก อันประกอบด้วย ขั้นตอนการสร้างความรู้ความเข้าใจ (Appreciation Stage) เป็นขั้นตอนที่สมาชิกผู้เข้าร่วมประชุมมีการเสนอความคิดเห็นและข้อมูลจากประสบการณ์และมุมมองของแต่ละบุคคล ขั้นการเรียนรู้ร่วมกัน (Influence Stage) เป็นขั้นตอนที่สมาชิกได้มีโอกาสคิดแนวทางในการพัฒนาร่วมกัน และขั้นสุดท้ายคือ ขั้นจัดการและควบคุม (Control Stage) เป็นการนำเอาความคิดในการพัฒนามาวางแผนปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม จากขั้นตอนหลักของกระบวนการ A-I-C ทั้งสามขั้นตอน จึงสามารถกำหนดรูปแบบโครงการระดมความคิดในระดับหมู่บ้านเป็นสามขั้นตอน มีรายละเอียดดังนี้

1. ขั้นตอนการสร้างความรู้ความเข้าใจสภาพของหมู่บ้านและการสร้างภาพหมู่บ้านพัฒนา (Appreciation หรือ A) คือขั้นตอนการสร้างการรับรู้ การเรียนรู้ และการแลกเปลี่ยนข้อมูลข้อเท็จจริงจากมุมมอง ความเห็น และประสบการณ์ของบุคคลต่าง ๆ ที่เข้าร่วมประชุม วัตถุประสงค์หลักของการใช้เทคนิคในขั้นตอนนี้เน้นการสร้างการยอมรับและความเข้าใจบุคคลต่าง ๆ มีการเปิดโอกาสให้ทุกคนสามารถแสดงความคิดเห็นและรับฟังความคิดเห็นอย่างเท่าเทียมกันเป็นประชาธิปไตย และร่วมกันหาข้อสรุปที่ทุกคนเข้าใจและยอมรับร่วมกัน โดยที่บุคคลต่าง ๆ มีความเข้าใจในสถานการณ์มากขึ้น ซึ่งจะทำให้เกิดการปรับทัศนคติและเจตคติ (Paradigm Shift) จุดเด่นของขั้นตอนนี้คือการสร้างบรรยากาศที่เป็นมิตร เปิดโอกาสให้มีการแสดงความคิดเห็น ความรู้สึกโดยไม่มีการวิพากษ์วิจารณ์หรือการต่อต้าน ค้นหาศักยภาพของชุมชน และมีการมองถึง

การพัฒนาในทางบวกมากกว่าการค้นหาปัญหา โดยให้ผู้ที่เป็นผู้แทนกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ในหมู่บ้านได้มีโอกาสให้ข้อคิด หลักการ และเหตุผลที่นำไปสู่เป้าหมายของหมู่บ้านพัฒนาที่พึงประสงค์ในอนาคต เป็นการวางแนวทางการพัฒนาที่เน้นความสำเร็จ โดยอาศัยจินตนาการที่ไม่จำเป็นต้องถูกจำกัดด้วยสถานการณ์ ซึ่งจะทำให้ทุกคนมีความรู้สึกที่ดี มีความสุข มีพลังและมีความหวังร่วมกันที่จะปฏิบัติงานหรือเอาชนะอุปสรรคเพื่อให้ประสบความสำเร็จที่ต้องการ ผลสัมฤทธิ์ที่สำคัญของขั้นตอนนี้คือการสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกันในการพัฒนาหมู่บ้านให้เป็นหมู่บ้านที่พึงประสงค์ในอนาคตที่ทุกคนสร้างฝันร่วมกัน (Shared Vision)

สำหรับการประชุมในช่วงของขั้นการสร้างความรู้ความเข้าใจ (Appreciation) นี้เป็นการประชุมเชิงปฏิบัติการ แบ่งออกเป็นสองภาคคือ การวิเคราะห์สภาพของหมู่บ้าน (A1) และการสร้างภาพการพัฒนาหมู่บ้านที่พึงปรารถนา (A2) การประชุมทั้งสองภาคนี้ใช้วิธีการวาดภาพเป็นเครื่องมือในการสื่อสาร แสดงความคิดเห็น และการรวมความเห็นของสมาชิกแต่ละบุคคล การวาดภาพเป็นวิธีการหนึ่งที่ยืดหยุ่นและสามารถประยุกต์ใช้ได้เหมาะสมกับการระดมในระดับหมู่บ้าน ซึ่งการวาดภาพมีประโยชน์คือ สามารถสื่อความหมายได้อย่างรวดเร็ว เป็นเครื่องมือที่ช่วยกระตุ้นให้เกิดการพูดคุยเนื่องจากเจ้าของภาพจำเป็นต้องอธิบายความหมายและรายละเอียดของภาพเอง การใช้วิธีการนี้จะช่วยให้เกิดบรรยากาศในการสื่อสารที่เท่าเทียมกันโดยเฉพาะระหว่างกลุ่มที่มีความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ดังนั้นวิธีการวาดภาพที่เลือกใช้ในช่วงนี้จึงเป็นเครื่องมือที่มีประโยชน์ในการอำนวยความสะดวกซึ่งเหมาะสำหรับการประชุมที่มีสตรีหรือสมาชิกที่ไม่กล้าแสดงความคิดเห็นในที่สาธารณะเข้าร่วมประชุมด้วย นอกจากนี้ การใช้วิธีการวาดภาพช่วยจำกัดและจัดสรรเวลาในการเสนอความคิดเห็นให้สมาชิกได้เป็นอย่างดี และช่วยย่นระยะเวลาในการรวมความคิดให้เป็นหนึ่งเดียวได้ง่ายและเร็วขึ้นกว่าการใช้วิธีการระดมความคิดแบบดั้งเดิม

2. ขั้นตอนการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อสร้างแนวทางพัฒนาหมู่บ้าน (Influence หรือ I)

คือ การนำเอาความคิดและพลังสร้างสรรค์ที่มีอยู่ในตัวของแต่ละบุคคลมาช่วยให้หมู่บ้านหรือชุมชนสามารถกำหนดวิธีการสำคัญ โครงการหรือกิจกรรมการพัฒนาที่จะช่วยให้บรรลุวิสัยทัศน์ร่วมกันของหมู่บ้านซึ่งหมายถึงภาพของหมู่บ้านที่พึงประสงค์หรือพึงปรารถนาในอนาคตได้อย่างดีที่สุดเท่าที่เวลาและทรัพยากรจะอำนวย การระดมความคิดในขั้นตอนนี้เป็นการคิดที่ต่อเนื่องจากช่วงการสร้างความรู้ความเข้าใจ (Appreciation) ซึ่งได้มองภาพการพัฒนาหมู่บ้านในลักษณะการกำหนดเป้าหมายที่พึงปรารถนา โดยที่สมาชิกทุกคนจะร่วมกันคิดวิธีการที่จะบรรลุเป้าหมายที่เป็นความสำเร็จ การคิดวิธีการที่จะนำไปสู่ความสำเร็จจะทำให้โครงการหรือกิจกรรมที่เกิดขึ้นจะมี

ลักษณะที่สร้างสรรคมากกว่าการคิดค้นโครงการพัฒนาที่มุ่งแก้ไขปัญหาเพียงอย่างเดียว แผนงานโครงการที่เกิดจากการระดมความคิดโดยกระบวนการ A-I-C จึงมีลักษณะที่เป็นแผนงานในเชิงรุก นอกจากนี้ วิธีการที่ใช้ในการระดมความคิดในช่วงนี้ เปิดโอกาสให้สมาชิกที่ร่วมประชุมทุกคนได้แสดงความคิดเห็นและกำหนดวิธีการที่จำเป็นที่จะนำไปสู่ความสำเร็จตามที่ทุกคนต้องการ ในการกำหนดโครงการหรือกิจกรรมที่สำคัญและจำเป็นนี้ เน้นการวิเคราะห์พิจารณาซึ่งผู้ที่เกี่ยวข้องจำเป็นต้องหาข้อมูลเหตุผลมาสนับสนุน โดยที่กลุ่มผู้เข้าร่วมระดมความคิดทั้งหมดจะต้องช่วยกันคิดวิเคราะห์ร่วมกันว่าโครงการหรือกิจกรรมใดบ้างที่มีความสำคัญเหมาะสม ขั้นตอนนี้เปิดโอกาสในการให้เหตุผล ตีอรรถ และถกเถียงเพื่อให้ได้มาซึ่งโครงการหรือกิจกรรมที่ดีที่สุด และเป็นประโยชน์ต่อชุมชนมากที่สุด และที่สำคัญจะต้องเป็นโครงการหรือกิจกรรมที่เป็นที่ยอมรับของบุคคลที่เกี่ยวข้องในชุมชนมากที่สุดด้วย

การประชุมช่วงนี้แบ่งเป็นสองภาค คือภาคการคิดค้นวิธีการสำคัญหรือโครงการและกิจกรรมในการพัฒนาหมู่บ้าน (I1) และ การคัดเลือกจัดลำดับความสำคัญของกิจกรรมและโครงการ (I2) การประชุมระดมความคิดในช่วงนี้จะไม่ใช้การวาดภาพ ในบางกรณีอาจใช้การเขียนบนกระดานหรือการใช้แผ่นการ์ด

3. ขั้นตอนการจัดการและควบคุม โดยกำหนดแนวทางปฏิบัติ (Control หรือ C) เป็นการนำเอาวิธีการสำคัญหรือโครงการที่ได้ตกลงและยอมรับร่วมกันมากำหนดเป็นแผนปฏิบัติการอย่างละเอียดว่าโครงการหรือกิจกรรมที่ชาวบ้านร่วมกันคิดจะดำเนินการอย่างไร จะต้องทำอะไรบ้างเพื่อบรรลุเป้าหมายหมู่บ้านที่พึงประสงค์ มีหลักการและเหตุผลอย่างไร มีวิธีการดำเนินการอย่างไร ใครเป็นผู้รับผิดชอบและใครบ้างที่ต้องให้ความร่วมมือประสานงาน จะใช้งบประมาณค่าใช้จ่ายเท่าไร จะดำเนินการเมื่อใด มีเป้าหมายอย่างไร และชุมชนจะได้ผลประโยชน์อะไรบ้าง ในการประชุมขั้นนี้ ชาวบ้านผู้เข้าร่วมประชุมในฐานะที่เป็นผู้เกี่ยวข้องโดยตรงต่อการดำเนินงานพัฒนาร่วมกันเพื่อที่กลุ่มผู้ปฏิบัติและกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งถือได้ว่าเป็นผู้แทนของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนสามารถ "ควบคุม" (Control) ให้เกิดการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมอันจะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายที่เป็นวิสัยทัศน์ร่วมของหมู่บ้าน

การประชุมช่วงนี้มีภาคเดียว แต่จะใช้เวลาค่อนข้างยาวเพราะสมาชิกจำเป็นต้องใช้เวลาในการวางแผนการดำเนินงานโครงการที่เสนอไว้หลายโครงการและต้องมีการคิดในหลายประเด็นเพื่อทบทวนว่าโครงการหรือกิจกรรมที่กลุ่มเสนอนั้นควรมีรายละเอียดในการดำเนินงานอย่างไรบ้าง

5. การวิเคราะห์ SWOT (SWOT Analysis) เทคนิคนี้เป็นการวิเคราะห์ซึ่งจะใช้ในแผนกลยุทธ์ต่าง ๆ ตลอดจนใช้เป็นเครื่องมือปรับปรุงการทำงานเป็นหมู่คณะ (Team) หรือแม้กระทั่งการศึกษาตนเองหรือวางแผนในการดำเนินชีวิตทั้งในครอบครัวและในสังคม ซึ่งในงานวิจัยนี้จะเป็นสามารถนำมาใช้เป็นเทคนิคในการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกของชุมชนเพื่อนำไปสู่การวางแผนพัฒนาชุมชนและคนในชุมชนซึ่งจะนำไปสู่การสร้างสำนึกสาธารณะของประชาชนต่อไปได้

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547. หน้า 59-61) ได้สรุปหลักการทำ SWOT ว่า ย่อมาจากคำ 4 คำ คือ

1. "S" ย่อมาจาก "Strength" คือ มี จุดแข็ง หรือ จุดเด่นอะไรบางอย่างที่เสริมสร้างให้ชุมชนเข้มแข็ง
2. "W" ย่อมาจาก "Weakness" คือ มี จุดอ่อน ปัญหา ของชุมชน ซึ่งอาจจะเป็นบางส่วน บางองค์ประกอบที่กระทบต่อชุมชน แล้วชุมชนยังคงอนุรักษ์หรือยืนยันไม่เปลี่ยนแปลงที่ หรือ สถานการณ์ภายในชุมชนที่เป็นลบและด้อยความสามารถ
3. "O" ย่อมาจาก "Opportunity" คือ โอกาส ที่ชุมชนจะได้รับการพัฒนาไปอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้อาจเป็นความพร้อมและศักยภาพของบุคลากรในปัจจุบัน หรือเป็นปัจจัยและสถานการณ์ภายนอกที่เอื้ออำนวยให้การทำงานของชุมชนให้บรรลุวัตถุประสงค์
4. "T" ย่อมาจาก "Threat" คือ อุปสรรค แรงกดดัน หรืออันตรายที่บั่นทอนความเจริญก้าวหน้าของชุมชน ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องปรับปรุงให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน เป็นปัจจัย สถานการณ์ และสภาพแวดล้อมภายนอก ที่เป็นปัญหาหรือขัดขวางการทำงานของชุมชนไม่ให้บรรลุวัตถุประสงค์

วิธีการวิเคราะห์ด้วยเทคนิค SWOT มี 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ทำการวิเคราะห์ จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค ของชุมชน

ขั้นตอนที่ 2 กำหนดวิสัยทัศน์หรือทางเลือกของชุมชน

ขั้นตอนที่ 3 กำหนดเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของชุมชน

ขั้นตอนที่ 4 วางแผนยุทธศาสตร์ หรือแผนเชิงกลยุทธ์ในการพัฒนาของชุมชน

การดำเนินการตามขั้นตอนข้างต้น จะต้องดำเนินถึงปัจจัย และเงื่อนไขข้อจำกัดของเทคนิค 7 ประการ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมทุกระดับ โดยผู้นำหลักจะร่วมกับสมาชิกริเริ่มค้นหาปัจจัย ตัดสินใจ ตลอดจนสามารถเสนอกิจกรรมทางเลือกได้ นอกจากนี้ กระบวนการ SWOT ยังเอื้อให้สมาชิกมีส่วนร่วมจัดระดับความสำคัญของกลยุทธ์ ซึ่งทำให้สมาชิกทราบถึงทิศทางและแผนงานของกลุ่ม

2. กระบวนการเรียนรู้ ที่เกิดจากการที่ผู้เข้าร่วมต้องคิดอย่างจริงจัง ต้องเสนอความคิดเห็นของตนต่อกลุ่ม ต้องอภิปรายโต้แย้ง แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและที่สำคัญต้องตัดสินใจเลือกทิศทางและกลยุทธ์ของกลุ่ม การวิเคราะห์ SWOT เอื้อให้ผู้เข้าร่วมได้เรียนรู้เรื่องหลัก 2 เรื่องคือ เรื่องกลุ่มของตนที่กระจ่างขึ้น และเรื่องการวางแผนแบบทีมและเป็นระบบ

3. การใช้เหตุผล การวิเคราะห์ SWOT เป็นกระบวนการที่เป็นระบบ ซึ่งเอื้อให้เกิดการให้เหตุผลในการคิดและตัดสินใจกำหนดกลยุทธ์ ในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการผู้เข้าร่วมต้องใช้ความคิด และอภิปรายถึงเหตุผลต่าง ๆ ในการตัดสินใจซึ่งทำให้เกิดความรอบคอบในการกำหนดกลยุทธ์

4. การใช้ข้อมูล การวิเคราะห์ SWOT จะใช้ข้อมูลจาก 3 แหล่งคือ 1. ประสบการณ์การทำงานของผู้เข้าร่วม 2. ผลการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน 3. แหล่งข้อมูลภายนอก เช่น วิทยากรให้ความรู้และข้อมูลเพิ่มเติม เป็นต้น ข้อมูลที่สำคัญและถูกต้องจะทำให้เกิดผลดีต่อกระบวนการ SWOT คือ ทำให้เอื้อต่อการมองการณ์ไกลได้ดี ทำให้กำหนดภารกิจและวัตถุประสงค์สอดคล้องกับสถานการณ์ และทำให้ระบุดูชัดเจน จุดแข็ง โอกาส อุปสรรค ได้ใกล้เคียงความเป็นจริง

5. กระตุ้นให้คิดและเปิดเผยประเด็นที่ซ่อนเร้น เพราะเป็นกระบวนการที่ต้องใช้ความคิด การวิเคราะห์ และอภิปรายโต้แย้ง เพื่อบรรลุการตัดสินใจร่วมกัน ดังนั้น กระบวนการวิเคราะห์ SWOT จึงสร้างสรรค์ให้เกิดความคิด การมองและความเข้าใจแง่มุมใหม่ โดยยังไม่เคยคิดหรือพบมาก่อน ซึ่งก่อให้เกิดการเปิดเผยประเด็นที่ซ่อนเร้น หรือคลี่คลายสถานการณ์ที่ซับซ้อนของกลุ่มให้ชัดเจนขึ้น ความชัดเจนดังกล่าวมีผลต่อการกำหนดกลยุทธ์ที่ถูกต้องยิ่งขึ้น

6. การเป็นเจ้าของและพันธสัญญา จากการที่ผู้เข้าร่วมเป็นผู้คิด วิเคราะห์ ใช้เหตุผล อภิปรายแลกเปลี่ยน จนกระทั่งนำไปสู่การตัดสินใจของเขาเองในการกำหนด ภารกิจ วัตถุประสงค์ และกลยุทธ์ของกลุ่ม กระบวนการ SWOT จึงช่วยสร้างให้ผู้เข้าร่วมเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของแผนงานและเกิดความผูกพันกับการนำแผนกลยุทธ์ไปปฏิบัติ

7. การปฏิบัติทันที กระบวนการวิเคราะห์ SWOT เปิดเผยให้เห็นจุดอ่อนที่เป็นปัญหาเร่งด่วนที่ต้องแก้ไข เมื่อเสร็จสิ้นการวางแผนจะลงมือปฏิบัติแก้ไขปัญหานั้น ๆ ทันที หรือบางครั้ง อาจไม่รอจนสิ้นสุดกระบวนการก็ลงมือแก้ไขปัญหานั้น ๆ ได้เลย

อย่างไรก็ตาม การปฏิบัติตามแผนที่ได้จากการวิเคราะห์นั้น ยังต้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหรือตัวแปรบางอย่างที่อาจเกิดขึ้นใหม่ได้ในอนาคต ดังนั้น กระบวนการวิเคราะห์ SWOT จึงควรใช้อย่างต่อเนื่องเป็นประจำ เพื่อให้ทันต่อสถานการณ์และการเปลี่ยนแปลง

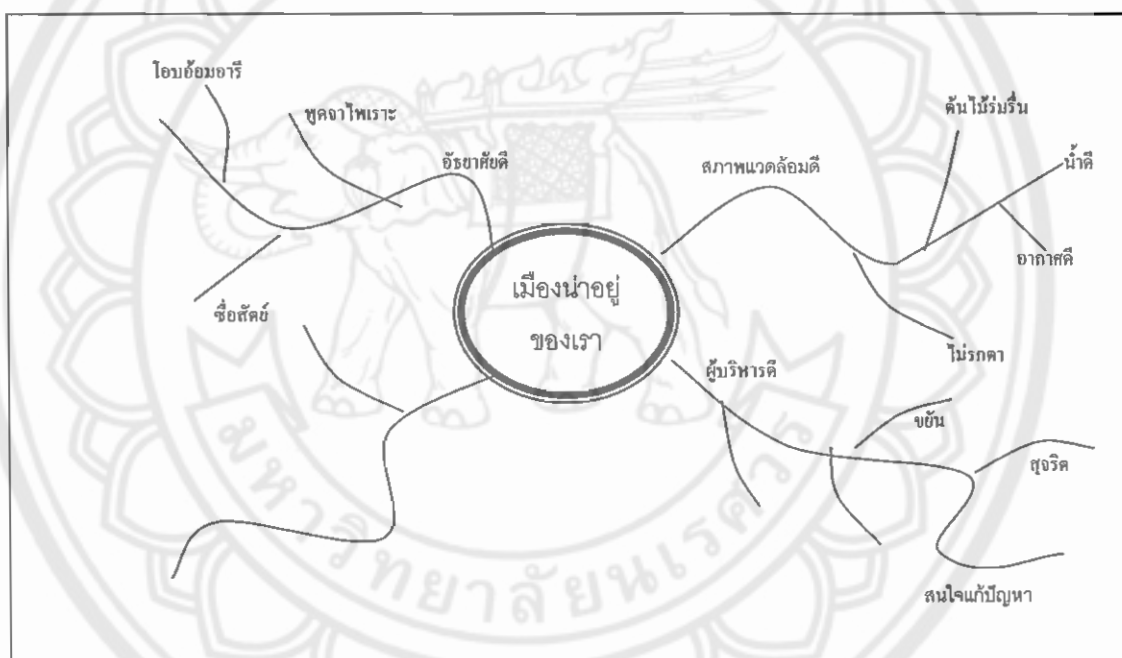
6. การทำแผนที่ความคิดและสร้างอนาคตร่วมกัน (Mind Map and Future Search Conference) นรินทรชัย พัฒนพงศา (2547. หน้า 50-52) ได้สรุปว่า แผนที่ความคิด เป็นวิธีการช่วยบันทึกความคิดที่เป็นแผนที่ความคิดไว้ ทำให้เห็นภาพได้ชัดเจน อย่างเป็นระบบ มีความต่อเนื่อง อีกทั้งเพิ่มความหลากหลายเข้าไปได้ จึงดีกว่าการสนทนากันไป หรือการคิดไปเรื่อย ๆ เพียงบางคน ซึ่งอาจเข้าใจได้ไม่ชัดเจนต่อเนื่องกัน ทำให้คิดได้ไม่เป็นระบบ และไม่ลุ่มลึกเท่าที่ควร ส่วนการสร้างอนาคตร่วมกัน เป็นเทคนิคที่ใช้เพื่อให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมคิดถึงอดีต วิเคราะห์สภาพปัจจุบัน และร่วมวางแผนงานสำหรับอนาคตของชุมชนนั้น ๆ ให้เป็นไปตามที่คนส่วนใหญ่ต้องการ

การทำแผนที่ความคิด และการสร้างอนาคตร่วมกัน เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการทำงานอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Performance) ตามหลักการดังต่อไปนี้

1. เป็นการทำงานที่อาศัยประสบการณ์เดิมของสมาชิกที่มาประชุมเป็นหลัก
2. ทำให้เกิดประสบการณ์ การเรียนรู้ใหม่ๆ ความคิดใหม่ที่ท้าทายอย่างต่อเนื่อง และมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง (Active Performance)
3. มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกด้วยกันเอง และระหว่างวิทยากรกับสมาชิกกลุ่ม
4. ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดการขยายตัวของเครือข่ายความคิดที่ทุกคนมีอยู่ออกไป
5. มีการสื่อสารโดยการพูด การเขียน เป็นเครื่องมือในการแลกเปลี่ยนวิเคราะห์ และสังเคราะห์ความคิด
6. ทุกความคิดเห็นของสมาชิกที่มาประชุม ต้องได้รับการบันทึก การเขียน เป็นคำสั้น ๆ บนกระดานกลางห้องประชุม
7. ความคิดเห็นของสมาชิก ถือว่ามีคุณค่า ไม่มีการวิจารณ์ว่าถูกหรือผิด แต่บางความคิดเห็นสมาชิกจะกำหนดเป็นความคิดเห็นรวมของกลุ่ม ตามวิธีการให้คะแนนของกลุ่ม

วิธีการและข้อควรคำนึงถึงสำหรับการทำแผนที่ความคิด คือ

1. การทำแผนที่ความคิดเริ่มต้นด้วยการเขียนคำสั้น ๆ (Keywords) ที่สมาชิกต้องการระบุไว้กลางกระดาษแผ่นใหญ่ขนาด เอ. 0 ที่วางติดไว้ในแนวนอน แล้วลากเส้นที่สัมพันธ์กับประเด็น ด้วยปากกาเส้นใหญ่ หลากสี (ประมาณ 3 สี) ความยาวของเส้นจะเท่ากับความยาวของคำที่เขียน เส้นบนสาขาต้องต่อกันแต่เปลี่ยนสี เป็นการจัดหมวดหมู่ความคิดตามเส้นสาขา
2. วิธีการนี้ใช้กับกลุ่มคนที่มีระดับการศึกษาดีพอที่จะอ่านได้
3. วิธีการนี้เป็นวิธีการหนึ่งที่ใช้จัดบันทึกความคิดของผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่ม โดยอาจให้สมาชิกแต่ละคนเสนอความคิดคนละ 1 ประเด็น ต่อหัวข้อหลัก แล้ววิทยากรบันทึกด้วยข้อความสั้น ๆ และเขียนตัวโตบนกระดาษเพื่อกลุ่มคนประมาณ 20 คน จะเห็นได้ทั่วกัน แสดงเป็นภาพ 8

ภาพ 8 แสดงตัวอย่างแผนที่ความคิดจากการร่วมกันทำในที่ประชุม
(ที่มา : นรินทรชัย พัฒนพงศา, 2547. หน้า 51)

4. การที่มีผู้เสนอความคิดขึ้นมา ทำให้ผู้อื่นบังเกิดความคิดใหม่ต่อเนื่องไปเปรียบเสมือนการต่อภาพ (Jigsaw) ความคิดของทุกคน ถ้าไม่เข้ากับที่มีอยู่แล้ว จะได้รับการบันทึกไว้
5. วิทยากรอาจขอให้ผู้นำเสนอบางคนอธิบายข้อความที่ตนเสนอมา ว่ามีส่วนช่วยให้เรื่องที่จะบูรณกลางภาพ เช่น แผนภูมิ นั้นว่าจะทำให้เมืองนั้นน่าอยู่อย่างไร

6. อาจให้น้ำหนักประเด็นจากกลุ่มที่มาประชุม โดยมอบสติ๊กเกอร์เป็นรูปหัวใจหรือดอกไม้ ให้คนละ 1-3 แด้ม (แผ่น) เพื่อให้แต่ละคนนำไปติดข้างข้อความที่ปรากฏตามแผนภูมิข้างต้น แล้วแต่จะสนับสนุนประเด็นใด

วิธีการและข้อควรคำนึงถึงสำหรับเทคนิคการสร้างอนาคตร่วมกัน

1. กระบวนการควรต้องประกอบด้วย 3 ส่วนต่อไปนี้ คือ

1.1 การวิเคราะห์เหตุการณ์ในอดีต หรือสำนึกอดีต เพื่อเชื่อมโยงกับสถานการณ์ปัญหาแนวโน้มในปัจจุบัน

1.2 วิเคราะห์และสังเคราะห์ สภาพการณ์ในปัจจุบัน หรือเข้าใจปัจจุบัน เพื่อทราบถึงสภาพปัญหาหรือความพอใจหรือไม่พอใจต่อสิ่งที่เป็นอยู่

1.3 สร้างจินตนาการ ถึงอนาคตที่พึงปรารถนา หรือมุ่งมั่นอนาคต ที่มุ่งมั่นอยากให้เป็น เพื่อสร้างแผนปฏิบัติการไปสู่อนาคตที่มุ่งหวัง

2. จากวิธีที่สำนึกอดีตใช้แนวของการสำรวจให้ได้ประวัติและความเป็นมา (Time-lines) ตามเทคนิค PRA

3. การเข้าใจปัจจุบัน เน้นให้แบ่งกลุ่ม แต่ละกลุ่มประมวลสิ่งที่เป็นความภาคภูมิใจและสิ่งที่เป็นความเสียใจหรือไม่อยากให้เกิดขึ้นแต่เกิดขึ้นในชุมชน

4. การมุ่งมั่นอนาคต อาจให้ทำแผนที่ความคิด ของเมืองที่ตนปรารถนาใน 20 ปี ข้างหน้าจากนั้นให้แต่ละคนให้คะแนน ประเด็นที่ตนเห็นว่าควรมุ่งมั่น

5. นำประเด็นที่ได้รับคะแนนมากมาคิดวางแผนดำเนินงานต่อไป

สรุปจากข้อมูลข้างต้น จะเห็นได้ว่า หลักการ เทคนิค วิธีการต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นส่วนหนึ่งของกลวิธีที่สามารถเลือกนำมาประยุกต์ใช้หรือนำเอาหลักการมาใช้ ประกอบกับวัตถุประสงค์ที่จะดำเนินกิจกรรม เพื่อใช้เป็นเครื่องมือปฏิบัติการภาคสนามในขั้นตอนดำเนินการพัฒนาสำนักสาธารณะของประชาชนได้ และการจะทำให้การพัฒนาสำนักสาธารณะดังกล่าวประสบความสำเร็จ การคัดเลือกกลวิธีที่จะนำมาใช้ จะต้องคัดเลือกให้เหมาะสมและถูกต้องกับกลุ่มคนและสถานการณ์ต่าง ๆ ด้วย

2. แนวคิดและทฤษฎีด้านการพัฒนาสังคม

ผู้วิจัยศึกษาแนวคิดและทฤษฎีทางการพัฒนาสังคม ที่สามารถนำมาปรับใช้ป็นองค์ประกอบและกระบวนการสร้างสำนึกสาธารณะของประชาชนในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

2.1 ประชาสังคม

ชัยสิทธิ์ เจริญมีประเสริฐ และคณะ (2540 – 2541, หน้า 30) กล่าวถึง การเสริมสร้างขบวนการประชาสังคม อันหมายถึง การเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจในความเป็นสมาชิกของครอบครัว ชุมชน และจิตสำนึกความเป็นพลเมือง ที่เน้นการมีส่วนร่วมหรือเพิ่มช่องทางในการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมให้แก่คนในระดับครอบครัว ชุมชน สังคม ได้มีโอกาสเรียนรู้ถึงสภาพปัญหา ได้ร่วมคิดหาแนวทางแก้ไขและดำเนินการร่วมกัน ทั้งปัญหาในการดำเนินชีวิตประจำวัน และในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง จะมีผลทำให้จิตสำนึกต่อส่วนรวมของคนในสังคมเป็นไปในทางที่เหมาะสม

ประชาสังคม (Civil Society) หมายถึง เครือข่าย กลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ สถาบัน และชุมชนที่มีกิจกรรมหรือมีการเคลื่อนไหวอยู่ระหว่างรัฐ (State) กับปัจเจกชน (Individuals) ประชาสังคมมีจุดเน้น (อนุชาติ พวงสำลีและกฤตยา อาชวนิจกุล, 2542, หน้า 35) ได้แก่

1. ไม่ชอบและไม่ยอมให้รัฐครอบงำหรือบงการ แม้ว่าจะยอมรับความช่วยเหลือจากรัฐ และมีความร่วมมือกับรัฐได้
2. ไม่ชอบลัทธิปัจเจกชนนิยมสุดขั้ว ซึ่งส่งเสริมให้คนเห็นแก่ตัว ต่างคนต่างอยู่ แข่งขันกันจนไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม หากแต่สนับสนุนให้ปัจเจกชนรวมกลุ่มรวมหมู่และมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม โดยไม่ปฏิเสธการแสวงหาหรือปกป้องผลประโยชน์เฉพาะส่วน เฉพาะกลุ่ม

ชาย โพธิ์สีตา และคณะ (2543, หน้า 32) ได้ให้ความหมายของ ประชาสังคม ว่าเป็นแนวคิดรูปแบบหนึ่งในการบริหารจัดการชุมชนโดยมีหัวใจอยู่ที่การให้ประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการกิจการสาธารณะในชุมชนด้วยตัวเอง โดยรัฐเข้าไปเกี่ยวข้องแต่เพียงส่วนน้อยหรือไม่มีเลย ทั้งนี้ ความรับผิดชอบทั้งในด้านการจัดการและการดูแลรักษาให้แก่ชุมชนท้องถิ่นซึ่งจะทำให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้น และการจัดการผลประโยชน์ร่วมกันหรือแก้ไขปัญหาร่วมกันของประชาชนดังกล่าวจะทำให้เกิดการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม อันจะเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับ

ความเชื่ออาทรต่อกัน และความเชื่ออาทรนี้เองจะนำไปสู่การมีสำนึกต่อส่วนรวมหรือสำนึกสาธารณะ

พัชรินทร์ สิริสุนทร (2544. หน้า 216-218) ได้อธิบาย ประชาสังคมน่าจะเป็นการรวมกลุ่มของคนทั้งที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันและพวกคนแปลกหน้า ด้วยความเต็มใจหรือมีอิสระในการเข้าหรือออกจากการเป็นสมาชิกกลุ่ม และวางอยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันเพื่อปลูกฝังให้ประชาชนตระหนักในความเป็นพลเมือง มีส่วนร่วมทางการเมืองและกิจกรรมส่วนรวมอื่น ๆ ในสังคม หรือมีจริยธรรมส่วนรวม (Virtue) สังคมตามความหมายของนักคิดในกลุ่มประชาสังคมจึงประกอบด้วย รัฐ-ประชาสังคม-ปัจเจกชน ซึ่งทั้งสามส่วนนี้ต้องเป็นอิสระต่อกัน ชัดแย้งและปรองดองกันบ้าง แต่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันในลักษณะของการประสานประโยชน์เพื่อส่วนรวมมากกว่าการแข่งขันหรือต่อสู้กัน

สำหรับความสำคัญของกระบวนการประชาสังคมต่อการสร้างสำนึกสาธารณะของประชาชนนั้นมีผู้ศึกษาไว้หลายท่านดังนี้

ชูชัย ศุภวงศ์ (2540. หน้า 163 -184) กล่าวว่าประชาสังคม หมายถึง การที่ผู้คนเห็นวิกฤตการณ์หรือสภาพปัญหาในสังคมที่สลับซับซ้อนยากแก่การแก้ไข มีวัตถุประสงค์ร่วมกันซึ่งนำไปสู่การก่อจิตสำนึกร่วมกัน (Civic Consciousness) มารวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กรไม่ว่าจะเป็นภาครัฐภาคธุรกิจเอกชนหรือภาคสังคม (ประชาชน) ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน (Partnership) เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาหรือการกระทำบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ทั้งนี้ด้วยความรัก ความสมานฉันท์ ความเชื่ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการ โดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (Civic Network)

อนุชาติ พวงสำลี และวีรบุรณ วิสารทสกุล (2540) กล่าวถึงลักษณะที่สำคัญขององค์กรประชาสังคมว่า หมายถึงความเป็นชุมชนที่อาจเป็นอาณาบริเวณกว้างหรือบริบทขนาดใหญ่ที่สามารถเชื่อต่อกันในทางใดทางหนึ่ง หรืออาจพิจารณาถึงความเป็นชุมชนในกลุ่มองค์กรเล็ก ๆ ที่รวมตัวกันด้วยความรัก ความผูกผัน ความเชื่ออาทร ความสนใจและหรือผลประโยชน์ร่วมกันซึ่งความเป็นชุมชนไม่ต้องยึดติดความเป็นชนบทหรือชุมชนชนบทก็ได้ เช่น ชุมชนคนชั้นกลาง ชุมชนของสถาบันการศึกษา นอกจากนั้น คุณลักษณะของประชาสังคมอีกประการหนึ่งคือความมีสำนึกสาธารณะ (Public Consciousness) เพราะความเป็นประชาสังคม คือ ความหลากหลายของกลุ่มองค์กรในสังคม ไม่ว่าจะเป็กลุ่มองค์กรในลักษณะที่เป็น กลุ่มผลประโยชน์ส่วนตัว (Self-interest Group) กลุ่มผลประโยชน์ส่วนรวม (Public-interest Group) กลุ่มพลังกดดัน (Pressure Group) กลุ่มอาสาสมัคร (Volunteer Group) ต่าง ๆ ก็ตาม แต่สิ่งที่เราพบ

เห็นอยู่นั้นก็คือ กลุ่มองค์กรเหล่านี้มักไม่มีความเข้มแข็ง ไม่มีพลังเพียงพอที่จะช่วยผลักดันแก้ไขเปลี่ยนแปลงสังคม ในทางกลับกันกลุ่มองค์กรที่มีพลังในการกำหนดทิศทางของสังคมก็คือ กลุ่มองค์กรทางการปกครอง ความเข้มแข็งขององค์กรในทางการปกครองหรือ “รัฐที่แข็งตัว” และเป็น ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางการพัฒนาแต่เพียงผู้เดียวนั้น ส่งผลให้เกิดการบั่นทอน ศักยภาพ ความสามารถและมองไม่เห็นพลังของตนเองที่จะมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของ ประชาชนและชุมชน ฝึกรอคอยให้ผู้อื่นแก้ปัญหาให้กับตน โดยนัยคือ ทำอย่างไรที่จะให้ประชาชน เกิดความสำนึกความเป็นพลเมือง (Citizenship) สำนึกถึงพลังของตนเองว่าจะสามารถร่วมแก้ไข เปลี่ยนแปลงสังคมได้ ดังนั้น ภารกิจที่สำคัญตรงนี้จึงอยู่ที่การผลักดันให้เกิดกลุ่มผลประโยชน์ ส่วนรวม (Public-interest Group) มาก ๆ และสนับสนุนให้เกิดความเข้มแข็งเพื่อเป็นพลังทาง สังคม (Social Energy)

กรมการปกครอง (2541. หน้า 85-88) ได้กล่าวถึงลักษณะรูปแบบของประชาสังคมบาง ประการดังนี้

1. มีความหลากหลาย
 - 1.1 ความหลากหลายเชิงรูปแบบ
 - 1.1.1 รูปแบบพื้นที่
 - 1.1.2 การรวมกลุ่ม
 - 1.1.3 กลุ่มคนที่มารวมตัวกัน
 - 1.2 ความหลากหลายเชิงเนื้อหา
 - 1.2.1 ความหลากหลายของกิจกรรม
 - 1.2.2 ความหลากหลายในเชิงประเด็นความสนใจและปัญหา
2. มีความเป็นชุมชน
3. บนสำนึกสาธารณะหรือจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม
4. มีกิจกรรมและความต่อเนื่อง
5. มีเครือข่ายและการติดต่อสื่อสาร

อนุชาติ พวงสำลีและกฤตยา อาชวนิจกุล (2542. หน้า 294-297) ได้ประมวลการก่อรูป และการวิวัฒนาการ (Genesis and Evolution) ของความเป็นประชาสังคม ออกเป็นประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. ความเป็นชุมชนที่แท้จริง (True Community) เป็นลักษณะของประชาสังคม ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้ด้วยวิกฤตการณ์ (Community by Crisis) ที่สังคมถูกกดดันอย่างถึงที่สุด จึงทำให้ผู้คนหันหน้าเข้าหากันเพื่อเผชิญกับปัญหา หรืออาจเกิดขึ้นได้ด้วยความตั้งใจ ความปรารถนาาร่วมกันของคนในสังคม (Community by Design) แต่ชุมชนย่อมต้องดำเนินไปบนพื้นฐานของความรัก ความเอื้ออาทร กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน มีความต่อเนื่อง รู้จักใจกว้าง ยอมรับความแตกต่างที่หลากหลาย

2. จิตวิญญาณ ตื่นรู้และรับผิดชอบ (Strong Spirit, Active Citizen & Responsibility) ในประชาสังคม การเมืองได้ถูกให้ความหมายใหม่ หรือที่เรียกว่า "การเมืองภาคประชาชน" (Public Politics) อันเป็นการเมืองในแบบที่พลเมืองเข้าไปแสดงบทบาทอย่างแข็งขัน ในการกำหนดอนาคตของตัวเอง ซึ่งการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายเป็นเงื่อนไขให้เกิดการรับรู้ ตัดสินใจ และร่วมลงมือปฏิบัติของสาธารณะ จนกลายเป็นพลังทางการเมือง (Political Force) ที่แท้จริง การเมืองในความหมายใหม่นี้ ให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ การมีส่วนร่วม และการใช้สติปัญญาและเหตุผล นับเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาในวิถีทางที่ทำให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของและการมีสำนึกสาธารณะ โดยปัญหาดังกล่าวจำเป็นต้องได้รับการยกระดับกลายเป็นประเด็นของสาธารณะ ซึ่งมีใช่เพียงต้องมีการทำความเข้าใจร่วมกันของทุกฝ่ายอย่างสร้างสรรค์ (Public Dialogue) แต่ยังรวมถึงการตัดสินใจทางเลือกที่ดีที่สุดร่วมกันจากการไตร่ตรองอย่างรอบด้าน (Public Deliberation) และเติมพร้อมไปด้วยความรับผิดชอบร่วมกันในผลของการกระทำ (Public Responsibility)

3. แนวคิดตะวันตกที่มีรากฐานภูมิปัญญาตะวันออก การขยายตัวของระบบทุนและบริโภคนิยมที่ส่งผลให้เกิดความเป็นปัจเจกชนอย่างสูง (Individualism) สภาพความเป็นอยู่แบบตัวใครตัวมันได้กลั้บกลับมาเป็นการกระตุ้นให้เกิดกระแสการเรียกร้องให้กลับมาเป็นชุมชนอีกครั้ง (Pecks, 1993) อย่างไรก็ตาม แนวคิดและหนทางสร้างสรรค์ชุมชนที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ก็คงจะต้องเป็นการเรียนรู้อย่างผสมผสาน สอดคล้องกับบริบทหรือเงื่อนไขของสังคมไทยเอง ดังนั้นภารกิจสำคัญก็คือ การเรียนรู้และทำความเข้าใจจากฐานแห่งภูมิปัญญาตะวันออกหรือภูมิปัญญาแบบไทย ๆ ที่มีพระพุทธศาสนาเป็นแก่นฝังรากอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบคุณค่าและรากฐานแห่งสังคมที่ดีงาม เช่น ระบบความสุข การพึ่งตนเอง ความเอื้ออาทร ความสมานฉันท์ และการให้คุณค่าความเป็นมนุษย์ ที่มีอยู่ในรากเหง้าทางวัฒนธรรมไทย เช่นที่เรายังพบในวิถีความเป็นอยู่และภูมิปัญญาอันหลากหลายจากท้องถิ่นต่าง ๆ นับเป็นสิ่งที่น่าจะต้องนำมาเชื่อมต่อเป็นพลังแห่งขบวนการประชาสังคมที่มีความหวังอย่างแท้จริง

4. โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ (Civic Infrastructure) เป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของประชาสังคม ส่วนใหญ่จะหมายถึง เครือข่ายกลุ่ม องค์กรประชาสังคมที่เชื่อมโยงกันด้วยช่องทางการติดต่อสื่อสารต่าง ๆ บนพื้นที่สาธารณะ (Public Space) และรวมถึงการจัดการ กระบวนการ โอกาสที่เปิดให้ผู้คนมาพบปะพูดคุย ทำกิจกรรมร่วมกัน ไม่ว่าจะ เป็นสภาพวิถีชีวิต กิจกรรมแบบไม่เป็นทางการ เช่น เวทีในรูปแบบต่าง ๆ สภากาแฟ งานเทศกาล การแข่งขันกีฬาของชุมชน เป็นต้น โดยลักษณะของการสัมพันธ์กันดังกล่าว จะต้อง มีนัยของการมีส่วนร่วมหรือเป็นการแสดงออกที่มีมิติของสาธารณะ กล่าวคือ การสร้างความสัมพันธ์ของผู้คนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการรับรู้ ตัดสินใจ และร่วมลงมือในการแก้ปัญหาของชุมชนหรือสร้างสรรค์กิจกรรมใหม่ ๆ และทั้งเปิดโอกาสให้กับคนทั่วไป ที่สนใจในเรื่องเดียวกัน เข้ามามีส่วนร่วมด้วย

5. การสื่อสาร (Communication) นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งในการแพร่ขยาย ความรับรู้และยกระดับสำนึกสาธารณะให้เกิดการตื่นรู้ ตระหนักถึงภาระหน้าที่รับผิดชอบต่อส่วนรวมร่วมกัน โดยเฉพาะการทำให้ประเด็นปัญหาของชุมชน ยกระดับมาสู่เวทีสาธารณะ การพัฒนาและใช้สื่อท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นช่องทางแห่งการสื่อสารของพลเมืองที่มีชีวิตชีวา หรือ การสื่อสารในประเด็นสาธารณะที่กว้างขวางขึ้น สื่อระดับท้องถิ่นที่เป็นผู้ถ่ายทอด และสื่อสารเรื่องราวที่ใกล้ตัวในระดับพื้นที่หรือภูมิภาค สื่อพื้นบ้านและสื่อทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย นอกเหนือจากสื่อทางวิทยุ หนังสือพิมพ์ท้องถิ่น เช่น หนังสือลุง ลีเก หมอลำ เป็นต้น

6. วาทกรรมว่าด้วยประเด็นสาธารณะ (Public Discourse) ซึ่งเป็นเรื่องของการกำหนดเอกลักษณ์หรือสร้างความหมายให้กับ "ประชาสังคม" อันมีลักษณะไม่ตายตัวหรือหยุดนิ่ง เพื่อเปิดประเด็นในการสนทนาและมุมมองใหม่ ๆ สำหรับแนวทางในการพัฒนาประชาสังคมให้ กว้างไกลออกไป และช่วยชี้ให้เห็นว่า "ประชาสังคม" มิใช่เรื่องแคบๆ โดยตัวของมันเอง และเป็น เวทีใหม่สำหรับการต่อสู้ในสังคมที่หลากหลายและรอบด้าน เพื่อช่วงชิงการนำในการสร้าง กฎเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดหรือสร้างความหมายและการดำรงอยู่ของประชาสังคมในรูปของวาทกรรม

7. ต้องสร้างองค์ความรู้คู่การปฏิบัติ (Interactive Learning through Action) การทำงานทางสังคมก็ต้องอาศัยนวัตกรรมใหม่ ๆ ความรู้อันหลากหลายไม่หยุดนิ่ง การแสวงหา หรือสร้างองค์ความรู้จึงจำเป็นต้องดำเนินไปควบคู่กับการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องรวมทั้งต้องมีการตั้งคำถาม ทำความเข้าใจสังคมอยู่เรื่อย ๆ ว่า สังคมข้างหน้าจะเป็นอย่างไร เพื่อจะได้ปรับตัวได้ทัน

และเป็นฝ่ายรุกไปข้างหน้ามากกว่าจะเป็นฝ่ายโต้ตอบสถานการณ์เฉพาะหน้า (Reactionists) หรือเมื่อเกิดเหตุการณ์ขึ้นแล้วค่อยมีปฏิกิริยาตอบสนอง

ยุทธนา วรณปิติ และสุพิธา เริงจิต (2542. หน้า 100) กล่าวว่า ความสำเร็จของประชาสังคมนั้น จะเกิดขึ้นต่อเมื่อประชาชนที่มีจิตสำนึกสาธารณะเพื่อส่วนรวม (Public Consciousness) รู้สึกภาคภูมิใจในความเป็นพลเมือง (Citizen) คือผู้ที่มีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกับผู้อื่น ไม่ปรารถนาจะไปครอบงำใคร แต่ก็ไม่ต้องการให้ใครมาครอบงำ บงการหรืออุปถัมภ์ค้ำจุน พลเมืองที่ว่่านี้นี้ต่างจากไพร่หรือราษฎร เพราะไพร่คือผู้ที่ยอมรับสถานภาพสูง-ต่ำ บงการรับใช้ ส่วนราษฎรคือผู้ที่ยอมรับอำนาจและกฎหมายของผู้ปกครองแต่ไม่สนใจการปกครองตนเองหรือการมีส่วนร่วมในทางการเมืองและการปกครอง

ธีรพงษ์ แก้วหาวงษ์ (2544. หน้า 19-21) ได้ให้ความหมายของ ประชาสังคม ว่า หมายถึง ส่วนรวม ที่ไม่ใช่รัฐ เกิดจากการที่ผู้คนในสังคมแสดงออกซึ่งสำนึกและความรับผิดชอบที่มีต่อสังคมส่วนรวม โดยการเข้าไปมีส่วนร่วมและรับผิดชอบต่อก่อให้เกิดสังคมที่ดีงาม องค์ประกอบที่สำคัญของประชาสังคม มีสามส่วนคือ

1. จิตสำนึกประชาสังคม (Civil Consciousness) คือ ความคิดและการยอมรับในเรื่อง การรวมตัวกันอย่างอิสระ ด้วยความรัก ความเอื้ออาทร การยอมรับในความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ในอันที่จะเรียนรู้ร่วมกันหรือแก้ไขปัญหาที่เผชิญอยู่เพื่อสังคมส่วนรวม การรวมตัวกันจึงเป็นลักษณะร่วมคิด ร่วมระดมทรัพยากรและร่วมปฏิบัติ เป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ (Horizontal) มีอิสระและมีการเรียนรู้ร่วมกัน

2. โครงสร้างองค์กรประชาสังคม (Civil Organization) หมายถึงการรวมตัวเป็นองค์กร ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ หรือเป็นการรวมตัวเฉพาะครั้งคราวหรือต่อเนื่องก็ได้ สมาชิกในกลุ่มสมัครใจและอาสาที่จะทำงานร่วมกันในฐานะพลเมือง ซึ่งอาจจะเป็นบุคคลในภาครัฐ ภาคธุรกิจ ประชาชนหรืออื่น ๆ เข้ามาทำงานเพื่อสังคม การมีองค์กรหรือสถาบันนี้ จะทำให้มีระบบการจัดการเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติและนำไปสู่การแก้ปัญหา

3. เครือข่ายประชาสังคม (Civil Network) หมายถึงโครงสร้างและกระบวนการ ซึ่งเชื่อมโยงสมาชิกในกลุ่มหรือเชื่อมโยงองค์กรประชาสังคมต่าง ๆ เข้าด้วยกันจนอาจเกิดเป็นพลังที่เข้มแข็งขึ้นมาในสังคม ปัจจัยสำคัญของเครือข่ายประชาสังคมคือ ระบบการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพและการสัมพันธ์กันด้วยความสมานฉันท์

พรศรี ยงค์อุประพันธ์ (2547, หน้า 33-34) ได้กล่าวถึงมาตรการและวิธีการสร้างประชาสังคม 5 ประการดังต่อไปนี้

1. ต้องปลูกฝังให้ประชาสังคมเป็นอุดมการณ์ของคนในสังคมเช่นเดียวกับเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ในสังคมไทย โดยอาศัยกระบวนการขัดเกลาทางสังคม ซึ่งอาจมีเนื้อหาเกี่ยวกับการเสียสละต่อส่วนรวม ความเท่าเทียมกันของบุคคล และหน้าที่ ซึ่งบุคคลหรือองค์กรควรกระทำเพื่อสังคมโดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพารัฐในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งอาจทำได้โดยใช้สถาบันทางสังคม เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันทางวัฒนธรรมเป็นกลไกสำคัญ เพื่อให้แนวคิดเรื่องประชาสังคมกลายเป็นบรรทัดฐานของสังคมที่คนส่วนใหญ่เห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม

2. เน้นการศึกษาและฝึกอบรม เพื่อสร้างประชาชนให้เป็นพลเมืองที่ดี (Civic Education and Citizenship Training) เช่น มีการกำหนดเนื้อหาด้านประชาสังคมไว้ในหลักสูตรการศึกษาภาคบังคับ หลักสูตรท้องถิ่น และหลักสูตรการศึกษาตามอัธยาศัย ตลอดจนในปรัชญาขององค์กรหน่วยงานต่าง ๆ ในสังคม โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อให้ผู้เรียนได้ตระหนักในความรับผิดชอบต่อสังคม มีจิตเสียสละเพื่อส่วนรวม และฝึกฝนให้ประชาชนมีทักษะในการแก้ไขปัญหาซึ่งจะทำให้ผลที่ได้รับกลายเป็นทุนทางสังคม (Social Capital) ที่สำคัญในการพัฒนาประเทศต่อไป

3. มุ่งปฏิรูปหรือพัฒนาเศรษฐกิจ ให้มีการกระจายตัวมากขึ้น เพื่อให้ชนบทกลายเป็นเมืองขนาดเล็ก และพัฒนาเมืองขนาดเล็กให้กลายเป็นเมืองขนาดใหญ่ เพื่อเพิ่มจำนวนคนชั้นกลางในภาคอุตสาหกรรม เกษตรกรรมและพาณิชยกรรม ในขณะเดียวกันก็มุ่งพัฒนาระบบเกษตรกรรมที่ทันสมัยและพึ่งพาตนเองได้ นอกจากนี้ยังเน้นการปลูกฝังอุดมการณ์ "พลเมือง" และ "ประชาสังคม" ให้แก่คนชั้นกลางมากขึ้น เพื่อพัฒนาให้กลุ่มคนเหล่านี้กลายเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาสังคมโดยมีแนวคิดเรื่องประชาสังคมเป็นหัวใจ

4. มุ่งศึกษาวิจัยด้านจิตวิทยา วัฒนธรรม การบริหารองค์กรให้มากยิ่งขึ้น เพื่อค้นหาปัจจัยด้านสังคม วัฒนธรรมที่เป็นอุปสรรคของการพัฒนา

5. แก้ไขกฎหมาย ระเบียบและข้อบังคับของรัฐ เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนและกลุ่มประชาสังคมได้มีส่วนร่วมในกิจการบ้านเมืองให้มากขึ้น

2.2 การมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นการทำให้ทุกฝ่ายเข้ามาเกี่ยวข้อง และทุกคนมีสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการดำเนินงานในลักษณะของกิจกรรมและการดำเนินชีวิตในวิถีชุมชน อย่างมีศักดิ์ศรีและเท่าเทียมกันในสิทธิอำนาจตามแนวทางประชาธิปไตย และรวมถึงเป็นการลดการพึ่งพาอาศัยความช่วยเหลือจากรัฐ ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนนี้ จีรวัดน์ พิระสันต์ (2547, หน้า 35-44) ได้ทำการรวบรวมและแยกศึกษาเป็น ความหมายของการมีส่วนร่วมและรูปแบบของการมีส่วนร่วมของชุมชน

ความหมายของการมีส่วนร่วม มีดังนี้

Douglah (1972, p. 90) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า เป็นคำที่มีความหมายกว้าง และใช้ในบริบทที่ต่างกัน นักการศึกษาใช้คำนี้ในการอ้างอิงถึงการมีส่วนร่วมในเหตุการณ์ กิจกรรม หรือโครงการที่มีวัตถุประสงค์ เพื่อการศึกษา นักรัฐศาสตร์ใช้คำนี้ในความหมาย การเข้าร่วมกับสถาบันทางการเมืองของชุมชน นักสังคมวิทยาใช้ในความหมายของการมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ส่วนกลุ่มอื่น ๆ ใช้คำนี้ในความหมายของการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ

Midgley and Others (1986, p. 25) กล่าวถึงข้อตกลงของสภาเศรษฐกิจและสังคมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Economics and Social Council States) เมื่อปี ค.ศ. 1929 ที่ได้อภิปรายถึงเรื่องการมีส่วนร่วม และสรุปว่าการมีส่วนร่วมนั้น ต้องมีส่วนเกี่ยวข้องตามแบบประชาธิปไตย จากประชาชนอย่างสมัครใจในเรื่อง 3 ประการคือ (1) เป็นเรื่องที่สนับสนุนส่งเสริมการพัฒนา (2) เป็นเรื่องที่มีการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เป็นผลการพัฒนานั้นอย่างเสมอภาค และ (3) เป็นเรื่องที่มีความเชื่อถือในการตัดสินใจเพื่อกำหนดเป้าหมาย กำหนดนโยบายและแผน รวมทั้งการนำโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไปสู่การปฏิบัติ

Cohen and Uphoff (1977, p. 6) ให้ความหมายการมีส่วนร่วมว่า การมีส่วนร่วมจะต้องประกอบด้วยการมีส่วนร่วมที่เกี่ยวข้องกับประชาชน 4 ประการคือ (1) การมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจว่า จะทำอะไร และทำอย่างไร (2) มีส่วนในการดำเนินโครงการตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรสนับสนุนโครงการและการร่วมมือกับองค์กรหรือกลุ่มกิจกรรมเป็นการเฉพาะ (3) มีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์อันเกิดจากโครงการพัฒนา และ (4) มีส่วนร่วมในการประเมินโครงการ

Whang (1981, pp. 91-92) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า เป็นกระบวนการเข้าไปดำเนินงานของบุคคลหรือกลุ่ม เพื่อได้สะท้อนถึงความสนใจของตน หรือเพื่อให้การสนับสนุนด้านกำลังงาน หรือทรัพยากรต่อสถาบันและระบบที่ครอบคลุมการดำเนินชีวิตของประชาชน

องค์การสหประชาชาติ (United Nations, 1981, p. 5) ได้ให้ความหมายการมีส่วนร่วมว่า หมายถึงการสร้างโอกาสให้สมาชิกทุกคนของชุมชน และสมาชิกในสังคมที่กว้างขวางสามารถเข้ามามีส่วนร่วม ช่วยเหลือ และเข้ามามีอิทธิพลต่อกระบวนการดำเนินกิจกรรมในการพัฒนา รวมทั้งมีส่วนร่วมได้รับประโยชน์จากผลงานของการพัฒนาอย่างเท่าเทียมกัน

ยุทธดณัย สีดาหาล้า และวิภาณุ คงจันทร์ (2542, หน้า 5) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของผู้คนที่อยู่อาศัยร่วมกันในสังคมนั้นเป็นโอกาสและช่องทางที่สำคัญยิ่งในการก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันจนถึงการลงมือทำกิจกรรมร่วมกัน เนื่องจากเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และทำความเข้าใจกันบนความแตกต่างหลากหลาย ตั้งแต่ความแตกต่างของกลุ่มคน ในเรื่อง วัย เพศ เชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อ การศึกษา ฐานะ อาชีพ จนถึงความด้อยโอกาสในลักษณะต่าง ๆ กัน นอกจากนั้นยังก่อให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกันผ่านความแตกต่างของพื้นที่ดำเนินชีวิต ตั้งแต่สภาพแวดล้อม วิถีชีวิต และสภาพปัญหา รวมทั้งเกิดความเข้าใจ ความเชื่อมโยง และการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างพื้นที่ดำเนินชีวิตแต่ละระดับด้วย กระบวนการเหล่านี้จะทำให้คนในสังคมมีสำนึกสาธารณะ (Public Consciousness) ขึ้น นั่นคือเกิดการมองเห็นความเชื่อมโยงของสิ่งที่จะเกิดขึ้นร่วมกัน ตระหนักถึงชะตากรรมร่วมเห็นคุณค่าของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เกิดเป้าหมายร่วมกัน จนเกิดสำนึกที่จะร่วมกันรับผิดชอบและแสวงหาหนทางแก้ไขร่วมกันโดยพึ่งตนเอง

ศิริกาญจน์ โกสุมภ์ (2542, หน้า 42) ได้เสนอว่า เป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วม คือ การทำให้คนที่ถูกละเลยหรือถูกกีดกันให้ออกไปอยู่นอกของการพัฒนา ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับ การพัฒนา หรือการให้คนที่อยู่นอกของการพัฒนาเคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่วงใน เพื่อกระจายผล การพัฒนาให้ครอบคลุมถ้วนทั่ว ให้ทุกคนมีสิทธิ์ที่จะมีส่วนร่วมในการบริโภคผลิตผลทางสังคม ทั้งในส่วนที่เป็นกิจกรรม โครงการ หรือการดำเนินงานของรัฐ รวมทั้งกิจกรรม โครงการและ การดำเนินชีวิตของประชาชนหรือชุมชน โดยมีเป้าหมายให้ร่วมกันดำเนินการอย่างมีศักดิ์ศรี และมีสถานภาพเท่าเทียมกัน และเน้นที่การตัดสินใจในการเริ่มดำเนินการ การร่วมดำเนินการ การร่วม รับผลประโยชน์จากการดำเนินการ และการร่วมกันประเมินผลการดำเนินงาน เพื่อให้เกิด การพัฒนา

ปารีชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543. หน้า 135) ให้ความหมายการมีส่วนร่วมไว้ว่า คือ การที่ประชาคมพัฒนาขีดความสามารถของตนในการควบคุม การใช้ และการกระจายทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม การมีส่วนร่วมในความหมายนี้ จึงเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวทางการปกครองในระบอบประชาธิปไตยซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนพัฒนาการรับรู้ สติปัญญา และความสามารถในการตัดสินใจกำหนดชีวิตด้วยตนเอง ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชน จึงเป็นทั้งวิธีการ (Means) และเป้าหมาย (Ends) ในเวลาเดียวกัน

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547. หน้า 3-4) ได้สรุปว่า การมีส่วนร่วม คือการที่ฝ่ายหนึ่ง ฝ่ายใดที่ไม่เคยได้เข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ หรือเข้าร่วมการตัดสินใจ หรือเคยเข้าร่วมด้วยเพียงเล็กน้อย ได้เข้าร่วมด้วยมากขึ้น โดยมีลักษณะ 4 ประการดังนี้

1. การเข้าไปได้รับอำนาจที่จะคิดจะทำมากขึ้น ไม่ว่าจะในเรื่องการเมืองหรืออำนาจในการตัดสินใจที่จะดำเนินการใด ๆ
2. ต้องร่วมกันอย่างมีอิสรภาพ เสมอภาค เท่าเทียมกัน และควรมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง เข้มขัน (Active) มิใช่ร่วมอย่างผิวเผิน เฉื่อยชา (Passive)
3. ต้องร่วมตั้งแต่ขั้นแรกของขบวนการจนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ (Entire Development Process)
4. มักเป็นเรื่องที่ผู้ด้อยโอกาสขอแบ่งอำนาจจากผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า เพื่อปรับปรุงวิถีชีวิตตนให้ดีขึ้น

นักวิชาการทำการศึกษาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมไว้มีความหมายแตกต่างกัน และใช้เกณฑ์ในการแบ่งที่แตกต่างกัน ดังนี้

Amsteine (1969. p.216) เห็นว่า การมีส่วนร่วม มีลักษณะเป็นบันได ประกอบด้วยขั้นการมีส่วนร่วม (Participation Ladder) 8 ขั้น ตามภาพ 9 ดังนี้

ภาพ 9 แสดงระดับขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของ Arnstein

จากภาพแสดงให้เห็นว่า ขั้นต่ำของบันได คือ ชั้นถูกจัดกระทำ และขั้นที่สอง คือ ชั้นบำบัดรักษา เรียกว่า การมีส่วนร่วมจำลอง หรือไม่มีส่วนร่วม เป็นขั้นที่ประชาชนเข้าไม่ถึงการมีส่วนร่วมที่แท้จริง ในการตัดสินใจในกรณีนี้จะมีกลุ่มบุคคลจำนวนน้อยที่อยู่ในอำนาจเท่านั้น ทำหน้าที่ตัดสินใจ โดยไม่มีการพูดถึงเนื้อหาของวิธีการตัดสินใจของผู้มีตำแหน่งหรืออำนาจหน้าที่นั้น ขั้นที่สองนี้สร้างขึ้นมาเพื่อที่จะทดแทนการมีส่วนร่วมที่แท้จริง วัตถุประสงค์ที่แท้จริงของทั้งสองขั้นนี้ ไม่ใช่เป็นการทำให้ประชาชนเข้าถึงการมีส่วนร่วม ในการวางแผนหรือควบคุมโครงการ แต่จะช่วยให้ผู้กุมอำนาจอยู่ สามารถดำเนินการให้การศึกษา (Educate) หรือทำการรักษา (Cure) ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมได้

บันไดขั้นที่ 3 ถึง 5 ก้าวหน้าถึงระดับที่เรียกว่า การมีส่วนร่วมแบบเป็นพิธีหรือการมีส่วนร่วมบางส่วน โดยขั้นที่ 3 ชั้นรับฟังข่าวสาร และขั้นที่ 4 ชั้นปรึกษานั้น ความคิดเห็นของประชาชน จะได้รับฟังจากผู้มีอำนาจมากขึ้น ภายใต้เงื่อนไขคือ พวกเขาไม่มีอำนาจที่จะได้รับการประกันว่า ความคิดเห็นของเขาจะได้รับการเอาใจใส่จากผู้มีอำนาจเต็ม การมีส่วนร่วมจึงถูกจำกัด ส่วนขั้นที่ 5

ชั้นปลอบใจ เป็นชั้นสูงของการมีส่วนร่วมบางส่วนที่ให้คนขาดแคลน (Have-nots) ได้ให้ข้อเสนอแนะ แต่ผู้มีอำนาจยังคงสงวนสิทธิ์ในการตัดสินใจอยู่

บันไดขั้นสูงขึ้นไปในระดับที่เรียกว่า อำนาจเป็นของประชาชน ซึ่งเพิ่มระดับการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจมากขึ้น ประชาชนสามารถเข้าไปสู่ขั้นที่ 6 ขึ้นเป็นหุ้นส่วน ทำให้เขาสามารถมีส่วนร่วมเจรจาเพื่อผลได้ผลเสีย (Trade-Offs) กับผู้มีอำนาจดั้งเดิม ส่วนขั้นที่ 7 ขึ้นใช้อำนาจผ่านตัวแทน และขั้นที่ 8 ขึ้นควบคุมอำนาจโดยประชาชน เป็นการใช้อำนาจตัดสินใจของประชาชนโดยผ่านตัวแทนหรือประชาชนใช้อำนาจนั่นเอง

แนวคิดการมีส่วนร่วมของ Amsteine นี้ ความเข้มของการมีส่วนร่วมจะมีพิสัยของความเข้มตั้งแต่การไม่มีอำนาจตัดสินใจ ไปจนถึงการมีอำนาจตัดสินใจอย่างเต็มที่

ไพโรจน์ สุขสัมฤทธิ์ (2531. หน้า 24-30) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ ใกล้เคียงกับแนวคิดของ Amsteine โดยแบ่งระดับการมีส่วนร่วมออกเป็น 7 ระดับ ดังภาพ 10

7	มีโอกาสดำเนินการด้วยตัวเอง	การมีส่วนร่วมในอุดมคติ
6	มีโอกาสเสนอโครงการ	การมีส่วนร่วมในระดับสูง
5	มีโอกาสเสนอความคิดเห็น	การมีส่วนร่วมระดับปานกลาง
4	ถูกสัมภาษณ์ความต้องการ	การมีส่วนร่วมระดับปานกลาง
3	ถูกชักชวน	การมีส่วนร่วมน้อย
2	ถูกล่อ	การมีส่วนร่วมน้อย
1	ถูกบังคับ	ไม่มีส่วนร่วม

ภาพ 10 แสดงระดับการมีส่วนร่วม
(ที่มา : ไพโรจน์ สุขสัมฤทธิ์, 2531. หน้า 28)

จากภาพ 10 ระดับที่ 1 ถูกบังคับ ประชาชนที่เข้าร่วมโครงการเพราะถูกบังคับ โดยไม่มีทางเลือกเลย

ระดับที่ 2 ถูกล่อ ลักษณะนี้ ประชาชนจะถูกล่อด้วยผลประโยชน์ในรูปของค่าจ้างแรงงานหรือ ความสะดวกสบายบางอย่าง

ระดับที่ 3 ถูกชักชวน การมีส่วนร่วมลักษณะนี้ ส่วนมากเป็นโครงการที่ทางราชการคิดขึ้นเองเรียบร้อยแล้ว และ พยายามชักชวนประชาชนให้ความร่วมมือ โดยอาศัยการโฆษณาประชาสัมพันธ์ต่าง ๆ

ระดับที่ 4 สัมภาษณ์แล้ววางแผนให้ ลักษณะการมีส่วนร่วมชนิดนี้ ปรากฏว่า ปัญหาความต้องการของประชาชนจะได้รับการเอาใจใส่ขึ้นบ้าง กล่าวคือ ผู้วางโครงการจะสำรวจปัญหาความต้องการของชาวบ้านด้วยการเรียกประชุม สอบถาม สัมภาษณ์ แต่การตัดสินใจว่า ปัญหาของชาวบ้านคืออะไร ควรแก้ไขด้วยวิธีใด ยังคงอยู่ที่ผู้วางโครงการอยู่

ระดับที่ 5 มีการเสนอความเห็น ประชาชนจะเริ่มเข้าไปมีส่วนในการเสนอความเห็นที่เกี่ยวกับโครงการและการดำเนินการตามโครงการ แต่การตัดสินใจยังคงเป็นส่วนของราชการอยู่

ระดับที่ 6 มีโอกาสเสนอโครงการ ในระดับนี้ทางราชการกับประชาชนจะมีการปรึกษาหารือกันอย่างใกล้ชิด ประชาชนจะมีโอกาสตัดสินใจว่าปัญหาของตนคืออะไร จะแก้ไขได้อย่างไร วิธีใดดีที่สุด จนกระทั่งมีสิทธิ์เสนอโครงการและเข้าร่วมปฏิบัติด้วย

ระดับที่ 7 มีโอกาสตัดสินใจ ในระดับนี้ ประชาชนจะเป็นหลักสำคัญของการตัดสินใจในทุกเรื่อง ตั้งแต่การวางแผน การปฏิบัติตามแผน และการประเมินโครงการ

Agbayani (1974 อ้างอิงใน กรมการพัฒนาชุมชน, 2529. หน้า 14) ได้จำแนกการมีส่วนร่วมเป็น 11 ลักษณะดังนี้

1. การร่วมประชุม
2. การออกความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ
3. การตีปัญหาให้กระจ่าง
4. การออกเสียงสนับสนุนหรือคัดค้านปัญหา
5. การออกเสียงเลือกตั้ง
6. การบริจาคเงิน
7. การบริจาควัตถุ
8. การช่วยเหลือด้วยแรงงาน
9. การใช้โดยการเป็นประโยชน์ให้ถูกต้อง
10. การช่วยเหลือในการรักษาโครงการ
11. การทำงานกับผู้นำการเปลี่ยนแปลง

Whang (1981. pp. 94-99) ได้จำแนกความมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนา เหมากัด วุนดง ของประเทศเกาหลี ออกเป็น 3 ประเภทคือ

1. การมีส่วนร่วมโดยความสมัครใจ (Voluntary Participation) เป็นการมีส่วนร่วมที่เกิดจากความคิดริเริ่มของประชาชนเอง

2. การมีส่วนร่วมโดยการถูกชักชวน (Induced Participation) เป็นการมีส่วนร่วมที่ได้รับ การกระตุ้นจากรัฐหรือชนชั้นนำ โดยการใช้ระบบสิ่งล่อใจ (Incentive System) ซึ่งอาจเป็นสิ่งล่อทางวัตถุหรือทางจิตใจ

3. การมีส่วนร่วมโดยการถูกบังคับ (Forced Participation) หรือ การระดมประชาชน โดยรัฐ (Total Mobilization by the Government) โดยรัฐจัดตั้งเป็นสังคม ที่มีสายการบังคับบัญชาเป็นลำดับชั้น (Hierarchically Organized Society) และใช้อำนาจผ่านลงมาตามสายที่จัดตั้งไว้

กรรณิกา ชมดี (2524. หน้า 13) ได้สรุปรูปแบบในการมีส่วนร่วม โดยแบ่งลักษณะการมีส่วนร่วมออกเป็น 10 แบบ คือ

1. การมีส่วนร่วมประชุม (Attendance at Meeting)
2. การมีส่วนร่วมในการออกเงิน (Financial Contribution)
3. การมีส่วนร่วมในการเป็นกรรมการ (Membership on Committees)
4. การมีส่วนร่วมเป็นผู้นำ (Position of Leadership)
5. การมีส่วนร่วมสัมภาษณ์ (Interviewer)
6. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ชักชวน (Solicitor)
7. การมีส่วนร่วมเป็นผู้บริโภค (Customers)
8. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ริเริ่มหรือผู้เริ่มการ (Entrepreneurs)
9. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ใช้แรงงาน (Employers)
10. การมีส่วนร่วมออกวัสดุ อุปกรณ์ (Material Contribution)

Shadid และคณะ (1982. p. 25) เห็นว่า แนวคิดที่ได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบมากที่สุดคือ แนวคิดของ Cohen และ Uphoff ซึ่งได้จำแนกขั้นตอนหรือประเภทการมีส่วนร่วมออกเป็น เรื่องของการตัดสินใจ (Decision Making) การดำเนินการ (Implementation) ผลประโยชน์ (Benefits) และการประเมินผล (Evaluation) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ในกระบวนการตัดสินใจนั้น ประการแรกที่ต้องทำคือ การกำหนดความต้องการ และการจัดลำดับความสำคัญ ต่อจากนั้นเลือกนโยบายและประชากรที่เกี่ยวข้อง การตัดสินใจในช่วงเริ่มต้น การตัดสินใจในช่วงการวางแผน และการตัดสินใจในช่วงการปฏิบัติตามแผนที่วางไว้

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ในส่วนที่เป็นองค์ประกอบของการดำเนินงานโครงการนั้น จะได้มาจากคำถามที่ว่า ใครจะทำประโยชน์ให้แก่โครงการได้บ้าง และจะทำประโยชน์ได้โดยวิธีใด

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ ในส่วนที่เกี่ยวกับผลประโยชน์นั้น นอกจากความสำคัญของผลประโยชน์ในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพแล้ว ยังจะต้องพิจารณาถึงการกระจายผลประโยชน์ภายในกลุ่มด้วย ผลประโยชน์ของโครงการนี้ จะรวมถึงผลที่เป็นประโยชน์ทางบวกและผลที่เกิดขึ้นทางลบที่เป็นผลเสียของโครงการ ซึ่งจะเป็นผลประโยชน์และโทษต่อบุคคลและสังคมส่วนรวมด้วย

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการประเมินผล สิ่งสำคัญที่จะต้องสังเกตคือ ความเห็น (Views) ความชอบ (Preferences) และความคาดหวัง (Expectations) ซึ่งจะมีอิทธิพล สามารถแปรเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มต่าง ๆ ได้

กรมพัฒนาชุมชน (2529. หน้า 16) ได้สรุปลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็น 18 ลักษณะ ดังต่อไปนี้

1. มีส่วนร่วมเป็นผู้ริเริ่ม
2. มีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการดำเนินงาน
3. มีส่วนร่วมในการตัดสินใจใช้ทรัพยากร
4. มีส่วนร่วมในการออกความเห็นและข้อเสนอแนะ
5. มีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา
6. มีส่วนร่วมในการคิดหาวิธีในการแก้ปัญหา
7. มีส่วนร่วมในการวางแผน
8. มีส่วนร่วมในการประชุม
9. มีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่ม
10. มีส่วนร่วมในการออกเสียงสนับสนุนหรือคัดค้านปัญหา
11. มีส่วนร่วมในการเป็นคณะกรรมการหรือบริหารงาน

12. มีส่วนร่วมในการเป็นสมาชิก
13. มีส่วนร่วมในการเป็นผู้ชักชวนหรือประชาสัมพันธ์
14. มีส่วนร่วมในการดำเนินตามกิจกรรมที่วางไว้
15. มีส่วนร่วมในการลงทุนหรือบริจาคเงินหรือทรัพย์สิน
16. มีส่วนร่วมในการออกแรง หรือสละแรงงาน
17. มีส่วนร่วมในการออกวัสดุอุปกรณ์
18. มีส่วนร่วมในการดูแลรักษา ติดตามหรือประเมินผล

เจมส์คีย์ ปิ่นทอง (2527. หน้า 272-273) ได้เสนอขั้นตอนของการมีส่วนร่วมจาก

ประสบการณ์ภาคสนามการพัฒนาชนบทในประเทศไทยว่า การมีส่วนร่วมแท้จริงนั้นน่าจะมี 4 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาชาวชนบท ขั้นตอนนี้ เป็นส่วนที่สำคัญที่สุด เพราะถ้าชาวบ้านยังไม่สามารถเข้าใจปัญหาและค้นหาสาเหตุของปัญหา ด้วยตัวของเขาเอง กิจกรรมต่าง ๆ ที่ตามมาก็ไร้ประโยชน์ เพราะชาวชนบทจะขาดความเข้าใจและ มองไม่เห็นความสำคัญของกิจกรรมนั้น เนื่องจากชาวชนบทเป็นผู้อยู่กับปัญหาและรู้จักปัญหาของ ตนเองดีที่สุด แต่มนุษย์จะมองปัญหาของเขาได้เด่นชัดขึ้นเมื่อมีคนมาช่วยเขาวิเคราะห์ถึงปัญหา และสาเหตุของปัญหานั้น เจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนาเองที่จะทำหน้าที่เสมือนหนึ่งเป็นกระจกเงาที่ คอยสะท้อนภาพ หรือเป็นจิตแพทย์ผู้คอยชักนำให้ชาวชนบทมองเห็นภาพของปัญหาและวิเคราะห์ ปัญหาด้วยตัวของเขาเอง

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม การวางแผนดำเนินกิจกรรมเป็น ขั้นตอนต่อไปที่ขาดไม่ได้ เพราะหากเจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนาต้องการแต่ผลงานการพัฒนาวัตถุให้ เสร็จสิ้นโดยฉับไว ก็จะดำเนินการวางแผนเสียด้วยตนเอง ผลที่ตามมาก็คือ เมื่อขาดเจ้าหน้าที่ ชาวชนบทก็จะไม่สามารถดำเนินการวางแผนได้ด้วยตนเอง สิ่งนี้อาจเป็นความยากลำบากที่ ผลักดันให้เจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนาทำหน้าที่เป็นแต่เพียงเพื่อนของชาวชนบทในการช่วยกันวางแผน เพราะชาวชนบทจะได้รับการศึกษาและพัฒนาตนเองในการวางแผนและดำเนินงานเอง เจ้าหน้าที่ หรือนักพัฒนาต้องทำให้ได้ว่า การศึกษาใดก็ตามต้องเริ่มความยาก ง่าย เร็ว ช้า จากระดับ ของผู้เข้ารับการศึกษามีใช้จากระดับความสามารถของผู้ให้การศึกษา

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการลงทุนและการปฏิบัติงาน ถึงแม้ว่าชาวชนบทจะยากจน และขาดแคลนทรัพยากร แต่ชาวชนบทที่มีทรัพยากรที่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงานได้ เพราะจากประสบการณ์ทำงานในชนบท อย่างน้อยชาวบ้านก็มีแรงงานของตนเอง เป็นขั้นต่ำสุดที่จะเข้าร่วมได้ และในหลาย ๆ แห่ง ชาวชนบทสามารถที่จะร่วมลงทุนในกิจกรรมหลาย ๆ ประเภทได้ การร่วมลงทุนและปฏิบัติงาน จะทำให้ชาวชนบทคิดต้นทุนให้กับตนเองในการดำเนินงาน และจะระมัดระวังรักษากิจกรรมที่สร้างขึ้น เพราะเขามีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ ซึ่งต่างไปจากสภาพที่การลงทุนและการปฏิบัติงานทั้งหมดจากปัจจัยภายนอก จะมีอะไรเสียหายก็ไม่เดือดร้อนมากนัก และการบำรุงรักษาก็จะไม่เกิดขึ้น เพราะเมื่อไม่ใช้ของเขา เขาก็จะไม่บำรุงรักษา ไม่รักและหวงแหน นอกจากนี้ การร่วมปฏิบัติงานด้วยตนเองจะทำให้ได้รับการเรียนรู้ การดำเนินกิจกรรมอย่างใกล้ชิด และเมื่อเห็นประโยชน์ก็จะสามารถดำเนินกิจกรรมชนิดนั้นด้วยตนเองต่อไปได้

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนสุดท้ายที่สำคัญยิ่งอีกเหมือนกัน เพราะถ้าการติดตามประเมินผลจากการมีส่วนร่วมของชาวชนบท แต่ดำเนินการโดยบุคคลภายนอก ชาวชนบทย่อมจะไม่ได้ประเมินตนเองด้วยว่างานที่ทำไปนั้น ได้รับผลดีได้รับประโยชน์อย่างไรหรือไม่ การดำเนินกิจกรรมอย่างเดียวกันในโอกาสต่อไปถึงอาจประสบความสำเร็จเพราะชาวชนบทไม่ได้ประเมินด้วยตนเองให้รู้แจ้งว่าดีหรือไม่อย่างไร ถึงแม้จะมีผู้โต้แย้งว่าการประเมินที่เที่ยงธรรมที่สุดน่าจะมาจากบุคคลภายนอกที่ไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมนั้น ๆ แต่ถ้าคิดถึงจุดมุ่งหมาย การพัฒนาที่จะมุ่งพัฒนาคน การคำนึงถึงแต่ความเที่ยงธรรมในแนวความคิดของบุคคลภายนอกย่อมไร้ประโยชน์ การผสมผสานระหว่างคนภายนอกกับชาวชนบทน่าจะเกิดประโยชน์ตามวัตถุประสงค์มากกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากส่วนประกอบของคนนอกที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับกิจกรรมจะเป็นชาวชนบทในหมู่บ้านอื่น ๆ มาร่วมประเมินด้วย ก็จะก่อให้เกิดประโยชน์ไม่น้อย เพราะนอกจากจะเป็นการเผยแพร่กิจกรรมออกไปแล้วชาวชนบทจะเข้าใจและมองเห็นคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ คล้ายคลึงกับชาวชนบทด้วยตนเอง

ศิริกาญจน์ โกสุมภ์ (2542. หน้า 228) ได้เสนอแบบแผนของการมีส่วนร่วมแบบเหลื่อมล้ำ (Inequity Participatory Pattern) ไว้ 3 แบบ คือ

1. แบบชายขอบ (Marginal Participatory Pattern) ได้แก่ การร่วมงาน ร่วมมือ สนับสนุน ร่วมแสดงความคิดเห็น แต่ไม่มีอำนาจตัดสินใจ
2. แบบบางส่วน (Partial Participatory Pattern) ได้แก่ การริเริ่มงาน ร่วมงาน สนับสนุน ดำเนินงาน แสดงความคิดเห็น และมีอำนาจตัดสินใจบ้าง

3. แบบเต็มที (Full Participatory Pattern) ได้แก่ การริเริ่มงาน ดำเนินการ สนับสนุนแสดงความคิดเห็น ร่วมงานและกิจกรรม และมีอำนาจตัดสินใจเต็มที่

Thawilwadee (2000. pp. 9-10) กล่าวถึง การมีส่วนร่วมของสาธารณะ (Public Participation) ว่าเป็นกระบวนการนำความคิดเห็นหรือความห่วงใยของสาธารณะหรือของผู้มีส่วนได้เสียไปร่วมในการกำหนดนโยบายหรือการตัดสินใจของภาครัฐ ซึ่งจะต้องกระทำโดยเปิดเผย มีการสื่อสารสองทางและเปิดเผยข้อมูลซึ่งกันและกันระหว่างผู้ดำเนินการ (Proponent) และสาธารณะ (Public) การมีส่วนร่วมของสาธารณะจะมีประสิทธิภาพได้จะต้องมีการสื่อสารระหว่างผู้ดำเนินการและสาธารณะ 3 ประการดังนี้

1. กลุ่มสาธารณะ (Public Group) หรือกลุ่มบุคคลจะต้องสื่อสารให้ผู้ดำเนินการได้เข้าใจถึงพื้นฐานความรู้ความเข้าใจในประเด็นที่เกี่ยวข้องของตนเอง
2. ผู้ดำเนินการจะต้องให้ข้อมูลทางเทคนิค (Technical Information) ของประเด็นที่เกี่ยวข้องแก่สาธารณะ
3. ต้องมีการแลกเปลี่ยนข้อมูล การรับรู้ และการให้คุณค่า ระหว่างผู้ดำเนินการและกลุ่มสาธารณะรวมทั้งในกลุ่มบุคคลต่าง ๆ

การมีส่วนร่วมของชุมชน นับว่าเป็นกระบวนการที่จะทำให้ชุมชนมีการเรียนรู้ เติบโตและก้าวหน้าอย่างมั่นคงและยั่งยืน ซึ่งกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน หากสามารถขยายผลถึงทอเป็นเครือข่ายกับชุมชนอื่น ๆ อันจะส่งผลให้ชุมชนได้มีโอกาสได้คิด วางแผน นำทรัพยากร เงินทุน และความรู้ของตนไปแลกเปลี่ยนกับองค์กรชาวบ้านและชุมชนอื่น ๆ ก็จะก่อให้เกิดการร่วมมือและเกิดความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรเหล่านั้นบนพื้นฐานของการเรียนรู้ การพึ่งพาอาศัยและการมีส่วนร่วมระหว่างกัน เกิดการถ่ายทอดประสบการณ์ การเรียนรู้ และประยุกต์ใช้ความรู้ที่ได้มาให้เกิดเป็นพลังสังคมของภาคประชาชนอย่างแท้จริง

จิรวัดณ์ พิระสันต์ (2547. หน้า 44) ได้สรุปในการวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาการมีส่วนร่วมของมหาวิทยาลัยกับชุมชนทางด้านศิลปกรรม ที่เกี่ยวข้องกับบริบทต่างๆ ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ศาสนา ความเชื่อ ฯลฯ เป็นแนวคิด รูปแบบ ขั้นตอนการมีส่วนร่วมจากนักวิชาการต่าง ๆ ออกเป็น ดังนี้

ขั้นที่ 1 ควรมีส่วนร่วมในการริเริ่มและร่วมมือแสดงความคิดเห็น เป็นขั้นที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการริเริ่ม ร่วมมือ และแสดงความคิดเห็น ค้นหาปัญหาและสาเหตุ กำหนดความหมายขอบเขตการมีส่วนร่วม ตลอดจนการมีส่วนร่วมตัดสินใจ กำหนดความต้องการชุมชน และมีส่วนในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการนั้น

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในขั้นวางแผน เป็นขั้นที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย และวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการดำเนินงาน กำหนดทรัพยากร และแหล่งทรัพยากรที่จะต้องใช้ในโครงการ

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในขั้นการดำเนินโครงการ เป็นขั้นที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำประโยชน์ให้โครงการบรรลุวัตถุประสงค์ เช่น การร่วมช่วยเหลือด้านทรัพยากร แรงงาน หรือการจัดการและการประสานงานในเชิงเครือข่าย เป็นต้น

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผลโครงการ เป็นขั้นที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการประเมินโครงการที่ดำเนินไปนั้น ว่าบรรลุวัตถุประสงค์หรือไม่ หรือจะพัฒนาต่อเนื่องอย่างไร การประเมินผลนี้ อาจเป็นการประเมินผลย่อย (Formative Evaluation) ซึ่งเป็นการประเมินผลความก้าวหน้าของโครงการที่ดำเนินอยู่เป็นระยะ ๆ และการประเมินผลรวม (Summative Evaluation) ซึ่งเป็นการประเมินสรุปรวมยอดของโครงการทั้งหมด

2.3 ชุมชนเข้มแข็ง

การมีสำนึกสาธารณะของประชาชนในชุมชน เป็นองค์ประกอบหนึ่งของการเป็นชุมชนเข้มแข็ง การศึกษาลักษณะและวิธีการทำให้ชุมชนเข้มแข็ง จึงสามารถนำไปสู่การพัฒนาสำนึกสาธารณะของประชาชนในชุมชนได้ ซึ่งความหมายของคำว่า "ชุมชน" มีความแตกต่างกันไปตามพื้นฐานของแนวคิดและประสบการณ์ของผู้ให้นิยาม รวมทั้งบริบทของการให้นิยามด้วยความแตกต่างเหล่านี้ทำให้สามารถแบ่งความหมายของชุมชนออกเป็นหลายประการ

ประเวศ วะสี (2541 ข. หน้า 35) ได้ให้ความหมายของชุมชนว่า เป็นการรวมตัวของกลุ่มชนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน อาจเป็นการรวมตัวตามพื้นที่หรือไม่ใช่พื้นที่ก็ได้ สมาชิกของชุมชนมีการติดต่อสื่อสารกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ และมีการจัดการ

ชุมชนเป็นการรวมตัวของกลุ่มที่อาจจะอยู่ในพื้นที่เดียวกันหรือไม่ก็ได้ อาจมีชาติพันธุ์หรือวัฒนธรรมเดียวกันหรือไม่ก็ได้ โดยที่กลุ่มคนที่มารวมตัวกันนั้นจะต้องมีวัตถุประสงค์ของการมารวมตัวร่วมกัน มีการทำกิจกรรมร่วมกัน มีอุดมการณ์ร่วมกัน มีการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสาร มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการจัดการ ความเป็น ชุมชน มีขอบเขตกว้างขวางและหลากหลาย อันอาจแบ่งได้หลายประเภท คือ (1) ชุมชนตามพื้นที่ ซึ่งอาจจะเป็นพื้นที่เฉพาะเจาะจงเล็ก ๆ เช่น หมู่บ้านชนบท ไปจนถึงอำเภอ จังหวัด องค์กรก็ตามชุมชนอาจหมายถึง กลุ่มคนที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน โดยที่กลุ่มคนดังกล่าวมิได้อยู่ในพื้นที่เดียวกัน แต่มี

จุดมุ่งหมายร่วมกัน (2) ชุมชนตามเรื่อง เช่น ชุมชนอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้ ชุมชนลุ่มน้ำ กลุ่มออมทรัพย์ เป็นต้น (3) ชุมชนตามกลุ่มคน เช่น กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มผู้สูงอายุ เป็นต้น (4) ชุมชนตามอาชีพ เช่น กลุ่มไร่นาสวนผสม เป็นต้น

ศูนย์ศึกษายาเสพติด (2545. หน้า 12) ได้แยกความหมายของชุมชนไว้เป็น 3 ประการ คือ

1. ชุมชนในความหมายของกลุ่มคน จะเน้นที่กลุ่มคนที่อยู่ในท้องที่หรือเมืองเดียวกัน อยู่ภายใต้กฎหมายเดียวกัน เช่น กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านจัดสรรเดียวกัน เป็นต้น
2. ชุมชนในความหมายของพื้นที่ จะเน้นที่พื้นที่หรืออาณาบริเวณที่คนอยู่ร่วมกัน ชุมชนในความหมายนี้จะแสดงออกให้เห็นในลักษณะชื่อของชุมชน เช่น ชุมชนบ้านจันทรม เป็นต้น
3. ชุมชนในความหมายของกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์ จะแสดงให้เห็นกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กัน ซึ่งมีผู้ให้ความหมายไว้หลายสำนวน สามารถแบ่งออกได้ 3 กลุ่ม คือ
 - 3.1 ชุมชนในความหมายของกลุ่มคนที่มีความสนใจร่วมกัน หมายถึง กลุ่มคนที่มีความสนใจร่วมกัน อยู่ในวงการเดียวกัน ซึ่งอาจจะอยู่ในพื้นที่เดียวกันหรืออยู่คนละพื้นที่ก็ได้ เช่น ชมรมนักวิทยาศาสตร์ ชมรมคณิตศาสตร์ เป็นต้น
 - 3.2 ชุมชนในความหมายตามแนวมานุษยวิทยา จะเน้นที่กลุ่มคนที่มีประวัติความเป็นมา ชาติพันธุ์ ความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรมเดียวกัน อยู่รวมกันในพื้นที่เดียวกัน
 - 3.3 ชุมชนในความหมายตามแนวสังคมวิทยา จะเน้นที่ความสัมพันธ์ทางสังคมของสมาชิกในชุมชน การรวมตัวของสมาชิกอาจจะอยู่ในพื้นที่เดียวกันหรือไม่ก็ได้ สิ่งสำคัญคือสมาชิกจะต้องมีความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน มีการจัดการ

ส่วนความหมายของ "ชุมชนเข้มแข็ง" นั้น ได้มีการให้ความหมายไว้หลากหลาย ดังนี้ ศูนย์วิจัยนโยบายการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ม.ป.ป. อ้างอิงใน ศูนย์ศึกษายาเสพติด, 2545. หน้า 14-15) ได้ให้ความหมาย "ความเข้มแข็งของชุมชน" ว่า หมายถึง ความผาสุก ปรองดองของสมาชิกหรือความมั่นคงยั่งยืนทางเศรษฐกิจ ความสามารถในการสืบสานวัฒนธรรมและวิถีชีวิต หรือมีความสามารถดำรงรักษาความอุดมสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อม

ประเวศ วะสี (2541 ข. หน้า 65) ได้กล่าวถึง ชุมชนเข้มแข็งว่า มีความหมาย เช่นเดียวกับความหมายของชุมชน ความเป็นชุมชน ประชาคม ประชาสังคม สังคมเข้มแข็ง ซึ่งคำเหล่านี้มีความหมายเดียวกัน โดยหมายถึงการที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมการณ์ร่วมกัน หรือมีความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง ในการกระทำกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน และมีการจัดการที่มีการรวมตัวของกลุ่มคนจนกลายเป็นชุมชนนั้น ก่อให้เกิดพลังในการแก้ปัญหา และสร้างสรรค์สิ่งดีงามทุกอย่าง ทั้งในด้านเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมือง และสุขภาพ

ชุมชนเข้มแข็ง เป็นชุมชนที่มีพลังในการแก้ปัญหาและสร้างสรรค์สิ่งดีงามในด้านต่าง ๆ ได้แก่ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม เป็นต้น อันนำไปสู่ความผาสุกปรองดองของสมาชิก ตลอดจนความมั่นคงยั่งยืนในด้านต่าง ๆ และเนื่องจากชุมชนเข้มแข็งเป็นชุมชนที่สมาชิกมีวัตถุประสงค์ในการดำเนินกิจกรรมของชุมชนร่วมกัน เข้ามาร่วมคิดร่วมทำ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้กันในการปฏิบัติ และมีการจัดการ จึงทำให้ชุมชนมีพลังในการที่จะแก้ปัญหา หรือพัฒนาชุมชนได้ในทุกด้านได้ เช่น เศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม จิตใจ สุขภาพ เป็นต้น อีกทั้งยังก่อให้เกิดดุลยภาพเชิงอำนาจในสังคม แทนที่อำนาจในการกำหนดทิศทางของสังคม จะเป็นของภาครัฐหรือภาคเศรษฐกิจเท่านั้น และเป็นพื้นฐานของประชาธิปไตย ด้วยเหตุนี้ชุมชนเข้มแข็งจึงเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาไปสู่สันติสุขที่ยั่งยืนของมนุษยชาติอย่างแท้จริง (ประเวศ วะสี, 2541ข. หน้า 20-21)

ชุมชนที่เข้มแข็งจะมีลักษณะดังนี้ (ศุภยาศี กษายาเสพยิตติ, 2545. หน้า 15)

1. ชุมชนมีความอิสระ กล่าวคือ มีอิสรภาพด้านความคิดและอุดมคติที่ไม่ถูกบังคับควบคุมด้วยกำลังอำนาจใด ๆ

2. ชุมชนรวมตัวกันเพื่อประโยชน์ส่วนรวม มิใช่เพื่อประโยชน์ส่วนตน

3. สมาชิกในชุมชนมีวัตถุประสงค์ในการทำกิจกรรม มีความเอื้ออาทรต่อกัน

และมีการกระทำร่วมกัน

4. ชุมชนมีลักษณะเป็นชุมชนเรียนรู้ (Learning Organization) สมาชิกของชุมชนจะต้องเรียนรู้ต่อความเป็นไปของโลก รู้ข่าวสารทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองของประเทศ รวมทั้งเพิ่มพูนความรู้ด้านต่าง ๆ ที่จำเป็น เช่น ด้านการอาชีพ ด้านการเมือง การปกครอง เป็นต้น นอกจากนี้ การเรียนรู้จะเป็นไปในลักษณะ เรียนรู้ร่วมกันจากการกระทำ

5. เป็นชุมชนที่มีจิตวิญญาณ (Spirituality) การมีจิตวิญญาณของชุมชนจะเห็นได้จาก การที่สมาชิกมีความผูกพัน รักดีกับชุมชน เสียสละ ทำงานเพื่อชุมชน มีความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน ห่วงแหนชุมชน มีสิ่งที่สมาชิกยึดเหนี่ยวร่วมกัน

6. เป็นชุมชนที่สามารถจัดการตนเอง แก้ปัญหาของตนเองได้ โดยดำเนินการกิจกรรม 4 ประการ คือ (1) การวางแผน ชุมชนจะต้องมีการวางแผนว่าจะทำอะไร ใครเป็นผู้ทำ ทำที่ไหน อย่างไร (2) การจัดกระบวนการ เป็นการเตรียมการเพื่อการดำเนินการตามแผน ซึ่งต้องมีการเตรียมคน เตรียมวัสดุ เตรียมเงิน (3) การลงมือดำเนินการ เป็นการปฏิบัติตามแผนที่วางไว้จนกว่างานจะเสร็จ (4) การประเมินผล

7. เป็นชุมชนที่มีสภาพเป็นปึกแผ่น และมีสันติภาพ สมาชิกของชุมชนมีความรู้สึกผูกพันกัน มีความรักใคร่ สามัคคี

8. เป็นชุมชนที่พึ่งตนเองได้และพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง

9. เป็นชุมชนที่มีการเกิดขึ้นของผู้นำตามธรรมชาติ

ปัจจัยที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งออกเป็น "สภาวะพื้นฐาน" และ "กระบวนการทางสังคมในชุมชน" โดยที่ปัจจัยด้านสภาวะพื้นฐานได้แก่ ชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ภูมิปัญญา ภาวะผู้นำ รูปแบบการทำมาหากิน สภาพแวดล้อมและทรัพยากร ตลอดจน การปกครองตนเอง เป็นต้น ส่วนปัจจัยด้านกระบวนการทางสังคมในชุมชนได้แก่ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน การร่วมกันเรียนรู้และแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยกันในชุมชน ลักษณะสัมพันธ์ภาพระหว่างกลุ่มคนฝ่ายต่าง ๆ ในชุมชน เป็นต้น การแบ่งปัจจัยที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง ดังกล่าวข้างต้น นับว่าเป็นการแบ่งที่กว้าง จึงทำให้ครอบคลุมประเด็นต่าง ๆ ได้อย่างค่อนข้างครบถ้วน (ศูนย์ศึกษาอาสาสมัคร, 2545. หน้า 16)

1. สภาวะพื้นฐาน ประกอบด้วยองค์ประกอบและปัจจัย ต่อไปนี้

1.1 ภูมิปัญญาภูมิธรรม มีผู้กล่าวถึงสาระที่เกี่ยวข้องกับประเด็นนี้อยู่หลายคน เช่น สีสลาภรณ์ นาครทรรพ (2539. หน้า 65-66) ได้ชี้ให้เห็นว่าในชุมชนที่เข้มแข็งและสามารถสร้างสรรค์ การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ จะต้องมีความรู้และธรรมะ ปรากฏอยู่ในตัวผู้นำและสมาชิกของชุมชน ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของคนในการอยู่ร่วมกันกับคนอื่น ในสังคมและธรรมชาติ ภูมิปัญญาที่ผ่านการกลั่นกรองจนตกผลึกและสามารถนำมาปรับใช้กับการดำรงชีวิตในโลกยุคปัจจุบันนั้นมักจะมีสาระเนื้อหาเป็นหลักธรรมอยู่ในตัว เพราะธรรมะก็เป็นไปเพื่อการดำรงชีวิตของคนร่วมกันอย่างสันติสุข นอกจากนั้น การที่ชุมชนจะเข้มแข็งมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับค่านิยมที่สมาชิกในชุมชนยึดถือ เพราะค่านิยมที่สมาชิกในชุมชนยึดถือเป็น

ปัจจัยที่กำหนดวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตในด้านต่าง ๆ ชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องมีค่านิยมที่จะส่งเสริมลักษณะของชุมชนที่เข้มแข็ง นั่นคือค่านิยมที่มีฐานมาจากศาสนาธรรม เช่น พุทธศาสนา ศาสนาอิสลาม ฯลฯ ซึ่งมีสอดคล้องกับวิถีชีวิตของปัจเจกชนและชุมชน ประเด็นนี้ ยังรวมถึงความสามารถในการแสวงหาองค์ความรู้อีกด้วย เนื่องจากองค์ความรู้เป็นสิ่งสำคัญที่จะก่อให้เกิดการพัฒนา

1.2 จิตสำนึกประชาสังคม (Civic Consciousness) หมายถึง ความคิดและการยอมรับในเรื่องการรวมตัวกันอย่างอิสระด้วยความรัก ความเอื้ออาทร การยอมรับในความคิดเห็นของกันและกัน ในอันที่จะเรียนรู้กันหรือแก้ไขปัญหาที่เผชิญอยู่ร่วมกัน การรวมตัวกันในลักษณะนี้เป็นการรวมตัวในลักษณะภาคี (Partnership) มีความสัมพันธ์กันในแนวราบ (Horizontal) ตลอดจนมีความผูกพันทางจิตวิญญาณ

1.3 มีวิสัยทัศน์ร่วมกัน การที่ชุมชนจะมีความเข้มแข็ง สมาชิกของชุมชนจะต้องมองเห็นอนาคตข้างหน้าร่วมกัน รู้และเข้าใจร่วมกันถึงทิศทางข้างหน้าที่จะไปด้วยกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน

1.4 การมีอุดมการณ์ร่วมกัน หมายถึง การมีทัศนคติต่อโลก ต่อสังคม ต่อชุมชนร่วมกัน

1.5 สมาชิก ผู้นำ องค์การชุมชน มาร่วมกันทำกิจกรรมตามธรรมชาติทั้งทางความคิด การวางแผน การปฏิบัติ และการติดตามผล ผู้นำถือเป็นผู้กุมความอยู่รอดของชุมชน หากผู้นำได้รับการยอมรับ มีบารมี สร้างความสามัคคี ปฏิบัติดี มีความสามารถและคำนึงถึงส่วนรวมจริง ๆ ก็จะสามารถนำชุมชนให้ประสบความสำเร็จ เกิดความเข้มแข็งขึ้น เช่น ผู้นำที่สามารถประยุกต์งานราชการกับเป้าหมายเพื่อชาวบ้านได้ และผู้นำทางการที่สามารถประสานทรัพยากรภายในและภายนอกชุมชน นอกจากนี้ ผู้นำจะต้องเป็นผู้นำตามธรรมชาติ เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน มิใช่ ผู้นำที่ถูกกำหนดมาจากภาครัฐ ชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องมีองค์การชุมชนและเครือข่ายชุมชน องค์การชุมชน หมายถึง กลุ่มการรวมตัวซึ่งอาจจะเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้ เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันเฉพาะคราว เฉพาะเรื่องหรือต่อเนื่องก็ได้ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอาชีพ เป็นต้น ส่วนเครือข่ายชุมชน หมายถึง โครงสร้างและกระบวนการซึ่งเชื่อมโยงสมาชิกในกลุ่มเข้าด้วยกัน เครือข่ายจะเป็นสิ่งที่ช่วยรวมพลังแห่งจิตสำนึกของสมาชิกให้ร่วมกันเป็นพลังอำนาจ

1.6 ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง หรือแบบยังชีพ เป็นปัจจัยแห่งความเข้มแข็งของชุมชนนั้น จะมีรูปแบบการผลิตที่มุ่งตอบสนองของความต้องการของตนเองเป็นหลัก เป็นการผลิตตามสภาพของตนเอง คือ เน้นปัจจัยการผลิตในชุมชน ทั้งแรงงาน วัตถุดิบ ความรู้และเทคโนโลยีของตนเอง ส่วนในด้านการบริโภค ชุมชนจะเน้นการบริโภคสิ่งที่ผลิตหรือหาได้ในชุมชน สำหรับ

การสะสมและการกระจายส่วนเกินที่ชุมชนผลิตได้ เพื่อสนองตอบการยังชีพของตนเองเป็นหลัก มีผลให้ชุมชนไม่ต้องผลิตส่วนเกินจำนวนมาก เพื่อไปตอบสนองต่อส่วนอื่น ๆ อย่างการผลิตเพื่อขาย ส่วนเกินจากการบริโภคก็จะกระจายแบ่งปันไปยังญาติมิตร ทำบุญให้ทาน และการชำระภาษี ค่าธรรมเนียมต่าง ๆ แก่รัฐ เจ้านาย ผู้อุปถัมภ์ ฯลฯ

2. กระบวนการทางสังคมในชุมชน ประกอบด้วยองค์ประกอบปัจจัยที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ดังนี้

2.1 กระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงหรือการบุกรุกจากภายนอก การเรียนรู้จากการกระทำร่วมกัน (Interactive Learning through Action) สามารถทำให้งานยาก ๆ หรือปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น ได้รับการดำเนินการหรือแก้ไขจนสำเร็จได้ การเรียนรู้ในที่นี้ หมายถึง กระบวนการศึกษาเรียนรู้ของคนในชุมชน ได้แก่ การคิดวิเคราะห์ การตั้งคำถาม และการหาคำตอบเกี่ยวกับปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ

2.2 การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน การที่ชุมชนจะเข้มแข็งได้ สมาชิกของชุมชนจะต้องมีความเชื่ออาทรต่อกัน มีความสมานฉันท์

2.3 สัมพันธภาพของสมาชิกในชุมชน จะต้องอยู่ในลักษณะที่มีความสัมพันธ์ในแนวราบหรือแนวนอน อันจะเป็นเงื่อนไขให้เกิดความร่วมมือและเกิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดได้อย่างกว้างขวาง อีกทั้งเป็นการเปิดโอกาสให้บุคคลได้เรียนรู้และแสดงศักยภาพอย่างมีอิสระ ซึ่งเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดความรักความสามัคคีก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน

2.4 การจัดการ การที่ชุมชนจะเข้มแข็งได้จะต้องมีเรื่องของการจัดการ เช่น การสร้างประชาสังคมจะต้องวางอยู่บนพื้นฐานของการจัดการที่ดี การจัดการที่ดีนี้จะต้องดีทั้งองค์กร ระบบและประสิทธิภาพของทั้งคนและองค์กร การจัดการที่ดีจะต้องมีการกระจายบทบาทภาระหน้าที่ความรับผิดชอบในด้านต่าง ๆ ให้แก่สมาชิก รวมทั้งมีการกำหนดสิทธิ กติกาและวินัยของการอยู่ร่วมกันของชุมชนด้วย หากปราศจากการจัดการแล้ว องค์กรชุมชนจะมีลักษณะที่หลวม ๆ คล้ายกับเป็นที่รวมของคนที่มีอุดมการณ์ร่วมกันเท่านั้น แต่ไม่สามารถผลักดันให้เกิดกิจกรรมการพัฒนาหรือแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้

องค์ประกอบและปัจจัยของชุมชนเข้มแข็งที่กล่าวมาข้างต้น ทั้งสถานะพื้นฐานและกระบวนการทางสังคมในชุมชน แม้จะนำมาอธิบายได้เป็นข้อ ๆ แต่ในความเป็นจริงแล้ว องค์ประกอบและปัจจัยทั้งหลายเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และพัฒนาโดยไม่แยกออกจากองค์ประกอบอื่น ๆ ได้อย่างชัดเจน แต่องค์ประกอบเหล่านั้น กลับมีความสัมพันธ์กันในลักษณะองค์รวม (Holistic) กล่าวคือ ในกระบวนการเรียนรู้ต้องอาศัยองค์ความรู้ และมีเรื่องของการจัดการด้วย ในขณะที่การจัดการก็ทำให้เกิดการเรียนรู้และยกระดับสติปัญญา และกระบวนการเรียนรู้ได้รับการยอมรับว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดเนื่องจากเป็นเรื่องของความคิดและปัญญาที่สอดแทรกอยู่ในทุกองค์ประกอบและปัจจัยของชุมชนเข้มแข็งและประสานองค์ประกอบต่าง ๆ เข้าด้วยกันในลักษณะที่เรียกว่าบูรณาการ (Integration)

พัฒน์ บุญยรัตน์พันธ์ (2517 : 1-2) ได้เขียนหลักปรัชญาเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน อันจะสามารถนำไปใช้ในการสร้างชุมชนเข้มแข็งได้ ดังนี้

1. บุคคลแต่ละคนย่อมมีความสำคัญและมีความเป็นเอกลักษณ์ที่ไม่เหมือนกัน จึงมีสิทธิอันพึงได้รับการปฏิบัติด้วยความยุติธรรมและอย่างบุคคลที่มีเกียรติ ในฐานะที่เป็นมนุษย์ บุคคลผู้หนึ่ง
2. บุคคลแต่ละคนย่อมมีสิทธิและสามารถที่จะกำหนดวิถีการดำรงชีวิตของตนไปในทิศทางที่ตนต้องการ
3. บุคคลแต่ละคน ถ้าหากมีโอกาสแล้ว ย่อมจะมีความสามารถที่จะเรียนรู้เปลี่ยนแปลงทัศนคติ พฤติกรรมและพัฒนาขีดความสามารถ ให้มีความรับผิดชอบต่อสังคมสูงขึ้นไป
4. มนุษย์ทุกคนมีพลังในเรื่องความคิดริเริ่ม ความเป็นผู้นำ และความคิดใหม่ ๆ ซึ่งซ่อนเร้นอยู่ และพลังความสามารถเหล่านี้สามารถเจริญเติบโตและนำออกมาใช้ได้ ถ้าพลังที่ซ่อนเร้นเหล่านี้ได้รับการพัฒนา
5. การพัฒนาพลังและขีดความสามารถของชุมชนในทุกด้านเป็นสิ่งที่พึงปรารถนา และมีความสำคัญยิ่งต่อชีวิตของบุคคล ชุมชน และรัฐ

ธีรยุทธ บุญมี (2536. หน้า 193) กล่าวว่ากระบวนการเกิดชุมชนเข้มแข็ง มี 3 ขั้นตอน คือ ขั้นที่ 1 การเกิดจิตสำนึก ขั้นที่ 2 การเกิดกลุ่มองค์กรทางเศรษฐกิจสังคมต่าง ๆ ที่มีจิตสำนึกในการดูแลผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ขั้นที่ 3 การก่อรูปของอุดมการณ์ร่วมของอุดมการณ์สังคมและกลุ่มองค์กรต่าง ๆ และเสนอว่าสังคมไทยในปัจจุบันกำลังอยู่ในขั้นที่ 3

อุทัย ดุลยเกษม และเอนก นาคะบุตร (2541. หน้า 15-17) เห็นว่ากระบวนการเกิดของชุมชนเข้มแข็ง หรือประชาสังคม มี 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. เกิดความรู้สึกตระหนักในปัญหาร่วมกัน มีตัวกระตุ้นให้ตระหนักในปัญหา เริ่มมีการพูดคุยกัน ทำงานร่วมกัน เป็นเวทีแนวนอน มีความเข้าใจกัน มีความรู้สึกที่ต้องแก้ไขปัญหามีการพูดคุยกัน วิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน เริ่มเรียนรู้จากของจริงจนกระทั่งมองเห็นปัญหาร่วมกันเป็นขั้นที่เรียกว่าอยู่ในขั้นก่อรูปของประชาสังคม

2. ขั้นสร้างกลุ่ม จะเริ่มจากกลุ่มเล็ก ๆ ที่ค่อย ๆ ทำงานร่วมกัน ทำให้เกิดเวทีที่คนเรียนรู้ร่วมกัน ทำงานร่วมกัน เป็นเวทีแนวนอน มีความเข้าใจกัน มีความรู้สึกว่าได้ช่วยตัวเองได้กระบวนการ เกิดความเชื่อมั่นในกลุ่มกิจกรรมและเห็นว่าการร่วมคิดร่วมทำก่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกันในกลุ่มคนเล็ก ๆ นี้

3. ขั้นปรับโครงสร้างความสัมพันธ์ใหม่เป็นแนวนอน

4. ขั้นขยายเครือข่าย

จากกระบวนการดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่ามีผลสอดคล้องกัน โดยเริ่มจากขั้นการเกิดจิตสำนึกหลัก จากนั้นจึงขยายไปสู่รูปธรรม แล้วค่อย ๆ พัฒนาเป็นอุดมการณ์ที่มั่นคง อย่างไรก็ตาม โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2540. หน้า 65-66) ได้ตั้งข้อสังเกตในประเด็นนี้ 2 ประการ คือ

1. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมมักไม่มีลักษณะพัฒนาการเชิงเส้น (Linear Unidirectional Development) แต่มีลักษณะที่เป็น "ตรรกะแบบคลุมเครือ" (Fuzzy Logic) คือไม่สามารถระบุได้ว่าอะไรเกิดก่อนหลัง จิตสำนึกอาจเกิดก่อนและเป็นเหตุให้เกิดองค์การประชาสังคมหรือจิตสำนึกสังคมอาจเป็นผล คือ เมื่อมีการรวมตัวกันเป็นองค์กรแบบหลวม ๆ แล้วสมาชิกองค์กรเกิดการเรียนรู้ แล้วพัฒนาเป็นจิตสำนึกทางสังคมขึ้น และตัวจิตสำนึกสังคมที่ธรรมาภิบาล มี เสนออีกอาจไม่ใช่มีจิตสำนึกแบบเดียว แต่อาจเปลี่ยนแปลงไปได้หลายรูปการณ์ นอกจากนั้น การนำเสนอเป็นขั้นตอนแบบพัฒนาการเชิงเส้นตรง ทำให้เกิดความรู้สึกว่าพัฒนาการไปสู่ขั้นตอนท้าย ๆ เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ในเชิงประวัติศาสตร์ ซึ่งพัฒนาการดังกล่าวอาจเกิดขึ้นได้ตามเหตุปัจจัยและบริบททางสังคม การเมือง และประวัติศาสตร์ของพัฒนาการนั้น ๆ

2. การนำเสนอทิศทางการเปลี่ยนแปลงในลักษณะแนวโน้มที่มีอาจหลีกเลี่ยงได้ดังกล่าว นั้น ให้ความรู้สึกที่ลดความสำคัญของผู้แสดงทางสังคม (Social Actors) ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งข้อเสนอเช่นนี้ทำให้เกิดความรู้สึกที่ขัดแย้งกับจิตสำนึกแบบประชาสังคมที่เน้นความริเริ่ม และศักยภาพของปัจเจกบุคคลในฐานะ "พลเมือง" ที่เป็นผู้แสดงทางสังคม

สำหรับกลยุทธ์ที่ดำเนินการกับองค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็ง กาญจนา แก้วเทพ (2540. หน้า 30-44) เสนอว่า กลยุทธ์สำคัญของการพัฒนาองค์กรชุมชน มีดังนี้ (1) กลยุทธ์เกี่ยวกับการจัดการและพัฒนากิจกรรม (2) กลยุทธ์เกี่ยวกับการจัดการและพัฒนาโครงสร้างองค์กร (3) กลยุทธ์เกี่ยวกับการจัดการและพัฒนาทรัพยากรบุคคล (4) กลยุทธ์เกี่ยวกับการจัดการและการพัฒนาทรัพยากรวัตถุ ส่วนวิธีการทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง สามารถดำเนินการได้ 4 ประการ คือ (1) เปลี่ยนแปลงแนวการอบรม เปลี่ยนแปลงความเคยชินด้านความรู้สึก (2) ขจัดความขัดแย้งระหว่างความจำเป็นด้านอาชีพ และสัมพันธภาพในชุมชน (3) จัดการสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพให้มีมิตรภาพในชุมชนมากขึ้น (4) ก่อให้เกิดการเสียสละเพื่อส่วนรวม

แมทธิวส์ (2540. หน้า 15) เห็นว่า เครื่องมือสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน คือ การพัฒนากระบวนการเรียนรู้และเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน ชุมชนที่มีการรวมกลุ่มเป็นองค์กรมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน มีการเชื่อมโยงประสานสัมพันธ์กันจนเกิดเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันนั้น จะมีพลังที่จะแก้ปัญหาและพัฒนาท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนี้

การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้านที่เริ่มขึ้นใหม่ โดย

- การศึกษาเรียนรู้ปัญหาชาวบ้าน แบบมีส่วนร่วม
- การเรียนรู้คิดค้นกิจกรรมแก้ปัญหา
- การวางแผนกิจกรรมแก้ปัญหา
- การรวมกลุ่มปฏิบัติร่วมกัน

แนวทางการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน อาศัย 4 ยุทธศาสตร์ คือ

- การกำหนดประเด็นปัญหา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน
- การสร้างทางเลือกให้กับชุมชน โดยผ่านกระบวนการสนทนาแบบพินิจ พิเคราะห์
- การดำเนินกิจกรรมสาธารณะ
- การประเมินผลกิจกรรมโดยสาธารณะ

นอกจากนี้แล้วแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่แปด (พ.ศ. 2540 -2544)

ได้กำหนดแนวทางในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของคนในครอบครัวและชุมชน โดย

1. พัฒนากระบวนการเรียนรู้ของคนในครอบครัวและชุมชน โดย

- 1.1 ปฏิรูปกระบวนการเรียนการสอนทางการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบ
- 1.2 ส่งเสริมการใช้สื่อสารมวลชนให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาศักยภาพของ

ครอบครัวและชุมชน

2. ส่งเสริมการรวมตัวของชุมชน โดย

- 2.1 สนับสนุนการรวมกลุ่มของชุมชนในทุกรูปแบบ
- 2.2 ส่งเสริมการสร้างเครือข่ายชุมชนอย่างกว้างขวาง

3. สร้างหลักประกันทางเศรษฐกิจแก่ครอบครัวและชุมชน โดย

- 3.1 พัฒนาทักษะและโอกาสทางเศรษฐกิจของครอบครัวและชุมชน
- 3.2 ส่งเสริมให้ธุรกิจเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจ ชุมชน และชีวิต

ครอบครัว

4. สร้างหลักประกันความมั่นคงทางสังคมแก่ครอบครัวและชุมชน โดย

- 4.1 จัดและพัฒนาระบบสวัสดิการสังคมที่มีคุณภาพอย่างกว้างขวางแก่ครอบครัว

และชุมชน

- 4.2 ส่งเสริมบทบาทของครอบครัวและชุมชนในการบริการสังคม

5. ปรับปรุงประสิทธิภาพการบริหารจัดการเพื่อการพัฒนาครอบครัวและชุมชน

- 5.1 ปรับปรุงระบบราชการให้สนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของสถาบันครอบครัว

และชุมชน

- 5.2 ส่งเสริมให้องค์กรทางสังคมทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนามากขึ้น

เมื่อพิจารณาโดยรวมในเรื่องแนวทางทำให้ชุมชนเข้มแข็งที่ได้มีผู้กล่าวถึงข้างต้น พบว่ามีข้อเสนอที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน อันเป็นแนวทางที่จะทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้ โดยที่กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน มี 4 ขั้นตอน คือ (1) กำหนดปัญหา (2) แสวงหาทางเลือก (3) ดำเนินกิจกรรม (4) การประเมินผล การดำเนินการทุกขั้นตอนดังกล่าวสมาชิกในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง (ศูนย์ศึกษาสาธาณพิทยิต, 2545. หน้า 21)

แนวทางที่จะทำให้ชุมชนเข้มแข็งในแนวกว้างนั้น ประเวศ วะสี (2541ข. หน้า 40-46) ได้กล่าวถึงแนวทางสนับสนุนประชาคมไว้ 10 ประการ ดังนี้ (1) ขับเคลื่อนนโยบายและกระแสสังคม (2) สสำรวจผังชุมชนและเครือข่าย (3) ส่งเสริมการขยายตัวของเครือข่ายชุมชน (4) สร้างศูนย์บริการ วิชาการเบ็ดเสร็จ (One-stop-service) (5) เชื่อมต่อการค้าขาย (6) ส่งเสริมการใช้สื่อเพื่อพัฒนา (7) ปรับวิถีงบประมาณ (8) ออกกฎหมายเพื่อความเข้มแข็งของชุมชน (9) ฝึกอบรมทักษะการสร้างความเป็นชุมชน (10) การวิจัยและพัฒนาเพื่อความเข้มแข็งของชุมชน

สุรพล พยอมแย้ม (2545. หน้า 115-117) ได้เสนอ ขั้นตอนการเพิ่มพลังอำนาจให้แก่ชุมชนอันจะเป็นวิธีนำไปสู่ชุมชนเข้มแข็งได้ การเพิ่มพลังอำนาจให้แก่ชุมชนจะเป็นโครงการกิจกรรมที่เน้นการพัฒนาความชำนาญและเพิ่มศักยภาพให้กับคนในชุมชน โดยมีขั้นตอน ดังนี้

1. กำหนดเป้าหมายให้ชัดเจน (Targeted Mission) โดยเริ่มต้นด้วยการระบุได้อย่างชัดเจนว่าโครงการนี้จัดทำไปเพื่อให้เกิดความชำนาญในเรื่องอะไร กับบุคคลใดบ้าง
2. กำหนดแผนปฏิบัติงาน (Action Planning) ทำการระบุให้รู้ว่าใครต้องทำอะไร ทำเมื่อไร ทำอย่างไร พร้อมกันนั้นต้องมีรายละเอียดประกอบว่า ต้องใช้ทรัพยากรอะไรบ้างในการทำสิ่งเหล่านั้น
3. แสวงหาหรือสร้างสรรคผู้นำกลุ่มในชุมชนที่เหมาะสม (Change in Leadership) การปฏิบัติการในโครงการ จำเป็นต้องมีผู้นำกลุ่มที่เหมาะสม หากกลุ่มเป้าหมายยังขาดผู้นำกลุ่มหรือยังมีผู้นำที่หย่อนประสิทธิภาพอยู่ ก็ต้องแสวงหาหรือสร้างสรรคผู้นำกลุ่มที่มีลักษณะเหมาะสมกับการสร้างความร่วมมือหรือประสานสัมพันธ์ในการทำงานเป็นทีมได้เป็นอย่างดี
4. เสาะหากกลุ่มบุคคลที่เป็นแกนนำ (Resources for Community Mobilizer) นอกจากผู้นำกลุ่มหรือผู้นำชุมชนที่มีคุณสมบัติเหมาะสมแล้ว ในกลุ่มเป้าหมายของการเพิ่มพลังอำนาจเอง จะมีบุคคลกลุ่มหนึ่งที่มีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากสมาชิกทั่วไป บุคคลเหล่านี้มีคุณสมบัติเป็นที่ยอมรับในสิ่งใดสิ่งหนึ่งจากคนในกลุ่ม ดังนั้น เมื่อได้เข้าร่วมกิจกรรมหรือได้รับการฝึกฝนประสบการณ์ บุคคลเหล่านี้จะทำหน้าที่กระตุ้นให้เกิดกิจกรรมในภาพรวมมากยิ่งขึ้น ผู้จัดทำโครงการต้องนำคุณค่านั้น ๆ มาใช้ให้เป็นประโยชน์
5. การจดบันทึกการปฏิบัติและการรับรู้ผลงาน (Documentation and Feedback) การจดบันทึกสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในการดำเนินงานตามโครงการเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะนอกจากเป็นการติดตามผลการปฏิบัติเป็นระยะ ๆ แล้วยังเป็นการได้รับรู้ผลสำเร็จของงานไปด้วย และทำให้มีโอกาสนในการปรับปรุงแก้ไขการปฏิบัติงานนั้นไปพร้อม ๆ กันเท่าที่จะทำได้ โดยไม่ต้องรอการประเมินผลเมื่อสิ้นสุดโครงการ นอกจากนั้น การบันทึกการปฏิบัติงานในขณะที่ยังดำเนินการอยู่ จะทำให้มีรายละเอียดของข้อมูลการปฏิบัติได้มากขึ้น
6. ขอความช่วยเหลือจากผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทาง (Technical Assistance) งานบางอย่างของโครงการ จำเป็นต้องกระทำอย่างมีความชำนาญ การขอคำแนะนำ การช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกชุมชน เป็นสิ่งจำเป็นอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะการฝึกปฏิบัติครั้งแรกให้ถูกวิธี เพราะหากกระทำไม่ถูกต้องแล้ว การแก้ไขใหม่จะเพิ่มความเสี่ยงผิดพลาดอย่างมาก

7. ขยายผลของความสำเร็งในงาน (Making Outcomes Matter) ผลงานที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานทุกโครงการ ไม่ได้เป็นประโยชน์เฉพาะเรื่องที่เป็นเป้าหมายของโครงการนั้นเพียงอย่างเดียว ความสำเร็งที่เกิดขึ้นจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างอื่นในชุมชนขึ้น และย่อมมีผลกระทบต่อส่วนอื่นของชุมชน ดังนั้น ผู้จัดทำโครงการและผู้นำชุมชนต้องเข้าใจและขยายผลของการได้สิ่งอื่นที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนที่ตามมาอีก จึงนับว่าเป็นการเพิ่มพลังอำนาจให้แก่ชุมชนอย่างแท้จริง

การดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับชุมชนเข้มแข็ง มีความจำเป็นอย่างยิ่งประการหนึ่ง คือ การทราบเครื่องชี้วัดชุมชนเข้มแข็ง ว่ามีสาระอย่างไรบ้าง ทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางที่จะทำให้ทราบว่าชุมชนใดบ้างมีความเข้มแข็ง รวมถึงเป็นแนวทางที่จะพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็งขึ้น สี่ลาภรณ์ นาคกรทรรพ (2539, หน้า 244-261) ได้ทำการศึกษาและสังเคราะห์สาระเกี่ยวกับองค์ประกอบขององค์การชุมชนที่เข้มแข็ง แล้วรวบรวมสรุปเป็นประเด็นที่จะใช้เป็นเครื่องชี้วัดชุมชนเข้มแข็งได้ ดังนี้

1. เครื่องชี้วัดเกี่ยวกับภูมิปัญญา ระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า และระบบความคิด

1.1 ความคิดและพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน

1.1.1 ทศนคติหรือความคิดเห็นของสมาชิกเกี่ยวกับความเชื่อ คุณค่า พิธีกรรม

ต่าง ๆ

1.1.2 พฤติกรรมของสมาชิกในการถือปฏิบัติตามพิธีกรรมความเชื่อเหล่านั้น

โดยอาจพิจารณาจากจำนวนสมาชิกที่มีพฤติกรรมดังกล่าว

1.1.3 ความผูกพันภักดีต่อชุมชนของสมาชิก

1.1.4 การเสียสละทำงานเพื่อชุมชน

1.1.5 มีความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน

2. เครื่องชี้วัดเกี่ยวกับลักษณะของชุมชน

2.1 ความเป็นอิสระของชุมชน มีอิสระด้านความคิดและอุดมการณ์

2.2 ชุมชนรวมตัวกันเพื่อทำประโยชน์ส่วนรวม

2.3 ชุมชนเกิดผู้นำตามธรรมชาติ

3. เครื่องชี้วัดเกี่ยวกับการจัดการชุมชน

3.1 วัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่ม

3.1.1 กลุ่มสนใจ

3.1.2 กลุ่มศึกษาเรียนรู้

3.1.3 กลุ่มกิจกรรม

3.2 กฎ กติกา ระเบียบ เพื่อควบคุมพฤติกรรมของสมาชิก

3.2.1 มีกฎ ระเบียบ กติกา

3.2.2 มีกระบวนการออกกฎ ระเบียบ กติกา

3.2.3 มีการปฏิบัติตามกฎ ระเบียบ กติกา

3.3 กิจกรรมของชุมชน

3.3.1 ด้านเศรษฐกิจและอาชีพ

3.3.2 ด้านสังคม วัฒนธรรม ประเพณี

3.4 การจัดการทรัพยากรของชุมชน

3.4.1 กิจกรรมที่จัด

3.4.2 จำนวนกิจกรรม

3.5 มีกระบวนการจัดการเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน

3.5.1 การวางแผน

3.5.2 การจัดกระบวนการ

3.5.3 การลงมือดำเนินการ

3.5.4 การประเมิน

4. เครื่องชี้วัดเกี่ยวกับการเรียนรู้ชุมชน

4.1 การศึกษาดูงาน

4.1.1 จำนวนครั้งของการศึกษาดูงาน

4.1.2 คุณภาพของการศึกษาดูงาน

4.1.3 จำนวนผู้เข้าร่วม

4.1.4 การปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมหลังจากได้ไปดูงานแล้ว

4.2 เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้

4.2.1 จำนวนครั้งของการจัดเวที

4.2.2 ประเภทของเวทีที่จัด

4.2.3 จำนวนผู้เข้าร่วม

4.2.4 คุณภาพของกระบวนการวิเคราะห์

4.3 การขยายเครือข่ายการเรียนรู้และความร่วมมือ

4.3.1 จำนวนสมาชิกและอัตราเพิ่ม

4.3.2 จำนวนองค์กรที่เกี่ยวข้อง

4.3.3 การได้รับการยอมรับจากองค์กรภายนอก

5. เครื่องชี้วัดเกี่ยวกับผลกระทบจากการดำเนินงานของชุมชน

5.1 ด้านเศรษฐกิจและอาชีพ

5.1.1 จำนวนและขนาดของกองทุน

5.1.2 ความสม่ำเสมอในการอบรม

5.1.3 อัตราการเติบโตของกองทุน

5.1.4 ประเภทของกิจกรรมที่ใช้เงินหรือทรัพยากรจากกองทุน

5.1.5 ประเภทของกองทุน

5.1.6 จำนวนหนี้สินของครัวเรือนและชุมชน

5.1.7 รายได้ของครัวเรือนและชุมชน

5.1.8 ช่องว่างรายได้ของคนจนและคนรวย

5.1.9 จำนวนแรงงานที่ย้ายเข้าย้ายออก

5.1.10 ความหลากหลายของทางเลือกในการประกอบอาชีพ

5.1.11 ผลการดำเนินงานของกลุ่มโดยดูจากกำไรหรือขาดทุน

5.1.12 พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ

5.2 ด้านสังคมวัฒนธรรม

5.2.1 สัดส่วนจำนวนครัวเรือนที่สมาชิกย้ายออก

5.2.2 สัดส่วนจำนวนครัวเรือนที่สมาชิกย้ายเข้า

5.2.3 จำนวนผู้ได้รับสวัสดิการจากชุมชน

5.2.4 อัตราอาชญากรรมและยาเสพติด

5.2.5 การปรับใช้และสืบทอดภูมิปัญญาและความรู้พื้นบ้าน

5.2.6 การอนุรักษ์และสืบทอดศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน

5.2.7 อัตราเพิ่มหรือลดของคนที่สนใจบวชเรียนหรือปฏิบัติธรรมตามศาสนา

5.3 ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

5.3.1 อัตราพื้นที่ป่า

5.3.2 สภาพแหล่งน้ำสาธารณะ

5.3.3 สภาพของดิน

5.3.4 สภาพมลภาวะ

5.3.5 สิทธิในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

5.4 ด้านการศึกษา

5.4.1 มีการศึกษาที่เหมาะสมกับชุมชนในลักษณะหลักสูตรท้องถิ่น

5.4.2 ชุมชนมีส่วนร่วมทางการศึกษา

6. เครื่องชี้วัดเกี่ยวกับบุคคลได้แก่ ผู้นำ ประชาชน หรือภูมิปัญญาในชุมชน พิจารณาจาก

6.1 จำนวนผู้นำ

6.2 ความรู้และทักษะของผู้นำ

6.3 กิจกรรมที่ดำเนินการและการเผยแพร่

2.4 การสร้างการเรียนรู้แก่ชุมชน

กระบวนการเรียนรู้เป็นปัจจัยหรือองค์ประกอบที่สำคัญอย่างยิ่งของการก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนและทำให้ประชาชนในชุมชนมีสำนึกสาธารณะ กระบวนการเรียนรู้มี 2 ประเภท คือ (1) กระบวนการเรียนรู้ตามระบบโรงเรียน ซึ่งเป็นการจัดโดยสถานศึกษา อาศัยระบบชั้นเรียนเป็นหลัก มีหลักสูตรกำหนดไว้ตามระดับและประเภทการศึกษา เพื่อให้บุคคลได้เรียนรู้ตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตร (2) ขบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต เป็นการเรียนรู้จากแหล่งความรู้และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของบุคคลทั้งที่มีอยู่เอง และที่มนุษย์ตั้งใจสร้างขึ้น ดังนั้น ขบวนการเรียนรู้ที่จะก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนก็คือ กระบวนการเรียนรู้ทั้งสองประเภทนี้

Bloom (1971. อ้างอิงใน ศูนย์ศึกษาชาติและประวัติ, 2545. หน้า 25) ได้กล่าวว่า ผลของกระบวนการเรียนรู้ที่มีต่อผู้เรียนทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ พิจารณาได้จากการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านความรู้ ด้านความรู้สึกละและการกระทำ ส่วนกระบวนการเรียนรู้ หมายถึง ขั้นตอนที่จะก่อให้เกิดการเรียนรู้

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2538. หน้า 12) กล่าวว่า การเรียนรู้หมายถึง กระบวนการที่จะให้คนเรียนรู้เพื่อที่จะเรียนต่อไปได้ สามารถจัดระเบียบความคิดและพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองได้

เสรี พงศ์พิศ และคณะ (2538. หน้า 23) ได้อ้างถึงความเห็นของผู้เชี่ยวชาญที่ได้ชี้ให้เห็นความสำคัญของการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ที่ การศึกษา ไม่ได้หมายความว่า การไปโรงเรียนเพียงอย่างเดียวแต่การศึกษาจะเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต การเรียนรู้ยุคใหม่นี้จะไม่จำกัดอยู่เฉพาะในห้องเรียนอีกต่อไป การเรียนรู้จะโยงอยู่กับการปฏิบัติในชีวิตจริง

สีลาภรณ์ นาคทรพรพ (2539, หน้า 66) ให้ความหมายของ การเรียนรู้ ว่าหมายถึง กระบวนการศึกษาเรียนรู้ในเรื่องการคิดวิเคราะห์ การตั้งคำถาม และการหาคำตอบเกี่ยวกับ ปัญหา สาเหตุและแนวทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541, หน้า 107-108) ได้กล่าวถึงแนวทาง ในการจัดการศึกษาในศตวรรษที่ 21 ที่แสดงให้เห็นความสำคัญของการเรียนรู้ว่า "เราต้องสอนทุกคนให้พร้อมที่จะฉกฉวยโอกาสการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อเป็นการเพิ่มทั้งความรู้ ทักษะและเจตคติ ของตน ตลอดจนรู้จักปรับตัวไปตามกระแสต่าง ๆ ในโลกที่ยุ่งยากซับซ้อน และผันแปรตลอดเวลา" การที่จะจัดการศึกษาให้ประสบความสำเร็จ ต้องอาศัยการเรียนรู้ 4 แบบซึ่งเรียกว่า "เสาหลัก แห่งองค์ความรู้" ประกอบด้วย (1) การเรียนรู้เพื่อรู้ (2) การเรียนรู้เพื่อปฏิบัติได้จริง (3) การ เรียนรู้เพื่อที่จะอยู่ร่วมกัน และ (4) การเรียนรู้เพื่อชีวิต

กล่าวโดยสรุป การเรียนรู้หรือกระบวนการเรียนรู้เป็นปัจจัยที่ทำให้มนุษย์เกิดปัญญาที่ จำเป็นต่อการดำเนินชีวิตที่มีคุณภาพของมนุษย์ และลักษณะสำคัญของการเรียนรู้ (Learning) มี ดังนี้

- 1 การเรียนรู้ คือ การกระทำ (Learning is Action)
- 2 การเรียนรู้เป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล (Learning is Individual)
- 3 การเรียนรู้มีอิทธิพลจากบุคคลอื่น (Learning is Influence by Other People)
- 4 การเรียนรู้ คือ การตอบสนองต่อสิ่งเร้า (Learning is a Response to Stimuli)
- 5 การเรียนรู้มีอยู่ตลอดชีวิต (Learning is Lifelong)

เสวี พงศ์พิศ และคณะ (2538, หน้า 17) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ของประชาชนเป็น จุดเด่นของการพัฒนาชุมชนที่ประชาชนมีส่วนร่วมและมีบทบาทในการกำหนดแผนงาน โครงการ และวิธีการดำเนินงาน ส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มตามธรรมชาติ และสร้างเครือข่าย เกิดเป็น ขบวนการประชาชนและรวมตัวกันหาทางเลือกและทางออกเพื่อพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง

ในปฏิญญา (Declaration) ของการประชุมเรื่อง การพัฒนาที่ยั่งยืนโดยการศึกษาชุมชน ซึ่งเป็นการประชุมระดับโลก ครั้งที่ 7 ของ ICEA ข้อ (c) แสดงให้เห็นความสำคัญของการศึกษา ชุมชน กล่าวคือ การศึกษาชุมชนที่ดีจะช่วยสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน การพัฒนาที่ยั่งยืนจะ ประสบผลสำเร็จได้โดยผ่านการศึกษาชุมชน

ประเวศ วะสี (2538, หน้า 38) กล่าวว่า ถ้าปราศจากเรียนรู้ของชุมชน การพัฒนา อย่างยั่งยืนจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย

สีลาภรณ์ นาคทรพรพ (2539, หน้า 253) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนับเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้ เนื่องจากเป็นการยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ หาทางเลือกของการแก้ปัญหา การตัดสินใจเลือกทางเลือกในการแก้ปัญหา และสรุปบทเรียน เพื่อยกระดับสติปัญญาให้สูงขึ้น

อุทัย ดุลเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540, หน้า 23-24) ชี้ให้เห็นว่า ชุมชนจะดำรงลักษณะความเข้มแข็งไว้ให้มากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพของกระบวนการศึกษาเรียนรู้ของชุมชน โดยที่การศึกษาในที่นี้ไม่ได้หมายถึง การเรียนรู้หนังสือหรือการศึกษาในสถาบัน แต่หมายถึง การเรียนรู้ของบุคคลในลักษณะกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต

อมรวิชัย นาคทรพรพ (2541, หน้า 5) ได้กล่าวถึงการดำเนินการในการปฏิรูปการศึกษาเพื่อแก้ปัญหาของประเทศ ที่สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน โดยกล่าวว่า ต้องส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต ส่งเสริมความเข้มแข็งทางปัญญาและรวมพลังในชุมชนเพื่อการเรียนรู้และแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ และสังคมร่วมกัน ซึ่งจะประสานสอดคล้องไปกับการปฏิรูปการเมืองที่กระจายอำนาจการตัดสินใจลงไปสู่ท้องถิ่น

จากสาระเกี่ยวกับความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตที่ยกมากล่าวไว้ โดยสังเขปข้างต้น จะเห็นว่ากระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตเป็นปัจจัยสำคัญที่สร้างสำนึกสาธารณะให้เกิดขึ้นในชุมชน อันจะเป็นตัวกำหนดระดับความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งในชุมชนที่เข้มแข็งนั้น จะมีการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง เป็นการเข้าไปกระตุ้น พัฒนา และยกระดับ องค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งทำให้ชุมชนสามารถจัดการแก้ปัญหาเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และอื่นๆได้

เสรี พงศ์พิศ และคณะ (2538) ได้กล่าวถึงลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนว่า การจัดการศึกษาให้เด็กและเยาวชน โดยองค์กรชาวบ้านในที่ต่าง ๆ เป็นการจัดการเรียนรู้ที่เกี่ยวกับประเพณี วัฒนธรรม คุณค่าดั้งเดิม ผสมผสานเข้ากับการทำมาหากิน เช่น เกษตรยั่งยืน วนเกษตร และอื่น ๆ

ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตเป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนมีสำนึกสาธารณะและมีความเข้มแข็งสามารถแก้ปัญหาที่ย่างยากลำบากซับซ้อนและหลายหลากได้นั้น สีลาภรณ์ นาคทรพรพ (2539, หน้า 61-64) ได้สรุปไว้ดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีลักษณะเป็นกระบวนการกลุ่ม การเรียนรู้ของแต่ละคนจะเกิดขึ้นในกระบวนการที่ได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหาและข้อเสนอแนะแนวทางการแก้ไขปัญหาระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน และแม้ว่าสมาชิกในชุมชนอาจจะไม่ตระหนักแต่ที่แท้จริงแล้วกระบวนการกลุ่มนี้เท่ากับเป็นการยอมรับความเท่าเทียมกันของคนในกลุ่มที่มาเรียนรู้ร่วมกัน บางคนอาจรู้มากกว่าคนอื่นในบางเรื่อง แต่มีหลายเรื่องที่เขาอาจเรียนรู้ได้จากการระดมสมอง ทำให้สามารถหาทางออกที่ดีที่สุดและเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายได้ เนื่องจากคนที่มาเรียนรู้ร่วมกันเป็นคนในชุมชน เขาย่อมเป็นผู้ที่รู้ดีที่สุดเกี่ยวกับปัญหาของตนเองและชุมชน ได้มีประสบการณ์ของการทดลองทางเลือกการแก้ปัญหาต่าง ๆ มาแล้วในชีวิตจริง การพูดคุยเถียงของคนในชุมชน จึงเป็นการนำเอาประสบการณ์จริงมาแลกเปลี่ยนกัน เพื่อหาทางแก้ปัญหาที่ดีที่สุด

2. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง เป็นเรื่องของความพยายามที่จะหาทางแก้ปัญหาในชีวิตจริง พลวัตของการเรียนรู้เกิดขึ้นจากการได้พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหาและหาแนวทางแก้ไข เมื่อได้แนวทางแก้ไขแล้ว สมาชิกก็นำกลับไปลงมือปฏิบัติ ซึ่งอาจเป็นการกระทำของบุคคลากร หรือของกลุ่มได้ แล้วแต่กรณีว่าประเด็นปัญหานั้นเป็นเรื่องที่ต้องการพลังของกลุ่มหรือไม่ เมื่อได้ทดลองทำตามแนวทางที่ได้ตกลงไว้ในกลุ่มแล้ว ได้ผลเป็นอย่างไร มีปัญหาอุปสรรคอะไรเกิดขึ้น ก็นำกลับมาทบทวนวิเคราะห์หรือร่วมกับกลุ่ม เพื่อหาทางแก้ต่อไปอีก กระบวนการคิด – ทำ – ทบทวนวิเคราะห์ร่วมกับกลุ่มเพื่อหาทางแก้ต่อไปอีก กระบวนการคิด-ทำ-ทบทวนวิเคราะห์-ทำ จึงหมุนวนไป และส่งผลต่อการยกระดับสติปัญญาของสมาชิกในชุมชน กระบวนการนี้จึงเป็น กระบวนการเรียนรู้แบบมีปฏิสัมพันธ์จากการกระทำร่วมกัน (Interactive Learning through Action)

3. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้จากปัญหาในชีวิต (Problem Oriented) และเป็นการเรียนรู้เพื่อพยายามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริง ๆ การเรียนรู้ของชุมชนจึงมิได้มีความหมายเพียงยกระดับความคิดสติปัญญาของคนในชุมชน แต่ยังหมายถึงการช่วยแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตอันเป็นผลที่คนในชุมชนสามารถเห็นเป็นรูปธรรมได้ เมื่อชุมชนสามารถช่วยกันแก้ปัญหาของตนเองได้ ความมั่นใจในศักยภาพของตนเองก็จะสูงขึ้น และกล้าที่จะริเริ่มคิดค้นหาทางเรียนรู้เพิ่มเติม เพื่อพัฒนาชุมชนของตนเองให้ดีขึ้น นอกจากนี้การเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริงยังมีความหมายอีกนัยหนึ่ง คือ การเรียนรู้เช่นนี้เป็นการเรียนรู้จากสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวที่ผู้เรียนรู้อยู่แล้ว การทำความเข้าใจในสิ่งของหรือสถานการณ์ที่ผู้เรียนรู้อยู่แล้ว ย่อมง่ายและเชื่อ

ต่อการพัฒนาความคิดของผู้เรียนเกี่ยวกับเรื่องนั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าการที่ผู้เรียนรู้จากสิ่งที่ใกล้ตัวหรือไม่รู้จัก

4. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่าย เครือข่ายเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ในแนวราบมากกว่าแนวตั้ง ความเชื่อมโยงระหว่างคนที่เข้ามาสัมพันธ์กับเป็นเครือข่ายนี้ คือ การเรียนรู้จากประสบการณ์ของกันและกัน การแลกเปลี่ยนความคิดและทรัพยากรระหว่างกันตามความสมัครใจ มีการช่วยเหลือกัน มีการติดต่อสื่อสารถึงกันสม่ำเสมอ แต่ไม่มีการบังคับบัญชาสั่งการ ไม่มีโครงสร้างอำนาจ เครือข่ายจึงมีลักษณะค่อนข้างหลวม จุดรวมของคนหรือชุมชนที่เข้ามาเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายมักจะได้แก่ การมีแนวคิดคล้ายกัน มีความสนใจหรือทำงานในเรื่องประเภทเดียวกัน ร่วมกัน หรือเชื่อมโยงกัน เช่น เครือข่ายลุ่มน้ำในภาคเหนือ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เครือข่ายออมทรัพย์ เครือข่ายชาวประมงพื้นบ้าน เป็นต้น องค์การชุมชนที่ร่วมอยู่ในเครือข่ายเหล่านี้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และติดต่อสื่อสารถึงกันเป็นระยะ ๆ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมิใช่การเรียนรู้ของปัจเจกชนเท่านั้น หากแต่เป็นการเรียนรู้ร่วมกันหลาย ๆ คนที่มาทำกิจกรรมร่วมกัน

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2539. อ้างอิงใน ศูนย์ศึกษายาเสพติด, 2545. หน้า) ได้กล่าวถึงสาระของลักษณะกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนไว้ในหนังสือ "การศึกษาวิถีชุมชน" ว่า ความรู้หรือชุดประสบการณ์ของชุมชน มิใช่ความรู้ทางเทคนิคเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีส่วนที่เป็นคุณค่า ศิลธรรม และจริยธรรมรวมอยู่ด้วย หรือเป็นความรู้แบบองค์รวม และการถ่ายทอดมิได้แยกเป็นส่วน ๆ ผู้เรียนจึงต้องเรียนรู้วิถีชีวิตทั้งหมด หัวใจของการเรียนรู้เช่นนี้อยู่ที่การปฏิบัติและการเรียนรู้วิถีชีวิตที่ปรากฏอยู่ในชุมชนเป็นกระบวนการของข้อมูลข่าวสาร และความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวบ้านและชุมชนที่นำไปใช้ประโยชน์ได้จริง และการจัดการศึกษาของชุมชนมีลักษณะประการหนึ่ง คือ การถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์วางอยู่บนพื้นฐานทางวัฒนธรรม สังคมของชุมชน รูปแบบการเรียนรู้จึงเรียงบ่งายเป็นธรรมชาติและสอดคล้องกับแนวทางการดำรงชีวิตในชุมชน สามารถเรียนรู้ได้โดยตรง รวดเร็ว และกว้างขวาง เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงจึงตอบสนองความต้องการของผู้เรียนได้อย่างแท้จริง การเรียนรู้ของชุมชนไม่ได้มุ่งเฉพาะตัวความรู้หรือเทคนิค แต่รวมถึงแนวคิดศิลปธรรม และจริยธรรม จึงเรียกว่าเป็นการเรียนรู้แบบองค์รวม ไม่แยกเป็นส่วน ๆ

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540. หน้า 45-48) และสีลาภรณ์ นาคทรพร (2538. หน้า 27-28) ได้วิเคราะห์และประมวลลักษณะการเรียนรู้ของชาวบ้านพอสรุปได้ว่ากระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์มีลักษณะดังนี้

1. เรียนรู้ด้วยการลองผิดลองถูก ในบรรพกาลมนุษย์เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ให้อยู่รอดด้วยการลองผิดลองถูก ประสบการณ์ของการลองผิดลองถูกทำให้มนุษย์สะสมความรู้ความเข้าใจของตนไว้ แล้วถ่ายทอดให้ลูกหลาน นาน ๆ เข้าก็กลายเป็นจารีตธรรมเนียมประเพณี หรือข้อห้ามในวัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ๆ ไป มนุษย์ก็ตั้งสมมุติปัญหาในการดำรงชีพไว้มากขึ้นและมีความเสี่ยงน้อยลง

2. มนุษย์เรียนรู้ด้วยการลงมือทำจริงในสถานการณ์สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง การเรียนรู้และสะสมประสบการณ์ต่าง ๆ ไว้ในสถานการณ์จริง ปฏิบัติจริง แล้วส่งต่อไปยังรุ่นลูกหลานแบบค่อยเป็นค่อยไป กลายเป็นแบบธรรมเนียมหรือวิถีปฏิบัติ

3. การถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้จากการทำจริงได้พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อ (Transmission) แก่คนรุ่นหลังด้วยการสืบทอดวิธีการและการสั่งสอนด้วยการบอกเล่า (Oral Tradition) และการสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์ (Literary Tradition) ซึ่งโดยทั่วไปการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านจะนิยมสองวิธีแรก ในกรณีที่เป็นศิลปและวิทยาการระดับที่มีความซับซ้อนหรือลึกซึ้งจึงจะใช้วิธีลายลักษณ์

4. การเรียนรู้โดยพิธีกรรม ซึ่งมีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจโน้มน้าวให้คนที่มีส่วนร่วมรับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเข้าใจในตัว เป็นการตอกย้ำความเชื่อรอบศีลธรรมจรรยาของกลุ่มชน แนวปฏิบัติ และความคาดหวังโดยไม่ต้องใช้การจำแนกแจกแจงเหตุผล

5. ศาสนา ทั้งในด้านหลักธรรมคำสอน คือ วัตรปฏิบัติตลอดจนพิธีกรรมทางสังคมที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในเชิงการเรียนรู้ ล้วนมีส่วนตอกย้ำภูมิปัญญาที่เป็นอุดมการณ์แห่งชีวิตให้กรอบและบรรทัดฐานความประพฤติ และให้ความมั่นคง อบอุ่นทางจิตใจ เป็นที่ยึดเหนี่ยวแก่คนในการเผชิญชีวิตบนความไม่แน่นอนอันเป็นสัจธรรมอย่างหนึ่ง สถาบันศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนที่อยู่ร่วมกันเป็นหมู่เหล่า

6. การแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ระหว่างกลุ่มชนที่แตกต่างกันทั้งในทางชาติพันธุ์ ถิ่นฐานการทำกิน รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนกับคนต่างวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการเรียนรู้ขยายตัว มีความคิดใหม่ วิธีการใหม่เข้ามา ผสมผสานกันบ้าง ชัดแย้งกันบ้าง แต่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายกว้างขวางทั้งในด้านสาระ รูปแบบและวิธีการ

7. การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Cultural Reproduction) ในการแก้ปัญหาได้มีความพยายามเลิกเฟ้นเอาความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาในสังคมประเพณี มาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมให้ตรงกับฐานความเชื่อเดิม ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาในบริบทใหม่ได้ระดับหนึ่ง

8. ครูพักลักจำ เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลองทำตามแบบอย่างที่เขาสังเกตอยู่เงียบ ๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนเมื่อสามารถทำได้จริง เป็นวิถีธรรมชาติธรรมดาของคนในการเรียนรู้จากผู้อื่น

9. การเรียนรู้เป็นกระบวนการกลุ่มที่เกิดจากชาวบ้านได้ร่วมพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์ วิจารณ์ ตั้งคำถาม หาคำตอบ หาแนวทางและอื่น ๆ ในการดำเนินวิถีชีวิตร่วมกัน

10. การเรียนรู้จากการแก้ปัญหาในชีวิตจริง การเรียนรู้ของชาวบ้าน และชุมชนมิได้มีความหมายเพียงการยกระดับความคิด สถิติปัญญาของชาวบ้านให้สูงขึ้นเท่านั้น แต่การเรียนรู้ของชาวบ้านและชุมชนนี้เป็นเรื่องของวิถีชีวิตของชาวบ้านของท้องถิ่นและของชุมชน จึงทำให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจและเรียนรู้

ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่กล่าวมาข้างต้น อาจสรุปได้ว่ามีลักษณะดังนี้ (1) เป็นกระบวนการกลุ่ม (2) เกิดจากการปฏิบัติจริง (3) เรียนรู้จากปัญหา (4) เป็นเครือข่าย และ (5) มีลักษณะเป็นองค์รวม

องค์ประกอบหรือกลไกที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ของชุมชนมีดังนี้

1. เครือข่ายและองค์กรชาวบ้าน การจัดการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ของชุมชนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้การส่งเสริมและสนับสนุนเครือข่ายและองค์กรชาวบ้าน เครือข่ายเป็นเครื่องมือสำคัญในการเชื่อมส่วนต่าง ๆ เข้าหากัน ส่วนองค์กรชาวบ้านเป็นเครื่องมือในการจัดการ ทั้งในด้านการผลิต ทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และการเรียนรู้ของชุมชน เครือข่ายและองค์กรชาวบ้านจึงมีบทบาทส่งเสริมและสนับสนุนซึ่งกันและกันในกระบวนการเรียนรู้

2. ระบบข้อมูลสารสนเทศ การเรียนรู้ของชุมชนจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลข่าวสารและความรู้ ในระยะแรกการเรียนรู้อาจใช้ข้อมูลข่าวสารและความรู้ในชุมชน เมื่อกระบวนการเรียนรู้เข้มแข็งและกว้างขวางขึ้น ข้อมูลข่าวสารและความรู้จากภายนอกก็เป็นสิ่งจำเป็น

3. สถาบันการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งหมายถึง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่มีความมั่นคงต่อเนื่อง อันเป็นปัจจัยที่นำไปสู่การเรียนรู้ของชุมชน

เสรี พงศ์พิศ และคณะ (2538, หน้า 7) กล่าวว่ากระบวนการเรียนรู้ของประชาชนหรือชุมชน มีลักษณะดังนี้

1. มีความอิสระในการคิดค้นวิธีการเรียนรู้
2. มีการสรุปบทเรียนอย่างสม่ำเสมอ
3. ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ที่เหมาะสมกับสภาพของแต่ละแห่ง
4. มีการแลกเปลี่ยนความรู้กลุ่มอื่น ๆ
5. มีการเรียนรู้ที่มาจากการปฏิบัติจริง

อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540, หน้า 27-28) ได้กล่าวถึงลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ดังนี้

1. มีประสิทธิภาพในการถ่ายทอดค่านิยม แบบแผนของวิถีชีวิตบุคคล และชุมชน
2. พัฒนาองค์ความรู้ทุกด้าน
3. เป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต

จากองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่กล่าวมาแล้ว สามารถนำมาสรุปและขยายความเพิ่มเติมเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ได้ (ศูนย์ศึกษายาเสพติด, 2545, หน้า 32) ดังนี้

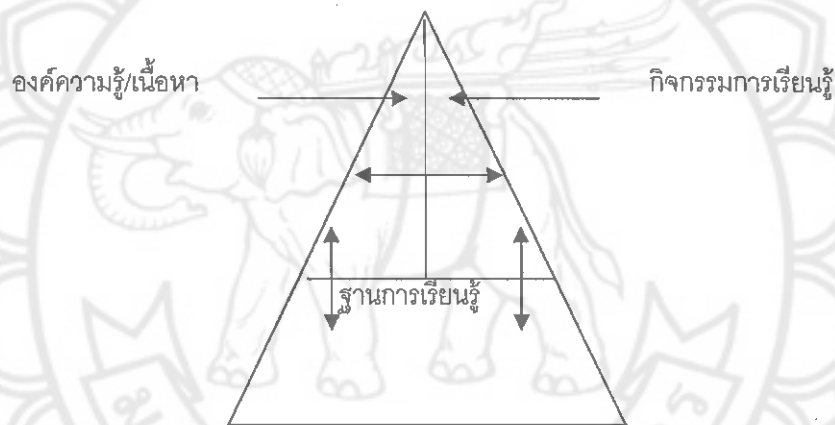
1. ฐานการเรียนรู้ หมายถึง แหล่งของการเรียนรู้ของชุมชนที่มีอยู่รอบตัวทั้งในครอบครัว หมู่บ้าน ชุมชน และต่างชุมชน ในธรรมชาติ เช่นเดียวกับผู้ให้การเรียนรู้มีมากมายทั้งพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย พี่ป้า น้าอา เพื่อน พระหรือนักบวชหรือผู้นำทางศาสนา ครู ช่าง พ่อค้า หมอพื้นบ้าน แม่กระทิง ต้นไม้ สัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง ฯลฯ รวมทั้งเครือข่ายและองค์กรชาวบ้าน ตลอดจนสถาบันการเรียนรู้ของชุมชนและทรัพยากรอื่น ๆ

2. องค์ความรู้และเนื้อหา เนื้อหาความรู้ของการเรียนรู้ของชุมชนจะกำหนดจากความต้องการและความจำเป็นของชุมชนเป็นหลักและเป็นเนื้อหาในเชิงปฏิบัติมากกว่าทฤษฎี คือเป็นรูปธรรมมากกว่านามธรรม เพราะหวังผลในการนำไปใช้ในวิถีชีวิตจริงด้านต่าง ๆ ซึ่งหากพิจารณาโดยผิวเผินแล้ว อาจคิดว่าการเรียนรู้ของชุมชนไม่มีเนื้อหา แต่ในความเป็นจริงแล้วกลับครอบคลุมเนื้อหาวิชาต่าง ๆ ไว้อย่างครบถ้วน เพียงแต่เนื้อหาเหล่านี้มิได้แยกออกมาเป็นรายวิชา หากแต่สอดแทรกอยู่ในการดำรงชีวิตจริงแต่ละด้าน เช่น วิชาเศรษฐศาสตร์เรียนรู้จากการผลิต การบริโภคและแลกเปลี่ยนผลผลิต ฯลฯ วิชารัฐศาสตร์เรียนรู้จากการปกครองภายในชุมชน วิชาจิตวิทยาเรียนรู้จากการติดต่อสัมพันธ์ และอยู่อาศัย ทำงานร่วมกัน วิชานิเวศวิทยาเรียนรู้จากการ

ทำนาทำสวน เรียนรู้จากธรรมชาติ เทคโนโลยีเรียนรู้จากการแสวงหาทางแก้ไขปัญหาอุปสรรคในการดำรงชีวิต เป็นต้น

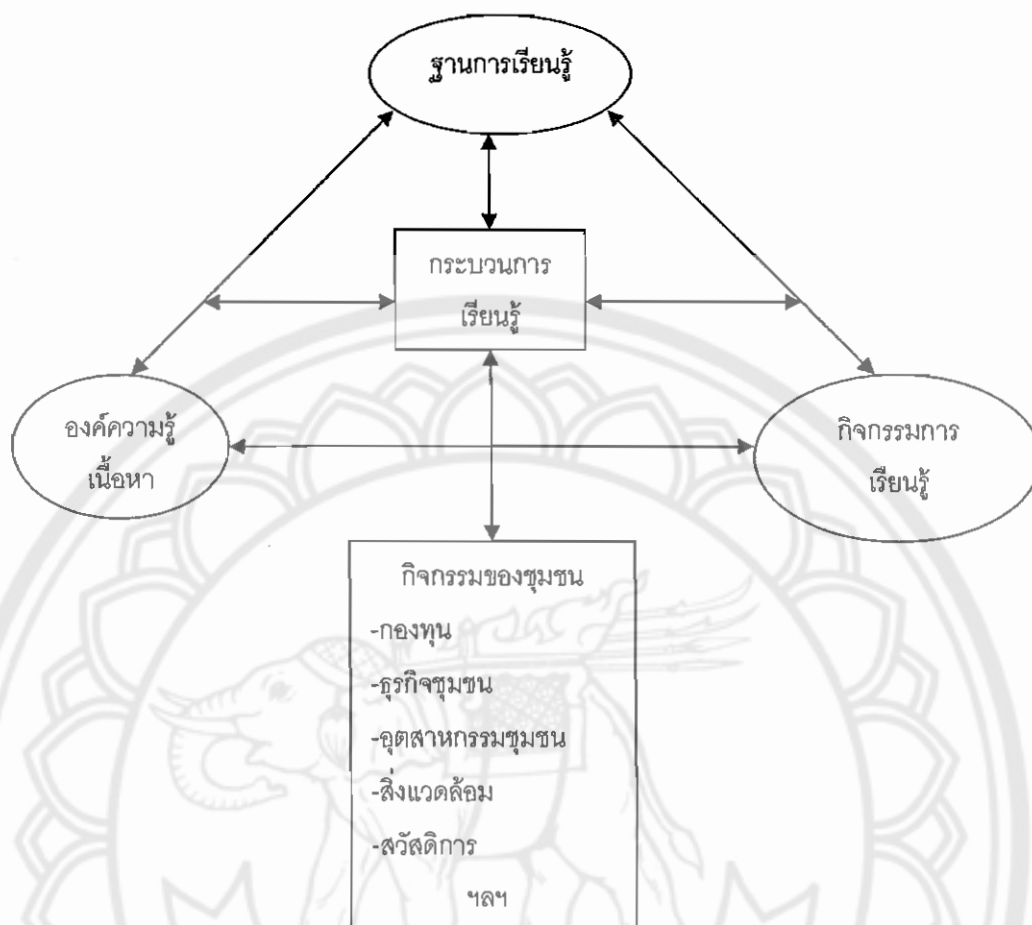
3. กิจกรรมการเรียนรู้หลากหลายวิธี ทั้งการสอน การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองทำ การเลียนแบบ การคิดไตร่ตรอง การแลกเปลี่ยน ฯลฯ กิจกรรมการเรียนรู้ทั้งหลายเหล่านี้มีความยืดหยุ่นเหมาะสมกับเนื้อหาที่ไม่เหมือนกัน ความถนัดที่ไม่เท่ากันของทั้งผู้เรียนรู้และผู้สอนแต่ละคน

องค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชนทั้ง 3 ประการนี้ จะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ดังภาพ 11 ต่อไปนี้

ภาพ 11 แสดงองค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชน
(ที่มา : ศูนย์ศึกษาฯ เสพยัตติ, 2545. หน้า)

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ม.ป.ป. หน้า 41-42) กล่าวว่า องค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชน จะเป็นตัวกำหนดรูปแบบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ขององค์ประกอบเหล่านี้ ดังนั้นจึงสามารถเขียนแผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนได้ดังภาพ 12

ภาพ 12 แสดงรูปแบบของกระบวนการเรียนรู้ของ

(ที่มา: ปรับจากแผนภูมิกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ม.ป.ป. หน้า 42)

จากภาพ 12 ข้างต้น แสดงให้เห็นว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจะมีรูปแบบอย่างไร นั้น ขึ้นอยู่กับ ปฏิสัมพันธ์ขององค์ประกอบทั้ง 3 ประการ ซึ่งรูปแบบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน (นามธรรม) จะปรากฏอยู่ในกิจกรรมของชุมชน (รูปธรรม)

ขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ จึงสามารถสรุปได้ ดังนี้

ขั้นที่ 1 การแสวงหาและพัฒนาระบบคุณค่าใหม่ของปัจเจกบุคคลหรือผู้นำชุมชนโดยผ่านกระบวนการเสวนา ศึกษาดูงานเพื่อให้ได้มาซึ่ง "ข้อมูลใหม่" แล้วนำมาทดลองปฏิบัติจนเห็นผลและได้รับบทเรียนที่เป็นรูปธรรม จนสรุปเป็น "ระบบคุณค่าใหม่" ที่สอดคล้องกับตนเองและสมาชิก และเป็นแบบอย่างให้คนอื่นได้

ขั้นที่ 2 การเชื่อมโยงผู้นำชุมชนที่มี “ระบบคุณค่าใหม่” โดยการเปิดเวทีการแลกเปลี่ยนให้เกิดการวิเคราะห์และเชื่อมโยงข้อมูลต่าง ๆ ในชุมชน และการทำกิจกรรมร่วมกันของกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ในเชิงการพัฒนาการเรียนรู้จากการปฏิบัติงานร่วมกันที่เป็นจริงนี้ จะส่งผลให้เกิดความเป็นองค์กรในชุมชนนั้น เกิดการตั้งกฎ ระเบียบ กติกา และการจัดการของชุมชน

ขั้นที่ 3 การเชื่อมโยงองค์กรชุมชนและผู้นำแต่ละชุมชน แต่ละท้องถิ่นที่มีปัญหาาร่วมกันโดยการเปิดเวทีชาวบ้านให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลซึ่งกันและกัน พัฒนาขีดความสามารถในการจัดการตนเองของชุมชน และพัฒนามาเป็นเครือข่ายเรียนรู้และความร่วมมือระหว่างองค์กรที่มีความสนใจหรือปัญหาาร่วมกัน

ทรงพล เจตนาวณิชย์ (อ้างอิงใน ศูนย์ศึกษาชยาเสพยัติต, 2545. หน้า 35) ได้เสนอกระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชาวบ้าน ดังภาพ 13

ภาพ 13 แสดงกระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชาวบ้าน

(ที่มา :ทรงพล เจตนาวณิชย์ อ้างอิงใน ศูนย์ศึกษาชยาเสพยัติต, 2545. หน้า 35)

เครื่องชี้วัดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นเครื่องมือที่สำคัญประการหนึ่งของการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของประชาชน เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน (ศูนย์ศึกษาฯ เลขที่ติด, 2545. หน้า 36) ดังนี้

1. การศึกษาดูงาน มีตัวชี้วัด ดังนี้
 - 1.1 จำนวนครั้งของการศึกษาดูงาน
 - 1.2 คุณภาพของการศึกษาดูงาน
 - 1.3 จำนวนผู้เข้าร่วม
 - 1.4 การปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมของผู้เข้าร่วมดูงานหลังจากได้ไปดูงาน
2. เวทีแลกเปลี่ยนความรู้ พิจารณาจาก
 - 2.1 จำนวนครั้งของการจัดเวที
 - 2.2 ประเภทของเวทีที่จัด
 - 2.3 จำนวนผู้เข้าร่วม
 - 2.4 คุณภาพของกระบวนการวิเคราะห์

ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543. หน้า 195-197) ได้เสนอเทคนิควิธีการสร้างเสริมการเรียนรู้แก่ชุมชน ไว้ในงานวิจัยเรื่อง กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนาว่า จะต้องใช้หลักการแบบมีส่วนร่วมของผู้เรียนโดยให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง มุ่งให้เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติ สาระของข้อมูลและความรู้ต้องสอดคล้องกับความต้องการและความสนใจที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนเป้าหมาย และเน้นให้เกิดกระบวนการเสริมสร้างให้ชุมชน คิดเป็น พุดเป็น ทำเป็น โดยมีรูปแบบ ดังต่อไปนี้

1. การรณรงค์ด้วยสื่อ ใช้วิธีการแจกเอกสารและคู่มือต่าง ๆ แก่ชาวบ้าน การติดแผ่นโปสเตอร์ และการโฆษณาประชาสัมพันธ์
2. การให้โอกาสด้านการศึกษาในระบบและนอกระบบด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การจัดบรรพชาสามเณร การฝากญาติโยมอุปการะส่งเสียให้เรียน การจัดหน่วยการศึกษาทางไกล เป็นต้น
3. การฝึกงาน เช่น การสอนทักษะไปพร้อม ๆ กับการทำงาน การฝึกอาชีพ เป็นต้น
4. การจัดโรงเรียนทางเลือก เช่น โรงเรียนการทำมาหากิน โรงเรียนชุมชน
5. ห้องสมุดและศูนย์ข้อมูล ซึ่งเก็บรวบรวมผลงานขององค์กรและงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องให้บริการแก่ชุมชน

6. การสาธิต มักทำภายในชุมชนเพื่อให้ชาวบ้านเห็นและเข้าใจอย่างใกล้ชิด มักเป็นภารกิจร่วมของชุมชน เช่น การทำบ่อสาธิตการเลี้ยงปลา สาธิตการขยายพันธุ์พืช เป็นการฝึกให้ชาวบ้านได้ทำจริงและทำเองได้ในโอกาสต่อไป

7. การฝึกอบรม ส่วนใหญ่จะเป็นการให้ความรู้เฉพาะเรื่อง โดยเชิญวิทยากรหรือผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านมาให้ความรู้โดยตรงในชุมชน หรือการส่งตัวแทนชาวบ้านหรือผู้สนใจไปรับการอบรมกับโครงการอื่น ๆ นอกพื้นที่

8. การศึกษาดูงานและทัศนศึกษา ได้แก่การพากลุ่มเป้าหมายไปดูตัวอย่างงานพัฒนาในพื้นที่อื่น ๆ ทั้งที่เป็นตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จและล้มเหลว เพื่อเป็นบทเรียน ส่งเสริมการแลกเปลี่ยนและการเรียนรู้กับผู้ที่เคยทำหรือกำลังทำกิจกรรมนั้น ๆ เพื่อให้เห็นตัวอย่างจริงและได้แลกเปลี่ยนกันในระดับบุคคลและกลุ่ม สร้างแรงบันดาลใจและเข้าใจในเรื่องนั้น ๆ ได้บทเรียน ได้ข้อคิดและความรู้ต่าง ๆ แก่ผู้มาดูงาน ซึ่งกิจกรรมการดูงานนี้และทัศนศึกษานี้เป็นกิจกรรมการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพมาก

9. การสัมมนา จะเน้นที่กลุ่มผู้นำ มีการสัมมนาแลกเปลี่ยนความรู้กันเองระหว่างผู้นำในพื้นที่และระหว่างพื้นที่ต่าง ๆ

10. การพบปะเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ เป็นกิจกรรมที่จัดทั้งในระดับผู้นำภายในและสมาชิกชาวบ้าน การค้นหาผู้รู้ที่เป็นปราชญ์ เชิญชวนให้มาพบเพื่อรู้จักและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ประสานให้เกิดความรู้ใหม่ ทำโดยการจัดกลุ่มพูดคุยแลกเปลี่ยนกันเองระหว่างชาวบ้านและผู้นำ หรือระหว่างผู้นำกันเอง

11. เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อมวลชน เพราะสื่อมวลชนเป็นกลไกในการแพร่กระจายข่าวสารข้อมูลในวงกว้าง และมีบทบาทสำคัญในการให้การศึกษาแก่สาธารณะชนได้เป็นอย่างดี การนำเสนอข่าว ไม่เพียงแต่สะท้อนความเป็นจริง แต่ยังมีบทบาทในการชี้แนะอีกด้วย รวมทั้งยังสามารถเป็นแรงกดดันเพื่อให้ปัญหาคลี่คลายลงได้

12. การจัดเวทีและงานมหกรรมเพื่อรณรงค์ เป็นแนวทางการทำงานที่ยกระดับจากการนำเสนอสภาพปัญหาสู่การเรียกร้องให้มีการแก้ไขปัญหในระดับนโยบาย

โดยสรุปแล้วกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน หมายถึง ลำดับขั้นตอนที่สมาชิกในชุมชนเข้าร่วมกลุ่มคิดวิเคราะห์ปัญหา วิเคราะห์สาเหตุ วิเคราะห์ทางเลือก การแก้ปัญหา และสรุปบทเรียน อันก่อให้เกิดการยกระดับสติปัญญาในการแก้ปัญหาของชุมชนให้สูงขึ้น กระบวนการเรียนรู้นี้เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่จะทำให้อันในชุมชนมีสำนักสาธารณะและส่งผลก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตมีลักษณะเป็นกระบวนการกลุ่ม เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจาก

การปฏิบัติจริง เรียนรู้ปัญหา มีลักษณะเป็นเครือข่าย และมีลักษณะเป็นองค์รวม นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตประกอบด้วยองค์ประกอบ 3 ประการ คือ (1) ฐานการเรียนรู้ (2) องค์ความรู้ เนื้อหา และ (3) กิจกรรมการเรียนรู้ ซึ่งเป็นเครื่องกำหนดรูปแบบและกลวิธีที่จะสร้างการเรียนรู้ดังกล่าว

2.5 ชุมชนเมืองและเทศบาล

ความเป็น “เมือง” ในสังคมไทย มีความหมายในการพัฒนาประเทศอย่างยิ่ง เพราะเมืองเป็นตัวแทนของการพัฒนาทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม เทคโนโลยี วิทยาการ และศิลปวัฒนธรรม เมืองจึงเป็นศูนย์กลางของความเจริญก้าวหน้าและเป็นแบบอย่าง ถ่ายทอดไปยังพื้นที่ชนบทห่างไกล ตามทฤษฎีการทำให้ทันสมัย (Modernization Theory) หรือ ทฤษฎีการแพร่กระจายของความเจริญ (Diffusionism) (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545. หน้า 212) สังคมไทยกำลังกลายเป็นสังคมเมืองแทนสังคมชนบท (Urbanization) ซึ่งหมายความว่าประชากรเกินกึ่งหนึ่งของประเทศในอนาคต จะมีสภาพการอยู่อาศัยแบบชุมชนเมือง (นิธิ เอียวศรีวงศ์, พฤษภาคม 2547. หน้า 169) ชุมชนเมืองมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนในชนบท กล่าวคือ ในจังหวัดต่าง ๆ คนส่วนใหญ่จะต้องมีการเดินทางมาติดต่องานราชการหรือธุรกิจในตัวเมืองเป็นประจำ การพัฒนาสิ่งใดที่จะเกิดขึ้นในตัวเมืองจะถูกนำไปเชื่อมโยงเป็นต้นแบบของพื้นที่โดยรอบได้อย่างรวดเร็ว ฉะนั้นหากประชาชนในชุมชนเมืองมีการพัฒนาสำนึกสาธารณะได้แล้ว ก็จะสามารถพัฒนาสำนึกสาธารณะของคนในพื้นที่อื่นโดยรอบได้เช่นกัน

วิถีชีวิตและวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตของประชาชนในชุมชนเมืองจะมีลักษณะและสภาพที่แตกต่างจากชุมชนในชนบท ซึ่งไพสิฐ พรหมรักษา (2542. หน้า 23-24) ได้อธิบายสภาพสังคมในชุมชนเมือง (Urban Community) ว่าเป็นสังคมอีกแบบหนึ่งที่มีโครงสร้าง แบบ และวิถีดำเนินชีวิตแตกต่างไป จากสังคมหรือชุมชนในชนบท คือ

1. การติดต่อและคบค้าสมาคมกับบุคคลทั่วไปเป็นแบบกลุ่มทุติยภูมิ (Secondary Group) คือขาดความใกล้ชิดและขาดความเป็นกันเอง การพบปะติดต่อกันอยู่กับผลประโยชน์ยิ่งกว่าความใกล้ชิดและความเป็นกันเอง การตั้งถิ่นฐาน ซึ่งส่วนมากเป็นบุคคลที่โยกย้ายมาจากภายนอกที่มีผลประโยชน์ร่วมกันหรืออย่างเดียวกันมารวมอยู่ที่เดียวกัน

2. ไม่เป็นที่รู้จักของบุคคลภายนอก เนื่องจากในเมืองหรือนครมีคนมากไม่ว่าใครเป็นใคร บุคคลที่เราพบเห็นเป็นประจำวัน เช่น บนรถเมล์ ร้านอาหาร ร้านค้า และตามย่านชุมนุมชนต่าง ๆ จึงล้วนแต่เป็นคนแปลกหน้าทั้งสิ้น ซึ่งตรงข้ามกับในชนบทที่ทุกคนรู้จักกันดี

3. เป็นที่รวมของคนหลายพวกหลายอาชีพ เช่น ในเมืองใหญ่ต่าง ๆ จะมีคนหลายชาติ หลายภาษา หลายศาสนา และหลายอาชีพ จึงมีความเชื่อและวิถีการดำรงชีวิตที่แตกต่างกันไป แล้วแต่เชื้อชาติ ศาสนา การศึกษาและสิ่งแวดล้อมของคนนั้น ๆ นอกจากนั้น ระเบียบรายได้ การศึกษา และมาตรฐานความเป็นอยู่ของชาวเมืองหรือนครก็มีความแตกต่างกันมากด้วย

4. การเลื่อนฐานะ การเปลี่ยนแปลงอาชีพและการอพยพโยกย้ายของพลเมืองมีมากกว่าในชนบท

5. มีการแบ่งงานและทำงานตามความถนัดเฉพาะอย่าง เช่น กรรมกรตามโรงงาน เสมียน ข้าราชการ ช่างฝีมือ กรรมกร ช่างซ่อมรถ หมอ ทนายความ หรือคนขับรถแท็กซี่ เป็นต้น ต่างคนต่างทำงานตามความถนัดของตน ซึ่งตรงข้ามกับชาวชนบทที่ต้องทำทุกอย่าง เพื่อตัวเอง และเพื่อครอบครัว

6. มีสินค้า บริการ สถาบันทางสังคม และเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ มากมาย เช่น มีสินค้าให้เลือกทุกชนิด มีโรงเรียนโรงหนังหรือโรงละคร พิพิธภัณฑ์ ห้องสมุด และโรงพยาบาล ไฟฟ้า และน้ำประปา สำหรับให้บริการประชาชนอยู่ทั่วไป

7. ขาดธรรมชาติและสถานที่พักผ่อนหย่อนใจตามธรรมชาติ ทุกอย่างต้องจัดสรรสร้างขึ้นเองทั้งสิ้น เช่น สระว่ายน้ำหรือสวนสาธารณะ เป็นต้น

8. มีครอบครัวขนาดเล็กโดยมากมีสามี ภรรยา และบุตรเพียง 2 – 3 คน

9. อัตราการเกิดต่ำ เพราะชาวเมืองรู้และเข้าใจวิธีคุมกำเนิดและมีโรงพยาบาลหรือสถานอนามัยที่จะให้บริการด้านนี้ได้อย่างเพียงพอ

10. มีระดับการศึกษาและอาชีพสูง เพราะมีรายได้มาก มีมหาวิทยาลัย สถาบันการศึกษา และสถาบันฝึกอาชีพอยู่ทั่วไป

11. มีความคิดก้าวหน้าไม่เชื่อในสิ่งมงาย เพราะได้รับการศึกษามาดี มีเหตุผล

12. ความบีบคั้นทางเศรษฐกิจและสังคมมีมากและรุนแรงกว่าในชนบท ทำให้มีความเห็นแก่ตัว ทุกคนสู้เพื่อตัวเอง และเพื่อครอบครัว การช่วยเหลือระหว่างเพื่อนบ้านมีน้อย

13. มีที่อยู่คับแคบ แออัด ขาดสถานที่เล่นและพักผ่อนสำหรับเด็ก ๆ

14. มีผู้ที่ไม่มียี่สิบดินและบ้านเป็นของตัวเองจำนวนมาก

15. มีระดับรายได้ที่แตกต่างกันมาก เพราะคนมีและคนจนมีอาชีพและฐานะความเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน

เรวัตติ แสงสุริยงค์ (2541. หน้า 110-111 อ้างอิงจาก Anderson, 1971, p. 8-21) ได้อธิบายถึงคติแบบเมือง (Urbanism) ว่า มีหลายลักษณะ ดังนี้

1. มีการแบ่งแยกแรงงาน (Division of Labor) ตามความชำนาญเฉพาะด้านซึ่งเป็นผลมาจากความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ และการประดิษฐ์ทำให้มีการนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการผลิต การประกอบอาชีพต่าง ๆ จึงใช้ผู้ที่มีความรู้ความชำนาญเป็นพิเศษ มีการแบ่งแยกตำแหน่งหน้าที่หลายระดับขึ้นอยู่กับการงานแต่ละประเภท
2. วิถีชีวิต (Lifestyle) เป็นแบบคนเมือง และมีลักษณะเหมือนกับจักรกลเนื่องจากการใช้เทคโนโลยีและเครื่องจักร เพื่อเพิ่มความเร็วในการผลิต ทำให้ความสามารถของคนและคุณค่าของความเป็นมนุษย์ถูกทำลาย เพราะต้องรับคำสั่งและถูกควบคุมโดยเครื่องจักร ต้องมีการปรับตัวและเรียนรู้ให้ทันกับการเปลี่ยนแปลง การเพิ่มความก้าวหน้าให้กับชีวิต และความเป็นอยู่ในเมืองจึงต้องสัมพันธ์กับระบบอุตสาหกรรม
3. การเคลื่อนที่ทางสังคม (Social Mobility) ขึ้นอยู่กับความสามารถ ความสำเร็จ และความพยายาม ต้องต่อสู้และแข่งขันกับผู้อื่นทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม มีการเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัยมากครั้งตามตำแหน่งและหน้าที่การงาน
4. อาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อม (Environments) ที่สร้างโดยมนุษย์มากกว่าสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ เช่น ถนน อาคาร และสิ่งก่อสร้างต่างๆ สิ่งแวดล้อมในเมืองที่เพิ่มขึ้นมีลักษณะเป็นจักรกล และรวมถึงเครื่องใช้ภายในบ้านด้วยเช่นกัน
5. การดำเนินประจำวันผูกกับเวลา (Implications of the Clock) การทำงาน การเดินทาง และกิจกรรมต่าง ๆ ของคนในเมืองจะถูกกำหนดโดยเวลา คนส่วนใหญ่ต้องทำงานตามตารางเวลาที่กำหนดไว้
6. ความเป็นอยู่แบบปัจเจกบุคคล และครอบครัวนิยม (Individual and Familism) คนส่วนใหญ่ต้องพึ่งพาตนเอง ความผูกพันภายในครอบครัว และเพื่อนบ้านมีน้อย สมาชิกของแต่ละครอบครัวมีสถานที่ทำงานต่างสถานที่และต่างอาชีพกัน ใช้เวลาส่วนมากในการทำงานเพื่อร่วมกันรับผิดชอบด้านเศรษฐกิจของครอบครัว ทำให้มีเวลาในการสังสรรค์ต่อกันน้อย
7. มีความสัมพันธ์แบบทุติยภูมิ (Secondary Relationships) ทำงานในองค์กรที่เป็นราชการทำให้การติดต่อของสมาชิกในสังคมต้องมีแบบแผนในการติดต่อตามระเบียบที่องค์กรกำหนดไว้
8. มีความสามารถในการปรับตัว (Adaptation) ให้เข้ากับวิถีชีวิตแบบเมือง การอาศัยอยู่ในเมืองจะต้องไม่กลัวต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของความเจริญ และสามารถอยู่อย่างโดดเดี่ยวในกลุ่มของปัจเจกนิยมได้

9. มีความผูกพันและยอมเทคโนโลยี (Commitment to Superlatives) เนื่องจากในเมืองจะเป็นดินแดนที่มีความก้าวหน้าในทุก ๆ ด้าน สิ่งของที่ทันสมัยและล้ำหน้าที่สุดในวันนี้ อาจจะมีล้ำสมัยในวันรุ่งขึ้นก็เป็นได้ ดังนั้นการผลิตต่าง ๆ ผู้ผลิตจะต้องใช้ความสามารถ ทางด้านความคิด และศิลปะ ทำให้ผลิตภัณฑ์ต่างๆ ทันสมัยอยู่ตลอดเวลาเพื่อกระตุ้นการอุปโภค และการบริโภคของลูกค้ำ

10. เงินตราเป็นตัวกำหนดราคาและคุณค่า (Money as the Definer of Values) การได้มาซึ่งเครื่องอุปโภค บริโภค และสิ่งของต่าง ๆ จะต้องใช้เงินตราในการแลกเปลี่ยน และราคาของสิ่งต่างๆ มีแนวโน้มสูงขึ้นตลอดเวลา

11. ให้ความสำคัญกับเอกสารที่เป็นลายลักษณ์อักษร และความเป็นระบบราชการ (Riting Records and Bureaucracy) เป็นเรื่องที่สำคัญในระบบการบริหาร การวางแผน และการควบคุมการทำงานของคน

สรุปได้ว่า จากลักษณะดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่า คนในชุมชนเมืองส่วนใหญ่ มีวิถีชีวิต และวัฒนธรรมการดำรงชีวิตที่อยู่ท่ามกลางความตึงเครียด ความบีบคั้นและการแข่งขันทางเศรษฐกิจและสังคม ขาดความใกล้ชิดเป็นกันเองระหว่างกัน ขาดความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของคน และกันคนในชุมชน ซึ่งเป็นสภาพที่แตกต่างจากชุมชนชนบท จึงทำให้สภาพการมีสำนึกสาธารณะของประชาชนในชุมชนเมืองแตกต่างจากประชาชนในชุมชนชนบทเช่นกัน ซึ่งหากมีการเปรียบเทียบการมีสำนึกสาธารณะของประชาชนทั้งสองกลุ่มแล้ว จะพบว่าประชาชนในชุมชนเมืองจะมีสำนึกสาธารณะในระดับที่ต่ำกว่า ดังจะเห็นได้จากตัวอย่าง การจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองทั่วประเทศตามนโยบายของรัฐบาล ในข้อ 41 แห่ง ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544 ที่กำหนดเงื่อนไขการจัดกองทุนฯตั้งเบื้องต้นนั้น จะต้องทำประชาคมโดยจะต้องมีหัวหน้าครัวเรือนหรือตัวแทนมาร่วมประชุมเพื่อจัดตั้งจำนวนไม่น้อยกว่าสามในสี่ของครัวเรือนทั้งหมดในหมู่บ้านหรือชุมชนเมือง ปรากฏว่า ตามรายงานสรุปผลการจัดสรรและโอนเงินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง (งวด 10) เมื่อวันที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2545 ณ หอประชุมปุระจักร ธนาคารออมสิน สำนักงานใหญ่ เมื่อเปรียบเทียบ เป้าหมายการจัดตั้งกองทุนฯ ในหมู่บ้านจำนวน 71,507 กองทุน จัดตั้งสำเร็จ 71,247 กองทุน คิดเป็นร้อยละ 99.6 แต่ในชุมชนเมืองมีเป้าหมาย 4,040 กองทุน จัดตั้งสำเร็จเพียง 2,694 กองทุน คิดเป็นร้อยละ 66.7 ซึ่งปัญหาส่วนใหญ่ที่ทำให้การจัดตั้งกองทุนในชุมชนเมืองไม่สำเร็จ เป็นเพราะมีผู้มาร่วมทำประชาคมไม่ครบจำนวนที่

กำหนดในระเบียบฯ อันแสดงให้เห็นถึงความสนใจในผลประโยชน์ร่วมกันของคนในชุมชนเมืองมีน้อยกว่าในชุมชนชนบท

การไปใช้สิทธิเลือกตั้งทางการเมืองทุกระดับ เป็นการแสดงให้เห็นถึงการมีสำนึกทางการเมืองซึ่งเป็นสำนึกสาธารณะอย่างหนึ่งของคนได้เช่นกัน ซึ่งสามารถเปรียบเทียบจำนวนผู้ไปใช้สิทธิเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาลซึ่งเป็นคนในชุมชนเมืองกับจำนวนผู้ไปใช้สิทธิเลือกตั้งสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนจังหวัดซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนในชุมชนชนบทได้จากประกาศผลการนับคะแนนการเลือกตั้งของคณะกรรมการการเลือกตั้งจังหวัดพิษณุโลก ปรากฏว่า มีผู้ไปใช้สิทธิเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาลนครพิษณุโลกเมื่อ พ.ศ. 2546 ร้อยละ 49.45 และสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนจังหวัดพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. 2547 ร้อยละ 57.83 จังหวัดสุโขทัย สมาชิกสภาเทศบาลเมืองสุโขทัย เมื่อ พ.ศ. 2547 ร้อยละ 55.21 และสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนจังหวัดสุโขทัย พ.ศ. 2547 ร้อยละ 59.76 จังหวัดเพชรบูรณ์ สมาชิกสภาเทศบาลเมืองเพชรบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. 2547 ร้อยละ 56.88 และสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนจังหวัดเพชรบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. 2547 ร้อยละ 58.21 ซึ่งจะเป็นลักษณะใกล้เคียงกันกับจังหวัดอื่น ๆ เป็นส่วนใหญ่ อันแสดงให้เห็นว่า คนในชุมชนชนบทสนใจไปใช้สิทธิเลือกตั้งมากกว่าคนในชุมชนเมือง

ในเทศบาลตามจังหวัดต่าง ๆ ได้มีการจัดตั้งชุมชนเมืองขึ้นตามหนังสือสั่งการของกระทรวงมหาดไทยที่ มท 0413/ว.1553 ลงวันที่ 29 ธันวาคม 2530 ประกอบกับหนังสือกระทรวงมหาดไทย เลขที่ มท 0413/ว.378 ลงวันที่ 18 มีนาคม 2531 ที่กำหนดให้เทศบาลทุกแห่งจัดตั้งชุมชนย่อยขึ้น โดยให้เขตชุมชนแบ่งตามสภาพพื้นที่ หรือแนวถนนหรืออาคาร เรือนแถวตามความเหมาะสมให้เต็มเขตเทศบาล และให้ประชาชนเลือกกรรมการชุมชนขึ้นเองจำนวน 5-9 คน โดยให้มีตำแหน่ง ประธานชุมชน รองประธานฯ กรรมการฝ่ายปกครอง ฝ่ายป้องกันและรักษาความสงบเรียบร้อย ฝ่ายการคลัง ฝ่ายสาธารณสุข ฝ่ายพัฒนา ฝ่ายการศึกษา และฝ่ายสวัสดิการ การจัดตั้งชุมชนย่อยนี้ถือเป็นนโยบายที่สำคัญของกระทรวงมหาดไทยที่ต้องการให้ประชาชนในเขตเทศบาลได้มีส่วนร่วมในการพัฒนา ป้องกันและแก้ไขต่าง ๆ ในชุมชนของตนเอง และเป็นการประสานส่งเสริมความร่วมมือของประชาชนในท้องถิ่นกับเทศบาลด้วย(กระทรวงมหาดไทย, 29 ธันวาคม 2530. ไม่มีเลขหน้า และ กระทรวงมหาดไทย, 18 มีนาคม 2531. ไม่มีเลขหน้า)

งานวิจัยของคันฉัตร ตันเสถียร (2536. หน้า 23-25) ได้สรุปสภาพปัญหาของชุมชนในเขตเทศบาลอันเป็นเหตุผลที่ต้องจัดตั้งชุมชนย่อยเพื่อให้คณะกรรมการชุมชนมาเป็นตัวกลางประสานงานระหว่างชุมชนกับเทศบาลและหน่วยราชการต่าง ๆ ดังนี้

1. ทางกายภาพ ในเขตเทศบาลมีประชาชนอาศัยอยู่หนาแน่นเมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนนอกเขตส่วนใหญ่ บ้านเรือนที่อยู่อาศัยคับแคบไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย ถนนหรือทางเดินสาธารณะอาจไม่มีหรือมีในสภาพที่ไม่สามารถใช้งานได้ดี ไฟฟ้า น้ำประปามีไม่ทั่วถึง มีโรงงานหรือกิจการที่ทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม

2. ทางการศึกษาอบรม ถึงแม้ว่าในเขตเทศบาลทุกแห่งจะไม่ไกลจากโรงเรียน แต่ยังมีเด็กในเขตเทศบาลที่ไม่ได้เรียนหนังสืออย่างครบถ้วน หรือเรียนน้อย จึงไม่สามารถแข่งขันกับผู้อื่น ซึ่งได้รับการศึกษามาอย่างดี ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะไม่มีทะเบียนบ้าน ไม่มีเวลามาโรงเรียน ต้องช่วยครอบครัวทำงาน ไม่มีค่าอุปกรณ์การเรียน เสื้อผ้า หนังสือเรียน หรือไม่มีค่าอาหาร เป็นต้น

3. ทางการประกอบอาชีพ ประชาชนในเขตเทศบาลโดยทั่วไปจะมีรายจ่ายสูงกว่าประชาชนในเขตชนบท เพราะประชาชนในชนบทสามารถหาปัจจัยในการดำรงชีพจากธรรมชาติได้มากกว่า การดำรงชีพของคนในเขตเทศบาลส่วนใหญ่ต้องให้วิธีจับจ่ายใช้สอยโดยการซื้อจึงต้องเสียค่าใช้จ่ายมากกว่า ขณะเดียวกันก็มีโอกาสทำงานหารายได้มากกว่าชนบท เช่น ทำงานในโรงงาน ร้านค้า หรือประกอบการค้า แต่ก็มีการแข่งขันในการทำงานจำนวนมากด้วย ดังนั้นผู้ที่มีศักยภาพสูง ทั้งเงินทุน ความสามารถ ความรู้ พรรคพวก จะสามารถทำงานที่ให้ผลตอบแทนที่สูงกว่า ส่วนผู้ที่มีศักยภาพต่ำกว่าจะได้งานที่มีค่าตอบแทนที่ต่ำกว่าหรือตกงาน อันอาจก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมตามมา

4. ทางด้านสาธารณสุข ชุมชนบางแห่งมีลักษณะเป็นชุมชนแออัด มีสภาพแวดล้อมที่ไม่ดี มีปัญหามลพิษ ที่อยู่อาศัยคับแคบ ขาดการระบายอากาศที่ดี อันจะมีผลต่อสุขภาพอนามัยของผู้ที่อยู่อาศัย เป็นโรคขาดสารอาหารโดยเฉพาะในเด็กซึ่งอาจเป็นเพราะผู้ปกครองขาดความรู้ความเข้าใจหรือขาดการดูแลเอาใจใส่

5. ทางด้านสังคม ปัญหาใหญ่สำหรับชุมชนในเขตเทศบาลขณะนี้คือ ปัญหายาเสพติดทุกประเภท ซึ่งจะเป็นปัญหาที่พบมากในชุมชนแออัด ส่งผลกระทบต่อสังคมในด้านความมั่นคงปลอดภัยทั้งทางชีวิตร่างกายและทรัพย์สิน ปัญหาโจรกรรม ทำร้ายร่างกายจนถึงการฆาตกรรม การข่มขืนกระทำชำเรา การฉ้อโกง การใช้กำลังรุนแรงในการแก้ปัญหา การทำลายสาธารณสมบัติที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน การขาดความสามัคคีขาดความรู้สึกร่วมกัน

เทศบาล (Municipality) เป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่จัดตั้งขึ้นตั้งแต่ พ.ร.บ. จัดระเบียบเทศบาล พ.ศ. 2476 เป็นต้นมา เทศบาลเป็นหน่วยงานบริหารหลักของแต่ละเมือง และเมืองก็เป็นแหล่งชุมทรัพย์ทั้งด้านสติปัญญาและวัตถุของแต่ละจังหวัด (ธเนศวร์ เจริญเมือง, 2544. หน้า 116) ในปัจจุบัน เทศบาลมีโครงสร้างการบริหารงานที่สำคัญประกอบด้วย ผู้บริหารคือ

นายกเทศมนตรี มาจากการเลือกตั้งโดยตรงจากประชาชน มีหน้าที่กำหนดนโยบายและบริหารงาน
สภาเทศบาล มาจากการเลือกตั้งโดยประชาชน ทำหน้าที่นิติบัญญัติและมีหน้าที่ตรวจสอบนโยบาย
การบริหารงาน อนุมัติแผนงานและงบประมาณ และพนักงานเทศบาล เป็นข้าราชการประจำและ
พนักงานจ้าง มีหน้าที่เป็นผู้ปฏิบัติงาน เทศบาลมีหน้าที่ที่สำคัญคือ การจัดให้มีบริการสาธารณะ
ให้แก่ประชาชน ไม่ว่าจะเป็นภารกิจด้านการจัดสาธารณูปโภค การก่อสร้างสาธารณูปการ
การศึกษา การสาธารณสุข การพาณิชย์ และการลงทุน การส่งเสริมอาชีพ การพัฒนาสังคม การ
สังคมสงเคราะห์ การบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม การผังเมือง การกีฬา การ
ท่องเที่ยว และการรักษาความสงบเรียบร้อย รวมทั้งภารกิจอื่น ๆ อีกมากมาย (โกวิทย์ พวงงาม,
2546. หน้า 22)

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 มาตรา 78 ได้บัญญัติให้ รัฐต้องกระจาย
อำนาจให้ท้องถิ่น เพื่อให้ท้องถิ่นพึ่งตนเอง และตัดสินใจในกิจการท้องถิ่นได้เอง (โกวิทย์ พวงงาม,
2546. หน้า 25) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะเป็นอิสระจากรัฐบาลในการที่จะมีความคิดริเริ่มของ
ตนเองมากขึ้น พร้อมกันนั้น ท้องถิ่นจะต้องมีอำนาจหน้าที่รอบด้านเพื่อสนองตอบความต้องการ
ของท้องถิ่นหรือทำให้ความใฝ่ฝันของคนท้องถิ่นเป็นเป็นจริงมากขึ้น (อเนก เหล่าธรรมทัศน์, 2543.
หน้า 18) ดังนั้น เป้าหมายที่สำคัญขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งหมายความรวมถึงเทศบาล
ด้วยนั้น คือการตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของประชาชน ผู้บริหารเทศบาลที่มาจากการ
เลือกตั้งโดยตรงของประชาชนนั้น ต้องตระหนักในความต้องการที่แท้จริงของประชาชน ซึ่งจะทำให้
เมื่อประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการท้องถิ่นอย่างแท้จริงโดยจัดให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมและ
ทำให้ชุมชนและกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน ได้ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจวางแผนการพัฒนาชุมชนของ
ตนเอง (โกวิทย์ พวงงาม, 2546. หน้า 89)

ตามพระราชบัญญัติ กำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครอง
ท้องถิ่น พ.ศ. 2542 ในมาตรา 16 กำหนดอำนาจหน้าที่ในการจัดระบบการบริการสาธารณะของ
เทศบาลเพื่อประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่นไว้ ดังต่อไปนี้ (มูลนิธิส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น.
2543 หน้า 8-10)

1. การจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง
2. การจัดให้มีและบำรุงรักษาทางบก ทางน้ำ และทางระบายน้ำ
3. การจัดให้มีและควบคุมตลาด ท่าเทียบเรือ ท่าข้าม และที่จอดรถ
4. การสาธารณูปโภคและการก่อสร้างอื่น ๆ
5. การสาธารณูปการ

6. การส่งเสริม การฝึก และประกอบอาชีพ
7. การพาณิชย์ และการส่งเสริมการลงทุน
8. การส่งเสริมการท่องเที่ยว
9. การจัดการศึกษา
10. การสังคมสงเคราะห์ และการพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็ก สตรี คนชรา และผู้ด้อยโอกาส
11. การบำรุงรักษาศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น
12. การปรับปรุงแหล่งชุมชนแออัดและการจัดการเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย
13. การจัดให้มีและบำรุงรักษาสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ
14. การส่งเสริมกีฬา
15. การส่งเสริมประชาธิปไตย ความเสมอภาค และสิทธิเสรีภาพของประชาชน
16. ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของราษฎรในการพัฒนาท้องถิ่น
17. การรักษาความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง
18. การกำจัดมูลฝอย สิ่งปฏิกูล และน้ำเสีย
19. การสาธารณสุข การอนามัยครอบครัวและการรักษาพยาบาล
20. การจัดให้มีและควบคุมสุสานและฌาปนกิจสถาน
21. การควบคุมการเลี้ยงสัตว์
22. การจัดให้มีและควบคุมการฆ่าสัตว์
23. การรักษาความปลอดภัย ความเป็นระเบียบเรียบร้อยและการอนามัย โรงมหรสพ และสาธารณสถานอื่น ๆ
24. การจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ ที่ดินทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
25. การผังเมือง
26. การขนส่งและการวิศวกรรมจราจร
27. การดูแลรักษาที่สาธารณะ
28. การควบคุมอาคาร
29. การป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย
30. การรักษาความสงบเรียบร้อย การส่งเสริมและสนับสนุนการป้องกันและรักษาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

31. กิจกรรมอื่นใดที่เป็นผลประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่นตามที่คณะกรรมการการกระจายอำนาจฯ ประกาศกำหนด

ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่เก้า พ.ศ. 2545-2549 ที่ได้กำหนดแนวทางการพัฒนาตามยุทธศาสตร์การปรับโครงสร้างการพัฒนาชนบทและเมืองอย่างยั่งยืนประการหนึ่งคือ ให้มีการรณรงค์สร้างจิตสำนึกสาธารณะ ให้คนในเมืองและชุมชนปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเคร่งครัด มีวินัย เคารพสิทธิและหน้าที่ มีความรับผิดชอบร่วมกันดูแลป้องกันสาธารณสมบัติ โดยเฉพาะการเฝ้าระวังรักษาที่ดินสาธารณประโยชน์ อาทิ บริเวณริมแม่น้ำลำคลองมิให้มีการละเมิดและบุกรุก เพื่อให้เกิดความมีระเบียบวินัยและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของคนในชุมชน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544. หน้า 53)

สรุปได้ว่า ตามภารกิจของเทศบาลในการพัฒนาท้องถิ่นนั้น จะต้องทำเพื่อตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของประชาชนและต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมให้มากที่สุด การมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนจะได้ผลดี มีประสิทธิภาพ เมื่อประชาชนมีสำนึกที่ดีต่อส่วนรวมหรือที่เรียกว่าสำนึกสาธารณะ และการมีสำนึกสาธารณะของประชาชนก็จะส่งผลถึงการทำงานของเทศบาลให้ประสบผลสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพเพราะมีประชาชนจะเป็นเครือข่ายร่วมกันทำงานร่วมกันรักษาระเบียบวินัย และอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ดังนั้น เพื่อให้ภารกิจดังกล่าวประสบความสำเร็จ หน้าที่ที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งที่ ผู้บริหารและพนักงานเทศบาลทุกคนจะต้องดำเนินการให้สำเร็จ คือ การพัฒนาสำนึกสาธารณะของประชาชนในชุมชนเมือง

2.6 การพัฒนาเมืองน่าอยู่

ในช่วงกว่า 20 ปีที่ผ่านมา กระแสโลกาภิวัตน์ได้ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็ว เกิดการหลั่งไหลของประชากรจากชนบทมาสู่เมือง อันเป็นที่มาของปัญหาทางสังคมอย่างมากมาย ทั้งในเรื่องความแออัดคับคั่ง วิฤตต์ด้านสิ่งแวดล้อม ที่ส่งผลโดยตรงต่อชีวิตความเป็นอยู่และสุขภาพของประชาชน และในอนาคตแนวโน้มการขยายตัวของเมืองก็จะเพิ่มมากขึ้น ประชากรโลกส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ในเมืองใหญ่ ซึ่งหากไม่มีการเตรียมการรองรับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น ก็อาจจะก่อให้เกิดความไม่สมดุลของการพัฒนาขึ้น

เมื่อ พ.ศ. 2529 สำนักงานอนามัยโลกภาคพื้นยุโรปได้นำแนวคิด "เมืองน่าอยู่" (Healthy Cities) มาใช้และเริ่มดำเนินการระยะแรกในช่วงปี พ.ศ. 3530-2535 ใน 35 เมืองแถบยุโรป โดยมุ่งเน้นความร่วมมือขององค์กรและชุมชนในการมีส่วนร่วมในการพัฒนา เพื่อให้บรรลุสุขภาพที่ดีถ้วนหน้าในปี พ.ศ. 2543 ก่อนจะขยายไปยังภูมิภาคอื่น ๆ ทั่วโลกกว่า 2000 เมือง แนวคิด เมืองน่าอยู่ขององค์การอนามัยโลก ถือเป็นภาระหน้าที่ของทุกคน ชุมชน องค์กรเอกชน หน่วยงานของรัฐ ระดับท้องถิ่นและรัฐบาลกลาง ซึ่งจะต้องมีความเข้าใจและกำหนดนโยบายเกี่ยวกับเรื่องสุขภาพและเมืองน่าอยู่ ทั้งด้านกายภาพ จิตใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เพื่อยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนที่อาศัยและทำงานอยู่ในเมืองนั้นให้ดีขึ้น โดยเป็นกระบวนการพัฒนาคุณภาพชีวิตในเขตเมืองที่มุ่งเน้นให้เกิดความเป็นธรรมในสังคม เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชน และประสานความร่วมมือของหน่วยงานทุกระดับ

องค์การอนามัยโลกให้ความหมายของ "เมืองน่าอยู่" ว่าเป็นเมืองที่มีการสร้างสรรค์และปรับปรุงสิ่งแวดล้อมทั้งด้านกายภาพและสังคมอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งมีการขยายแหล่งทรัพยากรของชุมชน ซึ่งสามารถเสริมสร้างให้ประชาชนมีส่วนร่วมและช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการดำเนินชีวิต เพื่อให้ได้ศักยภาพหรือคุณภาพชีวิตที่ดีที่สุด (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545. หน้า 1)

Mc. Keown (อ้างอิงใน ไชยยันตร์ กัมปนาทแสนยากร, 2540. หน้า 7-8) ผู้ให้กำเนิดแนวคิดเกี่ยวกับเมืองน่าอยู่ ได้ให้ความหมายเมืองน่าอยู่ ว่าหมายถึง กระบวนการที่จะทำให้ประชาชนตระหนักถึงความสำคัญของ สุขภาพกาย สุขภาพจิต และสุขภาพสังคม และพร้อมที่จะร่วมกันสร้างสรรค์สร้างภาวะแวดล้อมที่เหมาะสมในการดำรงชีวิต

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (2540. หน้า 29) ได้ให้ความเห็นว่า โดยนิยามของเมืองน่าอยู่ ควรจะมีองค์ประกอบที่เป็นสิ่งสำคัญเหล่านี้ คือ

1. เป็นเมืองที่ยุติธรรมต่อสังคม
2. มีเศรษฐกิจดี
3. มีประชาธิปไตย
4. มีความรุ่งเรืองทางวัฒนธรรม
5. มีความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม
6. มีสุขภาพดี ทั้งกาย และใจ มีความปลอดภัยในชีวิต ทั้งหมดนี้ต้องเน้นการสร้าง

ความเข้มแข็งชุมชน และองค์กรต้องมีเครือข่ายถึงกัน

วัตถุประสงค์ของโครงการเมืองน่าอยู่ (ไชยยันตร์ กัมปนาทแสนยากร 2540 : 8) คือ วัตถุประสงค์ที่จะปรับปรุงสิ่งแวดล้อม และสุขภาพของประชาชนที่อาศัยในเมือง โดยการเพิ่มความตระหนักต่อปัญหาของประชาชน และกระตุ้นการใช้ทรัพยากรในชุมชนและการมีส่วนร่วมของชุมชน ด้วยความร่วมมือของฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน และที่สำคัญคือ การกระตุ้นให้ในระดับท้องถิ่นตระหนักถึงความสำคัญของนโยบายทุกอย่างให้บรรลุสุขภาพดีถ้วนหน้า

โครงการเมืองน่าอยู่ สามารถดำเนินการได้ด้วยตัวของมันเอง หรือดำเนินการร่วมกับโครงการอื่น ในลักษณะผสมผสานในกิจกรรมอื่น เช่น การพัฒนาผังเมือง ที่ดิน งบประมาณ หรือการพัฒนาอุตสาหกรรม

ปัจจัยสำคัญที่ควรจะต้องมีโครงการเมืองน่าอยู่นั้น เนื่องจากในชุมชนเมืองมีปัญหา ดังต่อไปนี้

1. สุขภาพของประชาชนผู้ยากจน โดยเฉพาะประชาชนผู้ด้อยโอกาสที่อาศัยในเขตเมือง ยังมีปัญหา
2. ความบกพร่องของการบริการขั้นพื้นฐาน รวมทั้งที่อยู่อาศัยและมลภาวะแวดล้อม ที่เป็นอันตราย
3. ขาดโครงการส่งเสริมสุขภาพที่มีประสิทธิภาพ
4. องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นไม่สามารถรับผิดชอบต่อสุขภาพ และสิ่งแวดล้อมของประชาชน

การจะเป็นเมืองน่าอยู่ได้นั้น เมืองจะต้องจัดหาสิ่งต่อไปนี้ให้แก่ชุมชน

1. อาหารมีความปลอดภัยและเพียงพอ
2. อากาศไม่มีมลพิษ
3. น้ำดื่มที่สะอาด
4. สุขภาพสิ่งแวดล้อมที่ดี
5. ที่อยู่อาศัยเหมาะสม
6. ไม่มีผู้ยากจน
7. มีสถานที่พักผ่อนและออกกำลังกาย

อย่างไรก็ตาม ในเมืองใหญ่ ๆ มักจะพบปัญหาต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วเสมอ ยังผลให้มี อัตราป่วยอัตราตายสูง

ลักษณะของเมืองน่าอยู่ องค์การอนามัยโลกได้รวบรวมไว้ทั้งสิ้น 11 ประการ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545. หน้า 2) ดังนี้

1. การรักษาความสะอาดด้านกายภาพและสิ่งแวดล้อมที่มีคุณภาพ รวมทั้งคุณภาพที่อยู่อาศัย
2. ระบบนิเวศ ที่ยึดโยงการอยู่ร่วมกันระหว่าง พืช สัตว์ และสิ่งแวดล้อมอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลอย่างยั่งยืน
3. ชุมชนมีความเกื้อกูลและไม่เอาัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน
4. ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง ในการกำหนด ควบคุมและตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องที่มีผลกระทบต่อสุขภาพชีวิต สุขภาพอนามัย และการกินดีอยู่ดี
5. การสนองตอบจำเป็นพื้นฐาน (อาหาร น้ำ ที่พักอาศัย รายได้ ความปลอดภัย และการมีงานทำ) สำหรับประชาชนในชุมชนเมืองทุกคน
6. มีกลไกระดมความคิด ประสานการณ์และทรัพยากร อันหลากหลายจากการประสานงาน การติดต่อ และการทำงานร่วมกับชุมชน
7. เป็นเมืองที่มีระบบเศรษฐกิจที่หลากหลาย มีชีวิตชีวา และมีนวัตกรรมอยู่เสมอ
8. เสริมสร้างการเชื่อมโยงมรดกทางวัฒนธรรม สภาพทางชีวภาพอันดีงาม รวมทั้งเอกลักษณ์ของกลุ่มชนในชุมชนของแต่ละชุมชน
9. ให้มีรูปแบบการดำเนินงานที่สามารถขับเคลื่อนโครงการให้บรรลุเป้าหมายโดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด
10. ให้มีระบบการให้บริการดูแลความเจ็บป่วยที่เหมาะสมสำหรับประชาชนทุกคน
11. มีสภาวะสุขภาพของประชาชนในระดับดีมาก คือ มีสุขภาพอนามัยในระดับสูง และมีอัตราการเจ็บป่วยในระดับต่ำ

แนวทางการดำเนินงานเพื่อนำไปสู่เมืองน่าอยู่มี 6 ประการ คือ

1. มีสัญญาประชาคมที่ต้องบรรลุ คือความอยู่ดีมีสุข
2. เป็นการตัดสินใจของผู้มีอำนาจสูงสุด
3. เป็นการปฏิบัติการที่เกิดจากการประสานความร่วมมือขององค์กรต่าง ๆ
4. ชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วม
5. ให้โอกาสกับแนวคิดสร้างสรรค์ใหม่ ๆ
6. มีนโยบายสาธารณะเพื่อความอยู่ดีมีสุขของประชาชน

ขั้นตอนการดำเนินโครงการเมืองน่าอยู่ อาจเริ่มต้นเมื่อบุคคล 2-3 มีความสนใจร่วมกันที่จะหาแนวทางใหม่ในการส่งเสริมการพัฒนาเมือง บุคคลเหล่านี้ อาจจะเป็นนายกเทศมนตรีผู้บริหารระดับสูง ผู้รับผิดชอบงานด้านการส่งเสริมสุขภาพหรือผู้นำชุมชน

การดำเนินโครงการเมืองน่าอยู่ มี 3 ระยะ ประกอบด้วย 20 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

1. ระยะเริ่มต้นโครงการ

1.1 การสร้างหรือแสวงหาแนวร่วมในการสนับสนุนโครงการ ในท้องถิ่น การเป็นเมืองน่าอยู่จะต้องหาผู้นำและทีมงานในการกระตุ้นให้เกิดการดำเนินงานต้องเลือกทีมงานซึ่งมีใจรักในการดำเนินงานสร้างเสริมสุขภาพ มีภาวะผู้นำและมีดุลยพินิจ รวมทั้งสร้างทีมงานสนับสนุน ซึ่งมาจากองค์กรเอกชนที่ทำงานด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อม

1.2 การสร้างความเข้าใจในแนวคิดของโครงการเมืองน่าอยู่ ค้นหาสิ่งทำให้เกิดเมืองน่าอยู่ โดยเริ่มต้นทำความเข้าใจกับหลักการของเมืองน่าอยู่ อ่าน ทำความเข้าใจ ค้นหาและตั้งคำถาม แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ ต้องมีความยืดหยุ่นและเปิดใจรับความคิดใหม่ ๆ โดยทุกคนที่อยู่ในทีมงานต้องมีส่วนร่วม และรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของงาน

1.3 การรู้จักเมืองของตนเอง วิเคราะห์ปัญหาของเมือง เช่น ปัญหาที่เกิดขึ้น ผู้ที่ได้รับความเดือดร้อน ผู้ที่ต้องการความช่วยเหลือมากที่สุด ผู้ที่จะให้ความช่วยเหลือได้ การบริหารงานของเมืองเป็นอย่างไร นโยบายและหน่วยงานด้านสุขภาพคืออะไร

1.4 การแสวงหาแหล่งเงินทุนสนับสนุนโครงการเตรียมประมาณการ ค่าใช้จ่ายของโครงการเพื่อเสนอแก่หน่วยงานที่สนใจช่วยเหลือหรือเกี่ยวข้อง กำหนดแหล่งเงินที่สามารถขอทุนเริ่มต้นได้ เมื่อโครงการได้รับพิจารณาและเริ่มดำเนินการตามโครงการก็สามารถหางบประมาณมาดำเนินการในระยะยาวได้ง่ายขึ้น

1.5 การตัดสินใจหาที่ตั้งองค์กร พิจารณาสถานที่ที่เหมาะสมในการดำเนินงานด้วยตนเอง หรือมีการทำงานร่วมกับองค์กรเอกชนในพื้นที่อยู่แล้ว หรือได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานอื่น ๆ แล้ว

1.6 การจัดเตรียมร่างข้อเสนอขอโครงการ จัดทำโครงร่างโครงการที่เป็นไปได้ คือ กระชับ ชัดเจน ชูใจ และดำเนินการได้จริงโดยระบุโครงสร้างการบริหารโครงการวัตถุประสงค์หลัก กลวิธีหลักในการดำเนินงาน

1.7 การได้รับความเห็นชอบของโครงการ ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องตรวจสอบและยอมรับโครงร่างดังกล่าว เพื่อให้มั่นใจว่าโครงร่างได้รับการยอมรับ ควรมีกลุ่มผู้นำทางการเมืองและสังคมในชุมชนนั้น ๆ สนับสนุนด้วยโดยการให้ข้อมูล และได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้มั่นใจว่ากลุ่มดังกล่าวจะให้การสนับสนุนและเข้าใจในโครงการ

2. ระเบียบบริหารจัดการ ในขั้นนี้จะมีการวางโครงการและกำหนดกลไกการบริหารองค์กร เพื่อสร้างภาวะผู้นำ และการประสานกับหน่วยงานต่าง ๆ ที่เสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งมีประชาชน งบประมาณ และข้อมูลที่เป็นต่อโครงการ และการจัดตั้งองค์กรจะประกอบด้วย 7 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

2.1 การแต่งตั้งคณะกรรมการบริหารโครงการ ต้องตั้งคณะกรรมการอำนวยการ ซึ่งระบุนำที่ความรับผิดชอบอย่างชัดเจน ให้เป็นผู้นำและประสานงานโครงการ อาจมีการตั้งคณะอนุกรรมการดำเนินงานในแต่ละด้าน เช่น ด้านจัดหาทุน ด้านบุคลากร เป็นต้น

2.2 วิเคราะห์สภาพแวดล้อมของโครงการ ต้องมีการวิเคราะห์บรรยากาศ การทำงานตามโครงการอย่างระมัดระวัง และปรับปรุงอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้มั่นใจว่าการทำงานยังไปได้ด้วยดี และบุคลากรยังเข้าใจแนวทางในการดำเนินงาน โดยใช้การสื่อสารสองทางอย่างมีประสิทธิภาพ

2.3 การกำหนดความหมาย ขอบเขต และขั้นตอนการทำงานของงานในโครงการ อย่างชัดเจน กำหนดรายละเอียดของกลวิธีและเป้าหมาย ซึ่งชัดเจน สร้างสรรค์และเป็นไปได้ เพื่อให้หน่วยงานและกลุ่มต่าง ๆ ที่เราต้องการเข้ามารวมตัวกันทั้งหมด

2.4 จัดตั้งสำนักโครงการ หาสถานที่ที่เหมาะสม เพื่อกำหนดให้เป็นสำนักงาน จัดหาบุคลากรที่เหมาะสม สถานที่ที่ใช้เป็นสำนักงานควรมีวัสดุอุปกรณ์ที่สามารถให้ข้อมูล ให้คำแนะนำ และสนับสนุนการทำงานแก่ทุกคน

2.5 การวางแผนยุทธศาสตร์การดำเนินงานในระยะยาว ต้องกำหนดกลวิธีให้สอดคล้องกับผลที่ต้องการให้เกิดขึ้นทันที เกิดในระยะสั้นและในระยะยาว ตามที่ระบุในโครงการ เพื่อให้การปฏิบัติงานบรรลุผลสำเร็จ และผู้ปฏิบัติ ได้แก่ ผู้บริหารเมือง ผู้ให้การสนับสนุนและเจ้าหน้าที่สาธารณสุข ต้องดำเนินการตามอย่างเคร่งครัด

2.6 การศึกษาภาพของโครงการ ต้องมีความชัดเจนในเรื่องทรัพยากรที่โครงการต้องการ และเตรียมการในเรื่องงบประมาณให้สอดคล้องกับความต้องการนั้น ๆ โดยครอบคลุมในเรื่องบุคลากร วัสดุอุปกรณ์ การเดินทาง การสื่อสาร เป็นต้น รวมทั้งการจัดเตรียมงบประมาณที่ต้องใช้ในอีก 3-5 ปีต่อไป

2.7 กำหนดภาระหน้าที่ความรับผิดชอบของส่วนต่าง ๆ ที่เชื่อถือได้โดยผู้บริหารระดับสูง ต้องมีการวางระบบควบคุมกำกับและประเมินผล ทุกคนควรได้รับทราบหน้าที่ความรับผิดชอบที่ชัดเจน และมีการรายงานผลงาน ควรมีการติดตามการดำเนินงานของทุกคนและควรรายงานผลการดำเนินงานเสนอแก่ผู้บริหาร และผู้เกี่ยวข้องอย่างสม่ำเสมอ

3. ระยะเวลาดำเนินงาน ในภาคปฏิบัติ ความร่วมมือของทุกฝ่ายเป็นรูปลักษณะอันสำคัญของโครงการ จะไม่มีผลงานหรือขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งจะบรรลุผลได้หากขาดความร่วมมือประสานงานระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งการดำเนินการจะมี 6 ขั้นตอน ดังนี้

3.1 การเพิ่มความระมัดระวังในเรื่องสุขภาพ สนับสนุนให้เกิดความตระหนักในเรื่องสุขภาพ โดยใช้ความหลากหลายทางความคิดและสื่อมวลชน ใช้มีอาชีพในการสร้างสรรค์สื่อที่มีประสิทธิภาพ ทุกคนสามารถเข้าถึงสื่อ และทุกคนรู้ว่าจะเข้ามามีส่วนช่วยเหลือให้ชุมชนของตนมีสุขภาพที่ดีขึ้นอย่างไร

3.2 สนับสนุนการวางแผนยุทธศาสตร์ในการปฏิบัติงาน ควรใช้เครื่องมือทุกอย่างในการสนับสนุนนโยบายเรื่องสุขภาพต้องมองหาโอกาสที่เหมาะสม และพิจารณาความร่วมมือระหว่างหน่วยงาน ผู้ร่วมงานและผู้ให้การสนับสนุนแผนงานเกี่ยวกับการพัฒนาเมืองด้านที่อยู่อาศัย การจัดหาน้ำสะอาด การระบายน้ำ การคมนาคม และการควบคุมป้องกันสภาพแวดล้อมต้องมีการวางแผนไว้ด้วย

3.3 การระดมความร่วมมือระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ในสังกัด ในการปฏิบัติงาน การเสริมสร้างความสัมพันธ์เป็นสิ่งที่สำคัญ ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จของโครงการเมืองน่าอยู่ การดำเนินงานร่วมกันระหว่างงานรัฐและหน่วยงานอื่น ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องหรือไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับงานสุขภาพอนามัยต้องเป็นการร่วมงาน เพื่อให้เกิดพลังงานในการทำงานเพิ่มขึ้นมิใช่การแข่งขันกัน

3.4 ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนมีส่วนร่วม ในการปฏิบัติงานประชาชนและของตัวเอง โครงการที่สนับสนุนการดำเนินงานของท้องถิ่นและการริเริ่มพัฒนาสุขภาพจะช่วยให้ประชาชนกล้าแสดงความคิดเห็นและร่วมในโครงการ

3.5 ส่งเสริมและสนับสนุนนวัตกรรม ความสำเร็จของโครงการนี้ นอกจากจะได้จากการเรียนรู้จากประสบการณ์ในอดีตแล้ว ยังอยู่ที่การสร้างสรรคสิ่งใหม่ ซึ่งเป็นสิ่งท้าทายในงานสาธารณสุข ดังนั้น ต้องมีความยืดหยุ่นใช้สิ่งจูงใจ เช่น รางวัล หรือการตระหนักถึงความสำคัญเพื่อกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามความต้องการ

3.6 การส่งเสริมและสร้างความมั่นคงให้เกิดแก่นโยบายสาธารณสุข ในการส่งเสริมสุขภาพ สิ่งที่สำคัญที่สุดที่จะได้จากโครงการเมืองน่าอยู่ คือ นโยบายระดับท้องถิ่น ที่มุ่งเน้นการ

พัฒนาสิ่งแวดล้อม เพื่อส่งเสริมสุขภาพ ซึ่งต้องมีการสนับสนุนทั้งทางการเมืองและจากสาธารณชน จึงจะทำให้เกิดการร่วมมือในการดำเนินงานจากทุกคนอย่างถูกต้อง

นับตั้งแต่องค์การอนามัยโลก ได้นำหลักการโครงการเมืองน่าอยู่ (Healthy City Project) เสนอต่อที่ประชุมที่เมืองโทรอนโต ประเทศแคนาดา เมื่อปี 2537 บรรดาสมาชิกต่างนำโครงการดังกล่าวไปริเริ่มดำเนินการในประเทศของตน แล้วเผยแพร่แนวทางดำเนินการเพื่อให้ประเทศอื่นนำไปปรับใช้ แนวทางที่แต่ละประเทศดำเนินการมีให้เห็นเป็นตัวอย่าง ดังนี้ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. 2541)

1. ประเทศออสเตรเลีย เมืองต่าง ๆ ในรัฐควีนแลนด์ การดำเนินโครงการเมืองน่าอยู่โดยมีเป้าหมายเพื่อเป็นข้อผูกมัดทางการเมือง และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของเมืองเพื่อการมีสุขภาพดี มีหลักการแสวงหาความร่วมมือระหว่างภาคีต่าง ๆ บนพื้นฐานความเสมอภาค และได้มีการกำหนดความหมายของเมืองน่าอยู่ ว่าหมายถึง องค์ประกอบด้านชีววิทยา ไลฟ์สไตล์ การบริการ สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจของชุมชนที่อยู่ในสุขภาพะ บุคคลที่มีส่วนร่วมในโครงการ ได้แก่ รัฐบาล หรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรสาธารณประโยชน์ ภาคเอกชน กลุ่มประชาชน และปัจเจกบุคคล สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีบทบาทเป็นแกนกลางให้กับภาคีอื่น ๆ และสร้างโอกาสให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชน

พื้นที่ดำเนินการ ได้แก่ บ้าน ที่ทำงาน โรงพยาบาล โรงเรียน และเมือง กิจกรรมที่ให้ความสำคัญเป็นเรื่องของสุขภาพ ความปลอดภัย และการป้องกันด้านสิ่งแวดล้อม กระบวนการพัฒนาเริ่มตั้งแต่ การสร้างรากฐาน คือ การสร้างความตระหนักและสร้างข้อผูกมัด การจัดการโครงการ การประเมินความต้องการและปัญหา การระบุความต้องการที่สำคัญการพัฒนา กลวิธีการเขียนแผน การกำกับ ทบทวน และประเมินแผน

2. ประเทศสิงคโปร์ ความเจริญเติบโตของเมืองในทุก ๆ ด้าน เป็นไปตามแผนที่มีการกำหนดไว้ก่อนแล้ว (Concept Plan) ทั้งนี้ เพื่อสนับสนุนและส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชนเมืองมีสุขภาพดียิ่งขึ้น

รูปแบบการดำเนินการ จะเน้นในประเด็นการให้สุขศึกษาและการส่งเสริมสุขภาพโดยโครงการต่าง ๆ มุ่งเป้าหมายไปที่โรงเรียน สถานศึกษา สถานประกอบการ ศูนย์การค้า และชุมชน

3. ประเทศเดนมาร์ค ได้จัดให้มีเครือข่ายเมืองน่าอยู่แห่งชาติ ครอบคลุม 5 เขต (Counties) และ 8 เทศบาล ดำเนินการตามกลวิธีสุขภาพดีถ้วนหน้าในปี 2543 ขององค์การอนามัยโลก มีแนวทางการดำเนินงานดังนี้

3.1 การให้ประชาชนมีส่วนร่วม (Involving the Citizens) จัดให้มีการรับรู้ปัญหาของประชาชน และให้การสนับสนุนประชาชนในการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตที่ถูกต้อง

3.2 จัดทำนโยบาย แผนการป้องกันและส่งเสริมสุขภาพ หลังจากนั้นต้องจัดทำแผนรองรับนโยบาย ให้ครอบคลุมด้านสุขภาพ สังคม และสิ่งแวดล้อม

3.3 การประสานงานเมืองนำอยู่ และกลุ่มผู้นำ (Healthy Coordination and Leading group) จัดให้มีการประสานงานแบบตัดขวาง ในกลุ่มผู้นำในเขต (Counties) และเทศบาล เพื่อการส่งเสริมสุขภาพ

3.4 การจัดให้มีหน่วยงานการเมืองนำอยู่ (Healthy City Secretariat) เลขาธิการต้องทำงานเต็มเวลา และได้รับการสนับสนุนอย่างดีทั้งทางด้านบริหารและอื่น ๆ

3.5 การจัดงานตามลำดับความสำคัญ (Tasks Given Priority) คือสุขภาพอนามัยในสถานประกอบการ และการป้องกันอุบัติเหตุ

3.6 การประมาณการและการประเมินผล (Estimation and Evaluation) ต้องมีการประเมินกิจกรรมของเครือข่าย

4. ประเทศมาเลเซีย เมืองคูชิง (Kuching) ได้มีการกระตุ้น และส่งเสริมประชาชนและเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบ ตระหนักถึงการทำให้เมืองนำอยู่ โดยการระดมสมอง สอบถามความคิดเห็น เผยแพร่ความรู้ และจัดกิจกรรมให้ประชาชนมีส่วนร่วม หลังจากที่ได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการโครงการเมืองนำอยู่แล้ว คณะกรรมการฯ ได้จัดประชุมเพื่อตรวจสอบผังเมืองและสภาพปัญหาพร้อมทั้งระดมสมองเพื่อหาลักษณะเมืองนำอยู่คูชิง การสำรวจความคิดเห็นของประชาชนเพื่อให้ตระหนักถึงโครงการเมืองนำอยู่ มีกิจกรรมดังนี้

4.1 การสร้างความตระหนัก ผ่านสื่อมวลชนต่าง ๆ

4.2 จัดทำแบบสำรวจ เพื่อรวบรวมความคิดเห็น เกี่ยวกับสิ่งที่เกลียด รัก และสิ่งที่ปรารถนาให้มีในเมือง อย่างละ 5 สิ่ง และให้บอกถึงสิ่งที่ประชาชนทำเพื่อให้ประสบความสำเร็จในสิ่งที่ปรารถนาอีก 5 สิ่ง ผลที่ได้จะทำให้ทราบปัญหาที่อยู่ในใจของประชาชน

นอกจากแบบสำรวจแล้ว ยังจัดการประกวดเรียงความกับเด็กระดับมัธยมศึกษาในหัวข้อ "วิสัยทัศน์ของฉันในเมืองคูชิง" (My Vision of Kuching City) และจัดแข่งขันวาดภาพ ในหัวข้อ "เมืองคูชิงของฉันที่ต้องการเติบโต" (The Kuching City that I Want to Grow up in) และการจัดนิทรรศการคูชิงเมืองนำอยู่

จากตัวอย่างใน 4 ประเทศดังกล่าว ซึ่งแสดงถึงแนวทางการดำเนินการ เพื่อเกิดเมืองน่าอยู่แล้ว ไชยยันตร์ กัมปนาทแสนยากร (2540. หน้า 11-12) ยังได้ยกตัวอย่างประเทศที่นำโครงการนี้ไปดำเนินการแล้วประสบความสำเร็จ เช่น

1. ประเทศตูนิเซีย (Tunisia) เมืองที่ดำเนินโครงการเมืองน่าอยู่เป็นเมืองเล็ก ๆ อยู่ห่างจากเมืองตูนิส (Tunis) ประมาณ 80 ไมล์ เป็นเมืองท่องเที่ยว และมีอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาที่มีชื่อเสียง โครงการเมืองน่าอยู่ได้เป็นกิจกรรมที่จุดประกายในการควบคุมมลพิษ และลดควันที่ปล่อยมาจากโรงงานอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผา และโดยการปรับปรุงโครงสร้างของโรงงานมลพิษในอากาศลดลง โดยการใช้พลังงานเชื้อเพลิงที่สะอาดกว่าแบบเผาดั้งเดิม นอกจากนี้เมืองยังดำเนินการกำจัดขยะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งขยะอันตรายจากโรงพยาบาล

2. ประเทศแคนาดา เมืองเชียโบรก (Sherbrooke) ในรัฐควิเบก เป็นเมืองใหญ่มีรายได้หลักจากอุตสาหกรรมหลายชนิด เช่น เสื้อผ้า เหล็ก ป่าไม้ การผลิตเบียร์ ฯลฯ ได้เริ่มโครงการเมืองน่าอยู่เมื่อปี 2531 โดยจัดให้มีสถานที่พบปะสังสรรค์ของคนรุ่นหนุ่ม เพื่อประกอบกิจกรรมเพื่อการนันทนาการ มีโครงสร้างที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุ การปรับปรุงวิธีการเก็บขยะอันตรายที่มาจากบ้านเรือน ลดการใช้วัตถุมีพิษและยาฆ่าแมลง ลดการทำลายทรัพยากรแหล่งน้ำ ห้ามสูบบุหรี่ในร้านอาหาร และมีลานคนเมืองสำหรับเด็กจะได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นในการพัฒนามุมมองคนทั้งในปัจจุบันและอนาคต

3. ประเทศสหราชอาณาจักร เมืองกลาสโกว์ (Glasgow) เป็นเมืองใหญ่ในแคว้น สก็อตแลนด์ มีสภาพแวดล้อมที่ไม่ถูกสุขลักษณะ อีกทั้งยังถูกคุกคามด้วยสภาวะทางเศรษฐกิจที่ถดถอย ถึงแม้จะเป็นศูนย์กลางของการสร้างเรือและอุตสาหกรรมหนัก โครงการเมืองน่าอยู่ ได้มีการดำเนินงานโดยตระหนักถึงความจริงที่ว่า ปัญหาสุขภาพไม่สามารถแก้ไขด้วยวิธีการให้บริการทางการแพทย์ หรือสาธารณสุขเท่านั้น แต่สาเหตุของปัญหาอยู่ที่ประชาชนมีพฤติกรรมทางอนามัยส่วนตัวที่ไม่เหมาะสม การไม่สามารถเข้าถึงบริการ คุณภาพของบ้านไม่ดีเนื่องจากอุณหภูมิภายในบ้านไม่ทำให้อบอุ่นได้ รวมทั้งสถานการณ์การทำงาน และการว่างงาน การแก้ปัญหาดังกล่าวโดยการใช้กลวิธีการมีสุขภาพดีถ้วนหน้า และความร่วมมือของประชาชน

4. ประเทศบังคลาเทศ เมืองจิตตากอง (Chitagong) เป็นเมืองใหญ่อันดับสองของประเทศ มีประชากรประมาณ 2 ล้านคน ปัญหาที่เกิดขึ้นคือความต้องการของประชาชนมีมาก การบริการของรัฐไม่สามารถตอบสนองได้ โครงการเมืองน่าอยู่ได้มีส่วนช่วยในการพัฒนาที่อยู่อาศัย การบริการในโรงพยาบาล การใช้น้ำ รวมทั้งสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ

ในประเทศไทย การพัฒนาเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ เริ่มต้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2537 ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 ภายใต้มุมมองด้านสาธารณสุข ได้รับการสนับสนุนจากองค์การอนามัยโลก ให้ดำเนินการ "โครงการเมืองน่าอยู่" นำร่องใน 5 เมืองคือ กรุงเทพมหานคร นครราชสีมา พะเยา ยะลา พัทธินคม โดยมุ่งหวังให้องค์กรปกครองท้องถิ่นร่วมกับราชการส่วนภูมิภาค เป็นผู้นำในการสร้างเครือข่ายในการพัฒนาร่วมกับชุมชนในท้องถิ่น ซึ่งแต่ละเมืองจะมีวิธีการปฏิบัติแตกต่างกันไปตามบริบทของแต่ละเมือง จากนั้น แรงหนุนจากระดับนโยบายในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ทำให้กระแสการพัฒนาเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ เริ่มกว้างและขยายสู่มิติการพัฒนาอื่น ๆ เช่น เรื่องคุณภาพสิ่งแวดล้อม สภาพแวดล้อมในเมืองและชุมชน การอนุรักษ์พลังงาน การจัดที่อยู่อาศัยของคนจนในเมือง เป็นต้น จนกระทั่งในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 มีการกำหนดกรอบแนวคิดที่ชัดเจนในการพัฒนาเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ ตลอดจนมีนโยบายและแนวทางการพัฒนาสามารถนำไปปฏิบัติได้ เพื่อเป็นกรอบชี้นำทิศทางการพัฒนาที่หน่วยงาน องค์กรและภาคส่วนต่าง ๆ สามารถนำไปเป็นแนวในการจัดทำแผนปฏิบัติการในระดับต่าง ๆ ต่อไป

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2545, หน้า 3) ได้กำหนดกรอบแนวคิดการพัฒนาเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ไว้ว่า เป็นกระบวนการพัฒนาที่เป็นองค์รวม ยึดคนเป็นศูนย์กลาง อาศัยความเข้มแข็งของชุมชนเป็นรากฐานการพัฒนา มุ่งให้เกิดความสะอาด สงบ สะอาด ปลอดภัย มีระเบียบวินัย มีเศรษฐกิจฐานรากเข้มแข็ง มีระบบบริหารที่ดี ประชาชนมีคุณภาพชีวิตดี วิถีชีวิตดี มีความสุข และที่สำคัญ การทำเมืองและชุมชนให้น่าอยู่ ต้องอาศัยพลังการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนอย่างจริงจัง ต่อเนื่อง ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน และความอยู่ดีมีสุขของคนไทย ทั้งนี้ จะต้องยึดหลัก 2 ประการคือ

ประการแรก ความเป็นเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่แต่ละแห่ง ย่อมจะมีความแตกต่างกันไปตามศักยภาพความพร้อมอย่างสอดคล้องกับวัฒนธรรม ค่านิยมของสังคมชุมชนนั้น ๆ และเป็นความต้องการ ความพึงพอใจของชาวเมือง ชาวชุมชนนั้น ๆ เป็นผู้ร่วมกำหนด

ประการที่สอง เมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ มีลักษณะพลวัต มีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวตลอดเวลาไม่หยุดนิ่ง การพัฒนาเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ จึงเป็นกระบวนการที่ต้องมีความเคลื่อนไหว และสามารถเปลี่ยนแปลงปรับปรุงให้ดีขึ้นเรื่อย ๆ ด้วยกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง

องค์ประกอบของเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ ที่เชื่อมโยงกันในทุกมิติอย่างเป็นองค์รวม และมีชุมชนเข้มแข็งเป็นรากฐานในการพัฒนา จะประกอบด้วย 4 องค์ประกอบสำคัญ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545 หน้า 9) คือ

1. ความน่าอยู่ ครอบคลุมทั้งด้านการมีสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่ดี สังคมเข้มแข็ง มีความสงบ สะดวก สะอาด ปลอดภัย มีระเบียบวินัย คนมีคุณภาพชีวิตดี วิถีชีวิตความเป็นอยู่ดี มีความสุข

2. การมีภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ช่วยเกื้อกูลให้ชุมชนเข้มแข็ง มีการสืบทอด รักษาและปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนพัฒนาต่อยอดให้เกิดเทคโนโลยีที่เหมาะสม นำมาใช้ประโยชน์กับการผลิต และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. การมีเศรษฐกิจฐานรากที่เข้มแข็ง สมดุล มีภูมิคุ้มกัน สามารถเพิ่มรายได้และการทำงาน ทำ ด้วยการพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์เชื่อมโยงสู่ตลาดภายในและนอกประเทศ รวมทั้งการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ และพัฒนาให้เกิดความเชื่อมโยงชนบทและเมือง

4. การมีระบบบริหารจัดการที่ดี มีประสิทธิภาพ โปร่งใส เป็นธรรม ตรวจสอบได้ ประชาชนและภาคประชาสังคมมีส่วนร่วมในการพัฒนา

การนำนโยบายแนวทางการพัฒนาเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ไปปฏิบัติให้บังเกิดผล จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างองค์ความรู้ ความเข้าใจ สร้างจิตสำนึกความรับผิดชอบ พร้อมกับการสร้างระบบการทำงานที่เป็นเครือข่าย สามารถระดมพลังร่วมจากทุกภาคที่เกี่ยวข้อง ให้เกิดการเรียนรู้ ร่วมคิดร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบอย่างจริงจัง โดยมีขั้นตอนการดำเนินงาน 3 ขั้นตอน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2545 หน้า 9) ดังนี้

1. ขั้นการเตรียมความพร้อม สร้างความเข้าใจร่วมกัน เพื่อให้ทุกภาคส่วนร่วมเรียนรู้ สร้างความตระหนักและความเข้าใจใน หลักการ แนวคิด นโยบาย และกระบวนการพัฒนา เมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ โดยใช้การสื่อสารสาธารณะเป็นเครื่องมือ เช่น สื่อมวลชน สื่อบุคคล เวทีสาธารณะ เสริมด้วยการศึกษาดูงาน และการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร

2. ขั้นการสร้างเครือข่ายกระบวนการมีส่วนร่วม และดำเนินการพัฒนา ให้เกิดการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมรับผิดชอบ และร่วมดำเนินการพัฒนาในลักษณะพหุภาคี โดย

2.1 กระตุ้นการรวมกลุ่มประชาสังคม ชุมชนเข้มแข็ง ให้เกิดขึ้นในท้องถิ่นและชุมชน

2.2 สร้างกระบวนการเรียนรู้แนวใหม่ ให้คิดเป็นระบบเชื่อมโยงกัน มีเวทีเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์

2.3 ประเมินศักยภาพ ค้นหาจุดสนใจร่วม กำหนดวิสัยทัศน์ เป้าหมาย ของ “เมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่”

2.4 ร่วมกันจัดแผนงานโครงการที่มีบูรณาการ สอดคล้องกับศักยภาพความต้องการ เชื่อมเข้ากับแผนชุมชนและแผนท้องถิ่นได้ ซึ่งหากที่ใดมีแผนชุมชนแล้ว ก็อาจปรับและเชื่อมประสานเข้ากับแผนท้องถิ่นได้ หรือหากยังไม่มีแผนชุมชน ก็ควรส่งเสริมให้ทำไปกับกระบวนการจัดทำแผนท้องถิ่น

2.5 ดำเนินการตามแผนโดยพยายามพึ่งทรัพยากรในท้องถิ่นชุมชนเป็นหลักก่อน และหนุนเสริมจากแหล่งภายนอกตามความจำเป็น

3. ขั้นที่สาม สนับสนุนให้มีการร่วมกันติดตามประเมินผล ด้วยการจัดทำดัชนีชี้วัดเมืองน่าอยู่ชุมชนน่าอยู่ ซึ่งจัดทำได้ทั้งที่เป็นเกณฑ์วัดกลางในระดับภาพรวม และดัชนีระดับท้องถิ่น ชุมชนที่ใช้วัดการดำเนินการ พร้อมทั้งพัฒนาระบบฐานข้อมูลชุมชนควบคู่ไปด้วย

นับตั้งแต่สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ผลักดันและดำเนินงานพัฒนาเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่อย่างต่อเนื่อง สำนักงานฯ ได้ประสานความร่วมมือกับหน่วยงานองค์กรต่าง ๆ จัดให้มีเวทีสัมมนาระดมความคิด แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ทำให้สามารถประมวลปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จของการพัฒนาเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ได้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2545 หน้า 21) ดังนี้

1. การทำเมืองน่าอยู่ให้สำเร็จ ต้องทำด้วยความสุข โดยนำพลังของมนุษย์ในกลุ่มต่าง ๆ มาใช้ พลังที่มีความหวัง มีกำลังใจ มีความเข้าใจ และการเรียนรู้ร่วมกัน จะช่วยกันก่อให้เกิดความสำเร็จเล็ก ๆ เพื่อเป็นตัวอย่าง และควรเชื่อมพลังแห่งความปรารถนาดีไปยังกลุ่มอื่น ๆ เพื่อขยายผลความสำเร็จให้กว้างขึ้น ทั้งนี้ การทำเมืองน่าอยู่ไม่ควรทำไปเพราะเป็นการทำไปตามหน้าที่หรือกฎเกณฑ์

2. กระบวนการควรเริ่มจากข้างล่าง จากจุดเล็ก ๆ ตามความพร้อมและความต้องการของท้องถิ่นชุมชน โดยจุดสนใจร่วมที่เกิดง่ายที่สุด คือ มิติทางกายภาพ เพราะเป็นเรื่องที่เข้าใจง่าย ทำง่าย และเห็นเป็นรูปธรรมชัดที่สุด โดยพยายามทำให้สำเร็จจากจุดเล็ก ๆ ที่ง่าย ๆ ก่อน แล้วค่อย ๆ ขยายไปสู่จุดที่ใหญ่ขึ้นหรือเรื่องที่ยากขึ้น แต่หากต้องการให้เกิดผลสะท้อนอย่างต่อเนื่อง ควรมุ่งทำเรื่องที่จะโยงให้เกิดความรักภาคภูมิใจในท้องถิ่น คำนึงถึงรากเหง้าเอกลักษณ์ของท้องถิ่นเชื่อมสู่ลูกหลานได้

3. เมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ เป็นเรื่องที่จะรอปรับความเข้าใจให้ชัดเจนก่อนแล้วค่อยดำเนินการไม่ได้ ต้องค่อยทำ ค่อยไป สร้างความเข้าใจและองค์ความรู้ภายใต้สภาพความเป็นจริงที่มีอยู่ และต้องไม่คาดหวังว่าทุกคนจะมาร่วมทำ แต่จะต้องพยายามเชื่อมโยงกลุ่มคนที่มุ่งมั่นพร้อมบุกเบิกทำงานในเรื่องนี้เข้าด้วยกัน เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการผลักดัน ถ้าได้รับการสนับสนุนจาก

ภายนอก เกิดการเรียนรู้ควบคู่ไปกับการปฏิบัติและศักยภาพในพื้นที่ ก็จะส่งผลให้เกิดการขยายผลในวงกว้างอย่างรวดเร็วต่อไป

4. การมีผู้นำทุกระดับที่เข้มแข็ง ทั้งผู้บริหารท้องถิ่น ผู้นำธรรมชาติ แกนนำท้องถิ่น ชุมชน มีจิตสำนึกสาธารณะ มีวิสัยทัศน์ เปิดใจกว้าง ทำงานต่อเนื่อง มีความตั้งใจจริง ยึดหยุ่น ยุติธรรม มีการบริหารจัดการที่ดี เพื่อจะเป็นแบบอย่างที่ดีในการดำเนินงาน

5. การมีวิทยากรกระบวนการ ผู้นำการเปลี่ยนแปลง ปราชญ์ชาวบ้าน กลุ่มนักวิชาการ ข้าราชการเกษียณที่เป็นคลังสมองในท้องถิ่น ล้วนเป็นทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่า มีศักยภาพ และจะมีส่วนช่วยสนับสนุนให้เกิดการเคลื่อนไหวและขยายผลได้เร็วขึ้น

6. การทำเรื่องเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ให้สำเร็จ ต้องเป็นวาระของท้องถิ่น (Local Agenda) ภายใต้การมีส่วนร่วมและความรู้สึกเป็นเจ้าของของคนในท้องถิ่นนั่นเอง

นอกจากนั้น บทเรียนที่ได้จากการปฏิบัติจริงในระดับท้องถิ่นชุมชน ในการที่จะทำให้การพัฒนาเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่เกิดการขยายผลไปได้อย่างกว้างขวาง คือ

1. การสร้างกระแสท้องถิ่นเรื่องเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ ทั่วประเทศ โดยเน้นกระแสความสนใจในคุณภาพชีวิต สุขภาพ สิ่งแวดล้อมของเมืองและชุมชน ตลอดจนการสร้างจิตสำนึกรักท้องถิ่น เพื่อผลักดันทำให้เมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ เป็นวาระของท้องถิ่น สร้างสำนึกการเป็นเจ้าของร่วมของประชาชน เพื่อให้เกิดความพยายามในการร่วมกันแก้ปัญหา ร่วมพัฒนาท้องถิ่น ชุมชนอย่างมีเอกลักษณ์ สอดคล้องกับแต่ละสภาพพื้นที่ และตรงกับความต้องการของประชาชน

2. การเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในการปฏิบัติอย่างแท้จริง โดยสนับสนุนให้มีการจัดเวทีการเรียนรู้ สร้างเครือข่ายการเรียนรู้และเคลื่อนไหวระดับเมือง ชุมชน พร้อมทั้งหนุนเสริมบทบาทประชาคมในท้องถิ่นได้ค้นหาประเด็นร่วมในการขับเคลื่อนและร่วมเรียนรู้พัฒนาเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ จากการลงมือปฏิบัติจริง ผ่านกิจกรรมโครงการที่ใช้งบประมาณไม่มาก โดยพยายามทำจุดเล็ก ๆ ให้สำเร็จ เพื่อสร้างความเชื่อมั่นและเป็นแบบอย่างที่ดีในการขยายผล

3. การพัฒนาระบบสื่อสารและการประชาสัมพันธ์เพื่อสนับสนุนกระบวนการขับเคลื่อน โดยส่งเสริมการใช้สื่อภาคประชาชนเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร สื่อบุคคลเพื่อสร้างจิตสำนึกทัศนคติ ค่านิยม รวมทั้งสื่อชุมชนเพื่อเสริมกระบวนการสื่อสารเพื่อการเปลี่ยนแปลง

4. การสร้างกลไกสนับสนุนกระบวนการขับเคลื่อน โดยสนับสนุนพัฒนาผู้นำการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในท้องถิ่นชุมชน พร้อมทั้งสร้างความรู้ ข้อมูลข่าวสาร ความเข้าใจในแนวคิด

เมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ ผ่านสื่อประชาสัมพันธ์ต่าง ๆ ศูนย์เรียนรู้ การจัดฝึกอบรม รวมทั้งจัดตั้งเป็นเครือข่ายการทำงาน

2.7 โครงการชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่

มนุษย์ทุกคนมีชีวิตส่วนตัวและชีวิตสาธารณะที่ต้องอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม ชีวิตสาธารณะ (Public Life) คือ สภาพชีวิตที่ผู้คนในสังคมรู้สึกเป็นธุระเดือดร้อน ต้องลุกขึ้นมาช่วยกันจัดการเรื่องต่าง ๆ ที่เป็นปัญหาร่วมกันในสังคม และสภาพการถือปฏิบัติเป็นธุระนี้ เกิดขึ้น ดำรงอยู่ และเปลี่ยนแปลงคุณภาพไปอย่างต่อเนื่อง จนมีลักษณะเป็นวิถีชีวิตปกติในสังคมนั้น ๆ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ สังคมเกิดการสำนึก (Social Awareness) ที่จะจัดการตนเองไปสู่ภาวะความเป็นชุมชน (เนาวรัตน์ พลายน้อย, 2546. หน้า 21) ชีวิตของคนเป็นชีวิตที่เชื่อมโยงกันทั้งสังคม เพราะฉะนั้น การแก้ไขปัญหาสังคมจึงเป็นเรื่องยุ่งยาก ซับซ้อน และไม่สามารถทำได้โดยคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง สิ่งเหล่านี้ คือ ชีวิตสาธารณะ ให้คนได้สำนึกว่าเราไม่ได้อยู่โดดเดี่ยว แต่เชื่อมโยงถึงกันหมด

การสร้าง ชีวิตสาธารณะที่เข้มแข็ง (Healthy Public Life) จะมีผลทำให้ท้องถิ่นน่าอยู่ เมืองน่าอยู่ ซึ่งมีความหมายตั้งแต่ การจัดการสิ่งแวดล้อมที่ดี มีความเป็นอยู่ในชุมชนที่ปลอดภัย มั่นคง ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ซึ่งก็เกี่ยวข้องกับ การมีงานทำ การมีรายได้ การมีสุขภาพดี อยู่กันอย่างมีความสุข อันเป็นความหมายที่กว้าง เพราะเป็นสภาวะแห่งสุขของการอยู่ร่วมกันจะไม่มีรูปแบบแน่นอนตายตัว แต่ขึ้นอยู่กับความต้องการของแต่ละชุมชน แต่ละเมือง ชุมชนใด เมืองใด จะมีชีวิตสาธารณะที่เข้มแข็งมากน้อยเพียงไร ก็จะขึ้นอยู่กับ ระดับจิตสำนึกสาธารณะ หรือความรู้สึกเป็นธุระในเรื่องส่วนรวมของผู้คน ของกลุ่ม ที่อยู่ร่วมกันเป็นสำคัญ ทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ นอกจากนี้ ยังขึ้นอยู่กับกิจกรรมความเคลื่อนไหวเพื่อประโยชน์สาธารณะของกลุ่มเหล่านั้นด้วย ว่ามีความถี่และความเข้มข้นในระดับใด

โครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่ (สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2546. หน้า 7-12) บริหารโครงการโดยสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา และองค์กรร่วมในโครงการต่าง ๆ ได้แก่ สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ด้วยการสนับสนุนกองทุนเพื่อการเสริมสร้างสุขภาพ (สสส.) โดยมีจุดมุ่งหวังที่จะเสริมสร้างให้เกิดวิถีชีวิตสาธารณะที่เข้มแข็ง จากประเด็นเนื้อหาด้านสุขภาวะ โดยการใช้ข้อมูลความรู้เป็นตัวเคลื่อนสังคมอันเป็นหนทางไปสู่กลไกการจัดการท้องถิ่นให้เกิดความน่าอยู่และยั่งยืน มุ่งเน้นปัจจัยเชิงกระบวนการอันเป็นการเรียนรู้คนในสังคม การสร้างคุณค่าร่วมกัน การสื่อสารเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย การแลกเปลี่ยนกันอย่างเท่า

เทียม และการทำงานที่เน้นการมีส่วนร่วมของสาธารณะเป็นหลัก ชุดโครงการจึงออกแบบเป็น 4 โครงการย่อยได้แก่

1. โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการเรื่อง "การพัฒนาวิถีชีวิตสาธารณะที่เข้มแข็งเพื่อสร้างสรรค์ท้องถิ่นที่น่าอยู่และยั่งยืน" พื้นที่ปฏิบัติการเน้นเรื่องท้องถิ่นน่าอยู่ 5 พื้นที่ ได้แก่ ตรัง สมุทรสงคราม นครสวรรค์ ลำปาง และอุบลราชธานี

แนวคิดหลักของโครงการ คือ การสร้างให้เกิดวิถีชีวิตสาธารณะ เน้นการวิจัยเป็นหลัก เพื่อสร้างองค์ความรู้เรื่องการจัดการเมือง โดยใช้การสร้างสรรค์วิถีชีวิตสาธารณะเป็นหนทางนำ และใช้หลักการ ความรู้ทางวิชาการที่เกี่ยวกับเรื่องทางกายภาพเป็นเครื่องมือประกอบ มีกรอบการดำเนินงานที่ชัดเจน 4 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 การกำหนดตนเอง (Self Action) เพื่อนำไปสู่การกำหนด "วิถีเพื่อการอยู่ร่วมกันในท้องถิ่น" ซึ่งอาจเป็นได้ทั้งการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ หรือ เพื่อการแก้ไขปัญหาของชุมชนท้องถิ่น

ขั้นตอนที่ 2 การจัดตั้งตัวเอง (Self Organizing) ของคนในท้องถิ่นภายใต้ความหลากหลายของผู้ที่เกี่ยวข้องขึ้นมาเป็นกลไกที่ทำหน้าที่ประสานงานให้เกิดการพบปะหรือระหว่างภาคีต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ซึ่งกลไกดังกล่าวอาจพัฒนาจนเป็นสถาบันวิชาการของท้องถิ่นหรือเป็นแค่คณะทำงานที่สนใจก็ได้

ขั้นตอนที่ 3 การจัดเวทีสาธารณะหรือลานสาธารณะ (Self Learning) นำข้อมูลของท้องถิ่นแต่ละแห่งมาแลกเปลี่ยนกันเรียนรู้ด้วยกันและพัฒนาไปสู่การเป็นธนาคารข้อมูลของท้องถิ่น

ขั้นตอนที่ 4 การค้นหาตนเอง (Self Awakening) โดยการค้นหาอดีตร่วม อนาคตร่วม เพื่อสร้างสำนึกร่วมของความเป็น "เรา" ด้วยการจัดทำข้อมูลด้านต่าง ๆ ของท้องถิ่น

2. โครงการเสริมสร้างขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาสังคมในประเด็นสุขภาวะ ปฏิบัติการเน้นการขับเคลื่อนภาคประชาสังคมประเด็นสุขภาวะ 20 พื้นที่ ได้แก่

ภาคกลาง (9 จังหวัด) สระบุรี ลพบุรี นครนายก ปราจีนบุรี ตราด นครปฐม ประจวบคีรีขันธ์ กาญจนบุรี สมุทรปราการ

ภาคอีสาน (7 จังหวัด) นครราชสีมา ชัยภูมิ อ่างทองเจริญ สุรินทร์ เลย กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด

ภาคเหนือ (8 จังหวัด) ตาก แม่ฮ่องสอน อุทัยธานี เพชรบูรณ์ พิษณุโลก ลำพูน เชียงราย พะเยา

ภาคใต้ (6 จังหวัด) สุราษฎร์ธานี ปัตตานี พัทลุง นราธิวาส ภูเก็ต พังงา

แนวคิดหลักของโครงการ คือ การสร้างความเป็นสาธารณะที่เข้มแข็งจากประเด็นเนื้อหาด้านสุขภาวะ ซึ่งจะมีส่วนสนับสนุนการทำงานการเคลื่อนไหวที่เกิดจากกลไก พ.ร.บ. สุขภาพแห่งชาติ โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อทำให้เกิดนิสัย “ความเป็นสาธารณะ” กับคนในสังคม มีการใช้ข้อมูลความรู้เป็นตัวเคลื่อนไหวสังคม ทั้งนี้ มีองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการดังนี้

2.1 พื้นที่การเคลื่อนไหว จะครอบคลุมทั้งในระดับจังหวัดและเมือง (ตัวเมือง) และชนบท (หมู่บ้าน/ตำบล)

2.2 ประเด็นเนื้อหา จะใช้เนื้อหาเกี่ยวกับการสร้างสุขภาวะ ซึ่งเป็นเนื้อหาที่เกิดจากพื้นที่ ซึ่งในหลายจังหวัดเริ่มมีการเกาะเกี่ยวเป็นเครือข่ายตามประเด็นอยู่แล้ว ก็อาจมีการเชื่อมโยงหนุนเสริมกับเนื้อหาด้านสุขภาพตาม พ.ร.บ.สุขภาพแห่งชาติ ของพื้นที่

2.3 เครื่องมือในการสื่อสารกับสาธารณะ มีวิทยุท้องถิ่นเป็นสื่อสำคัญ หรือ อาจใช้หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นเข้าร่วมด้วย รวมทั้งสื่อท้องถิ่นต่าง ๆ ทั้งที่เป็นสื่อบุคคล สื่อในเชิงสถาบัน และสื่อในเชิงวัฒนธรรม

2.4 เครื่องมือในการสร้างความตระหนักหรือสร้างสำนึกของการเป็นหน่วยสังคมเดียวกัน ในท้องถิ่นระดับตำบล จะใช้เป็นกระบวนการทำแผน (สุขภาพ) ชุมชนเป็นหลัก ส่วนท้องถิ่นระดับเมือง จะใช้ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิจัย ของคนในพื้นที่ และเวทีสาธารณะเข้าช่วย

2.5 กลไกการจัดการ อาศัยบุคลากรแกนนำของจังหวัด คณะทำงานประชาวัชร์ วิทยากรกระบวนการ ช่างงานประชาคมจังหวัด เข้าก่อรูปเป็นคณะทำงาน ในทุกระดับ โดยหวังให้เกิดการเกาะเกี่ยวเป็นเครือข่ายในอนาคต และจะใช้โอกาสที่ พ.ร.บ.สุขภาพแห่งชาติ เอื้อให้สมาชิกสุขภาพจังหวัดนั้น เป็นเครื่องมือในการเปิดประเด็นกับสาธารณชนในจังหวัดด้วย

3. โครงการพัฒนาศักยภาพคณะทำงานและเครือข่ายงานวิจัยและพัฒนา ชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่ การทำงานภายใต้โครงการย่อยนี้ ได้พยายามนำความรู้จากหนังสือ The Fifth Discipline : The Art and Practice of Learning Organization ของ Senge (1990) มาประยุกต์ใช้ ซึ่งประกอบด้วยเนื้อหาของการพัฒนาศักยภาพในด้าน

- พลังอำนาจของตนเอง (Personal Mastery)
- การคิดอย่างเป็นระบบ (System Thinking)
- การสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Communication for Social Change)
- การสร้างเครือข่าย (Networking)
- การเชื่อมโยงภาวะผู้นำ (Bridging Leadership)

ทั้งนี้ กระบวนการทำงานจะแบ่งเป็น 2 ส่วน

ส่วนที่ 1 หลักสูตรการอบรมพื้นฐาน ที่ทำให้กับคณะทำงานที่เกี่ยวข้องในทุกจังหวัดที่เข้าร่วมโครงการ

ส่วนที่ 2 หลักสูตรเฉพาะกิจ ตามคำร้องขอของแต่ละจังหวัด ทั้งที่เป็นหลักสูตร เฉพาะที่จัดไว้สำหรับกลุ่มเฉพาะ อาทิ นักการเมืองท้องถิ่น กลุ่มธุรกิจ เป็นต้น หรือการพัฒนาทักษะเฉพาะทาง ที่จำเป็นต่อการทำงานในแต่ละขั้นตอนในแต่ละพื้นที่ของคณะทำงาน เพื่อสนับสนุนกระบวนการขับเคลื่อนในจังหวัด

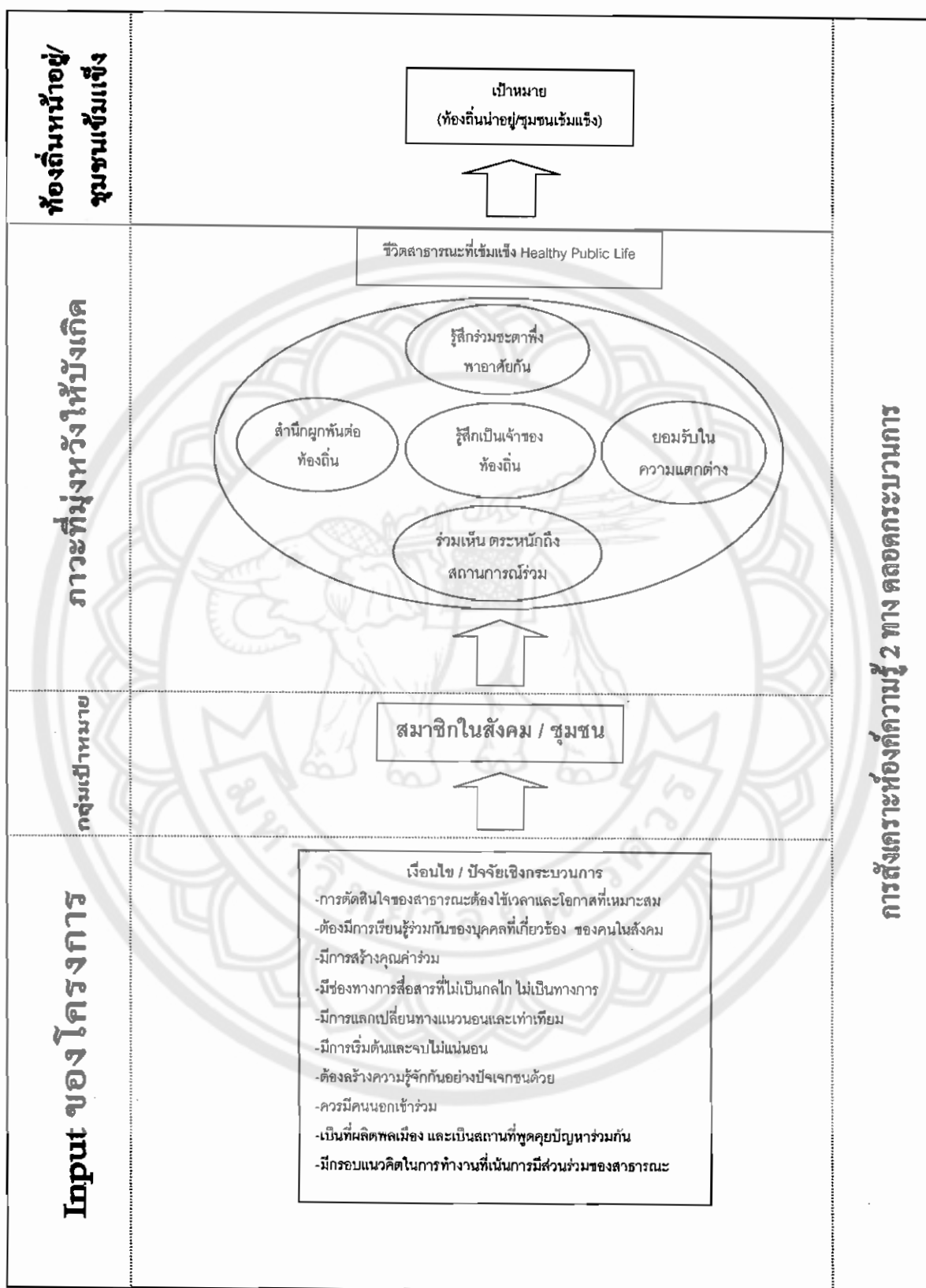
4. การประเมินภายใน (Internal Evaluation) และสังเคราะห์องค์ความรู้ ในโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม การพัฒนาวิถีชีวิตสาธารณะ ประชาคมที่เข้มแข็งเพื่อการสร้างสรรค์ท้องถิ่นน่าอยู่และยั่งยืน ภายใต้โครงการย่อยนี้ จะแบ่งการทำงานออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่

ส่วนที่ 1 จะทำหน้าที่ร่วมติดตาม ประเมินผลและสังเคราะห์องค์ความรู้ ซึ่งจะทำงานควบคู่ไปกับโครงการย่อยที่ 1 2 และ 3 เพื่อเป็นการยกระดับการทำงานของกันและกัน

ส่วนที่ 2 จะทำหน้าที่สังเคราะห์องค์ความรู้ ออกมาเป็นคู่มือ หรือชุดการฝึกอบรมเพื่อการขยายผลให้แก่จังหวัดที่เข้าร่วมโครงการ และจังหวัดอื่นๆ ที่สนใจ

ส่วนที่ 3 เพื่อพัฒนาทักษะบุคลากรท้องถิ่น ในการจัดการความรู้เพื่อท้องถิ่น อันจะนำไปสู่การพัฒนาให้เกิดหน่วยจัดการความรู้ของท้องถิ่น หรือสถาบันวิชาการเพื่อท้องถิ่น

ทั้งนี้ โดยคาดหวังว่า องค์ความรู้ที่ได้จะนำมาซึ่งการสร้างวิถีวิทยา แนวคิด และทฤษฎี ซึ่งได้จากการปฏิบัติการทางสังคมโดยภาคประชาสังคมไทย ดังภาพ 14

ภาพ 14 แสดงการวิจัย ชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่
(ที่มา : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2546. หน้า 12)

2.8 การปรับพฤติกรรม

พฤติกรรม (Behavior) คือ การกระทำ การแสดงอาการหรืออากัปกริยา (Organism) ทั้งในส่วนที่เจ้าของพฤติกรรมเองเท่านั้นที่รู้ เรียกว่า พฤติกรรมภายใน (Covert Behavior) และในส่วนที่บุคคลอื่นอยู่ในวิสัยที่จะรู้ได้ เรียกว่า พฤติกรรมภายนอก (Overt Behavior) (ประสิทธิ์ ทองอุ่น และคณะ, 2542 หน้า 4) ซึ่งองค์ประกอบของพฤติกรรมมนุษย์ จะประกอบด้วย (ประสิทธิ์ ทองอุ่น และคณะ, 2542 หน้า 24-31)

1. การเรียนรู้ (Learning) คือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเนื่องมาจากประสบการณ์ซึ่งจะมีลักษณะค่อนข้างถาวร หรือถาวร เนื่องจากความเหมาะสมที่อินทรีย์ (Organism) นั้น ๆ ได้สังเกตเห็นว่า ควรเป็นไปในแนวนั้น ๆ เมื่อเกิดการเรียนรู้ อินทรีย์จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมใน 3 ด้าน ต่อไปนี้

1.1 การรู้คิด (Cognitive Domain) เป็นการเปลี่ยนแปลงความรู้และความเข้าใจ

1.2 ความรู้สึก (Affective Domain) เป็นการเปลี่ยนแปลงทางอารมณ์

1.3 ทักษะ (Psychomotor Domain) เป็นการเปลี่ยนแปลงความชำนาญในการเคลื่อนไหวเพื่อประกอบกิจกรรม

2. ปัญญาและความคิด (Intelligence and Thought) ปัญญา เป็นความสามารถในการปรับตัว (Adptation) ให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม ความสามารถในการแก้ปัญหา (Problem Solving) ความสามารถในการคิดแบบนามธรรม และความสามารถในการเรียนรู้ ส่วนความคิด (Thought) เป็นผลที่เกิดจากการคิด (Thinking) ที่เป็นกระบวนการทำงานของสมอง (Mental Process) การคิด เป็นการปรุงแต่งต่อจากการรับรู้ของวัย เชาวปัญญา ประสบการณ์การเรียนรู้ สติสัมปชัญญะ (Conscience) ความจำ (Memory) การระลึกได้ (recall) และคุณภาพของใยประสาท

3. ค่านิยม (Value) เป็นความเชื่อว่าเป็นเป้าหมาย อุดมการณ์ หรือวิธีปฏิบัติบางอย่าง เป็นสิ่งที่ตนและสังคมเห็นว่าดี มีคุณค่า จะยึดถือเป็นแนวปฏิบัติและดำเนินชีวิต โดยใช้เป็นเกณฑ์มาตรฐานในการตัดสิน "ถูก-ผิด" หรือ "ดี-เลว" เกณฑ์ในการตัดสินนั้น มนุษย์เรียนรู้จากสังคมที่ตนเองอยู่ จึงถือได้ว่ามาจากกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization Process) ดังนั้นเมื่อมนุษย์คนใดอยู่ในสังคมหนึ่งนานๆ ค่านิยมของสังคมนั้นๆ จึงฝังอยู่ในบุคลิกภาพของเขาด้วย

4. เจตคติ (Attitude) หมายถึง ความรู้สึก และปฏิกิริยาความพร้อมที่จะกระทำในเชิงบวกหรือเชิงลบที่มีต่อวัตถุเป้าหมาย คือ บุคคล สิ่งของ เรื่องราว หรือสถานการณ์ หน้าที่ของเจตคติคือ การปรับตัวให้บรรลุเป้า การปกป้องตนเอง การแสดงค่านิยมของ และการให้หรือรับข้อมูลความรู้ ซึ่งเป็นการตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ในการรับรู้และเผยแพร่ข้อมูล ความรู้ระหว่างตนและโลกกว้างที่อยู่ล้อมรอบตัวเอง

5. อารมณ์ (Emotion) คือ สภาพจิตใจที่หวั่นไหว บั่นป่วน หรือตื่นเต้น เมื่อมีสิ่งเร้ามากระตุ้น สิ่งเร้าที่ทำให้เกิดอารมณ์ มีทั้งสิ่งเร้าภายนอก ที่มากระทบประสาทสัมผัส และสิ่งเร้าภายใน เช่น แรงจูงใจ ความต้องการ ความจำและประสบการณ์ สิ่งเร้าเดียวกัน ทำให้บุคคลแต่ละคนเกิดอารมณ์ต่างกันได้ แม้กระทั่งบุคคลเดียวกัน ในสถานะที่ต่างกัน ได้รับสิ่งเร้าเดียวกัน ก็เกิดอารมณ์ต่างกันได้

6. แรงจูงใจ (Motives) คือ สิ่งที่คุณคิดหวังอันเป็นตัวกระตุ้นให้คุณแสดงพฤติกรรม โดยสิ่งที่คุณคิดหวังนั้น คุณอาจจะพอใจหรือไม่ก็ได้ แรงจูงใจประกอบด้วย สิ่งต่อไปนี้

- 6.1 พลังกระตุ้นให้คุณแสดงพฤติกรรม ซึ่งพลังนี้มิได้มีความคงที่แน่นอนเปลี่ยนแปลงได้
- 6.2 กำหนดทิศทางและเป้าหมายของพฤติกรรม
- 6.3 กำหนดระดับความพยายาม (มากหรือน้อย)

แหล่งพลังงานที่กระตุ้นให้คุณแสดงพฤติกรรม ที่สำคัญ คือ

1. ความต้องการ (Needs) เป็นภาวะความขาดแคลนของอินทรีย์ โดยเฉพาะทางกายภาพ เช่น อาหาร น้ำ อากาศ เป็นต้น
2. แรงขับ (Drives) เป็นภาวะของการถูกกระตุ้นที่มาจากความต้องการ ความต้องการทางกายภาพมักถูกใช้ในความหมายเดียวกับแรงขับอยู่เสมอ ๆ

ประเภทของแรงจูงใจ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ

1. ทางกายภาพ (Physiological) เป็นผลมาจากความต้องการทางชีวภาพ (Biological Needs) ซึ่งความต้องการที่สำคัญ ได้แก่ ความหิว ความกระหาย และความต้องการทางเพศ
2. ทางจิตใจ (Psychological) การจากความต้องการพื้นฐานทางจิตใจ เช่น ความรัก ความอบอุ่น และเกิดจากถูกสิ่งเร้าในสังคมกระตุ้น ซึ่งแบ่งแรงจูงใจประเภทนี้ออกเป็น 7 ชนิด คือ

- 2.1 การรับรู้สิ่งล่อใจ (Sensory Incentives)
- 2.2 ความอยากรู้อยากเห็น (Curiosity)
- 2.3 แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ (Achievement Motives)
- 2.4 ความต้องการเพื่อนฝูง (Need for Affiliation)
- 2.5 ความก้าวร้าว (Aggressive)
- 2.6 ความต้องการมีอำนาจ (Need for Power)
- 2.7 ความต้องการอิสระ (Need for Independence)

ผ่องพรรณ เกิดพิทักษ์ (2536. หน้า 1-10) ได้อธิบายเรื่องการปรับพฤติกรรมว่า คือ การประยุกต์หลักพฤติกรรม มาปรับใช้กับพฤติกรรมของมนุษย์ในสภาพการณ์ต่าง ๆ พฤติกรรมในที่นี้ หมายถึง การคิด การจำ การรับรู้ การสัมผัส ความรู้สึก และอารมณ์ โดยมุ่งศึกษาพฤติกรรมภายนอกที่สามารถสังเกตได้ ส่วนพฤติกรรมภายในจะสันนิษฐานจากพฤติกรรมภายนอกอีกที ทั้งนี้ อาศัยความรู้ทางจิตวิทยาเชิงวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะการเรียนรู้และการจูงใจมาประยุกต์ใช้อย่างมีระบบ เพื่อปรับ เปลี่ยน พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ให้เป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์ตลอดจน สร้างสรรค์และเสริมสร้างให้เกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์

การปรับพฤติกรรมเป็นกระบวนการที่ช่วยให้บุคคลหลุดพ้นจากปัญหาโดยเรียนรู้วิธีการ แก้ปัญหา การควบคุมตนเอง การประเมินความก้าวหน้าของพฤติกรรมของตนเอง และสามารถช่วยตนเองได้ในที่สุด นอกจากนี้ การปรับพฤติกรรมที่นอกเหนือจากบุคคลโดยตรงแล้ว ยังเกี่ยวข้องกับการปรับพฤติกรรมในบุคคลหลายระดับ เพื่อที่จะฝึกบุคคลได้ตามความจำเป็นหรือความต้องการ เพื่อให้บุคคลที่มีความสามารถอาจจะช่วยบุคคลในระดับที่ต่ำกว่าได้ ซึ่งทำให้ทรัพยากรมนุษย์มีคุณค่ายิ่งขึ้น

การปรับพฤติกรรมมีประโยชน์ที่จะช่วยให้บุคคลเข้าใจสภาพของปัญหา และเรียนรู้ที่จะจัดการกับปัญหาได้ อีกทั้งยังก่อให้เกิดความเข้าใจตนเองมากขึ้น หากเผชิญปัญหาอื่น ๆ ไต่ที่เขาไม่สามารถปรับพฤติกรรมได้ เขาก็จะเกิดการเรียนรู้ที่จะแสวงหาแหล่งที่จะช่วยให้การปรับพฤติกรรมของเขานั้นบรรลุผลสำเร็จ และสร้างสรรค์พฤติกรรมที่พึงประสงค์ได้

วิธีปรับพฤติกรรมนั้นสามารถดำเนินการได้หลายวิธี ดังนี้

1. การสร้างหรือสอนพฤติกรรมใหม่ (ผ่องพรรณ เกิดพิทักษ์, 2536. หน้า 41-66)

เทคนิคการปรับพฤติกรรมโดยใช้วิธีการสร้างหรือสอน (Teaching) พฤติกรรมใหม่นั้น จะต้องพิจารณา ปัญหา สภาพกลุ่มเป้าหมาย สภาพแวดล้อม พฤติกรรมเป้าหมาย กลวิธี ที่จะช่วยให้เกิดพฤติกรรมเป้าหมายและรักษาพฤติกรรมเป้าหมายให้เกิดขึ้นอย่างคงทนถาวร ได้แก่

1.1 การแต่งพฤติกรรม (Shaping) คือ การสร้างพฤติกรรมใหม่ โดยอาศัยหลักการวางเงื่อนไขผลกรรมกรเรียนรู้และการเสริมแรง เพื่อสอนหรือปลูกฝังพฤติกรรมใหม่ที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ให้กลายเป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์ได้ วิธีการแต่งพฤติกรรมจะอาศัยหลักการวางเงื่อนไขผลกรรมกร คือ กำหนดพฤติกรรมรวมที่พึงประสงค์ หรือพฤติกรรมขั้นสุดท้ายที่ประสงค์จะให้เกิดขึ้นว่า คือ พฤติกรรมอะไร และกำหนดผลกรรมกรที่จะใช้ควบคุมพฤติกรรมนั้น ๆ ด้วย

1.2 พฤติกรรมลูกโซ่ (Chaining) พฤติกรรมที่เกิดขึ้นจากการเชื่อมโยงพฤติกรรมที่มีอยู่แล้วเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเป็นลำดับ โดยอาศัยหลักการวางเงื่อนไขผลกรรมกร โดยกระบวนการต้องทราบถึงพฤติกรรมเป้าหมายว่าคืออะไร หรือเป็นอย่างไรก่อน จากนั้น มองย้อนกลับไปว่าพฤติกรรมใดที่เกิดขึ้นก่อนพฤติกรรมเป้าหมาย พฤติกรรมที่เกิดอย่างเกี่ยวเนื่องเป็นลูกโซ่นี้จะเป็นสิ่งเร้าและเสริมแรงให้บรรลุพฤติกรรมที่ต้องการ วิธีการเกิดการพฤติกรรมลูกโซ่จะเริ่มจากการที่มีสิ่งเร้า และสิ่งเร้านั้นเร้าให้เกิดการตอบสนอง และการตอบสนองที่เกิดขึ้นนั้น (คือพฤติกรรม)

จะกลายเป็นสิ่งเร้าไปเร้าให้เกิดการตอบสนองในช่วงต่อไปจนกว่าจะบรรลุพฤติกรรมเป้าหมาย

1.3 การให้ตัวแบบ (Modeling) คือ การสร้างหรือสอนพฤติกรรมใหม่ โดยวิธีการเลียนแบบจากตัวแบบที่ประสงค์ โดยผู้สังเกตหรือผู้ประสงค์จะเลียนแบบจากตัวแบบจะสังเกตพฤติกรรมจากตัวแบบที่ตนสนใจ ตัวแบบ คือ สิ่งที่เป็นแบบอย่างที่ดีเป็นบรรทัดฐานได้ เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการเปรียบเทียบและเพื่อเป็นแบบอย่างในการเลียนแบบ ตัวแบบมีหลายลักษณะ ได้แก่ ตัวแบบที่เป็นชีวิตจริง และตัวแบบรูปสัญลักษณ์

วิธีการให้ตัวแบบโดยเสนอตัวแบบที่มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ จากนั้นให้ผู้ที่ประสงค์เลียนแบบสังเกตพฤติกรรมของตัวแบบ ตั้งแต่กิจกรรมต่าง ๆ ของตัวแบบ ซึ่งผลจากการสังเกตจะทำให้บุคคลนั้นเกิดการเลียนแบบพฤติกรรมใหม่ที่พึงประสงค์

2. การเพิ่มพฤติกรรม (ผ่องพรรณ เกิดพิทักษ์, 2536. หน้า 67-102) เป็นเทคนิคการปรับพฤติกรรมโดย วิธีการเพิ่ม (Increasing) ความสำเร็จของการเกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์หรือรักษา (Maintain) ความสำเร็จของการเกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์ให้คงอยู่ต่อไป สำหรับเทคนิคในการเพิ่มพฤติกรรม ได้แก่

2.1 วิธีการให้การเสริมแรงทางบวก (Positive Reinforcement) การเสริมแรง คือ อัตราการตอบสนองของการแสดงพฤติกรรมของอินทรีย์ที่มีลักษณะคงอยู่ (Maintain) หรือเพิ่มขึ้น (Increasing) หรือมีความถี่สูงขึ้น เป็นผลจากการที่อินทรีย์ได้รับผลกรรมที่พึงพอใจ จากการแสดงพฤติกรรมนั้น ๆ หรือเป็นผลจากความสำเร็จในการหลีกเลี่ยง (Avoidance) หรือหนี (Escape) จากสิ่งเร้าที่อินทรีย์ไม่พึงพอใจ ที่เรียกว่า สิ่งเร้าทางบวก (Positive Stimulus)

2.2 วิธีการให้การเสริมแรงทางลบ (Negative Reinforcement) การเสริมแรงทางลบคือ การที่อินทรีย์แสดงพฤติกรรมใด ๆ เพิ่มขึ้น บ่อยครั้ง และความถี่สูงขึ้น เป็นผลมาจากการที่อินทรีย์หลีกเลี่ยงหรือหนีจากสิ่งที่ไม่พึงพอใจ หรือเป็นการนำสิ่งที่ไม่พึงพอใจออกไปให้พ้นได้

2.3 วิธีการให้ตัวแบบ (Modeling) เป็นวิธีปรับพฤติกรรมวิธีหนึ่งที่จะช่วยเพิ่มพฤติกรรมหรือความถี่ของการเกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ซึ่งมีความหมายอย่างเดียวกับกับ 1.3

2.4 วิธีการใช้ลักษณะชี้แนะ (Prompt) เป็นวิธีการช่วยชี้แนะช่องทางในการตอบสนองของอินทรีย์ หรือเพื่อให้อินทรีย์สามารถแสดงพฤติกรรมที่พึงประสงค์ออกมา และจากการที่อินทรีย์ตอบสนองหรือแสดงพฤติกรรมที่พึงประสงค์แล้ว อินทรีย์ก็จะได้รับการเสริมแรง ตัวอย่างลักษณะชี้แนะ ได้แก่ สิ่งบอกแนะ (Cues) คำสั่ง การแสดงท่าทาง การแนะ การให้สัญญาณ ตัวแบบ เป็นต้น

2.5 การจำแนก (Discrimination) และการควบคุมด้วยสิ่งเร้า (Stimulus Control) การจำแนก คือ ปรากฏการณ์ที่อินทรีย์สามารถมองเห็นความแตกต่างของสิ่งเร้า ทำให้สามารถตอบสนองต่อสิ่งเร้าตั้งแต่สองอย่างขึ้นไปแตกต่างกันได้ การควบคุมด้วยสิ่งเร้า คือ สิ่งเร้าที่ทำหน้าที่ควบคุมการเกิดพฤติกรรมของอินทรีย์ โดยจะทำหน้าที่เป็นสัญญาณบอกให้อินทรีย์รู้ว่า ภายใต้สิ่งเร้าใด อินทรีย์ควรจะแสดงพฤติกรรมอะไรหรืออย่างไร จึงจะได้รับการเสริมแรงหรือการลงโทษ การจำแนกและการควบคุมสิ่งเร้า ช่วยให้อินทรีย์เข้าใจปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่ประสบ โดยรู้จักจำแนกแยกแยะและเรียนรู้ว่า ภายใต้สภาพการณ์ใดควรจะมีการตอบสนองหรือมีพฤติกรรมอะไรบ้าง และพฤติกรรมที่เกิดขึ้นนั้นจะได้ผลในรูปแบบอย่างใด ระหว่างการเสริมแรงและการลงโทษ

2.6 การขยายวง (Generalization) แบ่งเป็น 2 แบบคือ การขยายวงสิ่งเร้า (Stimulus Generalization) และการขยายวงการตอบสนอง (Response Generalization) การขยายวง คือ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในกระบวนการเรียนรู้ของอินทรีย์ ที่อินทรีย์สามารถมองเห็นความคล้ายคลึงของสิ่งเร้าใหม่กับสิ่งเร้าที่เคยฝึกฝนมา แล้วมีแนวโน้มที่จะตอบสนองสิ่งเร้าใหม่ซึ่งคล้ายคลึงกับสิ่งเร้าที่เคยฝึกมา การขยายวงของสิ่งเร้า คือ การพบสิ่งเร้าที่คล้ายคลึง

กับสิ่งเร้าที่เคยได้รับการฝึกฝนมา แนวโน้มในการตอบสนองของสิ่งเร้าใหม่นั้นจะคล้ายคลึงกับลักษณะการตอบสนองกับสิ่งเร้าที่เคยรับการฝึกมา การขยายวงการตอบสนอง คือ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในกระบวนการเรียนรู้ และตอบสนองต่อสิ่งหนึ่งไปมีผลทำให้เกิดการตอบสนองอย่างอื่น ๆ ของอินทรีย์ด้วย การตอบสนองอื่น ๆ นี้จะสัมพันธ์กับการตอบสนองที่อินทรีย์เคยได้ฝึกฝนมา

2.7 วิธีการเปลี่ยนสิ่งเร้า (Stimulus Change) เป็นวิธีที่อินทรีย์สามารถจำแนกความแตกต่างของสิ่งเร้าต่าง ๆ และสามารถตอบสนองต่อสิ่งเร้าแต่ละชนิดได้ถูกต้องสามารถทำได้โดยกำหนดสิ่งเร้าที่จำแนกความแตกต่างให้ชัดเจน เพื่ออินทรีย์สามารถจำแนกได้ว่า ภายใต้อสิ่งเร้าใดควรจะตอบสนองหรือมีพฤติกรรมอะไรหรืออย่างไรจึงจะได้รับแรงเสริมหรือการลงโทษ และจะต้องใช้การเปลี่ยนสิ่งเร้าควบคู่กับการเสริมแรง โดยให้แรงเสริมแก่อินทรีย์ภายหลังที่อินทรีย์แสดงพฤติกรรมที่พึงประสงค์

2.8 การวางเงื่อนไขเป็นกลุ่ม (Group Contingency) คือ วิธีการใช้การวางเงื่อนไขการเสริมแรงต่อพฤติกรรมใดพฤติกรรมหนึ่งของบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือของกลุ่มบุคคลนั้นทั้งกลุ่ม โดยที่กลุ่มบุคคลนั้นทั้งกลุ่มจะได้รับการเสริมแรงอันเป็นผลที่สืบเนื่องมาจากการที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือบุคคลทั้งกลุ่มนั้นแสดงพฤติกรรมที่พึงประสงค์ การวางเงื่อนไขเป็นกลุ่มสามารถทำได้โดยการวางเงื่อนไขการเสริมแรงต่อความร่วมมือกันภายในกลุ่ม และโดยการวางเงื่อนไขการเสริมแรงกลุ่มต่อการแสดงพฤติกรรมที่พึงประสงค์ของสมาชิกคนใดคนหนึ่งในกลุ่ม

3. การรักษาพฤติกรรมที่ได้ปรับแล้วให้คงอยู่ต่อไป (ผ่องพรรณ เกิดพิทักษ์, 2536. หน้า 105-122) เป็นเทคนิคหรือวิธีปรับพฤติกรรมที่ควรนำมาใช้ในการรักษา (Maintaining) พฤติกรรมที่ได้ปรับแล้วให้คงอยู่ต่อไป ได้แก่ วิธีให้การเสริมแรง (Schedules of Reinforcement)

วิธีการเสริมแรง คือ แบบแผนหรือกฎเกณฑ์ หรือเงื่อนไขที่กำหนดว่า เมื่อใดจึงจะให้หรือระงับการให้แรงเสริมหรือตัวเสริมแรง ซึ่งมี 2 ประเภทด้วยกัน คือ (1) วิธีการเสริมแรงอย่างต่อเนื่อง และ (2) วิธีให้การเสริมแรงเป็นแบบครั้งคราวหรือแบบเว้นระยะ

องค์ประกอบที่จะช่วยรักษาพฤติกรรมที่ได้ปรับแล้วให้คงอยู่ต่อไปและพัฒนาไปในทิศทางที่พึงประสงค์ ได้แก่

3.1 สภาพแวดล้อม มีส่วนในการเสริมแรงพฤติกรรมที่ได้ปรับแล้วให้คงอยู่ต่อไป เพราะแนวโน้มของพฤติกรรมที่ได้ปรับแล้วมีโอกาสที่จะเกิดขึ้นต่อไป เมื่อพฤติกรรมของอินทรีย์มีความพึงพอใจในบางสิ่ง แต่เมื่อผ่านโปรแกรมการปรับพฤติกรรมแล้ว พฤติกรรมที่ไม่ชอบจะค่อย ๆ ลดลงและหมดไปในที่สุดจะเกิดความชอบได้อย่างมีความสุข เมื่อเป็นเช่นนี้ สิ่งแวดล้อม เช่น ครู

ผู้ปกครอง ได้แสดงความยินดี ชื่นชมในความสามารถจะเป็นการให้แรงเสริม ซึ่งเป็นผลผลักดัน พฤติกรรมดังกล่าวมีต่อเนื่องไปในอนาคต

3.2 วิธีให้การเสริมแรง ในระหว่างการปรับพฤติกรรมนั้น ได้ใช้กระบวนการเสริมแรง แบบเป็นครั้งคราว โอกาสที่พฤติกรรมที่ได้ปรับแล้วจะอยู่ต่อไปได้นาน แม้ว่าจะมีการถอดถอนการเสริมแรงออกไป พฤติกรรมที่พึงประสงค์นั้นก็จะมีอยู่ต่อไป

3.3 การฝึกผู้ใกล้ชิดกับผู้ที่ได้รับการปรับพฤติกรรม เช่น ผู้ปกครอง ครู บิดามารดา เป็นต้น ให้รู้วิธีการปรับพฤติกรรมที่ง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน เพื่อให้ผู้ใกล้ชิดช่วยเหลือผู้ที่ปรับพฤติกรรมที่พึงประสงค์ได้แล้วให้คงอยู่ต่อไป

3.4 การควบคุมตนเอง เป็นวิธีการที่พึงประสงค์ที่สุดในการปรับพฤติกรรม เพราะถ้าผู้รับการปรับพฤติกรรม รู้จักควบคุมตนเอง ภายใต้กระบวนการเรียนรู้ผลกรรม ก็จะช่วยให้เขา แสดงพฤติกรรมที่เหมาะสม ตลอดจนตระหนักถึงผลที่เกิดขึ้นจากพฤติกรรมที่ได้รับการปรับแล้ว จะทำให้รู้จักควบคุมตนเอง โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยผู้ปรับพฤติกรรมต่อไป

3.5 กลวิธีในการควบคุมตนเอง เตรียมจัดประสบการณ์การควบคุมพฤติกรรมของตนเองให้แก่บุคคลที่ประสงค์จะควบคุมพฤติกรรมของตน ประสบการณ์ในการถูกบุคคลอื่นมา ควบคุมพฤติกรรมที่เขาพึงประสงค์ และเมื่อปรับพฤติกรรมบรรลุเป้าหมายคือ เกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์ได้ ผู้ปรับพฤติกรรมจะค่อย ๆ ถอนแรงเสริมกระบวนการที่ใช้ปรับพฤติกรรมนั้นออกไป เปิดโอกาสให้บุคคลนั้นเริ่มต้นกระบวนการปรับพฤติกรรมด้วยตัวเอง โดยการมีส่วนร่วมในการกำหนด เป้าหมาย วิธีการในการปรับพฤติกรรม จนกระทั่งทดลองใช้วิธีนั้น ตลอดจนรักษาพฤติกรรมที่ได้ ปรับแล้วคงอยู่ต่อไป

4. การลดพฤติกรรม (ฌองพวรรณ เกิดพิทักษ์, 2536. หน้า 123-146) เป็นเทคนิควิธีการ ปรับพฤติกรรมที่ใช้ในการลด (Reducing) ความถี่ของพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ ได้แก่

4.1 การลงโทษ (Punishment) คือ การให้ผลกรรมทางลบหรือสิ่งที่ไม่พึงพอใจหรือการนำสิ่งที่ไม่พึงพอใจออกไป หลังจากที่อินทรีย์แสดงพฤติกรรมนั้น ๆ แล้ว การลงโทษมี 2 ประเภท คือ (1) การลงโทษทางบวก คือ การให้สิ่งที่ไม่พึงพอใจแก่อินทรีย์หลักจากที่อินทรีย์แสดงพฤติกรรมออกมา และผลจากการที่อินทรีย์ได้รับสิ่งที่ไม่พึงพอใจ ทำให้การแสดง พฤติกรรมนั้น ๆ ลดลง (2) การลงโทษทางลบ คือ การนำอินทรีย์ที่พึงพอใจออกไป หลังจากที่อินทรีย์ แสดงพฤติกรรมออกมา และผลจากการนำสิ่งที่ไม่พึงพอใจออกไป ทำการแสดงพฤติกรรม นั้น ๆ ของอินทรีย์ลดลง การลงโทษทันทีหลังจากที่อินทรีย์แสดงพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ออกมา แต่ถ้าย่ำแย่เวลาให้นานออกไป การลงโทษนั้นจะมีประสิทธิภาพต่ำลง การลงโทษนั้นจะต้อง

รุนแรงจึงจะทำให้คุณค่าของการลงโทษนั้นมีประสิทธิภาพ แต่หากการลงโทษไม่รุนแรง โอกาสที่จะเกิดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์นั้นจะเกิดขึ้นเร็ว แต่ถ้าพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์นั้นมิได้เป็นส่วนหนึ่งของนิสัยของบุคคลนั้น การลงโทษสถานเบาจะเหมาะสมกว่า นอกจากนี้การลงโทษประสานกับการหยุดยั้งการให้แรงเสริมจะทำให้ความถี่ของการเกิดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ลดลง

4.2 การให้เวลานอก (Time-out) คือ การลดความถี่ของการเกิดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์โดยการนำสิ่งที่อินทรีย์พึงพอใจ ที่เป็นแรงเสริมทางบวกออกไปเป็นระยะเวลาหนึ่ง หลังจากที่อินทรีย์แสดงพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ออกมา ผลจากการนำสิ่งที่อินทรีย์พึงพอใจออกไป แม้เพียงช่วงเวลาหนึ่ง ก็ทำให้ความถี่ในการแสดงพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์นั้น ๆ ลดลง

4.3 การปรับสินไหม (Response Cost) คือ การลดความถี่ของการเกิดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ โดยนำสิ่งที่อินทรีย์พึงพอใจหรือแรงเสริมทางบวกออกไปจำนวนหนึ่งตามเงื่อนไขที่กำหนดหลังจากที่อินทรีย์แสดงพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ ผลจากการนั้นจะทำให้ความถี่ในการแสดงพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์นั้น ๆ ลดลง วิธีการปรับสินไหม ควรปรับสินไหมทีละน้อยเพื่อเปิดโอกาสให้บุคคลได้ปรับพฤติกรรมที่เหมาะสมขึ้น ทำให้ความถี่ของการเกิดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ลดลง แต่หากปรับสินไหมด้วยจำนวนมหาศาลแล้วพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์จะลดลงอย่างรวดเร็ว แต่อาจก่อให้เกิดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์อื่น การปรับสินไหมสินไหมจะมีประสิทธิภาพสูงขึ้นหากใช้ประสานกับสิ่งเร้าที่จำแนกความแตกต่าง

4.4 การหยุดยั้ง (Extinction) การให้การเสริมแรง คือ การลดความถี่ของการเกิดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ โดยที่พฤติกรรมซึ่งเคยได้รับแรงเสริม จะไม่ได้รับอีกต่อไป ผลของการหยุดยั้งการเสริมแรง จะทำให้การแสดงพฤติกรรมนั้น ๆ ลดลง

4.5 การให้มากเกินไปจนเกิดความต้องการ หรือการหมดภาวะ (Satiation) คือ การลดความถี่ของการเกิดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์โดยการเสริมแรงทางบวกที่บุคคลนั้นต้องการปริมาณมาก ๆ และให้อย่างต่อเนื่อง แต่ถ้าให้มากเกินไปจนเกิดความต้องการจะทำให้เกิดความไม่อยาก จะเป็นผลทำให้พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ลดลง

4.6 การให้การเสริมแรงพฤติกรรมอื่นนอกเหนือไปจากพฤติกรรมหนึ่ง ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ต้องการจะให้ลดหรือยุติลง (Differential Reinforcement of Other Behavior) เป็นวิธีการลดความถี่ของการเกิดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ โดยให้การเสริมแรงพฤติกรรมอื่น โดยจะต้องสังเกตพฤติกรรมพื้นฐาน ของพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ โดยสังเกตอัตราการเกิดว่าสูงเพียงใด มีความถี่มากน้อยแค่ไหน ยาวนานเท่าใด เปิดโอกาสให้บุคคลที่ต้องการลดพฤติกรรมได้เรียนรู้เกี่ยวกับพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ จากเงื่อนไขผลกรรมจากการแสดงพฤติกรรม นอกจากนี้

มีการเสริมแรงแบบครั้งคราวประกอบ และต้องมั่นใจว่าในระหว่างการเสริมแรงแก่พฤติกรรมอื่น ๆ ต้องไม่พลั้งเผลอไปให้การเสริมแรงแก่พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์นั้นด้วย

4.7 การเสริมแรงพฤติกรรมที่ขัดกัน (Reinforcing Incompatible Behaviors) คือ การลดความถี่ของพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ โดยการเสริมแรงพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ และยกเลิกการเสริมแรงพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ โดยที่พฤติกรรมนั้นมีลักษณะที่ขัดกัน วิธีการโดยจะต้องชัดเจนว่าพฤติกรรมที่เลือกมานั้นมีความขัดแย้งกัน ไปด้วยกันไม่ได้และต้องเป็นพฤติกรรมที่บุคคลนั้นมีอยู่แล้ว และเคยแสดงในอดีต แต่ไม่ปรากฏในปัจจุบัน พฤติกรรมที่เลือกมาควรเป็นพฤติกรรมที่ได้รับการสนับสนุน ส่งเสริมจากบุคคลและสิ่งแวดล้อม ควรใช้การเสริมแรงพฤติกรรมที่ขัดกัน ประสานกับวิธีการเพิ่มความถี่ของการเกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์ และควรใช้วิธีการให้การเสริมแรง

4.8 การแก้ไขเกินกว่าเหตุ (Overcorrection) เป็นวิธีการลดความถี่ของการเกิดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์วิธีหนึ่งโดยอินทรีย์จะทำงานในสภาพการณ์ที่ตนแสดงพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ มีลักษณะสำคัญ 2 ประการคือ

4.8.1 แก้ไขสิ่งแวดล้อมที่เป็นผลจากการแสดงพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์

4.8.2 กระทำพฤติกรรมเพื่อแก้ไขสภาพการณ์นั้นให้มากที่สุด โดยผู้กระทำพฤติกรรมเกิดความรู้สึกว่าเป็นการถูกลงโทษ แต่การลงโทษนั้นไม่ก่อให้เกิดความเจ็บปวดทรมานร่างกาย

กล่าวโดยสรุป ในการทบทวนวรรณกรรม ในเรื่องแนวคิดและทฤษฎีด้านการพัฒนาสังคม ที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย คือการพัฒนาสำนึกสาธารณะของประชาชนนั้น ถึงแม้ผู้วิจัยจะได้ทำการศึกษาแยกเป็นแต่ละหัวข้อ แต่ตามความเป็นจริงแล้ว องค์ความรู้แต่ละหัวข้อมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องเป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน หรือเป็นปัจจัยให้ก่อให้เกิดผลในอีกประเด็นหนึ่งได้ กล่าวคือ การสร้างการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมแก่ชุมชน ก่อให้เกิดการพัฒนาศักยภาพของคนในการพัฒนาชุมชน ซึ่งเมื่อประชาชนมีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมประเมินผลอย่างจริงจัง ก็จะทำให้เกิดพลังชุมชนกลายเป็นชุมชนเข้มแข็งอันเป็นระบบคุณค่าทางสังคมที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุกขั้นตอน ชุมชนเข้มแข็งจำเป็นต้องมีโครงสร้างองค์กรและการจัดการที่ดี รวมทั้งรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถพึ่งพาตนเองได้และเกิดการพัฒนอย่างยั่งยืน ซึ่งก็คือสภาพการเป็นประชาสังคม หากประชาชนในชุมชนเมืองสามารถพัฒนาความคิดและพฤติกรรมที่มีความรับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวมร่วมกันได้ จนสามารถพัฒนาให้เกิดสภาพประชาสังคมดังกล่าว แสดงว่าประชาชนได้มีสำนึกสาธารณะ

อันจะเป็นหนทางนำไปสู่การพัฒนาเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ ซึ่งเป็นเป้าหมายที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งตามภารกิจของเทศบาลในฐานะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เป็นที่ตั้งของชุมชนเมือง

3. กรณีศึกษา

ต่อไปจะได้นำเสนอกรณีศึกษา ที่เป็นกิจกรรม โครงการและการพัฒนาชุมชน อันเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึง หลักการ ปัจจัย วิธีการ ลำดับขั้นตอน ที่สามารถจะนำไปสังเคราะห์เพื่อใช้ในการพัฒนาสำนักสาธารณะของประชาชน ซึ่งจะได้ยกเป็นกรณีตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

- 3.1 โครงการสรรโวทัย ประเทศศรีลังกา
- 3.2 โครงการ เซมาฮิล วุนดง ประเทศเกาหลีใต้
- 3.3 ขบวนการพิทักษ์ผืนแผ่นดิน ประเทศออสเตรเลีย
- 3.4 โครงการ ซีแอตเทิล ที่ยังยืน มลรัฐวอชิงตัน ประเทศสหรัฐอเมริกา
- 3.5 โครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง
- 3.6 โครงการบ้านมั่นคง
- 3.7 การฝึกอบรมลูกเสือชาวบ้าน
- 3.8 งาน ตำรวจชุมชนสัมพันธ์
- 3.9 การศึกษาสำนึกร่วมของชุมชน 4 ตำบล
- 3.10 กลุ่มฮักเมืองน่าน
- 3.11 โครงการล้านคำลำปาง
- 3.12 โครงการฮักแพงแปงอุบล
- 3.13 โครงการแม่กลองบ้านเรา
- 3.14 โครงการชีวิตสาธารณะ ตรังน่าอยู่
- 3.15 โครงการสืบศักดิ์สืบแผ่นดินสี่แคว

1. โครงการสรรโวทัย ประเทศศรีลังกา

โครงการสรรโวทัย (ประเสริฐ กิติรัตน์ตระการ, 2533. หน้า 42 - 49) เป็นองค์การเอกชนของประเทศศรีลังกา ตั้งขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ.2501 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจะดำเนินงานพัฒนาท้องถิ่นเท่าที่จะสามารถทำได้ในรูปแบบอาสาสมัคร องค์การสรรโวทัยเป็นขบวนการที่มีคุณธรรมจากพระพุทธศาสนา และคุณธรรมจากการประพฤติปฏิบัติในท้องถิ่นรองรับและชี้นำหลักธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้คือ พรหมวิหารธรรม อันได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา และ

การบำเพ็ญทาน และยังได้นำอริยสัจสี่มาเป็นหลักปฏิบัติ สอนให้รู้จักเหตุแห่งทุกข์ ได้แก่ ความไม่รู้ในธรรมชาติของสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่รอบตัวมนุษย์เอง ในการปลดปล่อยมนุษย์ให้พ้นจากพันธนาการทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม มนุษย์จะต้องรู้จักตัวทุกข์ สาเหตุแห่งทุกข์ การดับทุกข์ และทางสู่การดับทุกข์ ในขั้นแรกชาวบ้านจะต้องรู้จัก ทุกข์คืออะไร เขาต้องมองเห็นปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม จิตวิทยา และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นที่ของจำมนุษย์ได้ ต่อไปชาวบ้านต้องเข้าใจสาเหตุแห่งปัญหาและเข้าใจทางที่จะนำไปสู่การดับแห่งความทุกข์ทางเศรษฐกิจ สังคม ฯลฯ องค์การสรรโวทัยมีงานหลักอยู่ 5 อย่าง คือ การพัฒนาหมู่บ้าน พัฒนศึกษา การฝึกอบรมเพื่อการประกอบอาชีพโดยตรง การประสานงานกิจกรรม และการบริการส่งเสริมต่างๆ

ภารกิจหลักขององค์การสรรโวทัยก็คือ การพัฒนาหมู่บ้าน แต่การพัฒนาหมู่บ้านนั้น องค์การสรรโวทัย ถือว่า จะต้องดำเนินการโดยประชาชนในหมู่บ้านเอง ด้วยความร่วมมือของสรรโวทัยตั้งแต่เริ่มต้นของการพัฒนา มิใช่องค์การเข้าไปดำเนินการแต่เพียงฝ่ายเดียว โดยทั่วไปแล้ว ฝ่ายท้องถิ่นเองอาจจะเป็นผู้นำหมู่บ้าน พระภิกษุสงฆ์ เจ้าหน้าที่ของรัฐระดับหมู่บ้าน จะเป็นผู้เข้ามาหาองค์การสรรโวทัยเอง เพื่อสมัครเข้าร่วมกิจกรรมกับสรรโวทัยแทนที่สรรโวทัยจะยึดเยียดโครงการให้แก่ท้องถิ่น

เมื่อสรรโวทัยได้รับการติดต่อแล้ว ก็จะส่งเจ้าหน้าที่อาสาสมัครคนหนึ่งหรือสองคนไปเยี่ยมหมู่บ้าน เพื่อชี้แจงแก่ชาวบ้านว่า ถ้าจะร่วมงานกับสรรโวทัย ชาวบ้านเองจะต้องร่วมมือกับสรรโวทัยในการดำเนินงานพัฒนาหมู่บ้านของเขาเอง และอย่าไปหวังพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอกมากนัก เงื่อนไขนี้เป็นเงื่อนไขหลักที่ชาวบ้านจะต้องรับเมื่อเป็นที่ตกลงกันแล้ว สรรโวทัยจะกำหนดนัดหมายการจัดตั้งค่ายศรมทาน (ค่ายอาสาสมัครออกแรงร่วมกันพัฒนา) ต่อไป

การไปเยี่ยมชาวบ้านดังกล่าวข้างต้นนี้ สรรโวทัยจะเชิญผู้คนมาประชุมกันทั้งหมู่บ้าน รวมทั้งพระ แพทย์แผนโบราณ เจ้าหน้าที่รัฐบาลที่ประจำอยู่ในหมู่บ้าน บางครั้งอาจจะเชิญผู้นำอื่นๆ จากที่อื่นหรือเจ้าหน้าที่รัฐบาลในระดับอำเภอไปร่วมด้วย สรรโวทัยจะประเมินดูว่า ชาวบ้านจะกระตือรือร้นที่จะเข้าร่วมการพัฒนาเล็กน้อยเพียงไร จะยินดีเสียสละแรงกายเพื่อการพัฒนาเพียงไร และการประชุมจะให้การสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันในที่ประชุมทั้งหมด มิใช่เจ้าหน้าที่สรรโวทัยเป็นฝ่ายชักชวนให้ชาวบ้านเข้าร่วมโครงการเท่านั้น

ก่อนที่อาสาสมัครจะเข้าไปตั้งค่ายในหมู่บ้าน จะมีการอบรมให้เข้าใจปรัชญา อุดมการณ์ และวิธีการของสรรโวทัย ตลอดจนจนสภาพปัญหาในหมู่บ้านและระเบียบวินัยของอาสาสมัคร จากนั้นจะมีขั้นตอนที่สำคัญเรียกว่า "ประชุมครอบครัว" (Family Gathering) ซึ่งทุกคนในหมู่บ้านจะมาประชุมกันเพื่อสนทนาเกี่ยวกับปัญหาสำคัญของหมู่บ้าน ประวัติความเป็นมาของ

หมู่บ้าน ขนบธรรมเนียมประเพณี จะมีการอ่านข้อความที่ศาสตราจารย์หรือบุคคลสำคัญเคยกล่าว และสอดสลับด้วยเพลงและการฟ้อนรำ เป็นที่น่าสังเกตว่า วิธีการของสรรโวทัยได้ใช้หลักจิตวิทยาสังคมเข้าช่วยด้วยไม่น้อย เช่น การพูด การอภิปราย การปลุกใจด้วยถ้อยคำของคนสำคัญ ตลอดจนการใช้ศิลปะร้องรำเข้าสอดแทรกในจังหวะต่างๆ ผู้คนทุกระดับชั้นจะนั่งร่วมกับชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นศาสตราจารย์ นิสิตนักศึกษา เจ้าหน้าที่รัฐบาล เจ้าหน้าที่สรรโวทัย หรือใครก็ตาม ซึ่งวิธีการเช่นนี้จะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นพี่น้องในครอบครัวขึ้นมา สรรโวทัยจึงเรียกการประชุมนี้ว่าการประชุมครอบครัว (Family Gathering)

จากนั้นจะมีการจัดกลุ่มผู้รับบริการในหมู่บ้านออกตามอายุ โครงสร้างและความสนใจ ดังนี้ กลุ่มเด็ก (7-15 ปี) กลุ่มหนุ่มสาว (16 ปีขึ้นไป) กลุ่มแม่ กลุ่มเด็กก่อนวัยเรียน (0-3 1/2 ปี , 3 1/2 – 6ปี) กลุ่มชวาวนา กลุ่มผู้ใหญ่ทั่วไป และสภาคราโมทัย ประกอบด้วยผู้แทนจากกลุ่มต่างๆ เหล่านี้

ช่วงมีการประชุมชาวบ้านจะมีการคัดเลือกคนหนุ่มสาวอายุ 16 ปีขึ้นไปเพื่อรับการฝึกอบรมระยะสั้นและระยะยาวสำหรับการกลับมาปฏิบัติงานในหมู่บ้าน หลักสูตรจะแตกต่างกันออกไปตั้งแต่ความเป็นผู้นำในชุมชนไปจนถึงวิชาชีพและบริการชุมชนต่าง ๆ

โครงการที่สำคัญของสรรโวทัยได้แก่โครงการสำหรับเด็ก (รวม 3 โครงการย่อย คือ โครงการเด็กก่อนวัยเรียน โครงการโภชนาการและโครงการสุขภาพ) โครงการห้องสมุด การศึกษาทั่วไปและพลศึกษา โครงการก่อสร้างสิ่งก่อสร้างพื้นฐานในหมู่บ้าน เช่น ถนนหนทาง ป่อน้ำ ที่ทิ้งขยะมูลฝอย การป้องกันการสึกกร่อนของดิน คลองส่งน้ำ ฯลฯ โครงการอบรมวิชาชีพ ได้แก่ งานศิลปะ การฝีมือ เกษตร เทคโนโลยีที่เหมาะสม เป็นต้น

มีการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ เช่น ในด้านเงินทุนการตลาด เพื่อให้ชาวบ้านสามารถพึ่งพาตนเองได้ องค์การสรรโวทัยจึงได้ดำเนินการส่งเสริมในด้านเศรษฐกิจหลายประการดังเช่น การสำรวจภาวะหนี้สินของชาวบ้าน และจัดกลุ่มเพื่อช่วยปลดเปลื้องหนี้สิน และป้องกันผู้ที่ยังไม่มีหนี้ตกเป็นลูกหนี้ ส่งเสริมการสร้าง "ธนาคารข้าว" "ธนาคารพืชผล" "ตลาดกลาง" ขึ้นในหมู่บ้าน เพื่อให้ประชาชนได้ซื้อสิ่งที่ต้องการได้ตามความประสงค์ ให้การศึกษาในระดับต่าง ๆ ให้ประชาชนได้เข้าถึงการบริการของหน่วยงานรัฐบาล เช่น บริการสหกรณ์สินเชื่อและบริการเสริมการผลิตต่างๆ จัดทุนหมุนเวียน (Revoling Fund) เพื่อจัดตั้งกิจการอุตสาหกรรมครอบครัวและการเกษตร เพื่อช่วยเพิ่มรายได้ให้แก่เกษตรกร และหางานทำให้แก่ชาวบ้าน สำหรับคนหนุ่มสาวที่ไม่มีงานทำ จัดตั้งกิจการฟาร์มขึ้นนอกหมู่บ้าน โดยใช้ที่ดินรัฐบาลหรือเอกชนหรือให้เข้าใช้ชั่วคราว เพื่อให้ผู้ที่ไม่มีงานทำเหล่านี้มีงานทำ

หลังจากการกระตุ้นด้วยการออกแรงร่วมกันที่เรียกว่า"ศรมทาน" แล้วภารกิจต่อไปที่จะต้องกระทำก็คือ พัฒนศึกษา ได้แก่การให้การศึกษาคือต่อเนื่องแก่ประชาชน เพื่อให้การพัฒนาดำเนินต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง ศูนย์พัฒนศึกษา จะทำหน้าที่ฝึกประชาชนให้ตระหนักในปัญหาวิธีการที่แก้ปัญหาการสร้างความเป็นผู้นำ การสร้างทักษะเพื่อเพิ่มพูนรายได้ การวางแผนโครงการและการแสวงหาแหล่งทรัพยากรที่จะนำมาใช้ดำเนินการ ตลอดจนประสานงานโครงการต่างๆ ให้สัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

2. โครงการ เซมาอิล วุนดง (Saemual Undong) ประเทศเกาหลีใต้

โครงการ เซมาอิล วุนดง (Saemual Undong) (ประเสริฐ กิติรัตน์ตระการ, 2533. หน้า 49 - 52) การพัฒนาหมู่บ้านชนบทแบบผสมผสานของเกาหลีริเริ่มภายใต้แนวคิดของประธานาธิบดี ปักจุงฮี ของประเทศเกาหลี ที่มองเห็นว่า "ความยากลำบากของประเทศชาติเป็นสิ่งที่ทุกคนในชาติควรมีส่วนรับผิดชอบที่จะช่วยตัวเองร่วมมือร่วมใจกันทำงานอย่างแข็งขัน เพื่อให้ชีวิตของตัวเองและชาติดีขึ้นและระลึกอยู่ในจิตใจของตัวเองอยู่เสมอ"

แนวคิดดังกล่าว มุ่งที่จะเปลี่ยนแปลงชุมชนในชนบทให้เป็นชุมชนใหม่ โดยการนำบรรยากาศและการปฏิรูปใหม่ๆ มาสู่ชนบทที่ยังตกอยู่ในสภาพล้าหลัง ซึ่งเริ่มจากการให้ประชาชนร่วมกันเพื่อสร้างหมู่บ้านและฐานะให้ดีขึ้น อันจะเป็นผลให้ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศมั่นคง และเข้มแข็งในที่สุด และจะต้องทำให้ทุกคนสำนึกและยอมรับว่า เขาเป็นสมาชิกคนหนึ่งของชุมชนและของประเทศ และเป็นองค์กรร่วมกัน จึงนับได้ว่าเป็นการดำเนินงานที่มีกิจกรรมกว้างขวางในระดับชาติ จะสามารถชี้ผลความก้าวหน้าให้เห็นตั้งแต่ประเทศ หมู่บ้าน เพื่อนบ้าน และชีวิตส่วนตัว

การดำเนินการเพื่อพัฒนาจิตใจของคนในชาติ โดยกระตุ้นให้เป็นคนมีนิสัยรู้จักการร่วมมือให้กับส่วนรวมตั้งแต่ชุมชนของตัวเองคือหมู่บ้านโดยสมัครใจก่อนดังปรัชญาของเซมาอิล วุนดง (Saemual Undong) คือการวางรากฐานจิตใจให้เป็นนิสัยขยันขันแข็งการช่วยตัวเองและการร่วมมือ (The Philosophy Saemual Udong is based on the Spirit of Diligence , Self Help and Cooperation) กล่าวคือ จิตใจขยัน จะนำเอาจรรยาของู้ทำงานไว้ในสำนึกที่จะทำงานหนักขึ้นจนกว่าจะอยู่ดีกินดี นอกจากนี้ยังจะสร้างให้เป็นคนที่มีนิสัยซื่อสัตย์และรู้จักอดออม รู้จักความก้าวหน้า รักชาติ และเป็นนักประชาธิปไตย

การใช้ชุมชนหมู่บ้านของ เซมาอิล วุนดง (Saemul Undong) เป็นสถานที่ฝึกประชาธิปไตยควบคู่กับการทำงานเพื่อพัฒนาหมู่บ้านโดยอาศัยหลักการที่ทุกคนในหมู่บ้านจะต้องมีส่วนร่วมรับผิดชอบกับกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการพัฒนาหมู่บ้านของตน ดังนั้น ทุกคนที่มีประสบการณ์ต่อหมู่บ้านตนเองควรมีส่วนที่จะต้องให้ความเห็นหรือร่วมหารือกับการแก้ปัญหา การเลือกผู้นำหมู่บ้าน การร่วมกันออกความคิดเห็น วางแผนขอข่าทำงาน โดยที่จะเป็นประโยชน์กับการพัฒนาหมู่บ้านของตน การร่วมมือออกแรงให้กำลังใจกับการทำงานหรือประกอบกิจกรรมต่างๆ ของหมู่บ้านของตนเอง ทุกเพศ ทุกอายุ การทำงานที่จะช่วยกันพัฒนาทั้งกาย ทั้งใจ เพื่อพัฒนาหมู่บ้านของตนเอง นอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาหมู่บ้านแล้ว ยังให้ประสบการณ์กับทุกคนที่ร่วมงาน แล้วยังเกิดประโยชน์แก่การวางแผนโครงการในอนาคต ฝึกให้ทุกคนมีนิสัยขยันขันแข็ง ช่วยตัวเอง รู้จักร่วมมือและเป็นนักประชาธิปไตย

การพัฒนาชนบทของ เซมาอิล วุนดง เป็นการทำงานเพื่อพัฒนาชุมชนเริ่มจากกลุ่มบุคคลของชุมชนที่ขยันขันแข็งช่วยตัวเอง ร่วมมือกันทำเพื่อให้ชุมชนของเขาและประเทศของเขาดีขึ้น ความรักชุมชนอย่างแน่วแน่ดังกล่าว สามารถเปลี่ยนมาเป็นความรักชาติอย่างแท้จริงได้ เพียงแต่ความรักชาติจะต้องเริ่มจากประชาชนต้องรู้จักช่วยตนเองก่อน และรู้จักหมู่บ้านของตนเอง โดยต้องเป็นผู้เข้าร่วมพัฒนากับกิจกรรมที่จะทำให้หมู่บ้านนั้นเจริญ ความรับผิดชอบนี้จะขยายไปหลายระดับ จนถึงขั้นมีส่วนร่วมรับผิดชอบงานของชาติ มีผลให้เกิดความรักชาติในที่สุด จึงเห็นได้ว่า หลักเกณฑ์นี้เป็นการนำหลักเกณฑ์ง่ายมาบวกกับการทำงานเพื่อการพัฒนา ช่วยให้เกิดการฝึกความรักชาติ

การพัฒนาชุมชนหมู่บ้านชนบทเป็นการฝึกให้ทุกคนรู้จักช่วยตัวเอง ปรับปรุงบ้าน นับตั้งแต่โครงสร้างภายในบ้าน การดำเนินชีวิต ตลอดจนการประกอบอาชีพ รวมไปถึงการร่วมมือด้วยเพื่อพัฒนาหมู่บ้านตัวเอง สร้างความมั่นคง สวัสดิภาพ เพื่อให้บรรลุความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างสงบของชาติ โดยวิธีการพัฒนาให้ชาติเข้มแข็ง รวมกำลังและความสนใจของชาติเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การปฏิรูปเพื่อทำลายความเสื่อมที่ไร้ความสามารถ ความเกียจคร้าน และปัจจัยที่ไร้คุณค่า ขณะเดียวกันก็จะกระตุ้นให้ทุกคนรู้จักและเข้ามาที่จะใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ตลอดจนปฏิรูปให้ทุกคนขยันขันแข็งช่วยตัวเอง ทำงานด้วยความร่วมมือกัน

ประเด็นพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำเนินการพัฒนาชุมชนหมู่บ้านชนบทของ เซมาอิล วุนดง (Saemual Undong) คือ

1. การดำเนินกิจการต่างๆ ของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นของส่วนรวม ประชากรในหมู่บ้านทุกคนจะต้องร่วมกันคิด ร่วมกันทำ นับตั้งแต่การวางแผน การกำหนดโครงการ และการปฏิบัติ เป็นวิธีการระดมความคิดและร่วมมือกันทำงาน เพื่อสร้างสรรค์ความเจริญให้กับหมู่บ้านของตนเอง

2. เผยแพร่การเซมาอิล วุนดง ให้ซึมซาบเข้าไปอยู่ในใจและชีวิตประจำวันของประชาชนทุกคนในหมู่บ้านและประเทศ หมายถึงการที่จะทำให้ทุกคนมีนิสัยเชื่อมั่นในตนเอง ชัยชนะในตัวเอง รู้จักช่วยตัวเอง และร่วมมือช่วยเหลือส่วนรวม

3. กิจกรรมและโครงการที่จะดำเนินภายในหมู่บ้าน จะถูกพิจารณาภายใต้หลักการต่อไปนี้

3.1 กิจกรรมหรือโครงการที่ประชาชนหรือชุมชนส่วนใหญ่ให้ความสนใจและจะต้องก่อให้เกิดประโยชน์ที่จะพัฒนาชุมชนนั้นๆ ได้อย่างดี

3.2 กิจกรรมหรือโครงการนั้นๆ จะต้องก่อให้เกิดการเพิ่มผลผลิต และรายได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม

4. รัฐจะต้องให้ความช่วยเหลือและสนับสนุนกิจกรรมหรือโครงการพัฒนาหมู่บ้าน กระจือหรือวัน ในการพัฒนาหมู่บ้านของตน โดยคนของชุมชนเป็นผู้ริเริ่มวางแผนกำหนดโครงการ ตลอดจนช่วยกันลงแรงเพื่อทำงานให้สำเร็จ ซึ่งหลักเกณฑ์ดังกล่าว จะช่วยกระตุ้นหมู่บ้านใกล้เคียงที่ล้าหลัง กระจือหรือวันที่จะดำเนินการเพื่อจะได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลเอง

5. ทุกคนจะต้องสำนึกเสมอว่า การพัฒนาชุมชนหมู่บ้านชนบทแบบ เซมาอิล วุนดง (Saemual Undong) นั้นจะมีการดำเนินการเพื่อให้เกิดความเจริญโดยการพัฒนาไปอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น จะต้องมีการวางแผนระยะยาวควบคู่กันไปด้วย

ฮานู ลี (2529. หน้า 160-161) ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์เชิงปฏิบัติการขององค์ประกอบที่นำไปสู่ความสำเร็จในการพัฒนาของโครงการเซมาอิลวันดง ของเกาหลี ซึ่งได้กระทำการวิเคราะห์เชิงองค์ประกอบและการวิเคราะห์เชิงพรรณนา ได้ข้อค้นพบว่า มีตัวแปรต้น 17 ตัวที่เป็นองค์ประกอบที่นำไปสู่ความสำเร็จในการพัฒนาชนบทของโครงการเซมาอิล วุนดง และเป็นองค์ประกอบที่มีอำนาจจำแนกสูง และสามารถจัดลำดับความสำคัญของตัวแปรทั้ง 17 ตัวดังนี้

1. บทบาทของผู้นำเขมาธิลวงดง
2. บทบาทของชาวบ้าน
3. บทบาทของสมาคมแม่บ้านเขมาธิลวงดง
4. ภูมิหลังทางวัฒนธรรมของประชาชน
5. ระบบการศึกษาทางสังคมแบบใหม่ของสถาบันการฝึกอบรมผู้นำ
6. วัตถุประสงค์สัมบูรณ์แบบของการพัฒนาชนบท
7. การใช้มาตรการระดับช่วยตัวเองในการให้การสนับสนุนของรัฐบาล
8. ยุทธวิธีการคัดเลือกโครงการพัฒนา
9. บทบาทของความเป็นผู้นำสุดยอดทางการเมือง
10. การใช้สิ่งเ้าในการให้บริการช่วยเหลือของรัฐบาล
11. การใช้หมู่บ้านเป็นหน่วยการพัฒนา
12. ความกระตือรือร้นทางการศึกษาของมวลชน
13. บทบาทของสื่อสารมวลชน
14. บทบาทของข้าราชการท้องถิ่น
15. การปฏิรูปที่ดินประสบความสำเร็จ
16. สถานการณ์ชายแดนระหว่างเกาหลีใต้กับเกาหลีเหนือ
17. ผลการพัฒนาอุตสาหกรรมในทศวรรษที่ ค.ศ. 1960

3. ขบวนการพิทักษ์ผืนแผ่นดิน (Land Care Movement) ประเทศออสเตรเลีย

ขบวนการพิทักษ์ผืนแผ่นดิน (Land Care Movement) (วันชัย ดันติวิทยพิทักษ์, 2539. หน้า 100-103) นับเป็นขบวนการประชาสังคมในรูปแบบหนึ่ง ที่คนไทย สังคมไทย น่าจะได้ศึกษาเรียนรู้เพื่อนำมาประยุกต์ดัดแปลงให้เหมาะสมกับการป้องกันแก้ไขวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิต ในประเทศไทย ขบวนการดังกล่าว เป็นขบวนการอนุรักษ์ในระดับท้องถิ่นที่มีเครือข่ายกว้างขวางที่สุด ครอบคลุมพื้นที่ในมลรัฐของประเทศออสเตรเลีย มีกลุ่มที่ทำกิจกรรมในลักษณะที่คล้ายคลึงกันอย่างเข้มแข็ง ทั่วประเทศมีประมาณ 2,200 กลุ่ม และมีสมาชิกที่เป็นเกษตรกรมากถึงกว่าร้อยละ 30 ของเกษตรกรทั่วประเทศ

ขบวนการพิทักษ์ผืนแผ่นดิน เป็นกลุ่มที่เกิดจากการรวมตัวของเกษตรกร หรือชาวนา กลุ่มเล็ก ๆ ที่มีจุดมุ่งหมายหลักในการต่อสู้กับปัญหาความเสื่อมโทรมของดิน โดยเฉพาะปัญหาดินเค็ม ซึ่งนับเป็นปัญหาทางด้านสภาพแวดล้อมที่มีความสำคัญมากที่สุดของประเทศออสเตรเลียในขณะนี้ กิจกรรมของขบวนการพิทักษ์ผืนแผ่นดินที่กระจายตัวอยู่อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทของประเทศนั้น มีความหลากหลายและเกี่ยวข้องกับกลุ่มคนทุกเพศ ทุกวัย และสาขาอาชีพ และยังครอบคลุมมิติปัญหาอย่างกว้างขวาง เช่น กิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาในระดับโรงเรียน และชุมชน กิจกรรมการวางแผนใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชน การติดตามเฝ้าระวังการเปลี่ยนแปลงคุณภาพของผืนดินในระดับพื้นที่ลุ่มน้ำย่อย การวิจัยและพัฒนาบนพื้นฐานความรู้ท้องถิ่นโดยผสมผสานกับวิทยาการสมัยใหม่ รวมถึงการที่เกษตรกร หรือคนในระดับชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการวางแผนจัดสรรงบประมาณและการปฏิบัติการเพื่อแก้ปัญหาการใช้ประโยชน์ที่ดิน เป็นต้น

ขบวนการพิทักษ์ผืนแผ่นดินในเขตมลรัฐภาคเหนือ นั้น เกษตรกรจะเน้นการทำกิจกรรมเพื่อต่อสู้กับปัญหาวัชพืช ในบริเวณที่ราบลุ่มชายฝั่งตะวันออกของเมืองดาร์วิน ชุมชนชนบทในแถบรัฐแทสมาเนียจะให้ความสนใจกับคุณภาพของลำน้ำ และปัญหาการกัดเซาะแนวเขตตลิ่ง เกษตรกรในเขตรัฐวิกตอเรียจะเน้นกิจกรรมการป้องกันและกำจัดศัตรูพืช เช่น กระจ่าย ซึ่งเป็นศัตรูพืช ที่สำคัญของเกษตรกรชาวออสเตรเลีย ในขณะที่ชุมชนแถบฝั่งของ รัฐนิวเซาท์เวลส์ จะเน้นกิจกรรมการป้องกันการพังทลายของชายฝั่งทะเล เกษตรกรของรัฐออสเตรเลียตะวันตกจะมุ่งความสนใจที่การสำรวจจัดทำแผนที่และการวางแผนอนุรักษ์ลุ่มน้ำเพื่อป้องกันปัญหาดินเค็ม และการชะล้างพังทลายของหน้าดิน ส่วนเกษตรกรในรัฐควีนส์แลนด์เน้นการผสมผสานความรู้ของท้องถิ่นกับความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ในการจัดทำคู่มือการใช้ประโยชน์ที่ดิน และให้นักเรียนตามโรงเรียนต่าง ๆ เข้ามาจัดทำแผนที่เฝ้าระวังและสร้างตัวชี้วัดทางด้านสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น นอกจากนี้ขบวนการพิทักษ์ผืนแผ่นดิน ยังเกิดขึ้นในเขตเมืองและเขตรอบต่อระหว่างเมืองกับชนบท ในกิจกรรมทางด้านการปลูกต้นไม้และการแสวงหารูปแบบทางการเกษตรเชิงอนุรักษ์หรือเกษตรยั่งยืนอีกด้วย

การก่อกำเนิดของขบวนการพิทักษ์ผืนแผ่นดินนั้น มีจุดเริ่มต้นในช่วงประมาณปี ค.ศ. 1982 ในมลรัฐออสเตรเลียตะวันตก โดยในขณะนั้นได้มีการแก้ไขร่างพระราชบัญญัติการอนุรักษ์ดิน ให้มีกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรดินในระดับท้องถิ่น โดยมีอาสาสมัครเข้ามาทำหน้าที่ กำหนดของเขตพื้นที่และจัดทำแนวทางในการอนุรักษ์ดิน จัดการประชุมผู้ถือครองที่ดินหรือเกษตรกร เลือกตั้งคณะกรรมการของท้องถิ่น โดยมิใช่หน่วยงานและเจ้าหน้าที่ของทางราชการทำหน้าที่เป็นที่เล็ง การทำกิจกรรมของกลุ่มอนุรักษ์ดินนี้ขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว จนปัจจุบันครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 80% ของพื้นที่เกษตรกรรมของมลรัฐออสเตรเลียตะวันตก

ในช่วงเวลาเดียวกันที่รัฐวิกตอเรียเอง ก็ได้มีการริเริ่มจัดตั้งคณะกรรมการร่วมระหว่างภาครัฐกับฝ่ายประชาชนเพื่อการฟื้นฟูพื้นที่ชุ่มน้ำในเมือง มีการจัดประชุมสัมมนาและมีการก่อตั้ง "กลุ่มต้นไม้ในฟาร์ม" ขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นความริเริ่มและดำเนินการโดยเกษตรกรเอง จนกระทั่งในช่วงปลายทศวรรษ 1980 ได้เกิดกลุ่มต่าง ๆ ที่ทำกิจกรรมในลักษณะที่คล้ายคลึงกันนี้อีกกว่า 50 กลุ่ม กิจกรรมต่าง ๆ ประกอบด้วยการจัดทำแปลงสาธิต ปลูกต้นไม้ ออกจดหมายข่าวเพื่อการสื่อสาร สนับสนุนการจัดทำเรือนกกล้าไม้และปลูกต้นไม้ในฟาร์ม ให้เช่าอุปกรณ์สำหรับปลูกต้นไม้ ในที่สุดกิจกรรมการปลูกต้นไม้ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของการร่วมกันซ่อมแซมสิ่งแวดล้อมของประเทศ และด้วยการผลักดันผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้ส่วนราชการและรัฐบาลของมลรัฐวิกตอเรียเอง เริ่มตระหนักอย่างจริงจังถึงความสำคัญของการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการฟื้นฟูทรัพยากรดิน จนเกิดเป็นหลักการสำคัญของการทำงานของ "ขบวนการพิทักษ์ผืนแผ่นดิน" ในเวลาต่อมา คือต้องวางอยู่บนพื้นฐานการทำงานในระดับชุมชนมากกว่าตัวบุคคล

การแก้ไขปัญหาใด ๆ จะต้องครอบคลุมทุก ๆ ด้าน ตั้งแต่ ดิน น้ำ ต้นไม้ วัชพืช ไม่ทำเรื่องหนึ่งเรื่องใดเป็นการเฉพาะ เพราะปัญหาทุกด้านมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน

ชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการวางแผนและการแปรสู่การปฏิบัติเป็นสำคัญ จากแนวคิดการทำงานที่ให้ชุมชนเป็นศูนย์กลาง และมีส่วนราชการเป็นที่เล็งคอยให้การสนับสนุนนี้ จึงเป็นที่มาของคณะกรรมการที่ปรึกษาในระดับภูมิภาคภายใต้ชื่อ ขบวนการพิทักษ์ผืนแผ่นดินอย่างเป็นทางการ ในปี ค.ศ. 1986 ทั้งนี้ การเกิดขึ้นของกิจกรรมมีข้อสังเกตที่สำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก พบว่ากลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้น ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมและมีบทบาทของผู้หญิงเป็นอย่างมาก ประการที่สอง นับเป็นการเกิดและขยายตัวของเครือข่ายที่มีลักษณะล่างขึ้นบน (Bottom-up) และบนลงล่าง (Top-down) ไปพร้อม ๆ กัน

การเกิดขึ้นของขบวนการพิทักษ์ผืนแผ่นดินในทั้ง 2 มลรัฐ ได้ทำให้เกิดการขยายตัว ของกลุ่มในทำนองเดียวกันในรัฐอื่น ๆ ทั่วประเทศ ถึงแม้ว่าเงื่อนไขทางด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพ การบังคับใช้กฎหมาย และระบบการบริหารราชการจะมีความแตกต่างกันในแต่ละมลรัฐก็ตาม แต่ในส่วนของรัฐบาลกลางเองก็ให้การรับรองการทำงานและสามารถจัดสรรงบประมาณให้แก่องค์กรชุมชนโดยตรง (โดยไม่ต้องผ่านส่วนราชการ) งบประมาณที่จัดสรรให้ก็เพิ่มมากขึ้นทุกปี นอกจากนี้ยังประกาศให้ทศวรรษ 1990 เป็นทศวรรษแห่งการพิทักษ์ผืนแผ่นดิน (Decade of Land Care) อีกด้วย เป็นที่น่าสังเกตว่าขบวนการพิทักษ์ผืนแผ่นดินได้กลับกลายเป็นอุดมการณ์ทางสังคมที่ฝ่ายต่าง ๆ ให้การยอมรับอย่างกว้างขวาง ทุกรัฐบาลและทุกพรรคการเมืองได้รับเอาแนวทางการทำงานอนุรักษ์โดยให้ชุมชนเป็นผู้มีส่วนร่วมหลักเป็นแนวนโยบายในระดับชาติเลยทีเดียว

ทั้งนี้ สิ่งที่พบว่ามีคามเหมือนหรือสอดคล้องกันของกลุ่มเหล่านี้ในจำนวนกว่า 2,200 กลุ่มก็คือ ความกระตือรือร้นอย่างสูงของบรรดาอาสาสมัครที่เป็นเกษตรกรทั้งหลายที่เพิ่มขึ้นอย่างมากมาย จากความสำเร็จของกิจกรรมเล็ก ๆ ด้วยเงินทุนที่จำกัด ทำให้เกิดการแพร่กระจายแนวคิดออกไปมากขึ้นอย่างรวดเร็ว เกิดกองทุน มูลนิธิ บริษัทองค์กร ในรูปแบบต่าง ๆ ขึ้นมารองรับการทำกิจกรรมอย่างเป็นจริงเป็นจัง บางกลุ่มสามารถจ้างเจ้าหน้าที่ประสานงานเต็มเวลาเข้ามาทำงานอย่างไรก็ตามความโดดเด่นและคุณค่าที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมของขบวนการพิทักษ์ ผืนแผ่นดิน คือความเป็นองค์กรอาสาสมัครที่คนในชุมชนหรือท้องถิ่นเป็นผู้ที่มีส่วนสำคัญในการกำหนดแนวทางในการแก้ปัญหาด้วยตัวของพวกเขาตนเอง ด้วยการประเมินศักยภาพและความสามารถที่พวกเขาพึงมีและเห็นความสำคัญ กิจกรรมต่าง ๆ ที่สร้างสรรค์ขึ้น ได้เปิดโอกาสอย่างกว้างขวาง ให้คนในชุมชนไม่ว่า ผู้หญิง ผู้ชาย หรือเด็ก ได้ใช้ความสามารถที่หลากหลายของพวกเขาร่วมกันแก้ปัญหาของพวกเขาตนเอง

4. โครงการ ซีแอตเทิล ที่ยังยืน มลรัฐวอชิงตัน ประเทศสหรัฐอเมริกา

โครงการซีแอตเทิลที่ยังยืน (วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์, 2539. หน้า 104-106) เริ่มต้นเมื่อชาวเมืองซีแอตเทิล กว่า 200 คน อันประกอบด้วย ผู้บริหารสายการบิน นักบวช เทศมนตรี นักกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสังคม ครู ผู้ใช้แรงงาน รวมทั้งสื่อมวลชน ได้มาร่วมพูดคุยกันในหัวข้อว่า "ทำอย่างไรที่จะทำให้เมืองซีแอตเทิล ยังยืนได้"

ที่ประชุมร่วมกันให้คำจำกัดความอย่างกว้าง ๆ ว่า ความยั่งยืนในความเข้าใจของพวกเขา หมายถึง การดำรงอยู่อย่างยาวนานของวัฒนธรรม เศรษฐกิจ สุขภาพ สิ่งแวดล้อม และการดำรงวิถีชีวิตที่เป็นอยู่ แต่สิ่งที่ยากไปกว่านั้นคือ การแสวงหาเครื่องบ่งชี้ต่าง ๆ ที่จะมาบอกถึงความยั่งยืน ดังนั้น จึงได้มีการระดมความคิดเห็นจากกลุ่มคนของเมืองที่มีความหลากหลายทั้งเพศ วัย การศึกษา อาชีพ อายุ เชื้อชาติ ศาสนา จำนวนมากมายหลายครั้งเพื่อร่วมกันกำหนดตัวบ่งชี้ถึงความยั่งยืน และได้เกิดข้อเสนอแนะอย่างมากมายกว้างขวาง เช่น ปริมาณพลังงานที่บริโภค ปริมาณการใช้น้ำต่อคน ปริมาณขยะและการนำกลับมาใช้ใหม่ต่อคน จำนวนครัวเรือนที่ยังคงทำสวนครัวหลังบ้าน คุณภาพอากาศ จำนวนประชากรที่ไปเลือกตั้งในระดับท้องถิ่น ขนาดพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีเหลืออยู่ในเมือง ปริมาณปลาแซลมอนที่มีชีวิตในแหล่งน้ำ และคุณภาพการศึกษาของเยาวชน เป็นต้น

ตัวบ่งชี้ความยั่งยืนดังกล่าว ได้ถูกตรวจสอบความเหมาะสมโดย “คณะกรรมการประชาคม” และ “คณะกรรมการอำนวยความสะดวกที่ยั่งยืน” ที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นเพื่อร่วมกันกำหนดอีกครั้งว่า มีแง่มุมใดบ้างที่มีความสำคัญต่อชุมชน พร้อม ๆ กันนี้ได้มีการจัดตั้ง “คณะทำงานเครื่องชี้วัด” ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มบุคคลและผู้เชี่ยวชาญต่าง ๆ จากหลากหลายสาขา เช่น นักเศรษฐศาสตร์ ผู้เชี่ยวชาญด้านพลังงาน วิศวกร นักสังคมสงเคราะห์ นักผังเมือง โดยมีการประชุมระดมสมองกันอย่างสม่ำเสมอเพื่อศึกษาวิจัยและแสวงหาแนวทางของความเป็นไปได้ในการสร้างตัวชี้วัด ทั้งนี้ “คณะทำงานเครื่องชี้วัด” ได้กระจายความรับผิดชอบออกไปให้กับองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนดำเนินการศึกษาวิจัยและเก็บข้อมูล เพื่อนำกลับมารายงานต่อที่ประชุมสาธารณะของเมืองทุก ๆ 6 เดือน ว่าในขณะนี้ ความยั่งยืนของเมืองนั้นมีสถานภาพเป็นอย่างไร ดีขึ้น แย่ลง หรือไม่เปลี่ยนแปลง โดยผ่านตัวชี้วัดทั้งหลายที่ได้มีส่วนร่วมกันกำหนดขึ้นนั่นเอง

ตัวชี้วัดที่น่าสนใจประการหนึ่งคือ ปริมาณปลาแซลมอนพื้นเมืองในลำน้ำโดยที่คณะกรรมการประชาคมได้ลงความเห็นร่วมกันว่าปลาแซลมอนพื้นเมือง เป็นสิ่งที่มีชีวิตที่มีวิวัฒนาการควบคู่กับระบบนิเวศน์ทางน้ำของท้องถิ่นเป็นเวลายาวนาน การเปลี่ยนแปลงของปริมาณปลาแซลมอนพื้นเมืองจึงน่าจะมีความเชื่อมโยงกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจการประมงและการใช้แหล่งน้ำของเมืองที่บ่งบอกถึงความยั่งยืนของวิถีการผลิตและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นวิธีการทำประมง การใช้สารเคมีทางการเกษตร รวมถึงการตัดไม้ทำลายป่า และการปล่อยน้ำเสียของโรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น ดังนั้น ความอุดมสมบูรณ์และปริมาณปลาแซลมอนพื้นเมืองจึงถูกเลือกให้เป็นตัวบ่งชี้ถึงคุณภาพของกลุ่มน้ำและสภาพแวดล้อมของเมือง

โดยทั่วไปที่สำคัญประการหนึ่ง กรมประมงได้ศึกษาและเก็บตัวเลขพบว่า ปลาแซลมอนพื้นเมืองหลายชนิดได้สูญพันธุ์ไปแล้ว หลายชนิดอยู่ในภาวะที่กำลังสูญพันธุ์ และหลายชนิดกำลังอยู่ในภาวะที่ล่อแหลมต่อการสูญพันธุ์ ด้วยการรายงานตัวเลขดังกล่าว จึงทำให้เกิดกระบวนการคิดและวางแผนในการป้องกันและฟื้นฟูลำน้ำ การปรับเปลี่ยนแนวคิดในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าว

ตัวบ่งชี้ที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ การสอนศิลปะ โดยที่คณะกรรมการประชาคมซีแอตเทิลเชื่อว่า การสอนศิลปะ โดยเฉพาะกับเยาวชนจะเป็นสิ่งบ่งบอกที่สำคัญถึงการปลูกฝังคุณภาพและความยั่งยืนของอนาคต การศึกษาศิลปะจะเป็นสิ่งจรรโลงให้เยาวชนเกิดความคิดสร้างสรรค์ เกิดจินตนาการอันกว้างไกลเป็นพื้นฐานของการเรียนรู้ในเรื่องอื่น ๆ อย่างหลากหลายและมีประสิทธิภาพ การเก็บสำรวจตัวเลขหลักสูตรและจำนวนชั่วโมงที่ใช้ในการเรียนการสอนทางด้านศิลปะ ไม่ว่าจะเป็นด้านดนตรี ละคร จิตรกรรม และสาขาอื่น ๆ จึงเป็นส่วนหนึ่งของภาพสะท้อนของความยั่งยืนของพลเมืองซีแอตเทิลที่ถูกกำหนดขึ้น แต่จากการสัมภาษณ์บรรดาครูสอนศิลปะในโรงเรียนต่าง ๆ ทำให้พบว่า การเรียนการสอนทางด้านศิลปะได้รับความเอาใจใส่และการสนับสนุนน้อยมาก การเรียนศิลปะยังเป็นเพียงวิชาเลือกวิชาหนึ่งของนักเรียนเท่านั้น ดังนั้น เมื่อเรื่องเหล่านี้ถูกเผยแพร่ออกสู่สาธารณชน ก็ทำให้เกิดความตระหนักว่า จะต้องทำอะไรบางอย่างเพื่อสร้างอนาคตของพลเมืองที่มีคุณภาพ โครงการต่าง ๆ ทางด้านนี้จึงเริ่มเกิดขึ้นอย่างเป็นจริงเป็นจังในเวลาต่อมา

ความสำคัญและคุณค่าที่เกิดขึ้นจากโครงการซีแอตเทิลที่ยั่งยืนนี้ มิได้อยู่เพียงแค่นี้ได้ตัวบ่งชี้ที่จัดทำขึ้นโดยที่ชาวเมืองเองเป็นผู้กำหนดด้วยตนเองเท่านั้น แต่ด้วยกระบวนการทำงานที่เน้นการมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางของทุก ๆ ชีวิตนั้น ได้ส่งผลสะท้อนให้เกิดความกระตือรือร้น ดึงดูดความสนใจของผู้คนให้เข้ามามีส่วนร่วมรับรู้และร่วมกันผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่เขาพึงปรารถนาาร่วมกัน ทุก ๆ คนในเมืองซีแอตเทิลสามารถใช้ “ตัวชี้วัด” เป็นเครื่องบ่งบอกถึงแนวโน้มของสภาพแวดล้อมรอบตัวที่พวกเขาอาศัยอยู่ด้วยว่ากำลังเป็นเช่นไร ด้วยกระบวนการดังกล่าวนี้ได้ก่อให้เกิดกลุ่มองค์กร มูลนิธิ สมาคม ชมรม ต่าง ๆ ขึ้นมาอีกมากมายโดยชาวเมืองเอง ทั้งนี้ เพื่อรองรับการดำเนินกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ ที่ตนเองสนใจหรือให้ความสำคัญ หรืออยู่ในศักยภาพที่กลุ่มองค์กรเดิมของตนสามารถมีส่วนร่วมได้ ไม่ว่าจะเป็นจากภาคธุรกิจ ภาคราชการ หรือองค์กรอื่น ๆ ก็ตามพร้อม ๆ กับการติดตามเฝ้าระวังและร่วมกิจกรรมสร้างสรรค์เหล่านี้ ตัวชี้วัดใหม่ ๆ ที่เห็นว่าเริ่มจะเป็นปัญหาคุกคามต่อความยั่งยืนของเมืองก็จะถูกนำมาเสนอเพื่อการรับรู้และแก้ไขร่วมกันอย่างต่อเนื่องต่อไปด้วย

5. โครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง

ศูนย์ศึกษาและฝึกอบรมการวิจัยทางสังคมศาสตร์ โดยผู้เข้าอบรมหลักสูตร นักวิจัยทางสังคมศาสตร์ รุ่นที่ 30 (2525) ได้ทำการวิจัยเรื่องความร่วมมือของประชาชนในโครงการพัฒนาชนบทตามแนวอุดมการณ์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง ในภาคเหนือและภาคใต้ ได้ข้อค้นพบในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความร่วมมือร่วมใจและการพัฒนาจิตใจ (ประเสริฐ กิติรัตนตระการ, 2533 หน้า 59-60) ดังนี้

5.1 หลังจากโครงการพัฒนาชนบทตามแนวอุดมการณ์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทองได้นำไปปฏิบัติในหมู่บ้านแล้ว ประชาชนมีการพัฒนาจิตใจดีขึ้น สามารถลดละเลิกอบายมุขได้พอสมควร ให้ความร่วมมือในการพัฒนาหมู่บ้านมากขึ้น มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทดีขึ้นคือ มีความสำคัญว่าการพัฒนาจะต้องมาจากตนเองก่อน แทนที่จะรอความช่วยเหลือจากรัฐบาลอย่างเดียว

5.2 อุดมการณ์และหลักการแผ่นดินธรรม แผ่นดินทองนั้น จะต้องมีความคิดริเริ่มมาจากความต้องการของประชาชน และจะต้องตอบสนองการยกฐานะทางจิตใจ คือ ทำให้ประชาชนมีความเชื่อมั่นในตนเองมีความขยัน หมั่นเพียร มีการร่วมมือร่วมใจ เกื้อกูลซึ่งกันและกัน การประกอบกิจการงานใดๆจะต้องมีพื้นฐานมาจากการมีระเบียบวินัยทางสังคม อันจะนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจโดยส่วนรวม

5.3 การนำนโยบายและแผนไปปฏิบัติ จะต้องเน้นให้ประชาชนได้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นฐานทางสังคม ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและทางด้านเทคโนโลยี ให้เข้าใจการเคลื่อนไหวทางการเมืองภายในประเทศและนอกประเทศ รวมทั้งเข้าใจกลไกการตลาด การผลิต ทั้งภายในและนอกประเทศ

5.4 ผู้ที่เข้ารับการอบรมจะมีความรู้ ความเข้าใจ และให้ความร่วมมือร่วมใจในการพัฒนาท้องถิ่นมากกว่าผู้ที่ไม่ได้รับการอบรม จึงนับว่า การฝึกอบรมเป็นสิ่งสำคัญมากในการพัฒนาชนบท

5.5 การที่ประชาชนเกิดความรู้ ความเข้าใจ และความร่วมมือร่วมใจในโครงการนั้น ส่วนใหญ่เป็นเพราะผู้นำท้องถิ่น จึงนับว่าผู้นำท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญมาก ในการพัฒนาใดๆก็ตาม รัฐบาลควรมุ่งชี้แจงทำความเข้าใจกับผู้นำท้องถิ่นก่อน เพราะผู้นำท้องถิ่นจะเป็นตัวกลางที่สำคัญที่จะช่วยประสานความรู้ ความเข้าใจ และความต้องการระหว่างรัฐบาลและประชาชนในชนบท

6. โครงการบ้านมั่นคง

การประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 14 มกราคม 2546 ที่ประชุมได้อนุมัติงบประมาณจำนวน 146.6 ล้านบาท ให้สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ซึ่งเป็นองค์การมหาชน ดำเนินโครงการบ้านมั่นคงในปี 2546 ซึ่งประกอบด้วยโครงการนำร่อง 10 โครงการ และสำหรับดำเนินการเมืองนำร่องประมาณ 20 เมืองเพื่อให้เกิดแนวทางการทำแผนเพื่อแก้ไขปัญหาและสร้างแผนโครงการบ้านมั่นคงให้ครอบคลุมทุกชุมชนในเมือง โครงการบ้านมั่นคงเป็นโครงการที่เน้นการแก้ปัญหาความมั่นคงในการอยู่อาศัยและสร้างโอกาสการพัฒนาในชุมชนแออัดที่มีอยู่เดิมโดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมคิดร่วมทำ ร่วมกับกลไกการพัฒนาในท้องถิ่น รูปแบบของที่อยู่อาศัยอาจมีได้หลายรูปแบบขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่ดิน ลักษณะของชุมชนและความสามารถในการจ่ายของชาวบ้าน (บ้านมั่นคงฯ. มี.ค. - เม.ย. 2546. หน้า 4 - 8)

โครงการบ้านมั่นคงมีหลักสำคัญที่องค์กรชุมชนเป็นแกนหลักและเป็นผู้มีส่วนร่วมสำคัญ โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะสร้างความมั่นคงในการครอบครองที่ดินสำหรับอยู่อาศัยและสร้างการพัฒนาาระบบสาธารณูปโภค ที่อยู่อาศัย การพัฒนาองค์กรและชุมชนด้านอื่นๆ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม สวัสดิการ ให้เชื่อมโยงกันในชุมชนแออัดเดิม โดยมีรูปแบบการพัฒนาที่หลากหลายตามลักษณะปัญหา ความต้องการ เงื่อนไขที่เกี่ยวข้องรวมทั้งความยินยอมพร้อมใจของผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งชุมชน เจ้าของที่ดิน หรือหน่วยงานท้องถิ่น

การพัฒนาความมั่นคงในที่อยู่อาศัยของโครงการบ้านมั่นคงสามารถดำเนินการได้หลายรูปแบบ เช่น

1. การปรับปรุงชุมชนให้มั่นคงในที่ดินเดิม (Slum Upgrading)
2. การปรับผังแปลงที่ดินใหม่โดยพยายามคงโครงสร้างเดิม (Reblocking)
3. การแบ่งปันที่ดิน (Land Sharing)
4. การก่อสร้างรูปแบบใหม่ในที่เดิม (Reconstruction)
5. การรื้อย้ายชุมชนออกไปอยู่ที่ใหม่ (Resettlement)

กระบวนการให้ได้มาซึ่งบ้านมั่นคงนั้นผู้อยู่อาศัยจะต้องมีส่วนร่วมสำคัญในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำอย่างครบกระบวนการ ตั้งแต่กำหนดผังรูปแบบชุมชน แบบแปลนบ้าน การก่อสร้าง การจัดการ และงบประมาณ ซึ่งพื้นฐานการดำเนินงานระดับชุมชนจะขึ้นอยู่กับผู้อยู่อาศัยในแต่ละชุมชน และความร่วมมือของเครือข่ายองค์กรชุมชนในพื้นที่เดียวกันโดยการสนับสนุนขององค์กรและหน่วยงานพัฒนาในท้องถิ่น ทั้งนี้เพราะโครงการบ้านมั่นคงมีแนวทางสำคัญที่จะทำให้องค์กร

ชุมชนรวมทั้งหน่วยงานต่างๆในแต่ละเมืองได้เข้ามามีส่วนร่วมในการสำรวจข้อมูลเมืองเพื่อนำไปสู่การวางแผนรวมถึงการจัดการเพื่อแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยของคนจนทั่วไปในแต่ละเมือง และยังเป็นขบวนการที่กลไกต่างๆในท้องถิ่นได้พัฒนาความรู้จากเรื่องที่อยู่อาศัยเชื่อมโยงไปสู่การพัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม อันเป็นแนวทางการพัฒนาเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ต่อไป โดยสามารถสรุปขั้นตอนการดำเนินงานได้เป็น 8 ขั้นตอน (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2547 หน้า 30-34) ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ต้องทำความเข้าใจให้ตรงกัน สร้างความเป็นเจ้าของร่วมกันในชุมชน โดยการประชุมชี้แจงทำความเข้าใจกับชาวชุมชนทุกคน ให้มีความเข้าใจตรงกัน เช่น โครงการใหม่ที่ชุมชนต้องเป็นหลัก ชาวบ้านต้องลุกขึ้นมาช่วยกันทำเอง เพราะการทำบ้านมั่นคงในแต่ละชุมชนจะทำเพียงบางส่วนไม่ได้ ต้องทำทั้งชุมชนเพราะจะมีผลกับทุกคนรอบตัวไปสู่ความมั่นคงพร้อม ๆ กัน ซึ่งต่างจากกิจกรรมอื่น ๆ ที่ชุมชนเคยทำมา นอกจากนั้น ยังต้องทำความเข้าใจกับทุกคนรอบตัวให้เข้าใจถึงวิธีการของบ้านมั่นคงที่ไม่ใช่การหยิบยื่นให้จากหน่วยงานหน่วยใด แต่เป็นสิ่งที่ทุกคนในชุมชนจะต้องร่วมกันสร้างในทุกขั้นตอน

ขั้นตอนที่ 2 ออมทรัพย์: ฐานที่มั่นคงสำคัญก่อนมีบ้านมั่นคง การจะบรรลุเป้าหมาย คือ การมีบ้านมั่นคง มีชุมชนที่เข้มแข็งได้นั้น ชาวชุมชนจะต้องมีความรู้มากพอที่จะทำงานได้ทั้งความรู้ด้านการจัดการ ความรู้ด้านเทคนิคการก่อสร้าง ซึ่งเทคนิคบางอย่างอาจขอการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ได้ แต่ความรู้ด้านการจัดการ ชาวชุมชนจำเป็นต้องเรียนรู้และสั่งสมความชำนาญด้วยตนเอง นอกจากนั้น ชาวชุมชนจะต้องมีฐานการเงินเป็นของตนเองเพื่อนำไปสู่การสร้างบ้านรวมทั้งเป็นการสร้างความเชื่อมั่น และหลักประกันในการใช้สินเชื่อจาก พอช. หรือสถาบันการเงินอื่น ๆ จึงต้องรวมตัวกันตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการออมรายวัน หรือรายเดือน ซึ่งการรวมกันตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ทำให้ชาวชุมชนนอกจากจะมีฐานการเงินของตัวเองแล้ว ยังเป็นการเรียนรู้ระบบการจัดการร่วมกัน ได้รู้จักเพื่อนในชุมชนจากการนำและการออมทรัพย์มากขึ้น ซึ่งจะนำไปสู่ความเอื้ออาทร ช่วยเหลือเกื้อหนุนกัน

ขั้นตอนที่ 3 แบ่งงานกันทำ ตอกย้ำความมั่นใจ ในขณะที่ทำการออมทรัพย์ ควรมีการพูดคุยทำความเข้าใจ วางแผนถึงการสร้างบ้านมั่นคงอย่างต่อเนื่อง ไม่ควรที่จะรอให้เสร็จอย่างหนึ่งแล้วจึงจะทำอีกอย่างหนึ่ง โดยสามารถตั้งกรรมการขึ้นมาเป็นแต่ละชุดตามประเภทงานเพื่อแบ่งงานกันทำ และในคณะกรรมการบ้านมั่นคงนี้ อาจจะมีการแบ่งหน้าที่เป็นฝ่ายต่าง ๆ ตามความจำเป็น ไม่มีสูตรตายตัว เช่น ฝ่ายสมาชิก ฝ่ายเงินทุน ฝ่ายก่อสร้าง ฝ่ายข้อมูล ฝ่ายตรวจสอบ และหัวหน้ากลุ่มย่อย เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 4 สํารวจข้อมูลชุมชน ข้อมูลนับเป็นปัจจัยที่สําคัญในการสร้างบ้าน สร้างชุมชน เพราะหากไม่รู้ข้อมูลก็จะวางแผนได้ยาก โดยเฉพาะข้อมูลสําคัญ ๆ เช่น จำนวนครอบครัว จำนวนบ้าน บ้านเช่า จำนวนผู้อยู่อาศัย การประกอบอาชีพ รายได้ รายจ่าย หนี้สิน แบบบ้านที่ ต้องการ เป็นต้น ข้อมูลนี้ จะนำไปประกอบการพิจารณาสิทธิในที่อยู่อาศัยและการวางแผนพัฒนา รายได้ต่อไป

ขั้นตอนที่ 5 การจัดระบบสิทธิในที่อยู่อาศัย เป็นขั้นตอนสําคัญที่ต้องตั้งอยู่บนความเข้าใจ ความเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน โดยอาศัยข้อเท็จจริงจากข้อมูลร่วมกันสํารวจ นำมาพิจารณาอย่างเหมาะสมและเป็นธรรม

ขั้นตอนที่ 6 ร่วมวางแผน สร้างแปลน เพื่อปลูกบ้านตามใจผู้อยู่ โดยมีการวางแผนชุมชน ออกแบบแปลนบ้าน กำหนดพื้นที่สาธารณะ พื้นที่สีเขียว และพื้นที่อื่น ๆ ร่วมกันทั้งชุมชน ซึ่งอาจขอความช่วยเหลือจากผู้มีความรู้เฉพาะด้านได้

ขั้นตอนที่ 7 ร่วมกันสร้างระบบสาธารณูปโภคและการสร้างบ้าน การสร้างบ้านตามโครงการบ้านมั่นคง รัฐจะสนับสนุนงบประมาณแบบให้เปล่าเป็นค่าพัฒนาระบบสาธารณูปโภค และเงินสินเชื่อที่จะใช้เพื่อการสร้างบ้าน โดยจะส่งถึงมือชุมชนโดยตรง ในนามกลุ่มหรือองค์กรที่ชาวบ้านตั้งขึ้น ชุมชนมีอิสระในการบริหารเงินเองตามที่ชุมชนจะตกลงกัน

ขั้นตอนที่ 8 มีบ้านมั่นคง ชุมชนต้องมั่นคงด้วย โครงการบ้านมั่นคง จะต้องสร้างระบบการดูแลซึ่งกันและกันในชุมชนควบคู่กันไปด้วย เช่น กลุ่มออมทรัพย์อาจขยายบทบาทไปสู่การกู้ยืมเพื่อประกอบอาชีพได้ การมีกองทุนสวัสดิการ ช่วยกันเรื่องอาชีพ การดูแลเด็ก ผู้สูงอายุ ยาเสพติด ในชุมชน ปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ระบบเช่นนี้ จะต้องร่วมกันดำเนินการอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มต้นร่วมกันกับการสร้างบ้าน อันจะนำไปสู่สังคมแห่งความรัก ความเอื้ออาทร และเข้มแข็งพึ่งตนเองได้

จึงจะเห็นได้ว่า โครงการบ้านมั่นคงมิใช่เพียงการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยของชาวชุมชนแออัดเท่านั้น แต่เป็นมิติการแก้ไขปัญหาดังคมไปด้วย เพราะชาวบ้านจะต้องมีการรวมตัวกันและเป็นผู้คิดเอง ทำเองในโครงการต่าง ๆ มีการสํารวจข้อมูลของชุมชนโดยชาวบ้านเองเพื่อนำไปสู่การตระหนักในปัญหาของชุมชน ร่วมกันวางแผนและดำเนินการแก้ไขหรือพัฒนาชุมชนของตนเอง รวมถึงมีการจัดการทางการเงิน ดูแลต่อเนื่อง ดังนั้นในการคิด การทำก็จะคำนึงถึงเรื่องอื่นๆ ของชุมชนควบคู่กันไปด้วย เช่น กิจกรรมการออมทรัพย์ การจัดสวัสดิการชุมชน การรักษาสิ่งแวดล้อม การป้องกันยาเสพติด และอาชญากรรม การส่งเสริมอาชีพ เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ชาวบ้านจะคิดควบคู่กันกับการสร้างบ้าน เท่ากับเป็นการสร้างความมั่นคงให้กับชุมชนในทุกมิติ

ก่อให้เกิดพลังชุมชนเป็นรากฐานของพลังในการพัฒนาในการแก้ปัญหาและเรียนรู้กันเองได้ (สุวัฒน์ คงแป้น, 2546 ก. หน้า 7)

โครงการบ้านมั่นคงที่ได้ดำเนินการสำเร็จไปแล้วในพื้นที่ต่าง ๆ เช่น ชุมชนบึงคูก จังหวัดอุดรธานี ชุมชนโกลกวิลเลจ จังหวัดนครราชสีมา ชุมชนเก้าเล้ง จังหวัดสงขลา ชุมชนแหลมรุ่งเรือง จังหวัดระยอง ชุมชนเจริญชัยนิมิตร ชุมชนบ่อนไก่(คลองเตย) ชุมชนคลองเตยล๊อค 7-12 ชุมชนเก่าพัฒนา ชุมชนร่วมสามัคคี ชุมชนลำพูน กรุงเทพมหานคร และการพัฒนาที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในชุมชนต่าง ๆ ของเทศบาลเมืองพระนครศรีอยุธยาที่มีการสรุปผลในปัจจุบันที่ทำให้โครงการประสบความสำเร็จ (สุวัฒน์ คงแป้น, 2546 ข. หน้า 13) ดังนี้

1. ขบวนการเชื่อมโยงกันของกลุ่มออมทรัพย์ในพื้นที่เดียวกัน ทำให้เกิดความสนใจในเรื่องนั้น ๆ และเกิดเป็นเครือข่ายเชิงร่วมประเด็น ซึ่งจากประสบการณ์ที่ผ่านมา เครือข่ายสามารถร่วมกันแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนทั้งเรื่องกลุ่มออมทรัพย์ การพัฒนาระบบสาธารณูปโภคสวัสดิการชุมชนตลอดจนที่อยู่อาศัย นอกจากนี้ เครือข่ายยังริเริ่มความร่วมมือกับกลุ่มอื่น ๆ ในท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง รวมทั้งร่วมกับประชาคมในการร่วมกำหนดทิศทางการพัฒนาเมืองโดยรวม

2. การสำรวจเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนและเครือข่าย เพราะกระบวนการสำรวจทำให้ชุมชนหันมาร่วมกันคิดเกี่ยวกับชุมชนของตนเองมากขึ้น และเกี่ยวกับชุมชนอื่น ๆ ภายในเมืองกันมากขึ้น และยังช่วยเชื่อมโยงชุมชนใหม่ ๆ สมาชิกใหม่ ๆ เข้าสู่กระบวนการพัฒนา ช่วยให้ชาวชุมชนเข้าใจสถานการณ์และองค์ประกอบที่เกี่ยวกับที่ดินและการอยู่อาศัยของชุมชนต่าง ๆ ในเมือง ชาวชุมชนสามารถนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนได้อย่างมั่นใจ เพราะเป็นผู้สำรวจข้อมูลด้วยตนเอง นอกจากนี้กระบวนการสำรวจยังช่วยให้เกิดการประสานงานระหว่างชุมชน เทศบาลและหน่วยงานท้องถิ่นอื่น ๆ ในท้องถิ่น

3. การเชื่อมโยงองค์กรชุมชนนำไปสู่การพัฒนาที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยร่วมกันระดับเมืองเท่าที่ผ่านมา การแก้ไขปัญหาไม่มีความมั่นคงในที่ดินและการอยู่อาศัยมีการดำเนินการโดยชุมชนแต่ลำพังหรือเป็นความร่วมมือระหว่างการเคหะแห่งชาติและชุมชน หรือเทศบาลและชุมชน ทำให้สามารถดำเนินการได้ที่ละชุมชนและต้องใช้เวลาช้านานในการแก้ไขปัญหา การประสานความร่วมมือกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง โดยการตั้งกรรมการร่วม ทำให้สามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างกว้างขวางพร้อมกันทั้งเมือง โดยสัมพันธ์กับโครงสร้างและพัฒนาการของเมือง นอกจากนี้ การเชื่อมโยงภาคส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกันยังเป็นการระดมทรัพยากรและกำลังของหน่วยงานต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

4. การเปลี่ยนแปลงบทบาทของหน่วยงานส่วนท้องถิ่น ในอดีตเทศบาลจะให้การสนับสนุนงบประมาณเฉพาะชุมชนที่เทศบาลให้การรับรองจัดตั้งเป็นชุมชน โดยจะให้การสนับสนุนเฉพาะบางกิจกรรมภายใต้งบประมาณที่จำกัด แต่ในปัจจุบัน หลาย ๆ เทศบาลได้ยอมรับบทบาทของเครือข่ายและให้การสนับสนุนกิจกรรมของเครือข่าย ตลอดจนประสานกับกลุ่มและหน่วยงานต่าง ๆ มากขึ้น

7. การฝึกอบรมลูกเสือชาวบ้าน

กิจการลูกเสือชาวบ้าน เป็นกิจกรรมฝึกอบรมประชาชนเพื่อปลูกฝังจิตสำนึกทางด้านความมั่นคงของประเทศให้กับผู้ที่เข้ารับการอบรมอย่างได้ผลมาตั้งแต่ พ.ศ. 2514 โดยนำกระบวนการลูกเสือเข้าสู่ประชาชนด้วยการฝึกอบรมโดยใช้หลักการและวิธีการของลูกเสือปลูกฝังให้มีอุดมการณ์จงรักภักดีต่อสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ร่วมกันรักษาเอกลักษณ์และขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของไทย ส่งเสริมและพัฒนาให้ประชาชนประพฤติตนเป็นพลเมืองดี มีความรักความสามัคคีภายในชุมชนท้องถิ่นของตน เพื่อขยายผลให้เป็นแกนกลางของความสมัครสมานสามัคคี และความปรองดองของคนในชาติ

ลูกเสือชาวบ้านได้ก่อตั้งขึ้นในภาวะที่ประเทศไทยกำลังมีปัญหาจากภัยคุกคามของลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างเปิดเผย (พ.ศ. 2508-2525) ซึ่งถือว่าเป็นภัยต่อความมั่นคงอย่างยิ่งในช่วงนั้น การเกิดขึ้นในจังหวะที่เหมาะสมกับสถานการณ์ดังกล่าว ทำให้ลูกเสือชาวบ้านเป็นที่สนใจของทุกฝ่ายทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและบุคคลทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงรับกิจการลูกเสือชาวบ้านไว้ในพระบรมราชานุเคราะห์ พระราชทานสิ่งของและธงประจำรุ่นให้แก่ลูกเสือชาวบ้าน พระบรมวงศานุวงศ์ให้ความสำคัญทรงเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ กับลูกเสือชาวบ้าน (ศูนย์ปฏิบัติการลูกเสือชาวบ้าน 2545, หน้า 1) ทำให้การเจริญเติบโตของลูกเสือชาวบ้านเป็นไปอย่างรวดเร็ว รัฐบาลได้ให้ความสำคัญโดยออกเป็นมติคณะรัฐมนตรีเพื่อให้หน่วยงานต่าง ๆ สนับสนุนกิจการลูกเสือชาวบ้าน หน่วยราชการและข้าราชการให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ ภาคธุรกิจและภาคเอกชนต่าง ๆ ให้ความร่วมมือและสนับสนุนด้านงบประมาณอย่างมาก ประชาชนทั่วไปทุกชั้นวรรณะได้ให้ความสนใจเข้าฝึกอบรมเป็นลูกเสือชาวบ้านกันเป็นจำนวนมากและในทุกพื้นที่ของประเทศ ทำให้ลูกเสือชาวบ้านเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วมาก

วัตถุประสงค์ของการฝึกอบรมลูกเสือชาวบ้านคือ

1. เพื่อเทิดทูนและดำรงไว้ซึ่งชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์
2. เพื่อสร้างความรัก และความสามัคคีของคนในชาติ
3. เพื่อพัฒนาประชาชนให้เป็นพลเมืองดี
4. เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตตนเองและครอบครัว
5. เพื่อพัฒนาชุมชนและสังคม

อุดมการณ์ของลูกเสือชาวบ้านเป็นจุดมุ่งหวังให้สมาชิกมีสำนึกในความรับผิดชอบในประเทศชาติกลายเป็นพลังมวลชน อุดมการณ์ดังกล่าวจะถูกถ่ายทอดโดยผ่านการฝึกอบรม ซึ่งเป็นที่ถือว่ามีประสิทธิภาพอย่างยิ่ง อันทำให้กิจการลูกเสือชาวบ้านยังคงยั่งยืนมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งการฝึกอบรมจะมีหลักการและวิธีการที่สำคัญพอสรุปได้ ดังนี้ (ศูนย์ปฏิบัติการลูกเสือชาวบ้าน, 2541. หน้า 20) ; (ชมรมผู้อำนวยการฝึกฯ, 2546. หน้า 3)

1. ระยะเวลาการฝึกอบรม 5 วัน 4 คืน ติดต่อกัน โดยกำหนดการฝึกอบรมเป็นรุ่น รุ่นละประมาณ 150-300 คน หรือมากกว่านั้นตามสภาพของแต่ละท้องถิ่น
2. สาระสำคัญของหลักสูตรกำหนดไว้คือ วิชาลูกเสือ วิชาลูกเสือชาวบ้าน วิชาความมั่นคงของชาติ วิชาความรู้ทั่วไป วิชาพัฒนาอาชีพ การฝึกอบรมเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ เป็นหลัก สามในสี่ส่วน ใช้การสอนบรรยายเพียงหนึ่งในสี่ส่วน
3. ใช้กระบวนการลูกเสือเข้าสู่ประชาชนด้วยการฝึกโดยวิธีของลูกเสือ คือ
 - 3.1 ใช้กระบวนการกลุ่ม (ระบบหมู่) และความเป็นพี่น้องเพื่อก่อให้เกิดความรักและความสามัคคีในหมู่คณะ
 - 3.2 ดำเนินกิจกรรม 5 ร่วม ในระบบหมู่และรุ่น ได้แก่ ร่วมอยู่ ร่วมกิน ร่วมพัฒนา ร่วมศึกษา และร่วมแก้ปัญหา โดยวิธีอยู่ค่ายพักแรมร่วมกัน และมีการตรวจเยี่ยมค่าย ตรวจภารกิจ โดยวิทยากร การทำกิจกรรมจะเน้นการมีระเบียบ ความสะอาด และการตรงต่อเวลา
 - 3.3 ปลุกฝังอุดมการณ์และจิตสำนึกการเป็นพลเมืองดี โดยใช้กฎ คำปฏิญาณของลูกเสือตอกย้ำเป็นหลัก เพื่อบรรลุเป้าหมายที่สำคัญ คือความสามัคคีปรองดอง รวมทั้งจุดยืนที่จะร่วมกันเทิดทูนและดำรงไว้ซึ่งสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์
 - 3.4 ดำเนินการตามรูปแบบพิธีการของลูกเสือ เช่น การใช้ผ้าผูกคอเป็นการกำหนดกลุ่มย่อย แสดงการเคารพกันแบบลูกเสือ มีพิธีต้อนรับตลอดขั้วมีเสื่อ มีการประชุมหน้าเสาธงทุกเช้า มีการชุมนุมรอบกองไฟ มีพิธีสั้มผัสมืออำลา เป็นต้น

3.5 ใช้หลักการเรียนรู้ด้วยการกระทำ โดยให้มีการลงมือปฏิบัติจริงตามวิชาการที่เรียนและมีการตรวจสอบผลงาน การทำภารกิจที่ได้รับมอบหมายจะเป็นภารกิจในลักษณะที่ต้องร่วมกันทำเป็นกลุ่มและแบ่งหน้าที่กันทำ

3.6 และสร้างแรงจูงใจให้มีส่วนร่วมในการฝึกอบรม ด้วยการช่วย แข่งขัน แรงจูงใจ ชมเชย ให้กำลังใจ ให้ความดี ให้รางวัล ทำให้กลุ่มที่ได้รางวัลเกิดความภาคภูมิใจ และกลุ่มที่ไม่ได้รางวัลจะเกิดการพัฒนาร่วมกันแก้ไขข้อบกพร่อง

4. ในขั้นตอนการฝึก จะเริ่มตั้งแต่การปฐมนิเทศ โดยสร้างความประทับใจ ละลายพฤติกรรม ลบความแตกต่างของอายุ วุฒิ ตำแหน่ง อาชีพ โดยสมมติให้ทุกคนกลับกลายมาเป็นเด็ก อายุ 8-11 ปีเหมือนกันหมด

5. สร้างระบบหมู่โดย แบ่งกลุ่มผู้เข้าฝึกอบรมเป็นหมู่ที่มีสมาชิกคละกันในทุกคุณสมบัติของสมาชิก กำหนดนายหมู่เป็นผู้นำซึ่งอาจสลับกันเป็นได้ มีการกำหนดหน้าที่สมาชิกในหมู่แต่ละคนโดยให้ร่วมกันทำงานที่ได้รับมอบหมาย ให้เกิดความรักความสามัคคี ความเสียสละ การอาสาสมัคร แบ่งงานกันทำ ช่วยเหลือกันและกันในภารกิจที่เร่งรัด เพื่อความสำเร็จของหมู่โดยรวม จะมีการมอบรางวัลต่อหน้ากลุ่มเพื่อเป็นแรงจูงใจ นอกจากนั้นยังมีการกำหนดหมู่บริการเพื่อเสียสละทำหน้าที่บริการเรื่องส่วนรวมแทนหมู่อื่น ๆ ในแต่ละวัน

6. มีการทำกิจกรรมตามกำหนดการที่เคร่งครัดเพื่อฝึกนิสัยการตรงต่อเวลาและเป็นการเร่งการทำภารกิจที่ได้รับมอบหมายอันจะเกิดการช่วยกันทำงานให้เสร็จตามกำหนด โดยทุกกิจกรรมจะมีการนัดหมายเวลาล่วงหน้าตลอดเวลา

7. ในการบรรยายวิชาการ จะตอกย้ำ ความภาคภูมิใจในความเป็นสมาชิกของลูกเสือชาวบ้าน มีการให้ความสำคัญในการแสดงความเคารพกัน การแสดงรหัสและดัมผัสมือ ให้มีความสำคัญกับเอกลักษณ์และสัญลักษณ์ของกลุ่ม และมีการปลูกฝังความรัก ความภาคภูมิใจในประเทศไทยโดยเล่าถึงประวัติศาสตร์ เหตุการณ์หรือวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นแก่ประเทศให้แก่สมาชิกทุกคน จากนั้นก็จะมีการชักนำให้ผู้รับการอบรมมีพฤติกรรมที่ต้องการตามอุดมการณ์

8. ในการอบรมจะมีการสลับเล่นเกมสื่ กิจกรรมนันทนาการ การแสดงและใช้การร้องเพลงมาเป็นสื่อประกอบการบรรยายหรือสาธิตในวิชาการเพื่อปลุกใจให้สนุกสนาน ตื่นตัว และปลุกเร้าอารมณ์ร่วมกันตามวัตถุประสงค์ของบทเรียน

9. การฝึกอบรมจะไม่มีการลงโทษให้เกิดความโกรธ เกลียด เจ็บแค้นหรืออับอาย เจ็บปวด จะเป็นการฝึกแข่งขันกันทำความดี ไม่ใช่ให้เด่นโดยตัวคนเดียว ให้มีการแสดงออกเป็นหมู่พวก ไม่มีลักษณะแก่งแย่งชิงดีชิงเด่น แต่เป็นการรู้จักเสียสละเพื่ออยู่ร่วมกัน

10. ผู้อำนวยการฝึกและคณะวิทยากรเป็นผู้มีบทบาทอย่างสูงที่จะทำให้การฝึกอบรมบรรลุวัตถุประสงค์ โดยจะเป็นผู้ดูแลเอาใจใส่ ให้คำแนะนำ ปลุกฝังความคิด กระตุ้นให้เกิดความรัก ความสามัคคี ความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และสร้างความประทับใจแก่สมาชิกผู้เข้ารับการฝึกอบรม

11. มีการมอบหมายภารกิจให้แก่ผู้รับการฝึกอบรมที่จะต้องนำไปปฏิบัติหลังการฝึกอบรมเช่น การหาสมาชิกมาอบรมเพิ่มเติมหรือเข้าร่วมอุดมการณ์ การปฏิบัติตามคำปฏิญาณและกฎของลูกเสือโดยเคร่งครัด และการหมั่นจัดหรือเข้าร่วมกิจกรรม หรือพบปะกันอย่างสม่ำเสมอ เพื่อเป็นการตอกย้ำอุดมการณ์ตามที่ได้อบรมมาตลอดเวลา เป็นต้น

12. มีการจัดตั้งองค์กรลูกเสือชาวบ้านที่ผ่านการอบรมแล้วในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับหมู่บ้านจนถึงระดับประเทศ เพื่อสร้างเครือข่ายร่วมกันกับกลุ่มต่าง ๆ เพื่อทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่องในโอกาสหรือวาระต่าง ๆ เช่น การเยี่ยมรุ่นที่กำลังฝึกอบรมใหม่ การคืนสู่เหย้า การชุมนุมลูกเสือชาวบ้าน การฝึกอบรมทบทวน การถวายพระพร หรือการบำเพ็ญประโยชน์แก่ส่วนรวม เป็นต้น

13. สิ่งสำคัญที่สุดที่ทำให้ผู้เข้ารับการอบรมลูกเสือชาวบ้านเกิดความประทับใจ ความศรัทธาในกิจการลูกเสือชาวบ้านที่ยั่งยืนมาจนถึงปัจจุบันคือ การได้รับสิ่งของพระราชทาน เมื่อผ่านการอบรมแล้ว โดยจะนำมาเป็นสัญลักษณ์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ยึดเหนี่ยวจิตใจร่วมกัน คือ พิธีรับผ้าผูกคอพระราชทาน และธงประจำรุ่นพระราชทาน (ลักษณะพิเศษของการฝึกอบรมลูกเสือชาวบ้าน, 2547. หน้า 156-167)

8. งาน ดำรวจชุมชนสัมพันธ์

งานตำรวจชุมชนสัมพันธ์ เป็นแผนงานที่เริ่มปรากฏในแผนกรมตำรวจแม่บท ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2530-2534) จนถึงปัจจุบัน โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ร่วมมืออันดีระหว่างตำรวจกับประชาชนและส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมกับตำรวจในการป้องกันตนเองและชุมชนจากปัญหาอาชญากรรม ยาเสพติดให้โทษ อุบัติภัยและปัญหาต่าง ๆ อันจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การรักษาความสงบเรียบร้อยและการรักษาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนมีประสิทธิภาพมากขึ้น เนื่องจากหากปราศจากความร่วมมือของประชาชนแล้ว แม้ว่าตำรวจจะทุ่มเทกำลังคน เครื่องมือเครื่องใช้ อุปกรณ์และความพยายามมากเพียงใด การป้องกันปราบปรามอาชญากรรมและการรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน ก็จะไม่ได้ผลสมบูรณ์เต็มที่ เพราะประชาชนที่รวมตัวกันเป็นชุมชนนั้น เป็นทรัพยากรหรือพลังแฝงที่จำเป็นและมีค่ามากที่สุดที่จะเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานของตำรวจ

งานชุมชนสัมพันธ์เป็นแนวคิดที่ต้องการให้ประชาชนมีส่วนร่วมรับรู้และเข้าใจปัญหาของตำรวจ มีทัศนคติที่ดี ความศรัทธา ความเชื่อมั่น และมีสัมพันธภาพอันดีกับตำรวจ พร้อมทั้งเข้ามามีส่วนร่วมสนับสนุนในการป้องกันปราบปรามอาชญากรรม ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายสุดท้ายเพื่อให้เกิดความสงบสุขขึ้นในชุมชน ดังนั้น หลักการที่สำคัญของงานชุมชนสัมพันธ์คือ การเสริมสร้างความสัมพันธ์ และความร่วมมือกันระหว่างประชาชนกับตำรวจ โดยจะต้องดำเนินการอย่างเป็นกระบวนการ อันมีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ ที่เกื้อกูลและสนับสนุนซึ่งกันและกัน ดังนี้ (สำนักงานตำรวจแห่งชาติ, 2546. หน้า 8-10)

1. การประชาสัมพันธ์ (Public Relation) เป็นจุดเริ่มต้นของงานชุมชนสัมพันธ์ในหน้าที่ของตำรวจ เพื่อมุ่งเสริมสร้างความเข้าใจให้ประชาชนได้ทราบถึงการดำเนินงานของตำรวจ สร้างความมั่นใจให้ประชาชนในสมรรถภาพตัวบุคคลากร เครื่องมือเครื่องใช้และความตั้งใจจริงของตำรวจ และสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของตำรวจในด้านต่าง ๆ เช่น ข่าวราชการ นักศึกษา สหพันธ์แรงงาน เพื่อให้บุคคลแต่ละกลุ่มเหล่านั้นเข้าใจวัตถุประสงค์ นโยบาย วิธีการ ปัญหา และข้อจำกัดของตำรวจ รวมทั้งให้เกิดความมั่นใจว่าตำรวจจะรักษากฎหมายอย่างมีสมรรถภาพและด้วยความเที่ยงธรรมอย่างแท้จริง

2. การให้บริการแก่ชุมชน (Public Service) เป็นการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างตำรวจกับประชาชน ซึ่งเป็นการส่งเสริมความร่วมมือที่ตำรวจจะได้รับจากประชาชนมากยิ่งขึ้น การดำเนินการในการให้บริการแก่ประชาชน กระทำได้หลายรูปแบบทั้งในรูปแบบการนำบริการต่าง ๆ ไปสู่ประชาชน และในรูปแบบของการให้ความช่วยเหลือต่าง ๆ ที่ไม่ขัดต่อหน้าที่ตำรวจ ซึ่งการพิจารณาว่าจะใช้รูปแบบใดแก่ประชาชนกลุ่มใดนั้น จะต้องพิจารณาความเหมาะสมกับสภาพของแต่ละท้องถิ่น

3. การเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน (Public Participation) เพื่อสร้างความสัมพันธ์ความคุ้นเคยในการทำงานร่วมกับประชาชน การมีส่วนร่วมกิจกรรมในชุมชนอาจดำเนินการโดยการเข้าไปร่วมงานกับสมาคมหรือองค์การที่จัดตั้งขึ้นแล้ว รวมทั้งประชาชนที่รวมกันเป็นหมู่เหล่า ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวนอกจากจะเป็นการเสริมสร้างประสบการณ์การทำงานร่วมกับประชาชนในสาขาวิชาชีพต่าง ๆ แล้วยังเป็นวิธีการที่จะชี้้นำให้ประชาชนหันมาให้ความสนใจในปัญหาอาชญากรรมซึ่งชุมชนนั้นประสบอยู่ และเข้ามามีส่วนช่วยสนับสนุนตำรวจในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวต่อไปด้วย

การดำเนินงานชุมชนสัมพันธ์ จะเริ่มต้นตั้งแต่ มอบหมายให้สถานีตำรวจที่ได้รับคัดเลือก จัดส่งชุดปฏิบัติการชุมชนสัมพันธ์ซึ่งประกอบด้วยกำลังข้าราชการตำรวจ 6-7 นาย หรือ 11 นาย ตามความเหมาะสม เช่น มีอุดมการณ์และความประพฤติดี มีมนุษยสัมพันธ์ดี มีความเป็นผู้นำ มีปฏิภาณไหวพริบ มีความสามารถพิเศษและประสบการณ์ จากนั้นจะมีการเตรียมเครื่องมือเครื่องใช้และดำเนินการคัดเลือกชุมชนเป้าหมาย ทำการศึกษาและจัดทำข้อมูลชุมชน และลงมีปฏิบัติการกิจตามลำดับขั้นตอนของงานตำรวจชุมชนสัมพันธ์ ดังนี้ คือ (สำนักงานตำรวจแห่งชาติ, 2546. หน้า 29-39)

1. ออกพบปะและเยี่ยมเยียนผู้นำชุมชน และประชาชนในชุมชนเป็นประจำอย่างต่อเนื่องเพื่อให้รู้จักเป็นที่ยอมรับ มีความคุ้นเคยและความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน พร้อมทั้งเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ

- กิจกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม รวมทั้งศาสนพิธี เช่น การแต่งงาน งานศพ งานบวช งานขึ้นบ้านใหม่ งานทำบุญเลี้ยงพระ งานสงกรานต์ การรดน้ำดำหัว งานบายศรีสู่ขวัญ งานประจำปี ฯลฯ

- กิจกรรมปกติตามวิถีชีวิตประจำวัน เช่น งานอาชีพ การทำการเกษตร งานอดิเรก การออกกำลังกาย ดนตรี กีฬา เป็นต้น

- กิจกรรมต่าง ๆ ที่ชุมชนจัดขึ้น หรือหน่วยงานอื่นร่วมกับชุมชนจัดขึ้น เช่น งานพัฒนา งานบำเพ็ญประโยชน์ เป็นต้น

- กิจกรรมช่วยบริการ เช่น การบริการตัดผมนักเรียน การบริการซ่อมแซมเครื่องใช้ไฟฟ้า ซ่อมเครื่องมือทำการเกษตร

- กิจกรรมเพื่อการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า ในเหตุการณ์และสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะ เช่น การเกิดโจรกรรม อุบัติภัย และสาธารณภัยต่าง ๆ

2. ศึกษาข้อมูลชุมชนด้านความจำเป็นพื้นฐานและข้อมูลหมู่บ้าน รวมทั้งข้อมูลทางด้านปัญหาอาชญากรรม ยาเสพติดให้โทษ อุบัติภัย และทารุณกรรมเด็กและเยาวชน โดยการรวบรวมจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ชุดสืบสวนปราบปราม และการสอบถาม หรือสัมภาษณ์ ผู้นำ หรือประชาชน หรือบุคคลที่เกี่ยวข้อง การออกแบบสอบถาม การสังเกตการณ์ และการมีส่วนร่วมในการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้าน แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์ปัญหา

3. เข้าประชุมวางแผนงานร่วมกับผู้นำชุมชนและประชาชน ตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ปรึกษาหารือผู้นำที่เกี่ยวข้องแล้วควรให้ผู้นำชุมชนดำเนินการจัดประชุม กำหนดกรอบนโยบายในการแก้ไขปัญหาของชุมชน บนหลักการที่ตนเองของชุมชนและการร่วมมือร่วมใจกันของทุก ๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งกำหนดโครงการหรือแผนงานที่สามารถลงมือปฏิบัติได้

4. การเตรียมการจัดระบบงานและประเมินความพร้อม การเตรียมการจัดระบบงาน และการตรวจสอบความพร้อมในการปฏิบัติงานเป็นปัจจัยที่สำคัญมาก เพื่อให้กำลังคนและบุคลากรที่เกี่ยวข้องมีความพร้อมในการปฏิบัติงาน ระบบงาน แผนงาน และขั้นตอนในการปฏิบัติ กระทั่งสอดคล้องเหมาะสม วัสดุอุปกรณ์ เครื่องใช้ไม่ขัดข้องพร้อมอำนวยความสะดวกในการดำเนินการ

5. การแนะนำให้ความรู้เกี่ยวกับการป้องกันตนเองและชุมชน การแนะนำให้ความรู้แก่ประชาชนเกี่ยวกับการป้องกันตนเองและชุมชน จากปัญหาอาชญากรรม ยาเสพติดให้โทษ อุบัติภัยและปัญหาอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาอาชญากรรมนั้น เป็นวิธีการป้องกันอาชญากรรมที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากที่สุดเมื่อประชาชนมีความรู้เกี่ยวกับการป้องกันตนเองและชุมชน จากปัญหาดังกล่าวโดยได้เข้าถึงที่มาของปัญหาผลเสียที่จะเกิดขึ้นต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน ตลอดจนแนวทางการป้องกัน แก้ไข และมีความรู้ดีกับผิดชอบในฐานะสมาชิกของชุมชนแล้ว ปัญหาต่าง ๆ ย่อมที่จะต้องลดน้อยหรือหมดไปในที่สุด

6. จัดระบบประสานความร่วมมือระหว่างประชาชนกับตำรวจ และสนับสนุนการปฏิบัติงานของตำรวจเพื่อแก้ไขปัญหาอาชญากรรม ยาเสพติดให้โทษ อุบัติภัยและปัญหาอื่น ๆ ในชุมชนให้ผู้นำชุมชน ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดวางระบบประสานความร่วมมือ กำหนดวิธีการแจ้งข่าวสารและทำการจัดระบบข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้ข่าวสารและการสนับสนุนการปฏิบัติงานของตำรวจ ให้มีความทันสมัยและต่อเนื่อง โดยคำนึงถึงความปลอดภัยของผู้ให้ข่าว และสนับสนุนการปฏิบัติงานของตำรวจเป็นสำคัญ

การปฏิบัติการชุมชนสัมพันธ์ เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชนให้ความร่วมมือสนับสนุน ช่วยเหลือ และมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานของตำรวจ

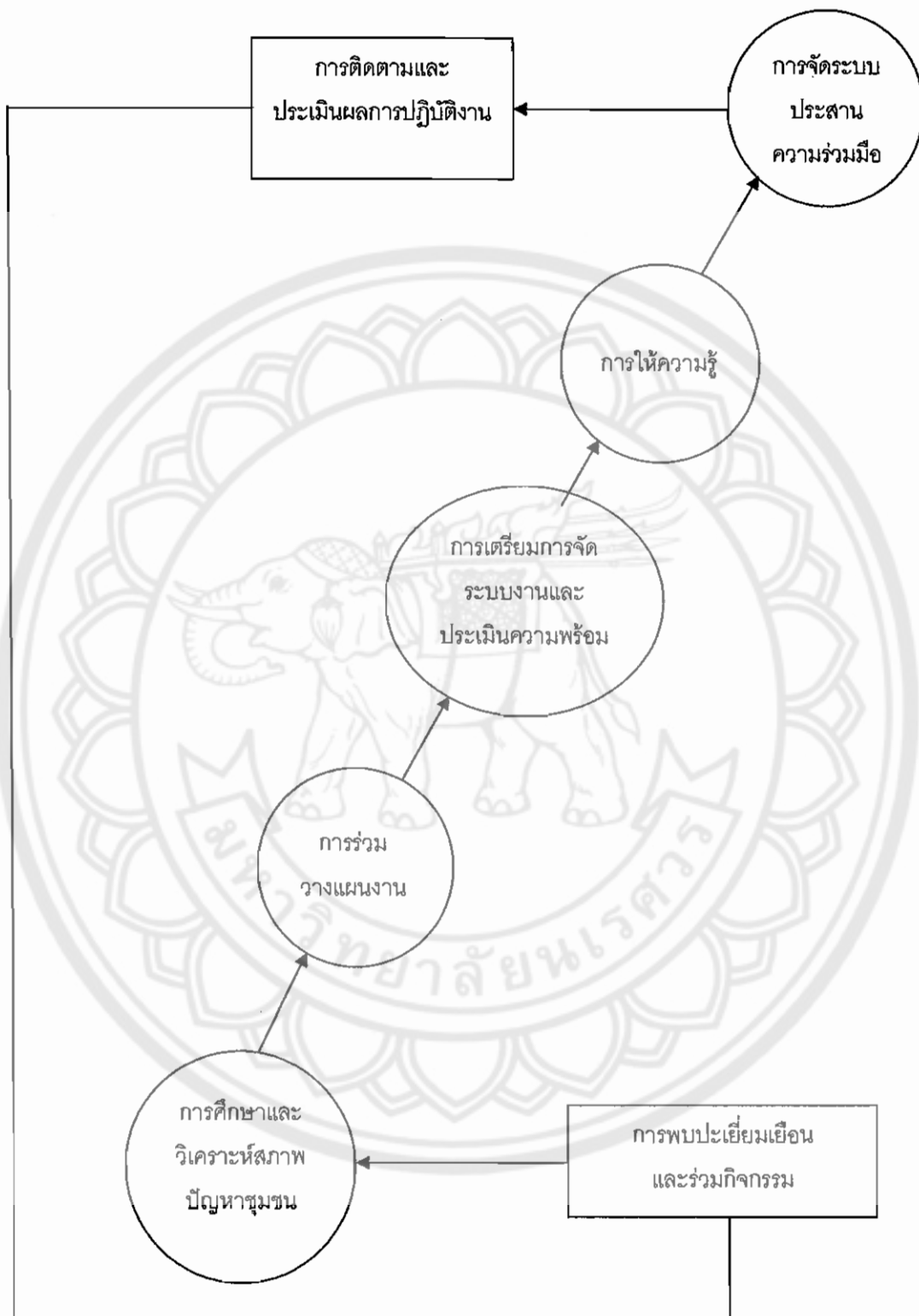
- กิจกรรมแสวงหาความร่วมมือจากประชาชนเพื่อสนับสนุนงานตำรวจในด้านต่าง ๆ ได้แก่ การเคารพกฎหมายและสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น การเป็นแหล่งข่าวให้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับอาชญากรรม การเป็นพยานในคดีอาญา การเป็นผู้ประสานความเข้าใจระหว่างประชาชนกับตำรวจ กรณีที่มีปัญหาความขัดแย้ง

- กิจกรรมหลักเพื่อให้ประชาชนร่วมกันป้องกันและแก้ไขปัญหาอาชญากรรม ยาเสพติด ให้โทษ อุบัติภัย และทารุณกรรมเด็กและเยาวชน โดยเจ้าหน้าที่ตำรวจเป็นผู้ส่งเสริมสนับสนุน กิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองและป้องกันตนเองได้ในระดับหนึ่ง เช่น การจัดระบบการรักษาความปลอดภัยของชุมชน ระบบเพื่อนบ้านเตือนภัย การจัดสายตรวจประชาชน และกิจการพลเรือนอาสาสมัครร่วมกับตำรวจในการรักษาความสงบเรียบร้อย เป็นต้น

7. ติดตามประเมินผลการดำเนินงานชุมชนสัมพันธ์ รวมทั้งศึกษาสภาพปัญหาอุปสรรค และข้อขัดข้องต่าง ๆ เพื่อเป็นข้อมูลให้เจ้าหน้าที่ตำรวจชุดปฏิบัติการชุมชนสัมพันธ์ นำไปใช้ในการ ปรับปรุงแก้ไขและพัฒนางานในหน้าที่ความรับผิดชอบอย่างเป็นระบบต่อเนื่อง ให้บรรลุผล อย่างมี ประสิทธิภาพ ตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายของแผนฉบับนี้ต่อไป โดยประสานและร่วมมือกับ สถาบันการศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในท้องถิ่นใกล้เคียง

ลำดับขั้นตอนการจัดกิจกรรมทั้งหมด แสดงได้เป็นภาพ 15

ภาพ 15 แสดงลำดับขั้นตอนการดำเนินงาน ตำรวจชุมชนสัมพันธ์
(ที่มา : สำนักงานตำรวจแห่งชาติ, 2546. หน้า 43)

9. การศึกษาลำานีกร่วมของชุมชน

โอบาส ปัญญา และพิเชษฐ หนองซ้าง (2542. อ้างอิงใน อัญชัย แกมเขย, 2544. หน้า 35-40) ได้ศึกษาเรื่อง ประชาคมรากหญ้า ขบวนการคนกล้าสร้างบ้านวันใหม่ พบว่า กระบวนการเรียนรู้ในการทำงานร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหบบางอย่างของชุมชน ทำให้ชุมชนเกิดความ เป็นชุมชนมากขึ้นและที่สำคัญเกิด "ลำานีกร่วมของชุมชน" โดยทำการศึกษาชุมชนเล็ก ๆ 4 ชุมชน ได้แก่ ตำบลหนองแจ้งใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา ตำบลทุ่งหวัง จังหวัดสงขลา ตำบลศิลาแลง จังหวัดน่าน และตำบลบางขุนไทร จังหวัดเพชรบุรี ได้สรุปข้อมูลรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับการ วิจัยฉบับนี้ ดังต่อไปนี้

ตำบลหนองแจ้งใหญ่ (อัญชัย แกมเขย, 2544. หน้า 35) อำเภอบัวใหญ่ จังหวัด นครราชสีมา เป็นชุมชนที่ประสบปัญหากับปัญหาต่าง ๆ เรื่อยมา อาทิ ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ คือ หนี้สิน การอพยพแรงงาน ภัยแล้ง การขาดแคลนน้ำ ปัจจัยการผลิตสินค้าและราคา ปัญหา คนพิการที่มีมากในตำบล ปัญหาการร่วมพัฒนา คือ ชุมชนขาดความรู้ ความเข้าใจในการ พัฒนาในลักษณะของการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น ยังขาดการวางแผนขาดความร่วมมือ ขาดการมี ส่วนร่วม เห็นประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม ปัญหาขยะที่มีจำนวนมาก และมีการจัดการที่ไม่ ถูกหลักอนามัย ปัญหาการคมนาคมที่ไม่สะดวกคือ มีถนนที่เป็นหลุม เป็นบ่อมาก และปัญหา ครอบครั้วและเยาวชนคือ เยาวชนขาดความรัก ความอบอุ่นในครอบครั้ว จึงไปติดยาเสพติด ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ได้กลายเป็นปัญหาร่วมของคนในชุมชน และทำให้ผู้นำในตำบลที่ได้เรียนรู้ พัฒนาภาวะผู้นำมาโดยตลอด จึงเกิดการคิดแก้ปัญหบบา และหาแนวทางในการพัฒนา โดยได้ กำหนดแผนงานพัฒนาในลักษณะเป็นแผนขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ซึ่งครอบคลุม กิจกรรมทุกด้าน เช่น โครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สุขภาพอนามัย สิ่งแวดล้อม แหล่งน้ำเพื่อ การเกษตรและเยาวชน รวมทั้งส่งเสริมให้การดำเนินงานกลุ่มที่แก้ปัญหบบาอยู่ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มคนพิการ กลุ่มป่าชุมชน ซึ่งหลังจากที่เกิดการทำงานตามแผนพัฒนาที่วางไว้แล้วนั้นทุกภาค ส่วนอันประกอบด้วยผู้นำ ชุมชน ชาวบ้าน และหน่วยงานราชการ คือ อบต. ได้เข้ามามีบทบาท ในการทำงานและสามารถแก้ปัญหบบาเฉพาะหน้าบางปัญหบบาได้ และถึงแม้ว่าจะไม่สามารถ แก้ปัญหบบาทางด้านเศรษฐกิจ และปัญหายาเสพติดได้ทั้งหมด แต่ก็ถือว่าเป็นโอกาสที่ทำให้เกิดการ ทำงานร่วมกันอย่างมีส่วนร่วมอันนำไปสู่ภาวะ การเป็นชุมชนเข้มแข็ง และจากกระบวนการเรียนรู้ ของชุมชนหนองแจ้งใหญ่นี้เองทำให้พบว่าตำบลหนึ่งซึ่งมีปัญหบบาเหมือนกับตำบลในชนบททั่ว ๆ ไป กลับสภาพมามีชีวิตชีวา มีจิตวิญญาณของความเป็นชุมชนหรือที่กลุ่มนักวิจัยเรียกว่า "ประชาคม หนองแจ้งใหญ่" ที่ทำให้รู้สึกต่อปัญหบบาต่าง ๆ เป็นของ "ชุมชน" ร่วมกัน

ตำบลทุ่งหวัง (อัญชัญ แกมเซย, 2544. หน้า 36-37) อำเภอเมืองฯ จังหวัดสงขลา พบว่าตำบลทุ่งหวังเป็นชุมชนที่ก่อตั้งมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ลักษณะการตั้งบ้านเรือนจะรวมตัวกันเป็นหย่อม ๆ ซึ่งจำแนกออกเป็น 5 กลุ่มหลัก 1) กลุ่มหย่อมบ้านอ่างทอง/คลองโหนด เป็นกลุ่มบ้านที่มีความสัมพันธ์ด้านเครือญาติ ไร่วัดและป่าช้าเดียวกัน 2) กลุ่มหย่อมบ้านสวนบน-แขยง (บ้านสวนบน) เป็นกลุ่มบ้านที่มีวัฒนธรรมสืบทอดมาจากชนเชื้อสายจีน ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมมากกว่าการค้าขาย 3) กลุ่มหย่อมบ้านปลักหอม (บ้านเขาราม) เป็นชุมชนที่ขยายตัวมาจากบ้านป่อระกำ 4) กลุ่มหย่อมบ้านไร่บ้านทำเนียบ (บ้านไร่) เป็นชุมชนที่เกิดขึ้นมาภายหลัง 5) กลุ่มหย่อมบ้านชุมชนมุสลิมทรายขาว เป็นหย่อมบ้านของชาวไทย-มุสลิม กลุ่มเดียวกันในตำบลทุ่งหวังที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม การตั้งบ้านเรือนของทั้ง 5 กลุ่มบ้านจะตั้งอยู่อย่างกระจุกตัวคล้ายบ้านเรือนของชาวอีสาน การตั้งบ้านเรือนเช่นนี้เชื่อให้ผู้คนมีประสบการณ์ร่วมชะตากรรม และความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันมากขึ้น การประกอบอาชีพของชาวทุ่งหวังในอดีต ส่วนใหญ่จะมุ่งผลิตเพื่อการบริโภคควบคู่ไปกับการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าทั้งในตลาดและกับภายนอก แต่การพัฒนาช่วง 30-40 ที่ผ่านมาส่งผลให้การประกอบอาชีพของชาวทุ่งหวังเปลี่ยนจากการทำการเกษตรเป็นอาชีพรับราชการ ค้าขายและแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม เปลี่ยนระบบการผลิตจากพึ่งพิงภายในชุมชนเปลี่ยนเป็นพึ่งพิงตลาดภายนอก ตำบลทุ่งหวังเป็นตัวอย่างของชุมชนที่เข้มแข็งแห่งหนึ่งในประเทศไทย อันเนื่องมาจากการรวมตัวกันเป็นกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ที่มีจำนวนมากมาย ทั้งหมด 83 กลุ่ม (ในปี พ.ศ.2541) มีทั้งกลุ่มองค์กรที่ก่อตั้งโดยภาครัฐ ซึ่งคาดว่าเริ่มมาตั้งแต่ พ.ศ. 2441 แต่เมื่อกลุ่มเหล่านี้จัดตั้งมาแล้วมักเป็นกลุ่มที่ไม่มี การดำเนินกิจกรรม เช่น กรรมการหมู่บ้าน กรรมการโรงเรียน เป็นต้น สำหรับกลุ่มองค์กรที่ไม่เป็นทางการนั้น มีการก่อตั้งมานับจาก พ.ศ. 2512 พัฒนามาจากการรวมตัวกันเป็นเครือญาติ หรือการช่วยแรงกันระหว่างกลุ่มบ้าน ทั้งนี้ กลุ่มองค์กรที่ไม่เป็นทางการได้ก่อให้เกิดกิจกรรมและองค์กรอีกจำนวนมากในระยะต่อมาเนื่องจากทางกลุ่มได้จัดประชุมหารือเพื่อหาแนวทางการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ อยู่เสมอเป็นประจำทุกเดือน การผลักดันให้เกิดกิจกรรมต่าง ๆ นั้นส่วนใหญ่เกิดจากกลุ่มผู้นำ ซึ่งเป็นบุคคลที่มีความสามารถในการบริหาร และการประสานงานกับองค์กรหรือกลุ่มบุคคลภายนอกจนทำให้เกิดการทำงานเป็นเครือข่ายแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกัน

จากการศึกษานั้นพบว่า ตำบลทุ่งหวังมีปัจจัยบางประการที่มีผลต่อการเป็นประชาคม กล่าวคือ

1. ชุมชนทุ่งหวังมีลักษณะการตั้งถิ่นฐานเป็นหย่อมบ้านและประกอบอาชีพการเกษตร จึงทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการประกอบอาชีพ การช่วยงานกัน การลงแขก ประกอบกับความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและความขยันขันแข็ง จึงทำให้เศรษฐกิจทุ่งหวังในอดีตจนถึงปัจจุบันอยู่ในเกณฑ์ที่ดี มีที่ดินเพียงพอต่อการทำกิน

2. ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ จากการที่ คนทุ่งหวังมีความหลากหลายในการประกอบอาชีพ มีความขยันขันแข็ง มีการคมนาคมสะดวก ทรัพยากรสมบูรณ์ มีความกระตือรือร้นในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จึงทำให้เศรษฐกิจดี ดังนั้น การเกิดกลุ่มต่าง ๆ ในตำบลเป็นการสร้างพลังให้กับตนเอง ซึ่งเป็นปัจจัยที่ชี้ให้เห็นถึงการร่วมมือกันในระยะยาว

3. ผู้นำ ผู้นำทุกคนในหมู่บ้านมีแนวความคิดที่จะดูแลจัดการชุมชนของตนเอง มีบทบาทในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน พยายามสร้างความสัมพันธ์กับสมาชิกแบบเพื่อนต่อเพื่อน พร้อมทั้งนำความคิดจากการที่ได้พบปะกับบุคคลภายนอก เช่น นักคิด จึงนำความคิดที่เป็นประโยชน์ต่อตำบล หมู่บ้านมาแลกเปลี่ยนกับสมาชิก พร้อมทั้งประยุกต์เพื่อนำไปปฏิบัติ นอกจากนี้ ผู้นำยังสืบทอดความคิดเสียสละทำงานเพื่อชุมชน การพึ่งตนเอง ดังเช่น 1) แนวคิดการปลูกฝังเรื่องการรักถิ่น (ลูกทุ่งหวัง) เป็นที่ยอมรับและได้รับการถ่ายทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น 2) ระบบการแก้ปัญหาแบบประนีประนอมใช้เหตุผลไม่ใช้ความรุนแรง 3) การเลือกผู้นำที่มีความคิดที่ดี มีผลต่อการทำงาน ความก้าวหน้าในชุมชน 4) การนิยมผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ ความรับผิดชอบ ยอมรับความคิดใหม่ ๆ การที่มีผู้ใฝ่ดี คิดดีมากกว่ามีพลังสังคมยอมรับ

4. วัฒนธรรมประเพณี ชาวทุ่งหวังมีความเป็นอยู่ที่พึ่งพาอาศัยกัน มีประเพณีร่วมกัน มีความเกี่ยวโยงระหว่างกลุ่มบ้าน การร่วมมือลงแรงทางด้านอาชีพ กิจกรรมสาธารณะที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้น เกิดจากความร่วมมือร่วมแรงของคนในชุมชน นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมที่ต่อเนื่องหรือการทำกิจกรรมที่สอดแทรกประเพณีดั้งเดิม เช่น การชักพระทางสาธารณะ และถนนที่ถาวรในหมู่บ้าน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญในการสร้างจิตอาสาสาธารณะของคนในชุมชน ที่ขาดมิได้คือ วัฒนธรรมการพูดคุย โดยเฉพาะตามร้านค้าแป๊ะที่เป็นปัจจัยเอื้อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ตลอดจนการคิดแผนงานการดำเนินการต่าง ๆ อันเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของชุมชนทางภาคใต้ที่ต่างจากภาคอื่น

ตำบลศิลาแลง (อัญชัญ แกมเซย, 2544. หน้า 37-39) อำเภอปัว จังหวัดน่าน เป็นชุมชนที่สัมพันธ์กับป่ามาตลอด ในช่วงป่าอุดมสมบูรณ์มีผู้คนอาศัยอยู่น้อย เมื่อมีประชากรเพิ่มมากขึ้นจึงได้อพยพไปอยู่ที่อื่น เริ่มมีการค้าขายเกิดขึ้น และการตั้งถิ่นฐานทำให้เกิดช่างหัตถกรรมสาขาต่าง ๆ ตามมา ช่างเหล่านี้อาศัยเทคโนโลยีเดิมเป็นส่วนใหญ่ มีระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานที่เรียกว่า “การเอามือ” มีความเชื่อในสิ่งที่เหนือธรรมชาติ แต่เมื่อรัฐบาลประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2508) ใน พ.ศ. 2504 ได้ปรับโครงสร้างทางการเกษตร การสร้างถนน จึงมีผลทำให้เกิดการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำการเกษตร การใช้สารเคมีในการเกษตร จุดเร่งที่ทำให้เกิดการทำลายป่าคือ การที่รัฐบาลทหารใช้วิธีการ “แยกสลายคอมมิวนิสต์” ในปี พ.ศ.2508-2512 โดยได้อพยพชาวเขาบนดอยภูคาไปอยู่ในสถานที่ที่ทหารสามารถดูแลได้ ชาวเขาเหล่านี้ได้เปิดพื้นที่ใหม่เพื่อการเพาะปลูกเลี้ยงชีพ ต่อมารัฐได้สัมปทานป่าไม้ให้แก่เอกชน ยิ่งทำให้เกิดการทำลายป่ามากขึ้นจนเมื่อปี พ.ศ.2510 พ้อหลวงเมืองดี ปรีดางศ์ (ปี พ.ศ.2510-2520) ได้ขอความร่วมมือให้สภาตำบลออกกฎหมายห้ามตัดไม้ริมห้วยและริมแม่น้ำ การริเริ่มของกำนันท่านนี้ได้สร้างประเพณีของการจัดการป่ากับปัญหาท้องถิ่นโดยวิธีการตัดสินใจร่วมกันของชุมชนทำให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของศิลาแลงเกิดความชอบธรรมและเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานราชการ และประชาชน และกำนันคนต่อ ๆ มาก็ได้สืบทอดและดูแลป่าจึงทำให้ศิลาแลงมีป่าไม้มากขึ้น และกลายเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ นอกจากนั้น ชาวบ้านที่มีการประกอบอาชีพการเกษตรยังได้ใช้ระบบการจัดการน้ำผ่าน “กลุ่มเหมืองฝาย” กลุ่มนี้ทำหน้าที่เหมือนกรมชลประทานของชุมชนในการแบ่งปันหรือจัดสรรน้ำให้ในแต่ละแปลงอย่างเท่าเทียม การรู้จักแบ่งปันซึ่งกันและกันเหมือนรูปแบบขององค์กรเหมืองฝาย เป็นบทเรียนที่สามารถถ่ายทอดแนวคิดไปสู่การแบ่งปันผลประโยชน์จากธรรมชาติในรูปอื่นได้ง่าย เช่น ป่าชุมชน ซึ่งจากการทำกลุ่มป่าชุมชนทำให้ชาวบ้านเห็นความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงระหว่างป่ากับน้ำ

จากประสบการณ์การรวมกลุ่มในชุมชนทำให้พบองค์ประกอบสำคัญของการรวมกลุ่มและปัจจัยที่เอื้อต่อความเข้มแข็งของชุมชน คือ

1. เป้าหมายการรวมกลุ่มต้องมีเป้าหมายที่ชัดเจนเพื่อให้สมาชิกแต่ละคนได้ทราบ และสามารถตัดสินใจเข้าร่วมกลุ่ม รวมไปถึงการมีเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็น
2. กติกา การรวมกลุ่มต้องการกติกา เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่สมาชิก และช่วยให้ทุกคนเห็นประโยชน์จากการมีกติกา
3. สมาชิกที่เข้ามาร่วมต้องมีความตั้งใจจริงที่จะแก้ปัญหา แต่ภายใต้การนำของผู้หน้าที่มีจิตใจเสียสละและมุ่งมั่นจะทำให้สมาชิกสามารถเกิดความตั้งใจขึ้นได้

4. กิจกรรมของกลุ่ม กิจกรรมต้องการคนทำมากกว่าหนึ่ง ผู้นำที่ดีต้องพยายามชักชวนหรือริเริ่มกิจกรรม นอกจากนี้ กิจกรรมหนึ่งอาจขยายไปสู่กิจกรรมอื่น ๆ ได้ ภูมิปัญญาของชุมชนสามารถก่อเกิดกระบวนการถ่ายทอดยังทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างวัยอีกด้วย

5. เกิดเครือข่ายการเรียนรู้จากกิจกรรมนั้น ๆ เช่น เครือข่ายการเรียนรู้ป่าชุมชน

6. การสื่อสาร การถ่ายทอดที่ควรเป็นลักษณะ 2 ทาง เน้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันพร้อมทั้งความสัมพันธ์ควรเป็นลักษณะแบบเป็นกันเอง

7. ปฏิสัมพันธ์กับองค์กรภายนอกซึ่งอาจจะเป็นทั้งทางดีและด้านลบแก่ชุมชน เพราะหากบางโครงการมองภาพรวมของการพัฒนาไม่เห็น ใช้ระบบการสั่งงานอาจทำให้ภายในชุมชนเกิดการแตกแยกกันได้

ชุมชนบางขุนไทร (อัญชัญ แกมเซย, 2544. หน้า 39-40) ตั้งอยู่ที่ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี เป็นชุมชนที่มีแหล่งทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ ทั้งติดทะเล และคลองธรรมชาติ อาชีพหลักของคนบางขุนไทร โดยส่วนใหญ่คือ การจับหอยแครงด้วยมือเปล่าเพื่อเป็นการคัดเลือกเฉพาะหอยที่มีขนาดตัวเหมาะสมวิธีการเช่นนี้นอกจากจะไม่ทำลายหน้าดิน และหอยสามารถขยายพันธุ์ได้ตามธรรมชาติ แต่ต่อมาเมื่อ 10 ปีที่แล้ว มีชุมชนอื่นนำเรือประมงมาคราดหอยแครงโดยใช้คราดเหล็กทำให้หอยขนาดเล็ก ๆ ได้ถูกคราดไปด้วย รวมทั้งหอยเสียบที่ถูกคราดจนเกือบสูญพันธุ์ ปัญหานี้ทำให้ชาวบ้านในบางขุนไทรที่มีอาชีพเก็บหอยแครงไม่สามารถทำอาชีพนี้ได้ ผู้นำในตำบลเห็นความเดือดร้อนของลูกบ้านจึงได้นำเรือเล็กออกไปลาดตระเวนจับไล่พวกเรือคราดหอยร่วมกับกลุ่มด้วยตัวเอง ส่วนชาวบ้านบางขุนไทรได้ร้องเรียนต่อนายอำเภอ ในที่สุดทางราชการนัดให้ผู้เก็บหอยด้วยมือกับผู้ใช้เรือคราดมาตกลงกัน จะไม่ใช้เรือขนาดใหญ่เข้าไปบริเวณป่าชายเลนที่เก็บหอย ห่างจากฝั่ง 3 กิโลเมตรเป็นระยะทางเลียบชายฝั่ง 9 กิโลเมตร ต่อมาพวกเรือที่เก็บหอยแครงไม่ทำตามกฎ ชาวบ้านเลยรวมกลุ่มกันเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลขึ้น ใน พ.ศ.2536 และช่วยกันไล่พวกใช้เรือหาหอยแครงจนออกไปนอกพื้นที่ได้สำเร็จ และชาวบ้านสามารถกลับมาทำอาชีพหาหอยแครงได้อีกครั้ง

เงื่อนไขที่ทำให้กลุ่มพัฒนาเข้มแข็ง มีดังนี้

1. การต่อสู้กับอิทธิพลภายนอกพร้อม เริ่มจากผู้นำและสมาชิกที่เสียสละเข้าร่วมกัน ต่อต้านเรือที่เข้ามาเก็บหอยแครง จนมาตั้งกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลที่เข้ามาจับได้ พวกเรือเก็บหอยใช้เวลาานกว่า 6 ปีจนสำเร็จ ทำให้เกิดความเห็นอกเห็นใจกัน เกิดการสร้างระบบการทำงานร่วมกัน และเกิดจิตสำนึกที่ดีร่วมกันของคนในชุมชน

2. แบ่งหน้าที่ตามความสามารถ ได้แก่ กำหนดทำหน้าที่ประสานงานระหว่างกำนัน ผู้นำของแต่ละบ้าน ระหว่างตำบล และหน่วยงานของรัฐ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 10 ที่ชาวบ้านมีอาชีพหาหอยแครงเป็นหลัก ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าชุดลาดตระเวน วางแผน สรรหาสมาชิก ดูแลเรือลาดตระเวน ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 6 มีความรู้ด้านวิชาการ ศึกษาด้านกฎหมาย ให้คำปรึกษาประสานงานกับผู้ที่มีความรู้ให้เข้ามาช่วย และมีผู้ที่ดูแลด้านงบประมาณของกลุ่มให้โปร่งใส

3. การทำงานอย่างต่อเนื่อง

4. เสียสละ ทุมเท และโปร่งใส

5. ผู้นำที่บางขุนไทร ซึ่งมีผู้นำกลุ่มหลายคนไม่ใช่แค่กำนันเท่านั้น เช่น ผู้นำกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากร ลักษณะของผู้นำที่บางขุนไทรเหล่านี้จะมีมนุษยสัมพันธ์ รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น พร้อมรับการเรียนรู้ และการเดินทางไปศึกษาหาประสบการณ์จากภูมิภาคอื่น มีวิสัยทัศน์สร้างโอกาสให้กับผู้อื่น กล้าคิด กล้าตัดสินใจ ไม่หวงอำนาจ แต่บริหารโดยกระจายอำนาจ

6. การมีส่วนร่วม อิสระทางความคิด และใฝ่การเรียนรู้ ในการประชุมทุกครั้ง สมาชิกมีโอกาสในการแสดงความคิดเห็น บรรยายภาคการประชุมเป็นกันเอง ไม่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกำนันกับลูกบ้าน ความคิดเห็นของสมาชิกจะได้รับความสนใจจากที่ประชุม

7. เวทีการเรียนรู้ มีการพบปะแลกเปลี่ยนในทุกเดือน และมีศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนในหมู่ที่ 5 โดยจัดให้เป็นศูนย์รวมการเรียนรู้ของการศึกษานอกโรงเรียน และการรวมกลุ่มอาชีพหรือการรวมกลุ่มเพื่อรับการฝึกอาชีพอื่น ๆ

และจากการทำงานร่วมกันนั้นได้ทำให้ชุมชนเกิดจิตสำนึกสาธารณะ โดยคนที่เข้ามาร่วมมือจิตสาธารณะที่เห็นแก่ส่วนรวม ซึ่งลักษณะเช่นนี้ หาได้ยากมากเพราะคนในชุมชนบางขุนไทรมีความคิดเรื่องเศรษฐกิจน้อยกว่าเรื่องอนุรักษ์ พวกเขาบอกว่า การใช้เรือคราดหอยสามารถทำรายได้ที่ดีกว่าการเก็บหอยด้วยมือในแต่ละวัน ซึ่งพวกเขาสามารถทำได้ แต่เขาเลือกที่จะไม่ทำ เพราะนั่นเป็นการหากินในระยะเวลาดสั้น ลูกหลานไม่มีโอกาสได้เห็นทรัพยากรอันมีค่าเหล่านี้ แหล่งอาหารอันสำคัญของชาติจะหมดไป ทรัพยากรอื่น ๆ จะถูกทำลายไปด้วย นี่คือการมีจิตสำนึกสาธารณะของคนในชุมชนบางขุนไทร

กรณีศึกษาข้างต้นเป็นตัวอย่งที่แสดงให้เห็นว่า การพัฒนาคนในชุมชนให้มีศักยภาพในการจัดการดูแลชุมชนของตนเอง จะทำให้ชุมชนเกิดจิตสำนึกสาธารณะหรือสำนึกร่วมของชุมชน อันเป็นพลังในการพัฒนาชุมชนของตนเอง ทั้งนี้ สำนึกร่วมที่เกิดขึ้นจะเกิดมาจากการร่วมแรงร่วมใจกันต่อสู้หรือจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ที่เข้ามาในชุมชน โดยใช้กระบวนการกลุ่มเป็นเป็นเครื่องมือ ซึ่งกระบวนการหรือบทเรียนที่เกิดจากกระบวนการนั้น จะทำให้คนเกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนทางความคิด (Mental Model) กล่าวคือ การอยู่ลำพังเพียงคนเดียว ไม่สามารถต่อสู้กับปัญหาสังคมต่าง ๆ ได้และทำให้รู้สึกท้อแท้ แต่ถ้ามาอยู่รวมกันต่อสู้เป็นกลุ่มหรือเข้าร่วมขบวนการ จะทำให้เกิดพลังในการต่อสู้กับวิกฤตหรือปัญหาต่าง ๆ ได้ กระบวนการกลุ่มจะต้องประกอบด้วยปัจจัยและเงื่อนไขหลายอย่าง เช่น ความสำคัญของผู้นำ กระบวนการเรียนรู้ การบริหารจัดการในกลุ่ม เป็นต้น การที่หลาย ๆ คนในชุมชนมีสำนึกหรือความรู้สึกและความต้องการอย่างเดียวกันและมาร่วมกันดำเนินกิจกรรมของชุมชน จะทำให้เกิดพลังอันยิ่งใหญ่ในการต่อสู้ และนำไปสู่การเป็นประชาสังคมและชุมชนเข้มแข็ง

10. กลุ่มฮักเมืองน่าน

กลุ่มฮักเมืองน่าน (วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์, 2539. หน้า 155-162) เป็นแบบอย่างที่เป็นรูปธรรมอันดีของการรวมตัวกันของประชาชนที่มีสำนึกสาธารณะ เพื่อร่วมกันทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม กลุ่มฮักเมืองน่านมีกระบวนการและกลวิธีที่น่าสนใจที่จะเรียนรู้นำมาเป็นแบบอย่าง โดยเริ่มตั้งแต่ บทบาทของผู้นำ และสถาบันศาสนา ที่ใช้พิธีกรรมและภูมิปัญญา มาเป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ จากนั้นเป็นการบริหารจัดการกิจกรรมของกลุ่มที่เน้นเรื่องผลประโยชน์ร่วมกันและการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริง รวมทั้งการร่วมมืออย่างลงตัวกับภายนอก ทำให้ในขณะนี้ กลุ่มฮักเมืองน่านถือว่าประสบความสำเร็จกลายเป็นเครือข่ายภาคประชาชนที่เข้มแข็งมาก

การรวมตัวของประชาชนเริ่มขึ้นจากปัญหาเรื่องความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม อันเป็นฐานชีวิตของคนโดยส่วนใหญ่ เป็นแรงผลักดันให้ชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ เข้ามาพิทักษ์ปกป้องฐานชีวิตของตน ไม่ว่าจะเป็กลุ่มชาวบ้านที่บ้านหลวง ที่แสดงพลังให้เป็นที่ประจักษ์มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2518 ครั้งนั้นชาวบ้านกว่า 500 คน บุกรุกยึดรถลากไม้ของนายทุนกลางป่า หรือกรณีของกลุ่มขุนสมุน-ขุนเสี้ยน ที่รวมพลังชาวบ้าน 3 ตำบล ต่อต้านและควบคุมตัวคนของนายทุนที่เข้ามาลักลอบตัดไม้พร้อมกันนั้นยังมีกลุ่มของพระสงฆ์ ซึ่งเป็นสถาบันหลักอีกสถาบันหนึ่งของจังหวัดน่าน ได้ดำเนินงานภายใต้โครงการพระธรรมทายาทนำแนวทางปฏิบัติพุทธ

ศาสนา โดยประยุกต์ใช้พิธีกรรมทั้งทางพุทธและทางพราหมณ์เป็นเครื่องมือ แก้ไขปัญหาของสังคม โดยได้ออกจาริกทำงานร่วมกันกับชาวบ้านในที่ต่าง ๆ และยังสามารถเปิดอบรมกลุ่มพระธรรมทายาท ขยายแนวคิดสู่เจ้าอาวาสรุ่นต่อ ๆ มาให้เห็นความสำคัญของการทำงานนี้ นอกจากนี้ ยังได้เปิดโอกาส ให้กลุ่มพระภิกษุและสามเณร ที่เป็นพระนิสิต นักศึกษาทำงานภายใต้ชื่อของกลุ่มพุทธบุตร เพื่อเป็นแรงหนุนอีกแรงหนึ่งที่จะผลักดันให้การเผยแผ่พุทธศาสนาพร้อมกับแก้ไขปัญหาสังคมเป็นอย่างกว้างขวาง

จุดที่น่าสนใจของการประยุกต์ใช้พิธีกรรมทั้งทางพุทธและทางพราหมณ์ของกลุ่มสงฆ์นั้น เห็นจะอยู่ที่ความเป็น "อกาลิก" กล่าวคือ สามารถปรับใช้ได้กับปัญหาทุก ๆ สถานการณ์ เช่น เมื่อมีปัญหาของการทำลายทรัพย์สินป่าไม้ พระคุณเจ้าก็ออกกุศโลบายเรื่อง การบวชป่า และจัดทอดผ้าป่าถวายทานพันธุ์ไม้ หรือความต้องการที่จะอนุรักษ์และสงวนพันธุ์ปลาจึงได้ออกกุศโลบายเรื่องการสืบชะตาแม่น้ำ และก็ยังดัดแปลงมาสู่การจัดผ้าป่าพันธุ์ปลา เชื่อมโยงกับกลุ่มอนุรักษ์ที่อยู่ตามริมน้ำเข้าไว้ด้วยกันเป็นเครือข่าย ขณะเดียวกันก็เปิดโอกาสให้ชาวเมืองได้เข้ามาเรียนรู้เรื่องราวเหล่านี้ ผ่านการบริจาคผ้าป่าพันธุ์ปลา

จนมาถึงยุคสมัยที่โรคเอดส์แพร่ระบาด พระคุณเจ้าก็ดำเนินโครงการร่วมกับสาธารณสุขจังหวัด จัดอบรมโครงการศีลธรรมนำตนพ้นภัยเอดส์ การเปิดให้มีการบรรพชาภาคฤดูร้อน โดยรับเด็กจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 แต่ขาดโอกาสทางการศึกษามาวชเป็นสามเณร แล้วจัดหาทุนให้เรียนหนังสือต่อ นอกจากนี้ยังเปิดโอกาสให้เด็กผู้หญิงที่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ที่อาศัยตามดอยสูงได้เรียนหนังสือต่อทั้งสายสามัญและสายอาชีพ โดยจะนำมาฝากญาติโยมที่มีฐานะดีอุปการะ เป็นต้น

คนอีกกลุ่มหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างมากต่อกระบวนการเคลื่อนไหวในระยะหลัง ๆ คือ กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่พัฒนามากจากการทำโครงการขนาดเล็ก มีเจ้าหน้าที่ประมาณ 1-2 คน ทำงานในระดับหมู่บ้าน ทำหน้าที่ให้คำปรึกษาและข้อมูลให้ชาวบ้านเห็นว่าเจ้าหน้าที่เหล่านี้คือผู้รู้คนหนึ่งหมู่บ้าน แต่ที่สำคัญมากไปกว่านั้นก็คือ เจ้าหน้าที่ภาคสนามเหล่านี้ เป็นลูกหลานคนน่าน เกิด เติบโต และทำงานอยู่ในพื้นที่ ข้อสังเกตประการหลังนี้เป็นความโดดเด่นที่ทำให้องค์กรพัฒนาเอกชนนี้แตกต่างไปจากที่อื่น

อย่างไรก็ดี ในยุคก่อนปี พ.ศ. 2534 กลุ่มคนทำงานที่กล่าวถึงข้างต้นต่างคนต่างทำงานกันไปตามความถนัด ตามพื้นเพที่อยู่อาศัย ตามอาชีพการทำมาหากินและตามข้อจำกัดของแต่ละกลุ่ม

ในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2534-2536 ถือเป็นช่วงรอยต่อของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากเป็นช่วงที่กลุ่มชาวบ้านกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน และกลุ่มพระสงฆ์ทำงานแบบก้าวข้ามกลุ่ม ก้าวข้ามความถนัดตามอาชีพ และก้าวข้ามข้อจำกัดเดิม ๆ ที่ต้องเป็นพวกเดียวกัน มาทำงานแบบที่เรียกว่า “เครือข่าย” โดยการนำของท่านพระครูปลัดสงวน (พิทยศในขณะนั้น) ได้ชักชวนกลุ่มต่าง ๆ มาร่วมปรึกษาหารือกัน เพื่ออยากให้การดำเนินงานของกลุ่มต่าง ๆ ที่กระจัดกระจายกันอยู่ ได้ร่วมกันทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นระบบ และที่สำคัญ ก็คือช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้มากขึ้น ในการร่วมประชุมครั้งนั้นที่ประชุมตกลงร่วมกันที่จะใช้คำว่า “เครือข่ายอัครเมืองน่าน” เป็นชื่อเครือข่ายในการทำงานต่อไป และเพื่อให้การทำงานในลักษณะของเครือข่ายในการทำงานต่อไป และเพื่อให้การทำงานในลักษณะของเครือข่ายมีศูนย์ประสานงานที่ชัดเจน ที่ประชุมจึงได้เลือกเอา วัดอรัญญาวาส เป็นศูนย์ประสานงานแห่งแรก

งานของเครือข่ายเริ่มคึกคักและเป็นรูปเป็นร่างมากขึ้น เมื่อพลัดจากกลุ่มต่าง ๆ ได้มาทำงานร่วมกัน เริ่มเห็นความสำคัญของการทำงานแบบประสานความร่วมมือกัน เริ่มเห็นความสำคัญของการทำงานแบบประสานความร่วมมือและในขณะนี้เองได้มีการจัดงานสืบชะตาแม่น้ำน่านขึ้นในตัวเมืองน่าน ถือเป็นกาเปิดตัวครั้งสำคัญครั้งหนึ่งของเครือข่ายฯ ต่อคนในเมืองงานในครั้งนั้นทำให้เครือข่ายอัครเมืองน่านเป็นที่รับรู้และรู้จักของคนภายนอกด้วย

ในช่วงปี 2536 เครือข่ายอัครเมืองน่าน ได้รับการสนับสนุนจากแหล่งทุนจากประเทศเยอรมนี โดยผ่านความช่วยเหลือของอาสาสมัครเยอรมัน ที่เข้าไปทำงานกับกลุ่มในช่วงที่ผ่านมางบประมาณดังกล่าวเป็นงบประมาณเพื่อนำมาใช้ในการบริหารสำนักงานเป็นหลัก ดังนั้นเครือข่ายอัครเมืองน่าน จึงได้ตกลงที่จะย้ายสำนักงานจากวัดอรัญญาวาส มาสู่รูปแบบของสำนักงานฯ อย่างเต็มตัว

ปรัชญาการทำงานของเครือข่ายที่น่าสนใจมาก ซึ่งมาจากคำกล่าวของพระครูพิทักษ์นันทคุณ (พิทยศใหม่ของปลัดสงวน) ประธานเครือข่ายอัครเมืองน่าน ในการประชุมประจำปีของเครือข่ายอัครเมืองน่าน เมื่อปลายปี พ.ศ. 2538 คือ การไม่แยกคนออกจากป่า หมายความว่า การอนุรักษ์ป่านั้น ต้องทำโดยแนวทางที่ให้คนอยู่กับป่า ฟังฟังป่า อาศัยซึ่งกันและกัน ไม่ใช่รักษาป่าแต่ต้องเสียคนไป เมื่อคนอยู่กับป่าไม่ได้ก็ต้องอพยพเข้าเมืองกันหมด อันก่อให้เกิดปัญหาสังคมอื่นตามมา เรื่อง การไม่แยกปลาออกจากแม่น้ำ คือการอนุรักษ์แม่น้ำและพันธุ์ปลา โดยตั้งองค์กรอนุรักษ์พันธุ์ปลาตามลำน้ำเพื่อเฝ้าระวังไม่ให้ใครทำลายแม่น้ำน่านและปลาในแม่น้ำ ส่วนเรื่องการไม่แยกพืชออกจากเกษตร หมายความว่า การยึดถือ ปรับปรุงพืชเกษตรดั้งเดิมที่มีความหลากหลาย ไม่รับเกษตรแบบใหม่ที่เป็นเชิงเดี่ยว ปุ๋ยวิทยาศาสตร์หรือสารเคมีต่าง ๆ

ปัจจุบันนี้ เครือข่ายฮักเมืองน่าน มีองค์กรสมาชิกอยู่ไม่ต่ำกว่า 30 องค์กร มีทั้งที่เป็น กลุ่มพระสงฆ์ กลุ่มองค์กรชาวบ้าน กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ กลุ่มป่าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มธุรกิจชุมชน กลุ่มเยาวชน และกลุ่มสนใจอื่น ๆ เช่น นักวิชาการ ท้องถิ่น นักกฎหมาย ข้าราชการสาธารณสุข เป็นต้น

การเกิดและเติบโตของเครือข่ายฮักเมืองน่าน ได้อาศัยสภาพสังคมที่เอื้อต่อการเกิดและการเติบโตของกลุ่มทางสังคม (Civic Group) อันได้แก่ การชักชวนให้เครือข่ายฮักเมืองน่านเข้าร่วมทำงานกับกลุ่มจากภายนอก ที่ประกอบไปด้วยกลุ่มธุรกิจ และกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน ภายใต้การทำงานในโครงการปลูกป่าพัฒนาชุมชน ที่ตัวโครงการฯ พยายามที่จะสร้างอำนาจให้กับสังคม ด้วยการสร้างแนวร่วมของคนทั้งจากภาครัฐและภาคเงินทุน ให้ลงมาสนับสนุนและส่งเสริมความเข้มแข็งให้ภาคสังคม ในที่นี้ได้แก่ เครือข่ายฮักเมืองน่านและองค์กรชุมชนชาวเขา 4 หมู่บ้าน ในโครงการปลูกป่าพัฒนาชุมชน

กุญแจสำคัญที่ผลักดันให้โครงการฯ เดินหน้าอย่างต่อเนื่อง ก็คือ หุ้นส่วนที่เข้ามาร่วมโครงการฯ ต่างเข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจัง ที่เกิดจากความต้องการเข้ามาของหุ้นส่วน จะมากจะน้อยก็แล้วแต่ข้อจำกัดของแต่ละองค์กร และระดับของเนื้องานที่ต่างออกไปตั้งแต่ระดับพื้นที่จนถึงส่วนกลาง

การบรรลุเป้าประสงค์ของหุ้นส่วนที่เข้าร่วม ก็เป็นอีกภารกิจหนึ่งที่ต้องทำให้บรรลุให้ได้ ยกตัวอย่างในโครงการฯ นี้ เป้าประสงค์หลักที่มีอยู่ 3 ประการคือ

1. การปลูกป่า ซึ่งเป็นเป้าหมายของกลุ่มทุนที่เข้ามาร่วมโครงการฯ
2. การพัฒนาชุมชนและเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งเป็นเป้าหมายของกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน
3. เมื่อสิ้นสุดโครงการฯ ชุมชนต้องสามารถอนุรักษ์พื้นที่ป่าและลดการใช้พื้นที่ป่าได้

การที่จะบรรลุเป้าประสงค์ทั้ง 3 นี้จำเป็นจะต้องได้มีการวางแผนเป็นอย่างดี ที่สำคัญก็คือ แผนที่สร้างไว้ได้ถูกนำไปปฏิบัติใช้และปรับให้เป็นจริงในพื้นที่อีกครั้ง ซึ่งการแบ่งปันเพื่อก้าวสู่จุดมุ่งหมายนั้น เป็นเรื่องที่ต้องใช้เวลา ความอดทนและความมีฉันทะอย่างมาก ที่จะนำพาให้หุ้นส่วนทุกฝ่ายบรรลุสิ่งที่หวัง

ในการทำงานระดับพื้นที่นั้น กลุ่มฮักเมืองน่านรับผิดชอบการทำงานในระดับหมู่บ้านและประสานงานระดับจังหวัด ทั้งนี้เพื่อถ่ายโอนอำนาจการตัดสินใจจากส่วนกลางเข้าสู่พื้นที่ให้มากขึ้น จากประสบการณ์เฉพาะส่วนของกลุ่มฮักเมืองน่านกับการทำงานพัฒนาชุมชนนั้นไม่ใช่เรื่องใหม่ที่ไกลตัว หากแต่เป็นเรื่องที่ทำกันมาอยู่แล้ว แม้จะไม่มี การสนับสนุนจากภายนอกเลยก็ตาม

แต่สิ่งที่ยากกว่าที่เคยปฏิบัติก็คือ การจัดการระบบบัญชีการเงินที่ต้องตรงเวลา ตรวจสอบได้ โปร่งใส และรายงานต่อกลุ่มทุนทุก ๆ ไตรมาส ซึ่งเป็นเรื่องใหม่ที่ต้องฝึกหัดและฝึกฝน เนื่องจาก เป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างมากในอนาคตอันใกล้นี้กับการทำงานกับแหล่งทุนแบบใหม่

การวางยุทธศาสตร์การทำงานในระดับพื้นที่ของเครือข่ายอัครเมืองน่านนั้นน่าสนใจมาก คือ ทุนส่วนที่เข้ามามีส่วนร่วมทำงานต่างต้องร่วมตกลงกันจัดลำดับความสำคัญของงานที่ต้องวางไว้ เพื่อว่าเมื่อสิ้นสุดโครงการฯ จุดประสงค์ที่วางเอาไว้จะได้เป็นจริงมากที่สุด อันดับแรกที่ต้องทำ อย่างเร่งด่วนและต่อเนื่องก็คือ การสร้างความเข้มแข็งในองค์กรชุมชน โดยในช่วงแรกเน้นที่กลุ่ม แกน เช่น กรรมการหมู่บ้าน ชมรมอนุรักษ์ในหมู่บ้าน และขยายออกสู่กลุ่มสตรีและเยาวชน ตามลำดับ เรื่องต่อมาคือ การสร้างอาชีพทางเลือกอื่น ๆ เพื่อลดการใช้พื้นที่ป่า และย้ายพื้นที่ทำ กินจากยอดดอยสูงลงสู่ที่ราบลุ่ม เรื่องสุดท้ายก็คือ เรื่องของการสร้างกองทุนและชาวบ้านสามารถ จัดการกองทุนเพื่อเป็นประโยชน์ต่อคนในหมู่บ้านได้ ส่วนเรื่องการปลูกป่าและการฟื้นฟูพื้นที่นั้นเป็น เรื่องที่ชาวบ้านตระหนักดีอยู่แล้ว

นอกจากนี้ สิ่งที่เป็นผลสืบเนื่องที่อยู่นอกเหนือไปจากการคาดหมายของการทำ โครงการฯ ก็คือ การเกิดขึ้นของเครือข่ายลุ่มน้ำ 15 หมู่บ้าน 2 สภาตำบลอย่างมีพัฒนาการ ซึ่งเริ่ม จากการประชุมประจำเดือนของหมู่บ้านรอบข้าง ดังนั้นในการจัดการประชุมครั้งถัดไป จึงได้เชิญ หมู่บ้านรอบข้างเข้ามาประชุมหารือ เพื่อยุติปัญหาการบุกรุกการใช้ที่ดินแบบข้างหมู่บ้าน พัฒนาการของการประชุมแบบหลายหมู่บ้าน (พหุภาคี) เริ่มลดรูปลงสู่เฉพาะคูกรณี (ทวิภาคี) ซึ่ง ทำให้การเจรจาตกลงความเป็นไปด้วยความสะดวกมากขึ้น จนในที่สุดได้มีการออกเป็นกฎ กติกา ระเบียบการใช้ที่ดินของกลุ่มน้ำทั้ง 15 หมู่บ้านร่วมกัน สิ่งที่น่าสนใจในการออกกฎระเบียบการใช้ ที่ดินฉบับชาวบ้านก็คือ มีเรื่องการควบคุมยาเสพติดรวมอยู่ในกฎระเบียบนี้ด้วย

การดำเนินงานที่ผ่านมาทั้งหมดข้างต้นจะเกิดขึ้นมิได้เลยหากผู้ทำงาน ซึ่งหมายถึงกลุ่ม อัครเมืองน่านชาติซึ่งฉันทะและวิสัยทัศน์ต่อพื้นที่ในระยะยาว ซึ่งหมายถึง ทำงานอย่างโดดเดี่ยว ทำเฉพาะตัว ไม่สนใจคนอื่นหรือหน่วยงานอื่นในพื้นที่ แต่กลุ่มอัครเมืองน่านกลับทำงานประสาน กับเจ้าหน้าที่ของหน่วยราชการในพื้นที่เกือบทุกหน่วยงาน เพราะต้องการให้หน่วยราชการในพื้นที่ รับรู้ว่ากลุ่มฯทำอะไรอยู่ ก้าวหน้าถึงไหน และจะช่วยเหลืออะไรกันบ้าง ซึ่งผลสุดท้ายคือ หาก หน่วยราชการได้เข้ามาเรียนรู้ และเห็นพัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงที่มีคุณภาพ หน่วยราชการ เหล่านี้ก็จะเชื่อมั่นในศักยภาพของชาวบ้านมากขึ้น นอกจากนั้น การดึงเครือข่ายอื่น ๆ ของกลุ่มอัคร เมืองน่านเข้ามาช่วยเหลือหมู่บ้านในโครงการฯ เช่น การดึงผู้นำชาวบ้านที่ประสบความสำเร็จจากการ ทำการเกษตรผสมผสานมาเป็นวิทยากรให้กับชาวเขา การดึงกลุ่มพระสงฆ์ขึ้นมาทำพิธีบวชป่า

ร่วมกับผู้ทำพิธีเกี่ยวกับผี และถวายผ้าป่าพันธุ์ไม้ให้กับหมู่บ้านและโรงเรียน การตั้งกลุ่มเยาวชนจากพื้นราบและในเมืองขึ้นไปทำค่ายเยาวชนร่วมกับเด็กชาวเขานนดอย เป็นต้น

การทำงานในลักษณะของการจัดกิจกรรมข้างกลุ่มแบบช่วยเหลือซึ่งกันและกันนี้ จะเป็นหนทางหนึ่งเพื่อร้อยรัดความสัมพันธ์ของ "ฮักเมืองน่าน" ให้ขยายตัวไปได้เรื่อย ๆ ซึ่งในขณะที่มีการขยายตัวดังกล่าว จำเป็นต้องอาศัยการช่วยเหลืออย่างถูกต้อง ถูกจังหวะจากกลุ่มองค์กรภายนอกด้วย

การทำงานเพื่อปลูกป่าของโครงการพัฒนาชุมชน ที่ดำเนินการอย่างเข้มแข็งโดยกลุ่มฮักเมืองน่านนั้น จึงไม่ใช่การทำงานรับจ้างปลูกป่าแบบที่ทำกันอยู่ทั่วไป แต่เป็นโครงการที่ทำอย่างมีเป้าหมายที่แผ่ปกคลุม "ชีวิตและความเป็นอยู่ของคน" ในพื้นที่ด้วย ดังคำที่ท่านพระครูพิทักษ์นันทคุณ ได้กล่าวได้ชัดว่าการทำงานของเครือข่ายฮักเมืองน่านนั้นจะ "ไม่แยกคนออกจากป่า ไม่แยกปลาออกจากน้ำ ไม่แยกพืชออกจากเกษตร"

11. โครงการล้านคำลำปาง

จังหวัดลำปางได้จัดให้มีโครงการพัฒนาชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่โดยใช้ชื่อว่าโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมการพัฒนาชีวิตสาธารณะและประชาคมที่เข้มแข็งเพื่อสร้างสรรค์ท้องถิ่นน่าอยู่และยั่งยืน (ล้านคำลำปาง) (สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2546. หน้า 31-34) ซึ่งมีความเป็นมา คือ หลังจากการพัฒนาเปลี่ยนแปลงประเทศมาแล้วร่วม 5 ทศวรรษ แต่สังคมไทยก็ประสบปัญหาหอบด้าน ซึ่งก็มีการแก้ปัญหาที่เป็นการเฉพาะหน้าให้เห็นกันอยู่เสมอ นอกจากวิธีดังกล่าวแล้ว ยังเกิดความเคลื่อนไหวเพื่อปฏิรูปลส่วนต่าง ๆ เช่น การศึกษา การเมืองระบบราชการ เป็นต้น อย่างไรก็ตามการปฏิรูปและหาสภาพที่ดีเหล่านั้นต้องเป็นไปตามช่องทางสาธารณะ โน้มนำของคุณภาพมิใช่ปริมาณ ที่กลั่นมาจากการเรียนรู้และสร้างสรรค์ร่วมกัน ลำปางจึงได้รับเลือกให้เป็นหนึ่งใน 5 จังหวัดนำร่อง เพื่อดำเนินโครงการฯ

โครงการฯ มีวิสัยทัศน์ คือ ในระยะเวลา 3 ปี ในพื้นที่ 5 จังหวัด จะเกิดความเคลื่อนไหวชักจูงให้ประชาชนในท้องถิ่นอันแตกต่างหลากหลายมีโอกาสในการเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้เรื่องสาธารณะหรือเรื่องของส่วนรวมในประเด็นต่าง ๆ

ในด้านวัฒนธรรม คนท้องถิ่นมีโอกาสเข้าร่วมในกระบวนการสืบค้นความเป็นมาของตน เกิดความรู้ ตระหนักในตัวตน มีสำนึกร่วมกันแก้ปัญหาปัจจุบันและกำหนดอนาคตในวันข้างหน้า

ในด้านวิชาการ กระบวนการเคลื่อนไหวดังกล่าวก่อให้เกิดการศึกษาค้นคว้า วิจัย รวบรวม และเชื่อมโยงข้อมูลท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ และมีการนำเสนอที่ดูง่ายแก่ สาธารณชน จนเกิดเป็นคลังข้อมูลสาธารณะ

ในด้านการเมืองและสังคม คนในท้องถิ่นมีโอกาสดำเนินการได้ประสบความสำเร็จเพื่อสร้าง ชีวิตสาธารณะอย่างแตกต่างหลากหลายในโครงการฯ นี้ เกิดความคิดริเริ่มเคลื่อนไหวที่ก่อรูปของ ตัวเองเข้าเชื่อมโยงกัน เพื่อร่วมกันเป็นประชาคมที่เข้มแข็งในที่สุด

ยุทธศาสตร์การดำเนินงาน 3 ปีของการดำเนินการตามโครงการฯ มีความต้องการที่จะ ค้นหา สร้างความรู้ท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของ การสืบค้นความเป็นมาของท้องถิ่น สร้างความรู้ ความเข้าใจตัวตนท้องถิ่นปัจจุบันและวางแผนกำหนดตัวเองไปในอนาคต

มีพื้นที่ดำเนินการใน 2 พื้นที่ คือ อ.เมือง และ อ.เกาะคา จ.ลำปาง ใช้วิธีเคลื่อนไหวด้วย กิจกรรมให้เกิดเป็นความเคลื่อนไหวใน จ.ลำปาง และผลักดันให้คนลำปางได้สร้างสรรค์กิจกรรม ต่าง ๆ เพื่อร่วมสร้างพื้นที่สาธารณะที่ทุกคนเป็นเจ้าของและมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์ ผ่าน กระบวนการสืบค้นตนเองเพื่อให้คนลำปางได้เกิดความภาคภูมิใจ และมองเห็นสภาพความเป็นอยู่ ในปัจจุบันของตน เพื่อร่วมกันวางแผนกำหนดทิศทางก้าวต่อไป โดยมีให้เกิดความเคลื่อนไหวของ คนลำปาง ที่มีจิตสาธารณะในพื้นที่สาธารณะที่ทุกคนร่วมกันสร้างสรรค์และเป็นเจ้าของ กิจกรรม ต่าง ๆ ที่ได้ดำเนินการ มีดังนี้

1. กิจกรรมประกวดเสนา ซึ่งดำเนินการมาแล้วถึง 5 ครั้ง โดยหลักการของกิจกรรมเป็น การจำลองลานพลเมืองขนาดเล็ก ที่มีผู้คนมาหน้าหลายตามาพบปะพูดคุยทำกิจกรรมร่วมกัน
2. โครงการ "หอมแสง...แฉ่งช่วงพระธาตุฯ" เป็นผลจากกาจัดเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเรื่องการปรับปรุงภูมิทัศน์ลานหน้าวัดพระธาตุลำปางหลวง ผ่าน 3 เวที ใน 3 ระดับ คือ ตำบล อำเภอ และจังหวัด ได้ข้อสรุปเบื้องต้นเป็นคณะทำงานจากทั้งจังหวัดร่วมดำเนินการ
3. โครงการ "หอมแสง...แฉ่งช่วงเวียงละกอน (เพื่อหอศิลป์)" สืบเนื่องมาจาก นโยบายในการจัดตั้งหอศิลป์วัฒนธรรมในบริเวณอาคารศาลากลางหลังเก่า แต่ในขณะนี้อยู่ในช่วง ของการดำเนินการ จึงเกิดความคิดริเริ่มที่จะสร้างสรรค์กิจกรรมขึ้นในพื้นที่เพื่อให้เกิดความ เคลื่อนไหวและการใช้ประโยชน์โดยคนลำปาง กิจกรรมดังกล่าวเกิดขึ้นภายใต้ชื่อ "หอมแสง...แฉ่ง ช่วงเวียงละกอน (เพื่อหอศิลป์)" ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เปิดโอกาสให้กับกลุ่มต่าง ๆ ได้เข้ามาร่วมใน กิจกรรมกันอย่างหลากหลาย ไม่จำกัดอยู่เพียงวัฒนธรรมพื้นบ้าน เท่านั้นหากแต่มีสัดส่วนของ ความร่วมสมัยและคนรุ่นใหม่มาผสมผสานเพื่อให้เกิดเป็นคลื่นความเคลื่อนไหวที่หลากหลาย

4. การมีเวทีเปิดตัวโครงการฯ เพื่อนำเสนอการดำเนินงานที่ผ่านมาให้กับพลเมือง ลำปาง ได้เห็นความก้าวหน้าของโครงการ และก้าวต่อไปของโครงการฯ โดยเวทีดังกล่าวเป็นเวทีที่เปิดกว้างให้คนลำปางได้เข้ามาร่วมแสดงความคิดเห็น เพื่อจุดประกายการขับเคลื่อนทางสังคมของคนลำปาง เพื่อคนลำปาง

โครงการฯ ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้น คือ หลังจากการดำเนินการในงานที่ผ่านมา ในหลาย ๆ เรื่องทำให้โครงการฯ เป็นที่รู้จักของเครือข่ายต่าง ๆ ในจังหวัดลำปางมากขึ้น รวมทั้งในส่วนของภาครัฐด้วย ผลงานที่เป็นรูปธรรมคือ เวทีวิพากษ์แบบการปฏิวัติศัลยกรรมหน้าวัดพระธาตุลำปางหลวง และการจัดงานหอมแอม...แปงช่วงเวียงละกอน (เพื่อหอศิลป์) เพื่อให้คนลำปางได้ทดลอง และเรียนรู้ในเรื่องของพื้นที่สาธารณะ

สิ่งที่ค้นพบ หลังจากที่ได้โครงการฯ ได้เริ่มทำงานในพื้นที่จังหวัดลำปาง ในระยะหนึ่งแล้ว นั้นพบว่า ความเข้าใจต่อโครงการฯ ของประชาชนในจังหวัดเป็นเรื่องที่ต้องเร่งดำเนินการในการสร้างความเข้าใจและการประชาสัมพันธ์ให้คนในท้องถิ่นได้รู้จักและเข้าใจในโครงการฯ

12. โครงการฮักแพง แปงอุบล

ในจังหวัดอุบลราชธานี มี โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการชีวิตสาธารณะ-อุบลน่าอยู่ (ฮักแพง...แปงอุบล) (สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2546. หน้า 36-38) โดยมีแนวคิดว่าจะจุดเริ่มต้นในการขับเคลื่อนพลังของภาคพลเมืองให้ออกมาเคลื่อนไหวในเวทีสาธารณะ และมุ่งที่จะเสริมสร้างให้เกิดจิตสำนึกร่วมของคนในท้องถิ่น

วิสัยทัศน์ของโครงการคือ ต้องการให้คนอุบลราชธานีมีความตื่นตัว เกิดความเคลื่อนไหวแบบมีส่วนร่วมในแก้ปัญหา และกำหนดอนาคตของตนเอง โดยสำนักงาน ฮักแพง...แปงอุบล จะทำหน้าที่เสมือนตัวกลางเชื่อมประสาน ระหว่างที่ปรึกษาของโครงการฯ กับชาวอุบลราชธานี เพื่อให้ได้ภาคีระดับท้องถิ่น ที่มีความสำคัญต่อการสร้างสรรค์เมืองน่าอยู่ ซึ่งมีประเด็นและเนื้อหาหลักของโครงการฯ ดังนี้

- สถาบันตยกรรมเก่า
- ท้องธารธรรม
- ศิลปินกับนักแต่งเพลง
- อาหารกับความหลากหลายทางวัฒนธรรม
- นักการเมือง และเสรีไทย
- อนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

- ภาพเก่า มาเล่าขาน

พื้นที่ปฏิบัติการได้แก่ เขตอำเภอเมือง และอำเภวารินชำราบ โดยมีขั้นตอนการดำเนินงานคือ

1. ประชุมเพื่อวาง Concept ในการทำงานระหว่างทีมงานส่วนกลางกับทีมงานส่วนท้องถิ่น

2. ประชุมร่วมกันระหว่างทีมคณะทำงานและทีมประเมินผลภายในเพื่อวางกรอบความเข้าใจ

3. ติดต่อประสานงานผู้ร่วมงาน เพื่อร่วมประชุมเชิงปฏิบัติการ

4. ประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้
กิจกรรมที่ได้ดำเนินการ ได้แก่

1. ร่วมร่างโครงการชีวิตสาธารณะ-อุบลน่าอยู่

2. ร่วมอบรมสัมมนาพัฒนา ผู้นำทางยุทธศาสตร์กับสมาคมชาวอุบลราชธานี

3. ประชุมเชิงปฏิบัติการ เพื่อพบปะ วางตัวผู้ร่วมงานและกำหนดประเด็นเพื่อนำไปสู่กิจกรรม

4. ประชุมเชิงปฏิบัติการในแต่ละประเด็น เพื่อให้สอดคล้องกับเป้าหมายที่ตั้งไว้

5. ร่วมจัดโครงการกับพันธมิตร งาน 30 ปี 14 ตุลา โดยมีกิจกรรมเข้าร่วมดังนี้

- เสวนาหัวข้อ "อุบลฯเราจะไปทางไหนในยุคข้ามชาติ ณ ศาลาประชาคม"

- จัดโครงการฝึกอบรมสื่อละครหุ่นมือ

6. เปิดตัวโครงการชีวิตสาธารณะ-อุบลน่าอยู่

ผลสำเร็จของโครงการฯ คือ ทำให้เกิดคณะทำงาน หรือที่เรียกว่าผู้แปง (Change Agent) และมีการกำหนดตัวชี้วัดโครงการฯ คือ

- ความร่วมมือร่วมใจของคนในท้องถิ่น

- ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

- เห็นพลังพลเมืองบางส่วน ออกมาชื่นชอบกับโครงการฯ คาดหวังว่าจะมีเพื่อนร่วมงาน

เพิ่มขึ้น

สิ่งที่ค้นพบ คือ การสืบค้นอดีต (ตัวตน) ทางศิลปวัฒนธรรม และวิถีชีวิตดั้งเดิม ทำให้คนอุบลฯ ได้รู้สึกตื่นตัวในความเป็นนักปราชญ์

13. โครงการแม่กลองบ้านเรา

โครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่ ของจังหวัดสมุทรสงคราม (สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2546. หน้า 39-46) มีแนวคิดและความเป็นมาคือ สร้างความเชื่อมโยงของชีวิตเมืองและชนบทเข้าด้วยกันอย่างมีคุณภาพ โดยอาศัยความร่วมมือในการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมกันส่งเสริม ทั้งความรู้ ความสามารถทางสาธารณะ วิชาการ และวิชาชีพของผู้รู้ทั้งในและนอกท้องถิ่น ประกอบกับพลังขับเคลื่อนจากภายนอกเพื่อสร้างสรรค์ความเป็นท้องถิ่นที่น่าอยู่และยั่งยืนอย่างแท้จริง

วิสัยทัศน์ของโครงการฯ คือ การดำรงไว้ซึ่งสังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิต สิ่งแวดล้อมของบ้านสวน เมืองแห่งน้ำ และเกิดความเคลื่อนไหวชีวิตสาธารณะที่จะร่วมกันแก้ไขปัญหาของท้องถิ่นด้วยตนเอง โดยมีประเด็น เนื้อหาหลักของโครงการฯ ที่เป็นประเด็นนำ คือ ทำการสืบค้นโดยนำประเด็นปากท้องของท้องถิ่นเรื่อง “การฟื้นฟูชีวิตเกษตรกรรม” น่าจะเป็นฐานคิดและพัฒนาสู่กิจกรรมการรู้จัก ตระหนักตนของคนแม่กลองได้อย่างชัดเจนและเป็นรูปธรรม การเสวนาพูดคุยเรื่องชีวิตเกษตรกรรมของท้องถิ่นแม่กลองย่อม เป็นโอกาสสำคัญที่จะเกิดเวทีของการร่วมคิดหาทางออก และเตรียมพร้อมต่อการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น ก่อนที่จะขยายวงของการสืบค้นพูดคุยถึงเรื่องการจัดการน้ำซึ่งเป็นทรัพยากรสำคัญต่อการกำหนดชะตาชีวิตคนเมืองแม่กลองในอนาคตต่อไป

พื้นที่สาธารณะของเมือง การเป็นเมืองขนาดเล็กของจังหวัดสมุทรสงครามการเชื่อมโยงแต่ละท้องถิ่นเข้าด้วยกันได้โดยไม่ซับซ้อนมากเท่าเมืองที่มีขนาดใหญ่ ขนาดเมืองที่เล็กจึงน่าสนับสนุนและเชื่อให้ผู้คนเข้าใช้พื้นที่สาธารณะในกิจกรรมของท้องถิ่นที่เกิดขึ้น การพัฒนาที่วางสาธารณะแห่งใหม่เพื่อรองรับกิจกรรมที่คนแม่กลองร่วมกันคิดอ่านพูดคุยจะช่วยสร้างความเป็นชีวิตสาธารณะและควมมีชีวิตชีวาให้กับคนเมืองแม่กลองยิ่งขึ้น

โครงการฯมีพื้นที่ปฏิบัติการครอบคลุมหมดเขตจังหวัดสมุทรสงคราม โดยมีขั้นตอนการดำเนินงานหลัก ๆ ของจังหวัด ดังนี้

1. การวางตัวลงในท้องถิ่น เป็นเรื่องสำคัญที่ต้องสร้างความเข้าใจร่วมกันให้ชัดเจนถึงการเปิดตัวและวางตัวลงในท้องถิ่นของโครงการชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่ในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงคราม เพื่อให้เกิดความร่วมมือจากทุกฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนในพื้นที่

2. กระบวนการสืบค้นตนเอง เป็นการสร้างสรรค์ความเคลื่อนไหวเพื่อ “ร่วมรู้จักตระหนักตน” ผลงานที่เป็นรูปธรรมก็คือ “ภูมิถิ่น” หรือ “ภูมิเมือง” ให้ความรู้ความเข้าใจว่ามีความเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับชะตากรรมของแผ่นดินและผู้คนได้จริง ๆ เช่น การจัดเวทีเสวนาเกี่ยวกับเหตุการณ์หรือ

บุคคลสำคัญที่เคยเกิดขึ้นในท้องถิ่น จะเป็นส่วนเติมเต็มองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมให้สมบูรณ์ครบถ้วน และสามารถจับต้องเข้าถึงผู้คนได้มากขึ้น

3. ความตระหนักในสภาพปัจจุบัน เมื่อล่วงพ้นจากช่วงการสืบค้นตนเองจากความเป็นมาในอดีต เกิดสำนึกและการตระหนักในตนเองแล้ว กระบวนการถัดมาก็คือการร่วมกันค้นหาข้อมูลและร่วมสร้างความรู้ความเข้าใจในสภาพปัจจุบัน เชื่อมโยงข้อมูลต่าง ๆ ของท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ ขณะเดียวกันก็ผ่านการสร้างสรรค์ให้เข้าใจได้ง่ายแก่คนทั่วไป เป็นการพัฒนาข้อมูลพื้นฐานที่ว่าด้วยสภาพทั่ว ๆ ไปเบื้องต้นของท้องถิ่นที่มีนัยสำคัญต่อโครงการ โดยมีข้อมูลส่วนที่สำคัญที่สุดคือ การจัดทำแผนที่ทางสังคม (Social Mapping)

4. การดำเนินกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ ภายหลังจากช่วงการสืบค้นตนเองและช่วงการพัฒนาฐานข้อมูล เพื่อความตระหนักในสภาพปัจจุบันแล้ว จากนั้นไปจะเป็นช่วงผลักดันให้เกิดชีวิตและกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ อย่างเข้มข้นและหลากหลาย ความเป็นไปได้ของกิจกรรมในช่วงนี้คือ การประชุมของตัวแทนคนท้องถิ่นเพื่อหาอนาคตร่วมกัน เปิดโอกาสให้พลเมืองแต่ละท้องถิ่นมีพื้นที่ร่วมกันในการแสดงออกถึงวิถีชีวิตและความเป็นไปได้ของท้องถิ่นตน นำไปสู่การขยายผลและรับรู้ร่วมกันโดยอาศัยสื่อต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การพัฒนาให้เกิด "ลานพลเมือง" อันเป็นที่ว่างสาธารณะที่ทำหน้าที่เสมือนเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของภูมิปัญญาและประสบการณ์ของผู้คนต่างวัย ทั้งความเป็นมาในเชิงประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมทั้งใกล้และไกลตัว ลานพลเมืองที่จะเกิดขึ้นจะค่อย ๆ พัฒนาตัวไปพร้อมกับการสืบค้นตัวตนของพื้นที่จนเป็นที่ยอมรับและถูกใช้สอยจนเป็นปกติของพลเมืองในท้องถิ่นนั่นเอง

ในระยะเวลา 3 ปี โครงการมีความสำเร็จคือ เกิดความเคลื่อนไหวชักจูงให้ประชาชนมีโอกาสได้ร่วมเรียนรู้เรื่องของส่วนรวมในประเด็นต่าง ๆ

1. ในด้านวัฒนธรรม คนในท้องถิ่นมีโอกาสได้ร่วมกระบวนการสืบค้นความเป็นมา เกิดความรู้ ความตระหนักในตัวตน มีสำนึกร่วมกันที่จะแก้ปัญหาปัจจุบันและกำหนดอนาคตในวันข้างหน้า

2. ในด้านวิชาการ ความเคลื่อนไหว จะก่อให้เกิดการศึกษาค้นคว้า วิจัย รวบรวม และเชื่อมโยงข้อมูลท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ สะสมเป็นคลังข้อมูลสาธารณะของท้องถิ่นตนเอง

3. ในด้านการเมืองและสังคม เกิดความริเริ่มเคลื่อนไหวเพื่อร่วมกันทำกิจกรรมสาธารณะหลายครั้ง เกิดการเปลี่ยนแปลงคุณภาพทางสังคมมุ่งสู่การเป็นประชาคมที่เข้มแข็งได้ในที่สุด

ตัวชี้วัดความสำเร็จของโครงการฯ ได้กำหนดจาก การร่วมกันสร้างชีวิตสาธารณะที่เข้มแข็ง และ ท้องถิ่นน่าอยู่ อันได้แก่

1. ชุดความรู้การจัดการท้องถิ่นที่น่าอยู่และยั่งยืน
2. ชุดความรู้เรื่อง "ภูมิถิ่น" "ภูมิเมือง" "ภูมีย่าน"
3. ท้องถิ่นต้นแบบการจัดการเพื่อการมีชีวิตสาธารณะที่เข้มแข็ง
4. บุคลากรที่มีความสามารถในการขยายงานอย่างน้อยจำนวน 50 คน

กิจกรรมในช่วงที่ผ่านมาได้ดำเนินโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การพัฒนาชีวิตสาธารณะ และประชาคมที่เข้มแข็ง เพื่อสร้างสรรค์ท้องถิ่นน่าอยู่และยั่งยืน คือ

การจัดทำภูมิถิ่นแม่กลอง สามารถเก็บรวบรวมข้อมูลโดยแยกเป็นประเด็นสำคัญ 5 ประเด็นที่เชื่อมโยงกันและกัน คือ จุดสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (Changes) ช่วงเวลาที่เกิดการเปลี่ยนแปลง (Time) ผู้คนและชุมชนที่เกี่ยวข้อง (Human&Communities) ลักษณะทางกายภาพและทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่รองรับและหายไป (Space, Natural Resources) และชีวิตสาธารณะที่มีความแตกต่างหลากหลายของวิถีชีวิต (Public Life) โดยได้ทำการวิเคราะห์และจัดแบ่งพื้นที่จังหวัด (3 อำเภอ 33 ตำบล) ออกเป็นพื้นที่โซนนิ่งเกษตรกรรม (Agricultural Zoning) และพื้นที่เป้าหมายในแต่ละประเภท ซึ่งได้แก่ สวนมะพร้าวและผลไม้ สวนเตียน สวนลิ้นจี่และส้มโอ เกษตรอินทรีย์ สวนตาล ส้มโอและมะพร้าวผล ประมงทะเล ป่าชายเลน ประมงชายฝั่ง นาทุ่ง นาข้าว บ่อปลา และนาเกลือ ซึ่งเป็นการแบ่งพื้นที่ดังกล่าวได้พิจารณาาร่วมกันระหว่าง การซ้อนทับของลักษณะภูมิศาสตร์ การประกอบอาชีพ ความสำคัญทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงความเป็นศูนย์กลางเมือง และลักษณะความเป็นเมืองที่เกิดจากจุดตัดของโครงข่ายคมนาคมทางน้ำและทางบกที่แตกต่างกัน ข้อมูลการสืบค้นดังกล่าวจะสะท้อนข้อมูลที่เป็นการค้นหาชีวิตสาธารณะที่มีร่วมกันในอดีต ข้อมูลของพื้นที่ที่เป็นปัญหาในปัจจุบัน หรือเป็นข้อมูลซึ่งมีประเด็นศักยภาพหรือประเด็นพัฒนาของพื้นที่ในอนาคต นอกจากนี้การลงพื้นที่โซนต่าง ๆ ยังมุ่งหวังที่จะทำความเข้าใจกับผู้คน และเป็นการค้นหาและชักชวนบุคคลที่มีความรู้และความสามารถ รวมทั้งจิตใจสาธารณะเข้าร่วมเป็นความเคลื่อนไหวเพื่อท้องถิ่นอีกด้วย

เวทีเสวนาเพื่อพูดคุยเกี่ยวกับการสร้างชีวิตสาธารณะริมเขื่อนตามความต้องการที่แท้จริงของผู้คนและชุมชน มีความจำเป็นอย่างยิ่งเพื่อเป็นการพัฒนาเป็นที่ว่างและลานสาธารณะแห่งใหม่ที่ใช้ในงานประเพณี เทศกาลงานต่าง ๆ ตลอดจนพัฒนาเป็นย่านคนทำงานและย่านพลเมืองของเมืองและท้องถิ่นในอนาคต มากกว่าการใช้พื้นที่เป็นเพียงแหล่งพักผ่อนหย่อนใจออกกำลังกาย ตกปลาตกกุ้ง และขายอาหารกระทั่งเกิดเป็นความเคลื่อนไหวของอัมพวา เพื่อรองรับภาคการเมืองใหม่ที่กำลังจะมาถึงในอนาคตอันใกล้

เวทีเสวนาโรงเรียนฝึกหัดครูบางนกแขวก เป็นการสะท้อนให้เห็นเรื่องราวที่นำมาซึ่งความภาคภูมิใจของผู้คนในเมืองบางนกแขวกโดยคาดหวังที่จะมีกิจกรรมซึ่งเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างครูอาจารย์และ ลูกศิษย์ทั้งในยุคสมัยต่าง ๆ ในอดีตที่ผ่านมา เพื่อส่งผลให้เกิดสภาพการครุ่นคิดคำนึงและตระหนักร่วมกันของผู้คนและชุมชนถึงประเด็นสาธารณะ ด้านการศึกษา ซึ่งกำลังเป็นปัญหาในปัจจุบัน การเสวนาในประเด็นสาธารณะของท้องถิ่น จึงเป็นการเริ่มต้นสร้างประสบการณ์ที่ดีในกระบวนการสืบค้นความหลังที่กระทบและผูกจิตวิญญาณผู้คนเข้าด้วยกัน อีกทั้งยังสามารถสร้างปัญญาความรู้จากประวัติความเป็นมาของท้องถิ่นร่วมกัน ตลอดจนประมวลและจัดเก็บเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของชุดความรู้ภูมิถิ่นแม่กลอง ภูมิเมืองและภูมีย่านบางนกแขวกได้

กิจกรรมกบเหลาดินสอ เป็นกิจกรรมที่ คิดสื่อสร้างสรรค์เล็ก ๆ ระหว่างความเคลื่อนไหวกับชุมชนผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ที่ต้องการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน โดยเฉพาะกลุ่มเด็กและเยาวชน ซึ่งมีความปรารถนาที่จะเห็นและสร้างชุมชนและท้องถิ่นของตนเองให้น่าอยู่มากยิ่งขึ้น การส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนได้มีโอกาสนำเสนอเรื่องราวของชุมชนและท้องถิ่นในแบบฉบับของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ถึงประวัติความเป็นมาของผู้คนและชุมชน การเขียนภาพวาดและบทความ การถ่ายรูปซึ่งจะสะท้อนถึงมุมมองของเด็ก ๆ ที่มีต่อผู้คนอาคารที่ท้องเกี่ยวสำคัญต่าง ๆ การเชิญชวนผู้คนมาดูหนังร่วมกัน คล้ายกับการดูหนังกลางแปลงในอดีต ถือเป็นกิจกรรมที่นำมาซึ่งความสุขและความสร้างสรรค์เพื่อชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีระหว่างกัน และยังถือเป็นการใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์สาธารณะ ได้จากการพบปะ พูดคุยถึงสาระข้อคิดต่าง ๆ หรือเรื่องราวของชีวิตสาธารณะที่มีอยู่ในหนัง

ดังนั้น กิจกรรมกบเหลาดินสอ จะเป็นกิจกรรมเพื่อให้เกิดความเคลื่อนไหวที่สร้างสรรค์ดำเนินชีวิตร่วมกันในพื้นที่ตำบลต่าง ๆ เพื่อสร้างความหวังในการผูกพันและสร้างสำนึกหมู่เหล่าของผู้คนด้วยประเด็นหรือเรื่องราวหลากหลายมิติ ทั้งทางด้าน ดนตรี ศิลปะ วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม เช่น

“ค่ายสีน้ำ : เส้นสายลายพู่กัน”

“บ้านจักรยานชมสวนชิมผลไม้”

“ศิลปะแม่ไม้มวยไทย : จอมเตะบางนกแขวก”

กิจกรรมเหล่านี้ จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือของผู้คนและองค์กรต่าง ๆ เพื่อร่วมกันเป็นเจ้าภาพสนับสนุนหรือเป็นส่วนหนึ่งของความเคลื่อนไหวเพื่อท้องถิ่นที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการ คือ ผู้คนและชุมชนเริ่มรู้จักและเกิดความเคลื่อนไหว ด้วยการให้ความร่วมมือในการช่วยประสานงานกับแกนนำและผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ให้เป็นอย่างดีในการพูดคุยประเด็นต่าง ๆ แม้ว่าในระยะเริ่มแรกจะมีความไม่เข้าใจในที่มาและความสำคัญของโครงการ อย่างไรก็ตามก็ยังคงมีความจำเป็นต้องสร้างความเข้าใจและแนวคิดต่าง ๆ เกี่ยวกับชีวิตสาธารณะเพื่อนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้จริงในพื้นที่ และเปลี่ยนแปลงความเคยชินที่เป็นผู้รับการพัฒนาจากภาครัฐมาเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นด้วยตนเอง

สิ่งที่ค้นพบ คือ ผู้คนที่มีความรู้ในเชิงวิชาการท้องถิ่นซึ่งจะเป็นผู้ให้ความรู้ในเชิงวิชาการและภูมิปัญญาของท้องถิ่นซึ่งมีความหลากหลายในแต่ละพื้นที่และเป็นผู้นำตามธรรมชาติ ที่จะต้องมีการพูดคุยและประสานงานในอนาคต เพื่อถอดเป็นองค์ความรู้และบทเรียนต่าง ๆ ของท้องถิ่นร่วมกัน

14. โครงการชีวิตสาธารณะ ตรังนำอยู่

จังหวัดตรัง ได้ทำโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม การพัฒนาชีวิตสาธารณะและประชาคมที่เข้มแข็งเพื่อสร้างสรรคท้องถิ่นนำอยู่และยั่งยืน(สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2546. หน้า 49-54) โดยมีแนวคิดและที่มา คือ สภาพการเป็นรัฐที่รวมศูนย์มาแต่เดิม ทำให้บ้านเมืองไร้ทิศทางและอ่อนแอลง ฉะนั้นจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพัฒนาและสร้างความเข้มแข็งของตัวตนในท้องถิ่นให้เกิดขึ้นมาอย่างแตกต่างหลากหลาย เพราะท้องถิ่นที่มีความแตกต่างหลากหลาย นอกจากจะเป็นการแบ่งเบาภาระของส่วนกลางแล้ว ยังเป็นการระดมกำลังทางเลือกทางรอด โดยการทำความรู้จักและตระหนักในตนเองอย่างถ่องแท้ สร้างความภูมิใจในตัวเอง รู้และเข้าใจศักยภาพของตัวเอง สิ่งเหล่านี้เอง จึงจำเป็นที่จะต้องมีการนำเอานักวิชาการและวิชาชีพที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ มาร่วมงานในพื้นที่ ทำงานร่วมกับความเป็นจริงของบ้านเมือง เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและสร้างสรรควงการวิชาชีพนั้น ๆ ร่วมสร้างกระแสการปฏิรูปทางการเมือง โดยมุ่งเน้นให้เกิดความเคลื่อนไหวและเชื่อมโยงนโยบายรัฐที่มุ่งเน้นสร้างความเข้มแข็งให้แก่พื้นที่ปลายทาง สนับสนุนให้พลเมืองหันมารับผิดชอบและเอาใจใส่จัดการชีวิตและแผ่นดินของตนเองมากขึ้น

วิสัยทัศน์โครงการฯ คือ

1. เกิดความเคลื่อนไหวในการเรียนรู้ร่วมกัน ของภาคประชาชนในรูปแบบการใช้ชีวิต สาธารณะของท้องถิ่นและพัฒนาจนก่อให้เกิดแนวความคิดความรู้ และทฤษฎี ตลอดจนแนวทางการ ปฏิบัติที่รองรับ และเกิดกิจกรรมเคลื่อนไหวเพื่อความน่าอยู่ของท้องถิ่นและสุขภาวะของประชาชน โดยท้องถิ่นจะต้องเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ เรื่องสาธารณะ หรือเรื่องส่วนรวมในประเด็นต่าง ๆ ทำท้องถิ่นของตนให้มีความน่าอยู่ เกิดความรู้ความตระหนักในตัวตน มีความสำนึกร่วมกันที่จะ แก้ปัญหาปัจจุบัน และกำหนดอนาคตในวันข้างหน้า อันจะก่อให้เกิดการศึกษาค้นคว้าวิจัย รวบรวมและเชื่อมโยงข้อมูลท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ ในที่สุดกลายเป็นคลังข้อมูลสาธารณะของ ท้องถิ่น

2. การพัฒนาทางวิชาการและวิชาชีพด้านการออกแบบและวางแผนกายภาพ ได้มี โอกาสเรียนรู้และพัฒนาตัวให้เป็นกระบวนการทำงานที่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตสาธารณะ ที่จะเข้า ร่วมกำหนดสภาพแวดล้อมกายภาพของตนเอง เป็นการสร้างการยอมรับและการเชื่อถือของคนใน ท้องถิ่นให้เห็นการสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับคุณภาพชีวิตของประชาชน

3. มีส่วนทำให้เปิดกว้าง ทั้งการปรับตัวในการก่อให้เกิดโครงการ ริเริ่มสร้างสรรค์ และ โอกาสในการประสานเชื่อมโยงโครงการต่าง ๆ ในพื้นที่

โครงการฯ มีประเด็นเนื้อหาหลัก ได้แก่

1. ชีวิตสาธารณะกับการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม ต้องเกิดจากการมีชีวิตส่วนตัว มี ประโยชน์และปัญหาเฉพาะกลุ่ม เป็นการพบปะกันของปัจเจกชนและความแตกต่างหลากหลายใน สังคม

2. การหาทางสร้างสรรค์กระบวนการเปลี่ยนแปลง เปลี่ยนวิธีคิด เปลี่ยนวัฒนธรรมทาง สังคมและการเมืองของประชาชนคนไทยด้วยกันเอง

3. กระบวนการเรียนรู้ร่วมย้อนอดีต ปลุกตัวเองในปัจจุบัน ให้ตื่นรู้ มีตัวตน มีเอกลักษณ์และศักยภาพที่จะก้าวไปข้างหน้า

4. เป็นการเรียนรู้ร่วมกับคนอื่น ๆ เป็นเรื่องที่ต้องให้โอกาสและใช้เวลาเป็น การแลกเปลี่ยนของผู้คนที่เสมอกัน พุดคุยถึงปัญหาร่วมกันอย่างไม่เป็นทางการ เป็นแหล่งผลิต ผลเมือง และเจตนารมณ์ทางการเมือง

5. โครงการพื้นฐานของชีวิตสาธารณะตัวสำคัญ เกิดขึ้นกลางพื้นที่เมืองหลักของจังหวัด เกิดเป็นย่านสาธารณะใหม่ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวของเมือง

6. เป็นสิทธิ์และเป็นเรื่องของผู้คนในท้องถิ่น บริบทหรือสภาพของท้องถิ่นเองที่จะเป็นผู้กำหนด

7. เป็นการเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กับสังคม ที่ตนเองมุ่งหวังจะให้เกิดการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงวิถีคิดกระบวนการทำงานในท้องถิ่น

พื้นที่ปฏิบัติการในจังหวัดตรัง คือ ตำบลทับเที่ยง อำเภอเมือง (ตัวเมือง) เป็นจุดเริ่มต้น เนื่องจากเป็นพื้นที่ศูนย์กลางของจังหวัด มีความหนาแน่นของการใช้ชีวิตร่วมกันของผู้คน การไหลเข้าไหลออกของข้อมูลข่าวสาร เมื่อโครงการมีความมั่นคงแล้ว ก็จะขยายผลรูปแบบและวิถีคิดไปสู่เมืองอื่น ๆ เพื่อให้เกิดการเชื่อมโยงต่อไป โดยมีกระบวนการ ขั้นตอนการดำเนินงานหลัก ๆ คือ

ช่วงแรก สร้างพลังสืบค้นพบและสัมผัสความหลังของท้องถิ่นตรังร่วมกัน หวังสร้างจิตวิญญาณความเป็น “เราคนตรัง”

ช่วงที่สอง พบเรื่องราวเหตุการณ์ปัจจุบัน

ช่วงที่สาม เคลื่อนสู่ออนาคตร่วมกัน

ผลสำเร็จของโครงการ อยู่ที่การขบเน้นอัตลักษณ์ของเมืองตรัง รวมถึงภูมิทัศน์ โดยมีตัวชี้วัด คือ

1. เกิดชุดความรู้เกี่ยวกับการจัดการ ท้องถิ่นที่น่าอยู่อย่างยั่งยืน
2. เกิดพลเมืองอาสาแสดงตัวออกมาสนใจ และเข้าร่วมการใช้ชีวิตสาธารณะ

กิจกรรมหรืองานที่ดำเนินการในช่วงที่ผ่านมา ได้แก่

1. กิจกรรมแผนที่ชีวิตเมือง เป็นกิจกรรมที่มุ่งเน้นการเกี่ยวร้อยผู้คน แผนที่ชีวิตเมืองมีลักษณะเป็นแผนที่ที่สามารถบอกเล่าความเป็นเมืองในหลาย ๆ แง่มุม ทั้งในแง่ประวัติศาสตร์และปัจจุบัน ความภาคภูมิใจร่วมของเมืองตรัง ซึ่งที่ผ่านมา มีการเปิดเวทีร่วมประชุมจากหลายฝ่าย เพื่อชี้แจงคุณประโยชน์ และความน่าสนใจของการร่วมกันจัดทำ เมื่อหลายฝ่ายเห็นด้วย จึงเริ่มก่อตั้งคณะทำงาน ปัจจุบันอยู่ระหว่างดำเนินการ สืบค้น และเก็บข้อมูล เพื่อการนำไปใช้ในแผนที่ชีวิตเมืองตรัง

2. กิจกรรมสานศิลป์เพื่อถิ่นตรัง เป็นกิจกรรมที่รวมเรื่องราวเกี่ยวกับศิลปะในพื้นที่จังหวัดตรัง ไม่ว่าจะเป็นประวัติความเป็นมาที่ยาวนานอันน่าภาคภูมิใจของเหล่าศิลปินในพื้นที่ที่มีความสามารถ ผ่านการถ่ายทอดสู่เยาวชนรุ่นหลัง เพื่อร่วมกันภาคภูมิใจในฝีมือลายมือของช่างศิลป์ และความมีเอกลักษณ์ของเมือง โดยจะเชื่อมต่อกับแผนที่ชีวิตเมืองซึ่งได้ดึงความดีงามและเรื่องราวของความเป็นตรังออกมา ขณะนี้อยู่ในระหว่างทางของกิจกรรม ผู้คนที่แตกต่าง

หลากหลายเริ่มเข้ามาร่วม ไม่ว่าจะเป็นครู ผู้ปกครอง ประชาชนผู้สนใจ ฯลฯ ขณะนี้ได้ประชุมทำความเข้าใจที่ไปที่มา มองเห็นกลุ่มคนก่อนการเริ่มต้น และแนวทางของการทำกิจกรรมนี้แล้ว

3. กิจกรรมชีวิตในหนัง มุ่งเน้นการใช้ภาพยนตร์เป็นสื่อในการแลกเปลี่ยนพูดคุย เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ เกิดแนวคิด จินตนาการ และเป็นกิจกรรมสำหรับการเข้าหากลุ่มคนภายนอก

4. กิจกรรม Social Mapping เป็นการรวบรวมและแสดงให้เห็นความมีอยู่ของทุก ๆ กิจกรรม ทุก ๆ ความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นตรัง

5. กิจกรรม ละครหุ่นสร้างสรรค์เมืองตรัง เป็นกิจกรรมที่ใช้ละครหุ่นเป็นสื่อในการถ่ายทอดเรื่องราว เนื้อหาจะมุ่งเน้นความเป็นมาของเมืองความภาคภูมิใจ ความมีอยู่ การเปลี่ยนแปลง ฯลฯ อันจะส่งผลให้ผู้คนหันมาสนใจบ้านเมือง ซึ่งขณะนี้กำลังอยู่ในช่วงประชุมพูดคุยทำความเข้าใจกับแนวร่วม

6. กิจกรรมภาพเก่าเล่าอดีต เป็นกิจกรรมที่นำภาพเก่าในอดีตอันมีคุณค่าของเมืองมาเผยแพร่สู่สาธารณชนในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อรวมใจคนตรังให้ย้อนหลังมองอดีต และเห็นว่าเราทั้งหมดล้วนมีที่มาเดียวกัน แยกจากกันไม่ได้

7. กิจกรรมรวบรวมข้อมูลเมือง ถิ่น ย่าน ชุมชน จัดเก็บข้อมูลเชิงวิชาการ และค้นคว้าจากแหล่งข้อมูลท้องถิ่น เช่น หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ สถาปนียุวัฒน์ธรรมประจำจังหวัด พูดคุยสัมภาษณ์ผู้สูงอายุที่เล่าเรื่องราวของเมืองในอดีต และการจัดกิจกรรม เช่น การจัดเสวนา "เมืองตรัง...เมื่อครั้งอดีต"

8. กิจกรรมตีงามเมืองตรัง เป็นกิจกรรมที่สร้างกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับอาคารสถาปัตยกรรมท้องถิ่น อันจะโยงไปสู่สภาพความเป็นอยู่ของบ้านเมืองในอดีต โดยร่วมกับสถาบันการศึกษาและผู้เกี่ยวข้อง ในการรวบรวมเป็นความรู้เชิงวิชาการ เพื่อความสุข ความงาม ยังผลไปสู่ความภาคภูมิใจ ขณะนี้อยู่ในช่วงทำความเข้าใจกับผู้ที่เกี่ยวข้องเพื่อร่วมกันกำหนดรูปแบบและวิธีการต่อไป

สิ่งที่ค้นพบจากการดำเนินโครงการฯ คือ กระบวนการเกี่ยวข้องผู้คนให้มีโอกาสเข้ามามีประสบการณ์ที่ตีร่วมกันนั้น ต้องเป็นเรื่องราวที่มุ่งเน้นสร้างความสุข ความภาคภูมิใจร่วม ความมีตัวตน ความเป็นหนึ่งเดียว สัมพันธ์กัน แยกขาดจากกันไม่ได้ และจะยังผลไปสู่การร่วมกันคิดและทำในทุก ๆ เรื่องที่เป็นส่วนรวม

ตาราง 1 แสดงผลที่คาดว่าจะเกิด ของโครงการชีวิตสาธารณะ-ตรังน่าอยู่

กิจกรรม	ผลนามธรรม	ผลรูปธรรม
1. แผนที่ชีวิตเมืองตรัง	เกิดความเข้มแข็งของย่านชุมชนต่าง ๆ ในตรัง	-แผนที่ชีวิตเมืองตรัง -เนื้อหาประวัติศาสตร์ -กิจกรรมWalking Town -พื้นที่กลาง
2.สวนศิลป์เพื่อถิ่นตรัง	ความภาคภูมิใจในความดีงามของเมือง	-บุคลากรรุ่นใหม่ ๆ -ผลงานภาพต่าง ๆ -บรรยากาศที่ดีของเมือง -การประชาสัมพันธ์เมือง -นิทรรศการภาพเขียน
3. ตีกงามเมืองตรัง	ความภูมิใจร่วมกัน	-ความรู้วิชาการทางสถาปัตยกรรมคูเมือง -การจัดการภูมิทัศน์ของเมืองตรัง
4. แผนที่ทางสังคม	ทำความเข้าใจสถานพลังท้องถิ่น	-กลุ่มองค์กรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่
5.ชีวิตในหนัง	เกิดจินตนาการร่วมย้อนอดีต จนสร้างความภาคภูมิใจมาจนถึงปัจจุบัน	-พบกลุ่มคน -เกิดสถานที่พบปะแลกเปลี่ยน
6. สร้างความสัมพันธ์	เกิดสัมพันธ์ภาพที่ดี	เกิดแนวร่วม พลเมืองอาสา

(ที่มา : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2546. หน้า 54)

15. โครงการสืบศักดิ์สืบแผ่นดินสี่แคว

โครงการ สืบศักดิ์สืบแผ่นดินสี่แคว ของจังหวัดนครสวรรค์ (สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2546. หน้า 56-60) เกิดขึ้นตามแนวคิดที่ว่า การพัฒนาประเทศให้ทันสมัยมาร่วม 5 ทศวรรษ ของประเทศไทยของเรา ทำให้ในปัจจุบันประชาชนในประเทศประสบกับปัญหาอบด้านไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สภาพแวดล้อม ทรัพยากร วิถีชีวิตและการตั้งถิ่นฐาน ตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชนขึ้นไปถึงระดับประเทศ จึงจำเป็นต้องมีความเคลื่อนไหวที่จะแก้ไขปัญหาระยะยาวในเชิงโครงสร้าง หรือ “การปฏิรูป” (Reform) ที่เกิดขึ้นทั้งภาครัฐและองค์กรต่าง ๆ ซึ่งการปฏิรูปต่าง ๆ ล้วน เป็นเรื่องของสาธารณะ กล่าวคือเป็นเรื่องของประชาชนพลเมืองทุกคนที่จะเอาธุระ ในเรื่องที่จะส่งผลกระทบต่อตน ชุมชน และสังคม ซึ่งเป็นเรื่องในเชิงคุณภาพไม่ใช่เชิงปริมาณ ดังนั้นเรื่องทั้งหมดจึงต้องมีวิสัยเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของประชาชนพลเมืองในแต่ละท้องถิ่น เพื่อร่วมกันป้องกัน แก้ไขปัญหา และกำหนดอนาคตที่พึงปรารถนาของท้องถิ่นของตน

กระบวนการดังกล่าวเป็นความเคลื่อนไหวที่ค่อย ๆ ทำ ค่อย ๆ เรียนรู้แลกเปลี่ยน และตั้งสมประสงค์การทำให้เกิดชีวิตสาธารณะที่เข้มแข็ง (Healthy Public Life) อันพึงประพฤติปฏิบัติกันจนเป็นวิถีชีวิต เป็นปกติธรรมดา จนกระทั่งเห็นเป็นความสามารถที่ประชาชนพลเมืองในท้องถิ่นร่วมกันกำหนดแนวทางการพัฒนาของตนเองได้ ซึ่งกระบวนการดังกล่าวมีความมุ่งหวังที่จะก่อให้เกิดกระแสความเป็นประชาคมที่เข้มแข็ง (Strong Community) และยั่งยืน

จังหวัดนครสวรรค์เป็นท้องถิ่นไทย ที่เคยมีความสำคัญทางเศรษฐกิจระดับชาติ และระดับภูมิภาค มีความโดดเด่น คือ เป็นเดาหลอมของคนไทยจากหลาย ๆ ความเป็นมา ทั้งในเมืองและชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวไทยเชื้อสายจีนในปากน้ำโพ อันนับได้ถึง สาม สี่ชั่วอายุคนแล้ว นครสวรรค์เป็นท้องถิ่นที่มีทุนรอน มีผู้คนที่มีการศึกษา แต่ทุกวันนี้กำลังเผชิญกับปัญหาของการเปลี่ยนแปลงสภาพการตั้งถิ่นฐาน พัฒนาประเทศและภูมิภาคทำให้บทบาทและความสำคัญที่เคยมีถดถอยไป การค้นหาเรียนรู้จักตนเองและร่วมกันใคร่ควหาแนวทางการพัฒนาชีวิตร่วมกันในวันข้างหน้าของนครสวรรค์ ซึ่งหากมีกระบวนการทำงานร่วมกัน เกิดการเรียนรู้และรวมพลัง อาจนำไปถึงการร่วมแรงร่วมใจของคนปากน้ำโพ ในอันที่จะสร้างสรรค์พัฒนา ปราบกฎ ภูมิถิ่น ภูมิเมือง พิพิธภัณฑสถานบ้านเกิด สอดประสานกับการปฏิรูปหลักสูตร และการศึกษาของท้องถิ่น

วิสัยทัศน์โครงการฯ คือ มีความมุ่งหวังร่วมกันที่จะก่อให้เกิดรูปแบบการพัฒนาวิถีชีวิตสาธารณะของประชาชนพลเมืองในจังหวัดนครสวรรค์ และดำเนินการพัฒนาระบบประชาคมให้เข้มแข็ง เพื่อสร้างสรรค์ท้องถิ่นให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งมีวิธีการดำเนินงาน โดยการผลักดันให้เกิดความเคลื่อนไหวทางสังคมร่วมกันจากทั้ง 3 ฝ่ายคือ

1. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) อันเป็นองค์กรอิสระ มหาชนภายใต้การดูแลของกระทรวงสาธารณสุข

2. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาร่วมกับสถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม ซึ่งเป็นองค์กรเคลื่อนไหวด้านการประชาสังคมทั้งที่เป็นองค์กรเอกชน และองค์กรใน สถาบันอุดมศึกษา

3. ประชาชนและกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ของจังหวัดนครสวรรค์

วัตถุประสงค์ของโครงการฯ คือ

1. เพื่อสร้างความเชื่อมโยงระหว่างภาครัฐ ภาคธุรกิจ และภาคประชาสังคม ให้เกิด กระบวนการเรียนรู้ และสร้างแรงบันดาลใจร่วมกันให้เกิดพลังที่สร้างสรรค์ ต่อเนื่องและเคลื่อนไหว ได้

2. เพื่อกระตุ้นให้เกิดความเคลื่อนไหวร่วมกันเรียนรู้ ของประชาชนในรูปของการใช้ ชีวิตสาธารณะในท้องถิ่นเพื่อสร้างสรรค์ท้องถิ่นให้น่าอยู่ ประชาชนมีสุขภาพที่ดี และยั่งยืนอย่าง ต่อเนื่อง

3. สร้างความตระหนัก ภาคภูมิใจ และรู้ตัวของคนในท้องถิ่นในอดีต มีสำนึกร่วมกัน ที่จะร่วมแก้ปัญหา ชะตากรรมในปัจจุบัน และกำหนดอนาคตร่วมกัน

พื้นที่กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ ชุมชนต่าง ๆ ในเมืองนครสวรรค์ที่มีความสำคัญในอดีตและ ปัจจุบันรวมถึงชุมชนที่มีความประสงค์ต้องการเข้าร่วมในกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ดังกล่าวด้วย โดยกำหนดระยะเวลาของโครงการฯในการทำการศึกษาไว้ 3 ปี ซึ่งจะแบ่งเป็น กระบวนการและขั้นตอนการศึกษาโครงการ 5 ขั้นตอนดังนี้

1. การเตรียมตัวและพัฒนาโครงการ
2. การก่อตั้งและวางตัวในท้องถิ่น
3. กระบวนการสืบค้นตนเองของท้องถิ่น
4. กระบวนการสร้างความตระหนักในสภาพปัจจุบันของท้องถิ่น
5. กระบวนการร่วมกันกำหนดอนาคตของท้องถิ่นตนเอง

รูปแบบของกิจกรรมในโครงการฯ (1ปีแรก) ได้แก่

1. กิจกรรมการจัดเวทีการสืบนครสวรรค์ โดยอาศัยความร่วมมือจากคนในท้องถิ่นด้านต่าง ๆ 4 ด้านคือ

-สืบชน เชื้อชาติ ปัจจุบันอยู่ระหว่างการสืบชนไหหลำ ด้วยรูปแบบการสืบสายตระกูล การสืบสายธุรกิจ การสืบประเพณีและวัฒนธรรมไหหลำ และการสืบความเชื่อต่อองค์เจ้าและประวัตินายเจ้าพ่อเทพารักษ์-ศาลเจ้าแม่ทับทิม

-สืบวัฒนธรรม สังคมนครสวรรค์

-สืบเศรษฐกิจ

-สืบพื้นที่ ย่านชุมชนต่าง ๆ

2. การทำเครื่องมือแบบสอบถามลงสำรวจพื้นที่ต่าง ๆ

3. ทำการสัมภาษณ์เจาะลึกกลุ่มชุมชน ในพื้นที่ ย่านที่เป็นแหล่งประวัติศาสตร์และสถานที่สำคัญในจังหวัดนครสวรรค์

เป้าหมายของโครงการ (เมื่อเสร็จสิ้นโครงการวิจัย 3 ปี) ได้แก่

1. เกิดความเชื่อมโยง ระหว่างภาครัฐ ภาคธุรกิจ และภาคประชาสังคม มีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน อย่างสร้างสรรค์ ต่อเนื่อง และสามารถเคลื่อนไหวได้

2. เกิดความเคลื่อนไหวร่วมกัน ของประชาชนในรูปของการใช้ชีวิตสาธารณะในท้องถิ่น มีท้องถิ่นที่น่าอยู่ ประชาชนมีสุขภาพที่ดี และยั่งยืนอย่างต่อเนื่อง จนสามารถพัฒนาเป็นแนวความคิด ความรู้และทฤษฎีตลอดจนแนวทางที่ปฏิบัติ ในระดับท้องถิ่น เมือง และประเทศ

3. พลเมืองในจังหวัด และในชุมชนเกิดความตระหนัก ภาคภูมิใจและรู้ตัวตนของท้องถิ่นตนเอง ในอดีต เกิดสำนึกร่วมกันที่จะแก้ปัญหา ชะตากรรมในปัจจุบัน และกำหนดอนาคตร่วมกันได้

4. เกิดย่านพลเมือง ย่านคนทำงาน ที่ก่อตัวทำงานเพื่อประโยชน์แก่สังคมและสาธารณะ

5. เกิดพิพิธภัณฑ์เมืองนครสวรรค์ ปรางภู ภูมิดิน ภูมิเมือง สอดประสานกับการปฏิรูปหลักสูตรและการศึกษาของท้องถิ่น

ตัวชี้วัดของโครงการในปีที่ 1 มีดังนี้

1. จำนวนเรื่องราวที่เกิดขึ้น
2. จำนวนกลุ่ม/คน ที่เข้าร่วมเรียนรู้
3. ผลการเรียนรู้ (ชุดองค์ความรู้)

กิจกรรมหรืองานที่ดำเนินการในช่วงที่ผ่านมา เป็นประเด็นต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานและบางประเด็นจะได้ขับเคลื่อนต่อเนื่องไปจนถึงปีที่ 2

1. จัดทำแผนที่ทางสังคม (Social Mapping)
2. สืบชนคนหน้าผา
3. สืบชนคนไหลล่า
4. ภาพเก่าเล่าอดีตปากน้ำโพ
5. สืบเศรษฐกิจข้าวปากน้ำโพ
6. การขนส่งของนครสวรรค์กับยุทธศาสตร์ของประเทศไทย

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ประเสริฐ กิติรัตน์ตระการ (2533, หน้า 155-158) ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนชนบท ซึ่งเมื่อหลังจากทำการทดลองใช้รูปแบบแล้ว คนในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนมากขึ้น ได้ค้นพบว่า การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการที่มุ่งส่งเสริมให้คนในชุมชนมีสภาพชีวิตที่ดีขึ้นในทุก ๆ ด้าน โดยเริ่มจากการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนเพื่อค้นหาปัญหาและความต้องการที่แท้จริง การวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา การคัดเลือกวิธีและวางแผนแก้ปัญหา การดำเนินงานตามแผน และการติดตามประเมินผล คนในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน และปัจจัยที่ทำให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมเป็นเจ้าของในการพัฒนาชุมชนได้แก่การมีผู้นำที่มีคุณธรรม เสียสละเรื่องประโยชน์ส่วนตัวเพื่อส่วนรวม กิจกรรมพัฒนาที่กระทำนั้นต้องสอดคล้องกับอาชีพและวิถีชีวิตของชุมชน มีการสื่อสารสองทาง และมีผู้นำที่ยอมรับความคิดเห็นของชาวบ้าน

ส่วนรูปแบบการสร้างจิตสำนึกนั้นจะประกอบด้วยสาระสำคัญ ดังนี้

จุดหมาย รูปแบบสร้างขึ้นเพื่อให้ผู้นำชุมชนนำไปใช้พัฒนาคนในชุมชนชนบทให้มีจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนที่ตนอาศัยอยู่เพิ่มมากขึ้น

หลักการ รูปแบบได้แนวความคิดที่เป็นหลักในการสร้างคือ การทำกิจกรรมพัฒนาที่จะส่งผลต่อการพัฒนาจิตสำนึกจะต้องเป็นกิจกรรมที่สอดคล้องกับสภาพปัญหา ความต้องการและวิถีชีวิตของชุมชน และการดำเนินกิจกรรมจะต้องให้ชาวบ้านมีบทบาทเป็นเจ้าของและมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่

เงื่อนไข ชุมชนที่จะใช้รูปแบบนี้ ต้องมีผู้นำชุมชนและตัวแทนชุมชนอย่างน้อย 5 คนและมีกลุ่มดำเนินกิจกรรมเพื่อพัฒนาชุมชนอยู่บ้างแล้ว เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสตรีอาสา กลุ่มเยาวชน เป็นต้น

ระยะเวลา เวลาเพื่อทำกิจกรรมประมาณ 80 ชั่วโมงใน 16 สัปดาห์ต่อเนื่องกัน

กิจกรรม วิธีดำเนินกิจกรรมมีหลายลักษณะ เช่น การศึกษาเอกสาร การประชุม การอภิปราย การปรึกษาหารือ การระดมความคิดเห็น การฝึกอบรม การเก็บข้อมูลโดยการสังเกตและสัมภาษณ์ การทำโครงการ การเผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ การติดตามผล

เนื้อหา เนื้อหาในรูปแบบประกอบด้วยความจำเป็นและความสำคัญของการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนชนบท องค์ประกอบและกระบวนการสร้างจิตสำนึก การศึกษาวิเคราะห์ชุมชน การดำเนินกิจกรรมการสร้างจิตสำนึก การเผยแพร่และการประเมินจิตสำนึก

ผู้เกี่ยวข้อง คือผู้กระตุ้น ผู้นำชุมชน ตัวแทนชุมชนและตัวแทนชาวบ้าน

การวัด การวัดจิตสำนึกกระทำดังนี้

ผู้ถูกวัด ได้แก่ ผู้นำชุมชน ตัวแทนชุมชน ตัวแทนชาวบ้าน

สิ่งที่วัด ได้แก่ ความรู้ เจตคติ และพฤติกรรมที่สอดคล้องกับหลักการและกระบวนการพัฒนาชุมชน

วิธีวัด ใช้เครื่องมือหลายชนิด ได้แก่ แบบสอบถาม แบบทดสอบ แบบสังเกต แบบสัมภาษณ์แบบบันทึก

ระยะเวลาวัด วัดก่อนการให้รูปแบบ ขณะดำเนินกิจกรรมตามรูปแบบ และหลังการใช้รูปแบบเกณฑ์การประเมิน

-ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน คือ ภาพรวมความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนของกลุ่มเป้าหมายเปลี่ยนแปลงไปในทางที่สอดคล้องกับหลักการและกระบวนการพัฒนาชุมชนมากขึ้น

-เจตคติเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน คือ ภาพรวมที่สะท้อนเจตคติเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนของกลุ่มเป้าหมายเปลี่ยนแปลงไปในทางที่สอดคล้องกับหลักการและกระบวนการพัฒนาชุมชนมากขึ้น

-พฤติกรรมในการทำงานพัฒนาชุมชน คือ กลุ่มเป้าหมายมีพฤติกรรมการทำงานพัฒนาชุมชนสอดคล้องกับหลักการและกระบวนการพัฒนาชุมชนมากขึ้น

ขั้นตอนการใช้รูปแบบมีดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ผู้นำชุมชนได้รับการกระตุ้นให้สนใจ โดยเห็นความจำเป็นและความสำคัญของการสร้างจิตสำนึก ใช้เวลาประมาณ 4 ชั่วโมงในสัปดาห์ที่ 1

ขั้นตอนที่ 2 ผู้นำชุมชนศึกษาทำความเข้าใจในกระบวนการสร้างจิตสำนึก และมีความมั่นใจในการใช้กระบวนการดังกล่าว ใช้เวลา 4 ชั่วโมงในสัปดาห์ที่ 2

ขั้นตอนที่ 3 ผู้นำชุมชน ตัวแทนชุมชน ดำเนินกิจกรรมสร้างจิตสำนึก ดังต่อไปนี้
3.1 ผู้นำทำการศึกษา วิเคราะห์ชุมชนเพื่อทราบสภาพทั่วไป ปัญหา และกลุ่มคน และคัดเลือกตัวแทนชุมชน ใช้เวลา 10 ชั่วโมงในสัปดาห์ที่ 3-4

3.2 ผู้นำจัดการฝึกอบรมตัวแทนชุมชนเพื่อให้มีความเข้าใจ และมั่นใจในกระบวนการสร้างจิตสำนึก ใช้เวลา 24 ชั่วโมงในสัปดาห์ที่ 5

3.3 ผู้นำให้ตัวแทนชุมชนดำเนินกิจกรรมสร้างจิตสำนึก โดยการค้นหาปัญหา วิเคราะห์สาเหตุและวางแผนแก้ปัญหาของชุมชน ใช้เวลา 20 ชั่วโมงในสัปดาห์ที่ 6-9

3.4 ผู้นำให้ตัวแทนชุมชนทำการเผยแพร่ผลเพื่อให้คนในชุมชนมีความรู้สึกร่วมกันเป็นเจ้าของปัญหา ใช้เวลา 12 ชั่วโมงในสัปดาห์ที่ 10-11

3.5 ผู้นำชุมชนติดตามผล ประเมินการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกของกลุ่มเป้าหมายทั้ง 3 กลุ่ม ใช้เวลา 6 ชั่วโมงในสัปดาห์ที่ 12-16

นอกจากนั้น ยังได้มีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

1. ปัญหาที่ต้องการการพัฒนาของชุมชนหนึ่ง ๆ นั้น คนในชุมชนเป็นผู้รู้จักจริง การแก้ไขปัญหาดังกล่าวอย่างถาวรจะต้องให้คนในชุมชนเป็นเจ้าของปัญหาและริเริ่มในการแก้ปัญหานั้น ๆ ด้วยตัวเองและสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด

2. ชาวบ้านสนใจและอยากได้กิจกรรมพัฒนาที่สามารถเพิ่มรายได้ให้ครอบครัวและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น โดยกิจกรรมนั้นจะต้องไม่ไปทำลายวิถีชีวิตของชุมชน

3. ชาวบ้านมีความสนใจที่จะสร้างแผนพัฒนาที่เหมาะสมกับชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนของตนเองอย่างจริงจัง

พิมลพรรณ สิทธิวงศ์ (2537. หน้า 64-66) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การรับข่าวสารจากสื่อมวลชน กับการรับทราบข่าวสารการรณรงค์จากสื่อมวลชน จิตสำนึก และการมีส่วนร่วมในการใช้น้ำอย่างประหยัดของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร ได้สรุปการสร้างจิตสำนึกให้เกิดในประชาชนนั้น ต้องอาศัยกลวิธีต่าง ๆ ในการสร้างจิตสำนึก (อ้างอิงจาก โอวาท สุทธนารักษ์ ได้รวบรวมไว้ในงานวิจัยเกี่ยวกับบทบาทของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน) ซึ่งมีอยู่ 3 วิธี คือ

1. การกระตุ้นให้คิด
2. การทำให้ดู (สาธิต)
3. การให้ความรู้

กลวิธีต่าง ๆ ในการสร้างจิตสำนึกข้างต้นนี้ล้วนมีความสัมพันธ์กัน การทำให้ดูหรือสาธิตก็เท่ากับกระตุ้นให้คิดและให้ความรู้ไปในตัวด้วย การให้ความรู้ก็สัมพันธ์กับการกระตุ้นให้คิด และการทำให้ดู(สาธิต) ด้วยและกลวิธีในงานวิจัยดังกล่าว สามารถนำมาปรับใช้ในงานวิจัยที่ต้องการจะสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นในกลุ่มประชากรเป้าหมาย คือ

การกระตุ้นให้คิด การโน้มน้าวใจกลุ่มประชากรเป้าหมายด้วยวิธีการหรือสื่อต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ขั้นที่ 1 การให้ข้อมูลที่เท็จจริงต่าง ๆ (Fact) เพื่อชี้ให้เห็นถึงปัญหาหรือที่มาที่ต้องการจะให้เกิดการเปลี่ยนแปลง หรือการสร้างจิตสำนึกที่ดี อันจะมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา เช่น ให้ความรู้เกี่ยวกับปัญหาที่เกิดขึ้น และผลที่กำลังเป็นอยู่

ขั้นที่ 2 การชี้ให้เห็นถึงคุณค่า (Value) คือการชี้ให้เห็นถึงผลดีและผลเสียในสิ่งที่เกิดขึ้นต่าง ๆ เพื่อหวังผลทางพฤติกรรมที่ต้องการให้กลุ่มเป้าหมายให้ความร่วมมือนั่นเอง

ขั้นที่ 3 การลงมือปฏิบัติ (Action) การทำให้ดู (สาธิต) การชี้ให้เห็นภาพกิจกรรม เช่น การชี้ให้เห็นถึงภาพวิธีการใช้น้ำอย่างประหยัด โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมรับรู้ ว่า วิธีการใช้น้ำอย่างไรเป็นวิธีการที่ถูกต้อง และสามารถช่วยมีส่วนร่วมในการประหยัดน้ำได้

การให้ความรู้ คือการให้ข้อมูลที่ถูกต้อง และเป็นปัจจุบันแก่ประชาชน

ชัยสิทธิ์ เฉลิมมีประเสริฐ และคณะ (2541. หน้า 99-106) ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาสภาพปัญหาและปัจจัยที่ส่งผลต่อจิตสำนึกและพฤติกรรมการรักษาแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นทรัพย์สินส่วนรวม ได้สรุปว่า จิตสำนึกเป็นคุณลักษณะทางจิตที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมการแสดงออกของ

มนุษย์ จิตสำนึกเป็นเป็นผลลัพธ์ที่สั่งสมขึ้นจากการมีประสบการณ์ตรงในชีวิตของแต่ละคน ทั้งใน ส่วนของการเรียนรู้แบบเป็นทางการและการเรียนรู้ตามอัธยาศัย รูปแบบของจิตสำนึกที่พึงปรารถนาที่ยอมรับกันว่าเป็นสิ่งที่ เป็นคุณงามความดีและควรส่งเสริมให้บุคคลยึดถือเป็นกรอบในการดำเนินชีวิตจะเรียกว่า "อุดมการณ์"

บริบททางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมเป็นโครงสร้างของปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการเสริมสร้างจิตสำนึกของบุคคล การมีบริบทดังกล่าวที่แตกต่างกัน จะมีผลทำให้จิตสำนึกของบุคคลแตกต่างกัน ความเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมวัฒนธรรม จะมีผลทำให้จิตสำนึกของบุคคลเปลี่ยนแปลงไป

จิตสำนึกต่อส่วนรวมเป็นพื้นฐานสำคัญของสังคมการเมือง โดยมีจิตสำนึกความเป็นพลเมืองของบุคคลและการมีปฏิสัมพันธ์ในระดับกลุ่มคนและชุมชน เป็นรากฐานและกลไกที่ช่วยเสริมสร้างจิตสำนึกต่อส่วนรวมของคนในสังคม

การเสริมสร้างขบวนการประชาสังคม อันหมายถึง การเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจความเป็นสมาชิกของครอบครัว ชุมชน และจิตสำนึกความเป็นพลเมืองที่เน้นการมีส่วนร่วม หรือเพิ่มช่องทางในการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมให้แก่คนในระดับครอบครัว ชุมชน สังคม ได้มีโอกาสเรียนรู้ถึงสภาพปัญหา ได้ร่วมกันคิดหาแนวทางแก้ไขและดำเนินการร่วมกัน ทั้งปัญหาในชีวิตประจำวัน และในทางกิจกรรมเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง จะมีผลทำให้จิตสำนึกต่อส่วนรวมของคนในสังคมเป็นไปในทางที่เหมาะสมมากยิ่งขึ้น สถาบันทางสังคมทุกส่วน อันได้แก่ ครอบครัว สถาบันการศึกษา ศาสนา องค์กรเอกชน และหน่วยงานของรัฐ ล้วนเป็นกลไกสำคัญที่จะช่วยสร้างเสริมความเป็นประชาสังคมและช่วยเสริมให้คนในสังคมมีจิตสำนึกต่อส่วนรวม

การนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่น และวิธีการจัดการปัญหาในชุมชน โดยระดมความคิดเห็น การมีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่าย มาเป็นแนวทางการปฏิบัติ การนำศักยภาพของเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารที่เหมาะสมมาใช้ในการต่อยอดเพื่อก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจและมีพฤติกรรมที่เหมาะสมมากขึ้น ตลอดจนการมีเครือข่ายร่วมมือในการเสริมสร้างจิตสำนึกเชิงพฤติกรรมต่อส่วนรวม ล้วนแต่เป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการสร้างสำนึกต่อส่วนรวมเช่นกัน

ยุทธดนัย สีดาหาล้าและวิภาณุ คงจันทร์ (2542. หน้า 62-68) ทำการวิจัยเรื่อง โครงการสนับสนุนกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับตำบล ได้สรุปว่า การศึกษาพื้นที่อย่างจริงจัง มีความสำคัญอย่างมากต่อการทำงานประชาสังคม เพราะจะทำให้ทราบตัวบุคคล กลุ่มองค์กรประชาสังคม ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ จัดทำเป็นแผนที่ศักยภาพเชิงสังคม (Social

Map) เป็นประโยชน์ต่อการเคลื่อนไหวตลอดจนการประสานงานการพัฒนา และแก้ไขปัญหาวิกฤตกับองค์กรของท้องถิ่นและหน่วยราชการต่าง ๆ ทั้งในเชิงรุกและรับ นอกจากนี้ การส่งเสริมการร่วมตัวกันของชาวบ้าน มีความสำคัญมาก เพราะจำนวนกลุ่มหรือองค์กรชาวบ้านขนาดเล็ก ๆ จำนวนมากและหลากหลาย คือรากฐานที่สำคัญของการพัฒนาประชาสังคม (Civil Society) และประชารัฐท้องถิ่น (Local Good Governance) ในระยะยาว และการเชื่อมโยงเครือข่ายของบุคคลหรือกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ด้วยการจัดเวทีการเรียนรู้ จะช่วยให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสามารถเพิ่มพลังในการแก้ไขปัญหาได้มากและเข้มแข็ง และเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างพื้นฐานของประชาสังคมในท้องถิ่น ที่สามารถรองรับหรือสนับสนุนการแก้ปัญหาในท้องถิ่นได้ดี

การเลือกประเด็นสาธารณะในการเคลื่อนไหวประชาสังคม ไม่สามารถกำหนดได้อย่างตายตัว เพราะแต่ละท้องถิ่นมีสภาพปัญหาและความสนใจของผู้คนแตกต่างกัน และจะต้องคัดเลือกจากการคิด การตัดสินใจของประชาชนในพื้นที่ด้วย การจัดการประสานงานการเคลื่อนไหวเป็นสิ่งที่จะต้องให้ความสนใจเป็นอย่างมาก การมีศูนย์ประสานงาน การมีบุคลากรประจำ และบทบาทของแกนประสานงานในพื้นที่ มีความสำคัญต่อการจัดการการเคลื่อนไหวประชาคมมาก แต่ก็ต้องไม่ลืมคำนึงถึงความต้องการที่แท้จริง และการตัดสินใจร่วมกันของท้องถิ่น เพราะนั่นหมายถึง ความยั่งยืนและความรู้สึกเป็นเจ้าของท้องถิ่น

องค์ประกอบสำคัญของการยกระดับจิตสำนึกสาธารณะของผู้คนคือ ข้อมูลบริบทพื้นที่ ที่แสดงถึงสภาพพื้นที่และปัญหา อันจะทำให้ผู้เข้าร่วมเกิดสำนึกรักท้องถิ่นมากขึ้น นอกจากนี้แล้ว ความหลากหลายของผู้เข้าร่วมจะทำให้เกิดการเชื่อมโยงความรู้และประสบการณ์ของท้องถิ่น ที่ทำให้เห็นภาพของผลประโยชน์และความเสียหายของท้องถิ่นอย่างรอบด้าน สิ่งเหล่านี้จะค่อย ๆ ยกระดับความรู้และจิตวิญญาณของท้องถิ่นขึ้นเรื่อย ๆ นอกจากนี้ความสำเร็จเล็ก ๆ จากการได้ทำกิจกรรมร่วมกัน สามารถสร้างความผูกพัน สร้างกำลังใจ และความเชื่อมั่นต่อวิถีประชาสังคม ทั้งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและการปฏิบัติของชาวบ้านในอันที่จะลด ละ การอุปถัมภ์และพึ่งพาภายนอกได้

การสร้างเครือข่ายพหุภาคีในท้องถิ่นเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างขบวนการประชาสังคมที่ต้องการการริเริ่ม การผลักดันและดำเนินงานร่วมกันโดยภาคประชาชนและระหว่างภาคีต่าง ๆ นอกจากนั้น การสื่อสารกับสาธารณะในผลการดำเนินงานหรือการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการจัดกิจกรรม การจัดเวทีสาธารณะ เป็นสิ่งจำเป็นมากที่จะต้องมีการนำเสนอต่อสาธารณะในสื่อรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งอาจนำไปใช้เป็นแบบอย่างในพื้นที่อื่นได้

ชาย โปธิสิตา และคณะ (2543. หน้า 65) ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาจิตสำนึกของคนไทยต่อสาธารณสมบัติ : กรณีศึกษากรุงเทพมหานคร ได้สรุปว่า ประชากรกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีจิตสำนึกต่อสาธารณสมบัติ แต่เป็นจิตสำนึกแบบไม่มีส่วนร่วม (Passive Responsibility) คือการใช้สาธารณสมบัติโดยไม่ก่อให้เกิดความเสียหายหรือไม่กระทำให้อสาธารณสมบัติเสียหาย ส่วนมาตรการสร้างจิตสำนึกที่ดีต่อสาธารณสมบัตินั้น มาตรการทางการศึกษา ทั้งนอกระบบและในระบบ คือทั้งในครอบครัวและในโรงเรียน และการศึกษาผ่านสื่อต่าง ๆ มีความสำคัญและน่าจะมีผลมากที่สุด จากนั้นคือมาตรการเชิงบังคับทางกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ จะมีผลรองลงมา และสุดท้ายคือมาตรการทางนโยบายและการบริหารจัดการสาธารณสมบัติ นอกจากนี้ ยังได้เสนอแนะเพิ่มเติมว่า

1. การเสริมสร้างจิตสำนึกต่อสาธารณสมบัติ ควรใช้มาตรการหลาย ๆ อย่างพร้อม ๆ กันอย่างเป็นบูรณาการ
2. ในการใช้มาตรการใด ๆ ก็ตามเพื่อสร้างจิตสำนึกต่อสาธารณสมบัติ ต้องให้ความสำคัญต่อมิติทั้ง 3 ที่เกี่ยวข้องในเรื่องนี้พร้อม ๆ กัน คือ มิติทางพฤติกรรม คือการกระทำที่ถูกต้อง มิติทางจิตใจ คือความภาคภูมิใจที่ได้ทำในสิ่งที่ถูกต้อง และมิติทางปัญญา คือความเข้าใจในความหมายที่แท้จริงของสิ่งที่ตนทำ
3. การใช้มาตรการทางกฎหมาย ควรเน้นการปลูกฝังการปฏิบัติซ้ำ ๆ จนเป็นปกตินิสัย มากกว่าการลงโทษให้เจ็บหลาย เพราะโดยธรรมชาติแล้วกฎหมายไม่เคยทำให้คนเจ็บหลายได้อย่างยั่งยืน
4. การใช้มาตรการทางการศึกษา ไม่ควรเน้นการสร้างความรู้ให้มากไปกว่าการปลูกฝังความเข้าใจและทัศนคติที่ถูกต้องต่อสาธารณสมบัติ และความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องส่วนตัว กับ ส่วนรวม เป็นพื้นฐานที่ควรปลูกฝังตั้งแต่เยาว์วัย เพื่อให้รู้ว่าควรปฏิบัติต่อของส่วนตัว และของส่วนรวมอย่างไร
5. จิตสำนึกจะเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ยากหากปราศจากชุมชนที่เข้มแข็ง ดังนั้น การสร้างจิตสำนึกต่อสาธารณสมบัติต้องสร้างชุมชนเข้มแข็งและสร้างประชาสังคมควบคู่กันไป
6. การปลูกฝังจิตสำนึกต่อสาธารณสมบัติที่ถูกต้อง ควรควบคู่กันไปกับการปลูกฝังความมีวินัย เพราะวินัยเป็นส่วนที่จำเป็นของจิตสำนึกต่อส่วนรวม จิตสำนึกต่อส่วนรวมนั้นมิได้หากขาดวินัย
7. ในระดับวัฒนธรรม ซึ่งเป็นรากฐานที่แท้จริงของจิตสำนึก จำเป็นต้องสร้าง 1) อุดมการณ์ ธรรมิกสังคมนิยม ที่ตรงกันข้ามกับปัจเจกนิยม 2) โลกทัศน์ ที่มองเห็นความสำคัญ

ของการเชื่อมโยงในเชิงเกื้อกูลกันของมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ตลอดจนมนุษย์กับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ 3) ค่านิยม ที่ยกย่องเชิดชูความเกื้อกูล เอื้ออาทรต่อผู้อื่น และ 4) ความสัมพันธ์ทางสังคม ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาคกันของมนุษย์ และสรรพสิ่งทั้งหลาย อันจะนำมาซึ่งความเคารพในสิทธิของผู้อื่นและสิ่งอื่นที่อยู่รอบตัว

ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543. บทคัดย่อ) ได้ทำการสำรวจสถานะความรู้ เรื่องกระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา มีวัตถุประสงค์เพื่อประมวลความรู้ที่จำเป็นสำหรับนักพัฒนาในการทำงานกับชุมชน ทำการศึกษาโดยการทบทวนเอกสารและประมวลข้อเสนอแนะจากที่ประชุมผู้เชี่ยวชาญ มีขอบเขตการศึกษาใน 5 เรื่อง คือ 1) การศึกษาชุมชน 2) การเสริมสร้างพลังอำนาจแก่ชุมชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการเรียนรู้ 3) การพัฒนาและเสริมสร้างผู้นำ 4) การสร้างทักษะองค์กรและเครือข่าย 5) การติดตามและประเมินผล

ผลการศึกษาในส่วนของการศึกษาชุมชน แสดงให้เห็นว่า ชุมชน เป็นคำที่มีหลายความหมายและหลายรูปแบบ ไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นชุมชนหมู่บ้าน หรือชุมชนตามพื้นที่ ชุมชนในรูปแบบใหม่ อาจกำเนิดขึ้นจากจิตสำนึกหรือเห็นความสำคัญร่วมกัน ซึ่งสมาชิกไม่จำเป็นต้องติดต่อสัมพันธ์กันโดยตรง ไม่จำเป็นต้องอยู่ในพื้นที่เดียวกันก็ได้

ความหมายหรือลักษณะของชุมชนจะมีความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ตาม การศึกษาชุมชนคือการแสวงหาข้อเท็จจริงของชุมชนทั้งระบบโดยไม่แยกส่วนวิเคราะห์ ซึ่งนำไปสู่การเรียนรู้และปฏิบัติงานร่วมกันอย่างมีเป้าหมาย วิธีการและเทคนิคในการศึกษาชุมชน ให้มีความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของกลุ่มเป้าหมาย มีการพัฒนาการศึกษาให้สามารถดำเนินการได้ในระยะเวลาอันสั้นเพื่อให้ทันสถานการณ์และนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างแท้จริง

ผลการศึกษาโดยรวม ปรากฏว่า การส่งเสริมการมีส่วนร่วม การเรียนรู้ การสนับสนุนการรวมพลังในการดำเนินกิจกรรมในรูปกลุ่ม องค์กรและเครือข่าย การพัฒนาผู้นำ และแม้กระทั่งการติดตามประเมินผล จัดว่าเป็นกระบวนการเสริมพลังอำนาจแก่ชุมชนได้ทั้งสิ้น ทั้งนี้ กระบวนการทำงานและเทคนิคในเรื่องต่าง ๆ ดังกล่าวจะต้องมีการเชื่อมโยงกัน โดยเริ่มจากการทำงานกับสมาชิกจำนวนน้อยไปหามาก ส่งเสริมการเรียนรู้และฝึกปฏิบัติจากเรื่องง่าย ๆ โกลัตัวไปสู่เรื่องที่ยากและซับซ้อนมากขึ้น มีขอบเขตการวิเคราะห์ที่กว้างขึ้น ส่งเสริมให้ชุมชนมีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและนำไปสู่การปฏิบัติ รวมทั้งให้คุณค่าแก่ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการสร้างความรู้ใหม่จากประสบการณ์ของชุมชน

การรวมตัวของกลุ่มและองค์กรประชาชนเข้าเป็นเครือข่ายหรือสร้างขบวนการเครือข่ายทางสังคม เป็นพัฒนาการของพลังในการเกื้อกูลพลังสร้างสรรค์ นอกจากนี้ เครือข่ายในการพัฒนาไม่ได้จำกัดอยู่เพียงเครือข่ายองค์กรชุมชนหรือองค์กรประชาชนเท่านั้น หากมีเครือข่ายทางสังคมหรือประชาสังคมซึ่งอาจเกิดขึ้นจากการรวมตัวกันระหว่างบุคคลที่มีจิตสำนึก ความต้องการ หรือความรู้สึกร่วมในประเด็นสาธารณะ โดยที่ไม่รู้จักกันหรือใกล้ชิดกันมาก่อน อาศัยช่องทางการติดต่อสื่อสารผ่านสื่อและระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ ซึ่งนักพัฒนาจะต้องปรับเปลี่ยนบทบาทและเทคนิควิธีในการทำงานให้สอดคล้องกับพัฒนาการของการรวมกลุ่มในลักษณะและระดับต่าง ๆ ด้วย

ผู้มีบทบาทในกระบวนการพัฒนา ได้แก่ ผู้นำและชนชั้นนำ ซึ่งผลการศึกษาระบุให้เห็นว่า ผู้นำเป็นผู้ที่สามารถสื่อประสานกับสมาชิก เพื่อร่วมกันดำเนินงานให้บรรลุความสำเร็จ นอกจากนี้ ผู้นำและชนชั้นนำ จะเกี่ยวข้องกับโครงสร้างอำนาจทั้งภายในและภายนอกชุมชน ได้แก่ โครงสร้างอำนาจแบบเครือข่ายตี ผักฝึแบบระบบอุปถัมภ์ และความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาระหว่างชาวบ้านและนายทุนหรือนักการเมือง ดังนั้น ผู้นำ อาจเป็นได้ทั้งผู้สร้างและทำลายความเข้มแข็งของชุมชน

ความรู้ในการทำงานกับชุมชนเป็นทฤษฎีแห่งการปฏิบัติ ที่ความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันระหว่างการสร้างองค์ความรู้ใหม่ การทดลองนำไปปฏิบัติ และการทบทวนประเมินความรู้ โดยอาศัยเทคนิคการศึกษาและวิเคราะห์ การเรียนรู้และการติดตามประเมินผล ที่เน้นการทำงานแบบมีส่วนร่วมของพหุภาคี

การเลือกใช้กระบวนการและเทคนิคในการทำงานกับชุมชน นักพัฒนาควรตระหนักถึงสถานการณ์ปัญหา อุดมการณ์และเป้าหมายของการพัฒนา และควรพิจารณาเงื่อนไขในด้านประชาชนซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมาย สถานการณ์ทางสังคม วัฒนธรรมและการเมือง เงื่อนไขด้านนโยบายและการบริหารจัดการขององค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนด้วย

ชาติชาย สุวรรณนิตย์ และคณะ (2543. อ้างอิงใน ศูนย์ศึกษายาเสพติด, 2545. หน้า 49) ได้ศึกษาและพัฒนารูปแบบและกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในลักษณะประชาคมสุขภาพ ผลการวิจัยพบว่า ศักยภาพความเข้มแข็งของชุมชนก่อนดำเนินการ มีปัจจัยและเงื่อนไขในการพัฒนา คือ 1) ผู้นำชุมชน ผู้นำที่เป็นทางการมีบทบาทในการจัดการเรื่องต่าง ๆ ในชุมชนมากกว่าผู้นำทางธรรมชาติ 2) การมีส่วนร่วมของชุมชน พื้นที่ที่มีการมีส่วนร่วมมากจะสามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาได้ประสบความสำเร็จมากกว่าพื้นที่ที่มีการมีส่วนร่วมน้อย 3) การสื่อสารของชุมชน โดยส่วนใหญ่แล้วชุมชนจะมีวิธีการสื่อสารของตนเองและดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง

จนกลายเป็นวิถีชีวิตชุมชน เช่น การสื่อสารในงานวัด งานบุญ และการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นต้น 4) ทูตทางสังคมอื่น ๆ ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความพยายามในการพึ่งตนเอง ประสบการณ์การแก้ไขปัญหาและการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนในระบบเครือญาติ การสนับสนุนจากภายนอกชุมชน จากเงื่อนไขดังกล่าวได้นำมาสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมให้แก่ชุมชน โดยกระบวนการ A-I-C เพื่อให้ชุมชนสามารถวิเคราะห์ปัญหา วางแผนและดำเนินการแก้ไขปัญหา ตลอดจนประเมินผลการดำเนินงานได้ด้วยตนเอง ชุมชนมีการจัดการแก้ไขปัญหาคือ ปัญหาเกี่ยวกับผลผลิต อาชีพและรายได้ ปัญหายาเสพติด ปัญหาใช้เลือดออก ปัญหาขาดแคลนน้ำดื่ม น้ำใช้ ปัญหาขยะและความสะอาด และพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคือ

1. บริบททางสังคมวัฒนธรรม ได้แก่ การรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมทางวัฒนธรรม ประเพณีซึ่งก่อให้เกิดเวทีสาธารณะ ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ความคิดพึ่งตนเอง การให้ความร่วมมือต่อส่วนรวม แหล่งทรัพยากรที่เอื้ออำนวยต่อการดำรงชีพได้อย่างสงบสุข
2. ปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่ ผู้นำ กลุ่มและองค์กรในชุมชน การเผชิญภาวะวิกฤตของชุมชน กระบวนการจัดการเรียนรู้เพื่อชุมชน การพัฒนาและการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง ประสบการณ์การมีส่วนร่วมของประชาชน และการมีระบบสื่อสารที่ดี
3. ปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่ การสนับสนุนจากภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยงานอื่น

สำนักงานสาธารณสุข เขต 6 (2544. หน้า 71-72) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษารูปแบบการดำเนินงานแกนนำสุขภาพประจำครอบครัว เขตเมือง เขต 6 ในพื้นที่ 5 จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน 10 ชุมชนที่เป็นชุมชนแออัดและชุมชนชานเมือง ได้สรุปข้อเสนอเป็นรูปแบบการพัฒนาแกนนำสุขภาพประจำครอบครัว (กสค.) ดังนี้

1. การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายในแต่ละครัวเรือน ข้อจำกัดของประชาชนในชุมชนเขตเมือง คือ การไม่มีเวลาและต้องรีบเร่งในการประกอบอาชีพ ฉะนั้น กลุ่มเป้าหมายที่จะเข้าร่วมการพัฒนา จะต้องเป็นบุคคลที่ต้องดูแลสุขภาพ จึงต้องเป็นบุคคลที่แต่ละครัวเรือนให้ความสำคัญ ดังนั้น การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง ควรจะให้แต่ละครัวเรือนได้เลือกกันเอง ด้วยการสอบถามแต่ละครัวเรือนด้วยคำถามที่ว่า “ใครที่ท่านเห็นว่าสมควรจะเข้ารับการอบรมเรื่องการดูแลสุขภาพ เพื่อจะได้นำมาใช้ดูแลคนในครัวเรือนต่อไป” และบุคคลผู้ได้รับคัดเลือกจะต้องสมัครใจด้วย
2. การเตรียมหลักสูตร จากการศึกษาพบว่า แต่ละชุมชนจะมีประเด็นปัญหาที่คล้ายกัน แต่การลำดับและความต้องการแก้ปัญหาต่างกัน การเตรียมหลักสูตรต้องทำในภาพ

กว้าง และให้เกิดจากการร่วมกันกำหนดระหว่าง เจ้าหน้าที่สาธารณสุข อสม. และประชาชน การนำเนื้อหาต่าง ๆ ของหลักสูตรมาดำเนินการ จะต้องพิจารณาตามความพร้อมของชุมชนในแต่ละช่วงเวลาที่เหมาะสมต่อไป

3. เตรียมวิทยากรและวิธีการจัดการเรียนการสอน การเรียนการสอนแบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงที่ต้องบรรยายให้เกิดความรู้ขึ้นพื้นฐานอันจะนำไปสู่ความเข้าใจและการปฏิบัติ อีกช่วงหนึ่งคือ การจัดการเรียนการสอนเพื่อให้เกิดกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง และเป็นกิจกรรมเพื่อการพัฒนาและแก้ปัญหาของชุมชนด้วย บทบาทของวิทยากรจึงจะต้องมีการปรับเปลี่ยนไปในแต่ละช่วง ฉะนั้น จะต้องเตรียมทีมวิทยากรให้พร้อม โดยเฉพาะทีมวิทยากร อสม. ที่จะต้องขยายผลให้แก่ กศค. การเตรียมจะต้องเริ่มต้นตั้งแต่ การคัดเลือก อบรมเสริมทักษะ การจัดกระบวนการสนับสนุนเป็นระบบ

4. การจัดเตรียมสื่อการเรียนการสอน คู่มือ แบบเรียนเป็นสิ่งจำเป็น ซึ่งต้องมีความหลากหลายและเหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายและเนื้อหาที่นำเสนอ แบ่งเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

4.1 เผยแพร่ผ่านสื่อมวลชน ทั้งวิทยุและโทรทัศน์ โดยเนื้อหาควรเป็นการบูรณาการความรู้ในระดับกว้าง เพื่อสร้างและกระตุ้นความสนใจแก่กลุ่มเป้าหมาย

4.2 เผยแพร่ผ่านสื่อท้องถิ่น ใช้สื่อบุคคล หอกระจายข่าว เนื้อหาควรจะเน้นจุดสำคัญที่เชื่อมกับความรู้ที่ได้จากสื่อมวลชนแล้ว และเป็นความรู้สู่การปฏิบัติในพื้นที่ได้ โดยอาจเกิดจากการพิจารณา ประยุกต์ ดัดแปลงร่วมกันของชุมชนด้วย

Wirat Kamsrichan (2001. Abstract.) ได้ทำวิจัยเรื่อง จิตสำนึกพลเมืองในบริบทประชาสังคมไทย ผลการศึกษาพบว่า คุณลักษณะของการมีจิตสำนึกพลเมืองนั้น มีหลายมิติได้แก่ การมีวินัยในตนเองทั้งในเรื่องส่วนตัวและส่วนรวม การเคารพกติกาที่ร่วมกันสร้างขึ้น การปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่อย่างเต็มความสามารถด้วยจิตใจอาสา การให้ความสำคัญของประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว การใส่ใจในกิจกรรมสาธารณะ การมีส่วนร่วมและให้ความร่วมมือเพื่อประโยชน์สุขของชุมชนทั้งในเชิงเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง การมีความกล้าหาญในทางจริยธรรม ปกป้องความถูกต้อง เพื่อความดี ความยุติธรรมและสันติภาพของสังคม การมีความผูกพันและยึดมั่นในอุดมการณ์ประชาธิปไตย การปฏิบัติต่อผู้อื่นเยี่ยงกัลยาณมิตร เท่าเทียมและเอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน

เงื่อนไขการก่อให้เกิดจิตสำนึกพลเมืองที่สำคัญในบริบทประชาสังคมไทยคือ การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนซึ่งทำให้สมาชิกมีความสัมพันธ์กันในแนวนราบ การปฏิบัติจิตสำนึกพลเมืองอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน ความเป็นชุมชนที่สมาชิกเชื่อมโยงกันในฐานะพลเมือง มีความเท่าเทียมและ

เสมอภาคกันในเชิงการเมือง มีความเป็นเอกภาพและสมานสามัคคี เชื้อถือและไว้วางใจซึ่งกันและกัน ผูกมัดตนเองกับความเป็นหมู่คณะ การมีทุนทางสังคม การมีส่วนร่วมทางการเมืองและกระบวนการหล่อหลอมทางการเมือง ลักษณะดั้งเดิมบางประการของระบบเครือญาติและระบบอุปถัมภ์ อาจส่งผลเชิงบวกในบางประการต่อความเป็นประชาสังคมและการเกิดจิตสำนึกพลเมือง โดยระบบเครือญาติอาจเป็นพื้นฐานในการหล่อหลอมสำนึกในความเป็น "เรา" และการรักษาผลประโยชน์ของพวกพ้อง ก็อาจพัฒนาไปสู่การสร้างความสัมพันธ์แบบต่างตอบแทน ส่วนระบบอุปถัมภ์ อาจก่อให้เกิดสำนึกเกี่ยวกับอำนาจที่เกิดจาก "การให้" ซึ่งอาจยกระดับไปสู่สำนึกในการเสียสละและให้แก่ผู้อื่นมากกว่ารับ ดังนั้น ในชุมชนชนบทจึงอาจเสริมสร้างจิตสำนึกพลเมืองในบริบทประชาสังคมได้ด้วย

นอกจากนั้น งานวิจัยนี้ยังได้เสนอแนะในการเสริมสร้างจิตสำนึกพลเมืองเพื่อพัฒนาเชิงคุณภาพของประชากรหรือแก้ปัญหาผ่าน "การสร้างคน" และ "การจัดการของชุมชน" โดยจัดกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมในหลาย ๆ โอกาสและหลายช่องทางซึ่งเน้นความเป็นธรรมชาติและเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต เช่น การมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะ กิจกรรมทางวัฒนธรรม ซึ่งมีฐานความรู้ ภูมิปัญญา และอุดมคติสังคม นับตั้งแต่กลุ่มเด็กและเยาวชน การเสริมสร้างทักษะเชิงสังคมผ่านการทำกิจกรรมสาธารณะร่วมกับผู้อื่น การเรียนรู้ผ่านการประกอบอาชีพและการงาน นอกจากนี้ ในระบบการศึกษาอย่างเป็นทางการ ควรจะสอดแทรกเนื้อหาซึ่งครอบคลุมทั้งความรู้ในความเป็นพลเมืองของสังคม ทักษะปฏิบัติ คุณธรรมและจริยธรรมในความเป็นพลเมือง ในการขับเคลื่อนประชาสังคมในบริบทสังคมไทยนั้น มีสิ่งที่จะต้องให้ความสำคัญ 3 ประการคือ การเชื่อมโยงกับรากเหง้าและภูมิปัญญาที่สืบเนื่องกับศาสนธรรม การแปรสิ่งที่ป็นนวัตกรรมทางความคิด เช่น พุทธธรรม แผนพัฒนาประเทศ รัฐธรรมนูญ ตลอดจนการค้นพบวิถีคิดและการมองโลกอย่างใหม่ให้ปรากฏผลจริงในทางปฏิบัติ และมีภาคปฏิบัติกรรวมทั้งกลวิธีในการวางแผนอย่างเป็นระบบ

ศูนย์ศึกษาฯ เภยัตติต สถาบันวิชาการ เครือข่ายภาคกลาง 2 วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี พระพุทธบาท (2545. หน้า 92-96) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งในการจัดการปัญหาเภยัตติตตามแนวคิดองค์การแห่งการเรียนรู้ พบว่า รูปแบบการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งจะประกอบด้วย 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 การใช้บริบทและทุนเดิมของชุมชนในการเรียนรู้ ประกอบด้วย องค์กรในชุมชนคือ บ้าน วัด โรงเรียน สถานีอนามัย และองค์กรปกครองท้องถิ่น องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้คือ กิจกรรมการเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้ เนื้อหาและองค์ความรู้โดยมีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง คือ

ปัจจัยภายใน อันประกอบด้วยสถานะพื้นฐานของชุมชน ผู้นำ สมาชิก ศักยภาพของชุมชน ปัญหา ความต้องการ และการรวมตัวกันของสมาชิก และปัจจัยภายนอกชุมชน เป็นองค์กรต่าง ๆ ทั้ง ภาครัฐและเอกชน รวมทั้งการเรียนรู้จากชุมชนอื่น ๆ

ขั้นที่ 2 การใช้การเรียนรู้สู่การแก้ไขปัญหา มี 6 ขั้นตอน คือ

- 2.1 ชุมชนรับรู้และตระหนักในปัญหา ร่วมกันวิเคราะห์และกำหนดวิสัยทัศน์ ร่วมของชุมชน
- 2.2 การเสริมสร้างพลังแก่นำชุมชนด้วยโปรแกรมการฝึกอบรมด้าน เจตคติในเรื่องที่ต้องการ เจตคติต่อตนเองและผู้อื่น ทักษะการทำงานเป็นทีม ทักษะการคิดอย่างเป็นระบบ และศึกษาดูงานชุมชนเข้มแข็ง
- 2.3 ชุมชนร่วมกันแสวงหาและเลือกแนวทางแก้ไข
- 2.4 ชุมชนร่วมกันดำเนินการ
- 2.5 ชุมชนร่วมกันประเมินผลการดำเนินการ และร่วมกันปรับปรุงหาก

ไม่สำเร็จ

- 2.6 มีการเสริมแรงและสนับสนุนทรัพยากรที่จำเป็นจากองค์กรภายนอก ชุมชนที่เกี่ยวข้อง

ขั้นที่ 3 ชุมชนเข้มแข็ง ในระดับบุคคลเกิดเจตคติที่ดีในการแก้ไขปัญหาของชุมชน เจตคติต่อตนเองและผู้อื่น ทักษะในการทำงานเป็นทีม ทักษะการคิดในระบบในระดับชุมชน เกิดกิจกรรมการแก้ไขปัญหาในชุมชน มีความรัก สามัคคี และจิตสำนึกร่วม

นอกจากนี้ งานวิจัยยังพบว่า รูปแบบที่พัฒนาขึ้น ยังมีผลทำให้สมาชิกชุมชนเกิดความรัก ความเอื้ออาทร และการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อการพัฒนาอื่น ๆ ในชุมชน ก่อให้เกิด การเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับบุคคลและชุมชน

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (2545. หน้า 85-87) ได้ทำการศึกษา โครงการแปลงแนวทางการพัฒนาเมืองนำอยู่และชุมชนนำอยู่สู่การปฏิบัติ : ระดับท้องถิ่น โดยทำการศึกษาในพื้นที่ 4 จังหวัดนำร่องคือ แพร่ บุรีรัมย์ ลพบุรี และนราธิวาส เพื่อหารูปแบบการขับเคลื่อนการพัฒนาเมืองนำอยู่ ชุมชนนำอยู่ ไปสู่การปฏิบัติ ได้สรุปองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา เฉพาะที่สามารถนำมา ประกอบการทำวิจัยฉบับนี้ คือ

1. การเคลื่อนไหวของท้องถิ่นอย่างกว้างขวางเพื่อให้เกิดกระแสความตื่นตัวและมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริงในการพัฒนาเมืองนำอยู่ ชุมชนนำอยู่นั้น ต้องให้ประชาชนก่อตัวริเริ่มขึ้นมาเอง จึงจะเกิดความยั่งยืน ดังนั้น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจึงควรแสดงบทบาทเป็น

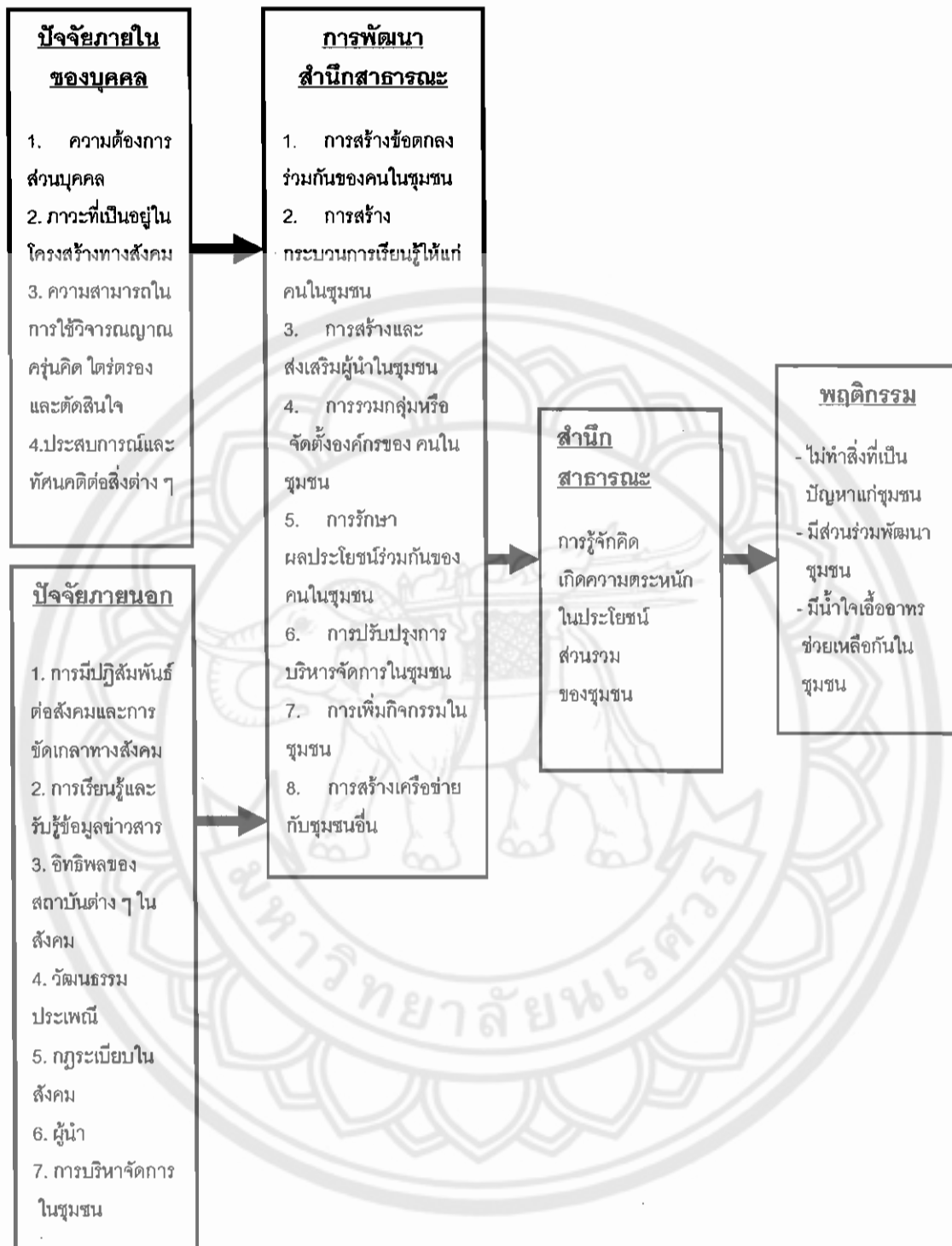
เพียงเครื่องมือของสังคม และคอยให้การสนับสนุนภาคประชาชน ต้องให้เครือข่ายภาคประชาสังคมเหล่านี้มีบทบาทแสดงนำ แล้วส่วนราชการอื่นคอยสนับสนุนภายหลัง

2. สื่อท้องถิ่น สื่อบุคคล สื่อประเพณี สื่อทางเลือก เป็นกลไกการสื่อสารสาธารณะที่สำคัญในท้องถิ่นที่ผนวกเอาคุณสมบัติของสื่อมวลชน และกลไกการสื่อสารแบบชาวบ้านเข้าด้วยกัน ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์และการเรียนรู้ของคนในชุมชนท้องถิ่นเป็นวงกว้างได้เป็นอย่างดี

3. การได้เริ่มลงมือทำเมื่อน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ ของประชาชนด้วยการเริ่มต้นจากโครงการเล็ก ๆ ง่าย ๆ ใช้งบประมาณไม่มาก กลับมีความหมายเป็นอย่างยิ่งเพราะเป็นการลงมือทำอันเป็นสุดยอดของการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน

5. กรอบแนวคิดการวิจัย

จากข้อมูลที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรมและศึกษาเอกสาร งานวิจัยทั้งหมดข้างต้น ผู้วิจัยได้สรุปกรอบแนวคิดการวิจัย เพื่อจะนำไปสู่การลงมือปฏิบัติการวิจัย เพื่อให้ได้รูปแบบ ที่เป็นแนวทางและกลวิธีการพัฒนาสำนักสาธารณะของประชาชนในชุมชนเมืองได้ ตามภาพ 16 ดังนี้

ภาพ 16 แสดง กรอบแนวคิดการวิจัย

(พัฒนาจาก การทบทวนวรรณกรรม ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมด)